

*Estrangers a la muntanya. El procés migratori i el procés
d'assentament de la població estrangera a l'Alt Pirineu i Aran
(2000-2012)*

Aimada Solé Figueras

Tesi doctoral dirigida per:

Dr. Enric Mendizàbal i Riera

Dr. Miguel Solana Solana

Departament de Geografia
Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona

UAB

2013

Capítol 4. Anàlisi del procés migratori i de l'assentament de la població estrangera al Pirineu

4.1. Motivacions, itinerari i assentament de la població immigrada al Pirineu

4.2. Mercat de treball i immigració estrangera al Pirineu

4.3. Teixit social i relacions de veïnatge

“Et cette hostilité, simplement latente à l’égard des visiteurs de passage, se transformait en haine pure et simple dès lors que ceux-ci faisaient l’acquisition d’une résidence. À la question de savoir quand un étranger au pays pouvait se faire accepter dans une zone rurale française, la réponse était: *jamais*. Ils ne manifestent d’ailleurs en cela aucun racisme, ni aucune xénophobie. Pour eux, un Parisien était un étranger à peu près au même titre qu’un Allemand du Nord ou qu’un Sénégalais ; et les étrangers décidément ne les aiment pas”. (Houillebeq, 2010: 393)

4.1 Motivacions, itinerari i assentament de la població immigrada al Pirineu

Per què anar a viure a una àrea rural? I per què, en concret, anar a viure al Pirineu? Aquestes són algunes de les preguntes que han guiat la recerca, i en especial aquesta última pregunta guia aquest apartat. Explorar la resposta (o respostes) significa entendre millor el fenomen objecte d'estudi, les migracions de població estrangera en àrees rurals. Aquesta tasca no comença de nou, sinó que nombrosos estudis mostren l'interès per entendre els motius que conformen les migracions cap a àrees rurals. En aquest apartat s'incorpora a aquestes anàlisis l'estudi de cas concret del Pirineu.

L'apartat 4.1 es divideix en tres punts: primer, s'analitzen els motius que han dut a les persones entrevistades a desplaçar-se al Pirineu; segon, s'explora l'itinerari que han realitzat les persones immigrades; i tercer, s'aborden les intencions de futur relatives a retornar, tornar a desplaçar -se a un altre lloc o quedar-se. Convé dir que el treball empíric sobre els itineraris de la població entrevistada, així com el retorn no s'ha fet de forma detallada ja que no és l'objecte de la recerca. Dit d'una altra manera, tant l'estudi de l'itinerari com el del retorn no s'han estudiat en sí, sinó que s'han examinat com element de suport i de complement per a la comprensió dels motius per a immigrar al Pirineu.

4.1.1 Motivacions per immigrar al Pirineu

El perquè s'ha emigrat i perquè al Pirineu posa de relleu un dels aspectes més debatuts en l'estudi de les migracions internacionals. L'estudi de les causes de les migracions és un dels elements centrals que ha acaparat l'atenció de les investigacions realitzades en aquest camp des dels seus inicis. Actualment coexisteixen un conjunt de teories que expliquen les causes de la migració internacional, des de diferents disciplines i diferents nivells d'anàlisi⁸⁷. El pes de l'economia per a explicar els processos migratoris en les diferents teories és palès. Segons Arango (1985), gairebé tothom està d'acord en què les migracions deriven de les desigualtats i els desequilibris regionals i el desig de millorar materialment. Tot i que,

⁸⁷ Per a aprofundir en les diferents teories i perspectives vegeu per exemple: Castles (2002), Castles i Miller (2009), Massey et al. (1993) o Ma Mung (2009).

segons aquest autor hi ha diferents visions sobre quins són els mecanismes que les originen i, citant el text clàssic de l'any 1895 de Ravenstein, factors com ara les lleis opressives, la pressió fiscal, el clima advers o els entorns socials poc propicis poden provocar la migració.

4.1.1.1 La millora del benestar, una peça clau de la migració

En l'anàlisi de les entrevistes s'observa que la voluntat de millora en el benestar esdevé un element clau que motiva la decisió de marxar. La situació al país d'origen no satisfà i amb la migració es pretén superar aquest desgrat. El testimoni de la Tsveranka, que actualment és copropietària d'un negoci de restauració en una de les capitals de comarca de l'àrea d'estudi, exposa la voluntat de millorar materialment.

Vine con la intención de trabajar seis meses o un año, máximo dos años. Tenía ganas de comprarme un coche porque en Bulgaria trabajando y cobrando unos 40 o 50 € al mes para comprarte un coche no llegas. Yo pensaba trabajar unos meses, ahorrar un poquito y volverme. Y mira... (Tsveranka, Bulgària, 37 anys)

Del testimoni de la Tsveranka es pot subratllar la intenció de realitzar el seu projecte en un temps determinat i després retornar al país d'origen. En el moment de l'entrevista és evident que han passat més anys dels que havia previst. Aquesta dona havia arribat l'any 2001. Ja feia vuit anys que residia al municipi. Això condueix a fer un incís sobre el projecte migratori. Aquest comença a gestar-se en el país d'origen i és una combinació de la informació que rep el potencial migrant i les imatges i propòsits carregats de subjectivitat que aquest s'ha confeccionat. Un cop es produeix la migració, aquests aspectes acostumen a canviar. Així, amb el pas del temps, el projecte inicial es pot modificar.

La voluntat de millorar el benestar familiar també apareix en la decisió de marxar. Aquest fet es contraposa, en alguna mesura, a les postures més individualistes de la teoria neoclàssica de la migració internacional. En les entrevistes apareix l'ajuda a la família que es queda en el país d'origen o la cerca d'una major oportunitat per als fills com a exemples d'aquest voler prosperar, tal i com expressen els dos testimonis següents. D'altra banda, la dimensió familiar en la decisió de marxar generalment suposa que s'iniciï un procés de reagrupament, del/la cònjuge i/o dels fills i filles. Durant els darrers anys, a Espanya,

l'assentament progressiu de la població immigrada estrangera ha permès el creixement del reagrupament familiar (Domingo, León i Garcia, 2008).

Yo vine aquí en septiembre de 2006 y vine sola. Vine por la situación, porque mi madre tenía un cáncer de mama y como allá en Bolivia se paga la quimioterapia era mucho dinero. No me llegaba la situación económica para ayudarla. Más que todo ayudarla con los medicamentos. Porque allá no se podía (...). Me vine por eso, por mi hija y por mi madre, para poder ayudarla. (Rosa, Bolívia, 21 anys)

Mirando la situación: estás con trabajo, pero ves el futuro de tus hijos, sólo con un bachillerato y fregando suelos por un sueldo miserable o un sueldo muy bajo, y que el futuro de tus hijos va a ser eso o un poco más, con estudios. Vamos a buscar o a probar otra manera, y cuando veníamos ya teníamos claro que sí veníamos y conseguíamos vivir más o menos dignamente y podíamos darles un futuro a ellos, pues aquí nos quedábamos. (Pedro, Uruguai, 45 anys)

Quan es pregunta sobre les raons que els han dut a emigrar del seu país d'origen, les persones entrevistades manifesten sobretot els motius econòmics i el treball. *He venido porque había trabajo*, assenyala una dona polonesa. *He venido porque necesitaba trabajar*, manifesta una dona boliviana. Aquests són alguns exemples que apareixen en les entrevistes. La quasi certesa de trobar un treball en el lloc de destinació és un motiu suficient a l'hora de prendre la decisió. La demanda de mà d'obra de població estrangera per a determinades activitats és un fet contrastat i actua com a factor d'atracció en el conegut esquema push-pull (Portes i Böröcz, 1989). Segons Piore (1979), la segmentació del mercat de treball i la creació de llocs de treball secundaris deixa uns espais destinats a la població immigrada estrangera. La població autòctona acostuma a rebutjar aquests llocs de treball perquè tenen una baixa retribució, al límit de la legalitat, i són socialment poc reconeguts. L'auge del sector de la construcció i dels serveis -sobretot, del turisme- des de finals de la dècada de 1990 ha deixat al Pirineu un espai preferencial per a la població estrangera. Aquesta ha anat ocupant aquests llocs de treball en aquests sectors (Solé, Guirado i Solana, 2011), tal i com mostra el fragment següent.

L'amo m'ha dit que no n'hi té de cambreses espanyoles, que té una romanesa i una marroquí. Em diu que tots els bars de [*nom del poble*] tenen dones estrangeres treballant, i que és molt difícil trobar algú d'aquí (ho diu així) que vulgui treballar. (Notes de camp. 02-07-2011)

Defugint de situacions precàries. La situació al país d'origen

La situació de crisi i de precarietat laboral en el país d'origen, la manca d'expectatives laborals, els sous baixos o l'endeutament també apareixen sovint en les experiències recollides, com a causes de la migració. Prendre la decisió de marxar és la solució a les contrarietats del país d'origen. Es pot exemplificar amb el cas del testimoni següent. Ella és una dona qualificada que es va quedar sense feina a Argentina. El context econòmic del país resultava complicat trobar feina i per això va decidir emigrar cap al Pirineu.

No sabía qué hacer, pero ya no daba más para estar en Argentina. Había hecho ciertos trabajos, y clases de inglés. En un comienzo había hecho reformas de baño, cocinas, reformas de casas de forma autónoma digamos, pero en medio de todo ese problema económico en el país, las cosas eran muy poco rentables. Y en un momento lo que me decidí a venir, además de que me hablaran de Andorra, fue mi último trabajo que intenté en Buenos Aires. Era por poco tiempo. (...) Pasaron cuatro meses que no me llamaron y decidí que no podía seguir así, con tanta inestabilidad. Así tomé la decisión. (Isabel, Argentina, 50 anys)

Les crisis polítiques i econòmiques a Amèrica Llatina han estat habituals les dues darreres dècades. Durant la dècada de 1990 s'inicien tot un conjunt de reformes i de plans d'ajustament estructural. Les conseqüències socials d'aquestes mesures, el seu fracàs i les successives crisis polítiques i econòmiques conformen raons rellevants per emigrar (Tedesco, 2008).

Des de mitjans de la dècada de 1990, a mesura que augmenten els fluxos de població estrangera a Espanya s'incrementen les arribades de població de nacionalitat llatinoamericana. Un dels arguments emprats per justificar l'augment de fluxos llatinoamericans a Espanya és la llarga tradició de les relacions exteriors espanyoles amb Amèrica Llatina per uns llaços històrics evidents (Gil Araújo, 2004). Aquest argument estaria recolzat per la teoria dels sistemes mundials. Segons aquesta teoria, la migració es produeix amb més freqüència entre les potències colonials i les seves antigues colònies. Els vincles culturals, lingüístics, administratius, financers o d'infraestructures i telecomunicacions creen el marc en el qual es desenvoluparan les successives migracions (Massey et al., 1993).

La teoria dels sistemes mundials també argumenta que els fluxos de mà d'obra circulen en el sentit contrari que la circulació de capital (Sassen, 1988, citat a Massey et al., 1993). La penetració d'empreses estrangeres als països empobrits motiva l'emigració cap als països rics. El testimoni següent indica com l'establiment d'empreses espanyoles productores de roses per a la exportació⁸⁸ té un efecte sobre la seva decisió de marxar.

La inmigración latinoamericana se puede decir que comenzó hace unos 10 o 12 años. En Ecuador comenzó porque los españoles tienen bastantes empresas allá, pusieron la empresa de la rosa, y querían mano de obra. Buscaban gente que tuviera experiencia en la agricultura y ellos me conectaron con gente de aquí, y me dijeron: si fueras a España ganarías más. Y por esa razón los ecuatorianos emigramos. *Hoy en España te pagarán con 200.000 Ptas.* En ese tiempo se pagaba con pesetas. Y también por medio de familiares te enterabas que tu primo estaba cobrando bien en España. Por eso vine. En aquel momento Ecuador entró en un cambio de moneda, se devaluó tanto la moneda que para obtener un dólar teníamos que tener 25 mil sucres. Esto dejó una gran crisis económica. Entonces la gente vio la oportunidad de salir y se fue. (Marcelo, Ecuador, 42 anys)

Així doncs, amb aquest testimoni s'observa que tot i esgrimir motius de caire laborals i econòmics, hi ha altres circumstàncies a considerar. Quan s'interpel·lava pel motiu pel qual havien vingut, en les reflexions que feien les persones entrevistades, apareixien altres aspectes. La decisió de migrar és un fet molt complex en el què intervenen diferents nivells d'anàlisi, per la qual cosa cal considerar altres factors. Els dos fragments d'entrevista anteriors deixen constància de com la crisi econòmica en el país d'origen (Argentina i Ecuador) motiven la decisió de marxar. Ara bé, la dona argentina entrevistada expressa que un dels motius pel qual va decidir emigrar va ser que li havien parlat d'Andorra. La informació sobre Andorra, d'una banda, tractava sobre les possibilitats de treballar en hostaleria, i de l'altra, li va ser transmesa per una persona de la seva xarxa de coneguts, immigrada amb anterioritat. El testimoni del Marcelo també revela el traspàs d'informació a través de familiars. En general, la circulació d'informació a través d'una xarxa d'amistats o familiars és un element clau en la decisió de marxar.

⁸⁸ En els darrers vint anys la floricultura dedicada a l'exportació s'ha consolidat a l'Equador. Els efectes que genera aquest model agroindustrial no són beneficiosos sempre, i es poden observar efectes negatius en l'àmbit social, en l'econòmic i en el medioambiental (Moncada, 2006).

4.1.1.2 “Toda la ciudad de Khenifra está aquí”. Dinàmica de les cadenes i les xarxes migratòries al Pirineu

Massey et al. (1993) exposen que les condicions sorgides de la migració mateixa també poden ser-ne les causes, cosa que les xarxes migratòries aconsegueixen. En una línia similar, arraconant el *determinisme econòmic* de les postures neoclàssiques, Malgesini i Giménez (2000) suggereixen una visió ampliada respecte la de Ravenstein, de 1889, sobre els factors d’atracció i d’expulsió causants de les migracions. Els autors inclouen la informació transmesa per les cadenes migratòries relatives a la compatibilitat cultural, a l’avaluació acceptació/rebuig de la societat receptora o a les possibilitats de reagrupament com a forces d’atracció. Segons Malgesini i Giménez (2000), la cadena fa referència a la transferència d’informació i recolzament material que familiars, amics o paisans ofereixen a l’hora de decidir sobre el viatge. Les xarxes són estructures majors, esteses i relativament consolidades, que tenen una dinàmica pròpia.

Atès l’abast teòric de les xarxes migratòries, cal posar la lent en les evidències empíriques. Pel que fa a la diversitat d’aspectes que es citen entre les persones entrevistades, el motiu més comentat, després de l’econòmic, és la presència d’amics o familiars en el país de destinació.

Segons Maya (2006), la idea de xarxa pretén capturar els patrons d’interacció dels immigrants que determinen, entre d’altres, la seva influència en la decisió de migrar o en la ubicació geogràfica. Això es deu al fet que l’existència de xarxes de parentiu, d’amistat o de contactes de compatriotes tenen una tasca clau en l’acollida, sobretot en els primers moments. Les cadenes i les xarxes faciliten tant el procés de sortida com el d’arribada: ofereixen suport emocional, econòmic i en altres aspectes importants, com el treball o l’habitatge, i transfereixen informació útil per l’assentament. Tot plegat, genera certa inèrcia en les migracions i fa que aquestes es retroalimentin i s’autoreproduueixin (Aparicio i Tornos, 2005; Pascual de Sans, De Miguel i Solana, 2007). En definitiva, prendre la decisió de migrar resulta més fàcil quan hi ha una xarxa social expatriada (Maya, 2004). El testimoni següent és el propietari d’un locutori en una de les capitals de comarca de l’àrea d’estudi. A Bolívia

exercia de mestre d'informàtica. La informació que li va proporcionar el seu germà el va motivar a venir amb la idea d'exercir la seva professió.

En eso mi hermano se vino para aquí. Vino aquí a [*nom del poble*]. Estaba la familia de su mujer aquí. Luego él me dijo que podía venir aquí. Me dijo que aquí habían pocos negocios de informática y de inglés. Pues mira, como yo hablo inglés y soy informático, me vine. (Damián, Bolívia, 45 anys)

Generalment, a mesura que el temps passa, la xarxa s'anirà ampliant. A les entrevistes s'identifiquen diferents mides de xarxes. A vegades hi ha pocs referents, a vegades molts. El testimoni d'una dona entrevistada pot servir per exemplificar una xarxa amb un elevat nombre de referents (al lloc de destinació): "toda la ciudad de Khenifra está aquí". Algunes persones entrevistades arriben sense xarxa prèvia en la destinació, però són poques. D'altra banda, aquestes poden ser les pioneres i crear la seva pròpia cadena. Es pot veure el cas següent.

Yo fui la primera aquí en el pueblo, la primera extranjera en venir aquí. Bueno, hay una que ha venido aquí hace 20 o 30 años, se casó aquí y todo. A mí me dicen tú eres de las más veteranas del pueblo. Yo vine a cuidar abuelos, fui la primera que vine. Después me pidieron, bueno, tenía amigas en [*nom del poble*] y entonces una de ellas me dice ah, que mi hermana va a venir, a ver si me la recomiendas por allí. Entonces yo la recomendé con uno del pueblo, y vino la chica. Entonces empezaron a venir todos. (Nora, Perú, 46 anys)

La majoria dels casos recollits (a excepció del testimoni que s'acaba d'exposar, una altra dona de nacionalitat llatinoamericana i un home de nacionalitat xinesa) disposaven de familiars o coneguts a l'Alt Pirineu i Aran. En primera instància es pot considerar que les persones que no comptaven amb una xarxa s'han establert per casualitat al Pirineu. La casualitat, però, s'esvaeix quan s'analitza amb detall. Les oportunitats de treball tornen a aparèixer com a motor de la decisió de marxar, així com la possibilitat d'ubicar-se en una localitat determinada del Pirineu. Resulta interessant el cas de l'home xinès que es va entrevistar. Aquest home disposa de dos negocis en una de les capitals de comarca de l'àrea d'estudi. Els negocis són *basars*. Abans d'emprendre la propietat d'ambdós negocis havia treballat uns anys a Badalona. Durant l'entrevista explica que va decidir muntar el seu negoci i va buscar l'oportunitat en una de les capitals de comarca de l'Alt Pirineu i Aran.

E: *¿De dónde vienes?*

W: De China, pero primero estuve en Badalona, después como buscaba un comercio me enteré de la [nom del poble].

E: *¿Cómo llegaste aquí?*

W: No, yo buscaba con autobús o con coche. Buscaba un lugar para poner un comercio

E: *Pero alguien te lo dijo que aquí había posibilidades, ¿algún amigo?*

W: No, yo solo. (Wei, Xina, 33 anys)

En els dos casos restants, les dues dones vénen per una oferta de feina que se'ls presenta a Barcelona. Una de les ofertes era al sector de l'hostaleria i l'altre al servei domèstic. L'hostaleria i, de forma més general, el turisme són un dels fonaments de l'economia del Pirineu. Tant amb les dades estadístiques de la zona com en l'anàlisi de les entrevistes es posa de manifest com un nombre rellevant de població estrangera, sobretot dones, treballa en aquest sector. En el servei domèstic succeeix de forma similar, tot i que en menor mesura. Cal considerar que l'Alt Pirineu i Aran es caracteritza per tenir una població força envellida en relació a la resta de Catalunya, segons dades del padró de població.

E: *¿A [nom del poble] viniste por una oferta de trabajo?*

C: De Barcelona me ofrecieron trabajo a [nom del poble], en hostelería. (Carla, Ecuador, 34 anys)

A: Trabajaba [la seva mare] en Barcelona cuidando una anciana. Cada invierno y cada verano venían a pasar unos días.

E: *Entonces ya lo conocía...*

A: Ya entonces cuidó otro señor y ya se quedó aquí. Decidió quedarse aquí.

E: *O sea, encontró el trabajo con una señora que venía a pasar el verano aquí.*

A: Vivía en el Hospitalet de Llobregat

E: *Pero venía los veranos...*

A: Los veranos y los inviernos venía a pasarlos aquí, y luego falleció la señora. Había un señor que necesitaba, bueno, tenía Alzheimer. Y ya se quedó definitivamente aquí. (Aureliano, Perú, 18 anys)

Quan es tracta de personal qualificat que disposa d'oportunitats per realitzar la seva professió, les motivacions poden respondre a altres factors. Aquest és el cas dels professionals de la salut, en especial dels metges. Els darrers anys, el sistema sanitari català s'ha caracteritzat per "importar" metges de l'estranger. Les causes d'aquest fenomen són múltiples i tenen a veure amb factors demogràfics i amb l'organització tant del model sanitari com dels recursos humans, tal i com exposen Soler, Bruguera i Camps (2009). L'Alt

Pirineu i Aran no és una excepció i els centres de salut pirinencs han requerit, fins ara, personal sanitari estranger. Tanmateix, hi ha alguns factors rellevants a destacar. L'atractiu de viure en un entorn natural i de muntanya o en pobles petits, són factors que apareixen en les entrevistes i per algunes persones poden ser percebuts com a elements avantatjosos.

El primer testimoni exposa alguns elements atractius que se li atorga a l'ambient de muntanya: la tranquil·litat o poder relacionar-se amb *tothom*. El segon testimoni subratlla la possibilitat de tenir un cost de vida baix (en relació a altres llocs d'Espanya), assenyalant que pot desplaçar-se a peu a la feina, sense la necessitat d'utilitzar transport públic o privat. Cal precisar que en general la qüestió de la mobilitat a les àrees rurals s'ha experimentat i estudiat des de la manca. Oliva (2006) assenyalava que més de la meitat dels residents en municipis de menys de 10.000 habitants a Espanya es desplaçava rutinàriament per qüestions laborals a un altre municipi, sent manifest el pes de l'automòbil privat, especialment per l'oportunitat de trobar treballs de tipus qualificat (Camarero, 2009; Oliva, 2006). A l'Alt Pirineu i Aran, segons assenyalen Tulla i Pallarès (2008), hi ha un ús elevat del vehicle privat, però també de la mobilitat no motoritzada respecte al conjunt de Catalunya. El segon testimoni és metge i no utilitza transport, públic o privat, per a desplaçar-se a la feina. Si bé hi ha alguns matisos a considerar (resideix i treballa a una de les capitals de comarca), el seu cas indica la possibilitat de treball qualificat al Pirineu més enllà de la dependència del vehicle privat, si més no en la mobilitat quotidiana relacionada amb l'activitat laboral.

La majoria de gent [*que treballa a l'Hospital*] ve perquè li agrada la muntanya. Aquí tenim un atractiu que és l'esquí i hi ha gent que li agrada. També tenim que és un hospital petit, familiar, no hi ha l'estrès que hi pot haver en un hospital gran. Ens coneixem tots i suposo que aquest és l'atractiu. (Sònia, Responsable de Recursos Humans de l'Hospital de Vielha)

J: Sí, [*una amiga*] me había dicho es una ciudad pequeña, de las montañas. Y yo dije bueno, tenía dos opciones. Tengo más amigos colombianos que están viviendo aquí, uno en Salou, el otro vive en Barcelona, el otro vive en Burgos, algunos en Madrid.

E: ¿*Todos médicos?*

J: Sí, mucha gente. Entonces, cuando me dijo que podría venir aquí, me dijo que iba a ganar lo mismo que en toda España, pero que el coste de vida es menor. Si estás aquí no vas a gastar en transporte público, la parte de comida se consigue más o menos económica. Entonces cuando me

dijeron que no necesitaba un vehículo para movilizarme era maravilloso por el ahorro, entonces comparativamente con otras ciudades también es más barato. (Julio, Colòmbia, 33 anys)

4.1.1.3 El sexe i la nacionalitat com a factors articuladors de la migració

Examinar la decisió de marxar en clau de gènere i de nacionalitat resulta un exercici interessant. Ser home o dona d'una determinada nacionalitat pot influir en les causes de la migració. D'entrada cal dir que les dones que emigren no sempre responen a l'imaginari de dona submissa i dependent del marit en la migració, ans al contrari, les dones emigren per diverses raons i moltes vegades són pioneres. Amb el treball innovador de Morokvasic, *Birds of passage are also women* l'any 1984, aflora l'estudi de l'especificitat de la dona en les migracions. Des de llavors, nombrosos treballs han identificat els elements diferencials entre homes i dones, sota el prisma de diferents models teòrics. Algunes investigacions sobre dones migrants queden recollits a Gregorio (1998) o Oso (2003, 2005).

En les darreres dècades s'ha parlat de la feminització dels fluxos (Ribas, 1999). El Colectivo IOÉ (1999: 17) defineix la feminització de la següent manera: "Les dones han estat presents en els moviments migratoris al llarg de la història. En l'actualitat, a més d'aquelles que es desplacen acompanyant la seva parella masculina o per reunir-s'hi, cada vegada són més les que emigren soles, ja sigui independentment o posant en marxa la cadena migratòria a la qual posteriorment s'incorporen els homes".

E: Porque... ¿quién vino primero?

M: Ella.

E: ¿Viniste directamente?

M: Vino ella, a Barcelona. Yo estaba en Ecuador.

C: En Barcelona estuve un mes cuidando una *iaita*. Y luego vine a trabajar a [*nom de poble*]. (Marcelo i Carla, Equador, 42 anys i 34 anys)

Els autors del Colectivo IOÉ (1999) esmenten que aquest fet es produeix al mateix temps que la *feminització de branques laborals senceres*. La incorporació de la dona al mercat de treball als països centrals i el creixement de la família "de doble sou" es generalitza. Això deixa una necessitat creixent de mà d'obra per a cobrir les feines reproductives i assistencials. Altrament, l'augment del pes del sector dels serveis, sobretot en l'hostalera i

els serveis personals ha requerit mà d'obra poc qualificada, ocupada en bona part per dones (Parella, 2003). Com s'ha esmentat anteriorment, el turisme, i especialment un dels seus derivats que és l'hostaleria -juntament amb la construcció- han conformat el pilar de l'economia de l'Alt Pirineu i Aran. L'auge d'aquests sectors explicaria, en part, el creixement de població estrangera a l'àrea d'estudi. Bona part de la població entrevistada ha treballat en aquests sectors.

Parella (2003) corrobora l'augment de dones immigrades a Catalunya. S'observa un predomini de les motivacions econòmiques com a causa principal de la migració. Que en part també s'explica per la falta d'ocupació i d'oportunitats als països perifèrics. Sovint hi ha un vincle entre les motivacions de tipus econòmic i la necessitat de mantenir la família⁸⁹. Ara bé, en alguns casos les motivacions econòmiques no tenen a veure amb la família, bé perquè no hi ha descendència, bé perquè la família no en té cap necessitat, tal i com es pot veure al fragment següent.

Cuando puedo les ayudo. Sólo que no dependen de mí. No, tuvieron a mi hija antes de venirme aquí, la tuve con mis padres y no es que me imponían pagarles para mantener a la hija ni nada de esto. (Constanta, Romania, 41 anys)

Es produeix certa coincidència, doncs, entre homes i dones: el que mou ambdós sexes és sobretot el mòbil econòmic. Izquierdo (2000), en un estudi sobre els motius per immigrar segons el gènere, destaca que el segon motiu invocat per les dones, després de l'econòmic, és la voluntat de reunir-se amb la família. Gregorio (1998) considera també altres motius, com el rebuig a l'estructura patriarcal, la ruptura matrimonial o la viudetat. Les xarxes socials tenen també un paper significatiu en la migració femenina, especialment les xarxes familiars. En canvi, en el cas dels homes, els amics i els compatriotes tenen un paper més important (Aparicio i Tornos, 2005). En el fragment d'entrevista següent s'observa com la interlocutora es volia reunir amb la família.

⁸⁹ En aquest sentit, es pot recordar el testimoni anterior de la Rosa, a la pàgina 230.

R: Cuando vino mi cuñado aquí, cada vez que hablaba con él le decía a ver si me podía traer aquí, pero como me quedaba un año de instituto. Vino mi hermana con mis sobrinas, yo quería renunciar a mi último año del Instituto y poder venir aquí también pero al final me convencieron. (...)

E: *¿Tu madre también estaba aquí?*

R: Sí, mi madre vivía con mi hermana. (Romanitza, Romania, 21 anys)

Si bé els motius entre dones i homes tenen alguns aspectes diferenciadors, el mateix succeeix amb les nacionalitats. D'entrada, la situació als països d'origen ofereix un element distintiu. En les entrevistes analitzades s'ha observat com diversos factors incitaven l'emigració de la població llatinoamericana a Espanya; per exemple, la situació econòmica i política en els països d'origen o els vincles de tipus cultural o lingüístic. Es vol subratllar que un altre argument emprat sovint per a justificar l'augment de fluxos llatinoamericans és la preferència social i política per aquestes nacionalitats en detriment d'altres, sobretot de població marroquina (Izquierdo Escribano, López de Lera i Martínez Buján, 2003; Martínez Buján i Golías, 2005). Les mesures polítiques, com ara les modificacions legals que faciliten la nacionalització per descendència d'antics migrants espanyols, poden haver afavorit el fort augment dels fluxos. D'altra banda, cal considerar que l'avís d'establir un visat obligatori⁹⁰ a alguns països llatinoamericans per entrar a Espanya incitaren un fort flux arreu del territori espanyol de sud-americans (Vono, Domingo i Bedoya, 2008). Aquest fet s'evidencia amb el testimoni següent.

Todo el mundo se venía para aquí porque iban a sellar la entrada. Sólo puedo entrar ahora con el visado, antes no, como turista ya entrabas. Ahora tienen que aceptar el visado. Y ahora mucha gente ya no viene. (Rosa, Bolívia, 21 anys)

En el cas concret de la nacionalitat boliviana, que és la quarta nacionalitat⁹¹ més present a l'àrea d'estudi, hi ha factors específics a considerar. Segons Hinojosa (2009), el creixement d'immigrants de nacionalitat boliviana a Espanya s'origina per diversos elements: el creixement econòmic espanyol, la crisi econòmica a Argentina -que ha estat un dels països receptors tradicionals de migrants bolivians-, i la restricció d'entrades als Estats Units, després dels atemptats de l'11 de setembre. L'autor també posa èmfasi en la voluntat de millora de la situació econòmica familiar, així com en motius de caire conjugal o familiar.

⁹⁰ El visat per entrar a Espanya és obligat per les nacionalitats de Cuba, de Perú i de la República Dominicana a partir de l'any 1999; de Colòmbia, l'any 2001; de l'Equador, l'any 2003; i de Bolívia l'any 2007.

⁹¹ Segons dades del Padró Continu, obtingudes a l'Institut d'Estadística de Catalunya i corresponents a l'any 2012.

D'acord amb Cárdenas i Mejía (2006), la població de nacionalitat colombiana, que és la cinquena nacionalitat al conjunt de l'àrea d'estudi⁹², escull Espanya com a lloc de destinació per la presència de xarxes familiars i veïnals, la facilitat de compartir l'idioma, les semblances culturals i que, fins a l'any 2001, Espanya no requeria visat per als ciutadans d'aquest país en el moment d'entrar com a turista. Segons Gómez Ciriano i Torno (2007), no hi ha un únic factor determinant de l'emigració equatoriana a Espanya. Algunes variables que els autors observen al llarg del seu estudi tenen una influència decisiva: l'existència d'una demanda de treball i la facilitat d'inserir-s'hi; el marc normatiu entre Equador i Espanya; i els efectes del deute extern i els acords internacionals en les polítiques socials i econòmiques des de la dècada de 1980.

Les nacionalitats d'Europa central i oriental tenen una presència important a l'Alt Pirineu i Aran. La nacionalitat més important en nombre són els romanesos⁹³. Els búlgars es situen en sisè lloc, respecte el conjunt de població estrangera. Per Pajares (2007), els europeus de l'Est emigren a Espanya per motius econòmics, atrets pel nivell de vida de l'Europa occidental. Segons l'autor, emigren sobretot per les possibilitats de treballar encara que sigui irregularment. Després de la caiguda del mur de Berlín, l'any 1989, l'emigració de Romania i Bulgària començà a créixer. El deteriorament de les condicions de vida, l'escassa confiança amb la situació política i econòmica i el desig d'emigrar cap a un Occident idealitzat, alimentat durant els anys de règim comunista, constitueixen els incentius per emigrar. D'altra banda, les dificultats per establir-se en països més afins a l'emigració d'Europa de l'Est, com Alemanya, la demanda del mercat de treball a Espanya o les facilitats per entrar i per establir-se i el pes de les xarxes socials són els factors que expliquen perquè arriben a Espanya (Viruela, 2008). Totes les persones entrevistades de nacionalitat romanesa tenien familiars o coneguts al Pirineu, fet que contrasta amb el cas de dues dones llatinoamericanes que arriben al Pirineu sense xarxa prèvia.

De les entrevistes realitzades amb persones de nacionalitat marroquí es detecta una voluntat de millorar la qualitat de vida i també d'ajudar a la família, com es pot observar en el fragment següent.

⁹² Ídem.

⁹³ Ídem.

Uno que tiene un trabajo en la Administración, que deja la Administración y viene aquí a trabajar porque hay un mejor precio. Por ejemplo tengo una amiga que trabaja en el Ayuntamiento y le pagan 300€ al mes. Pero si tú trabajas aquí y tú ganas 1.000 o 1.200€, puedes aparcar 200€ para Marruecos y tú gastas el resto. (Bashira, Marroc, 35 anys)

D'altra banda, les quatre experiències de les persones de nacionalitat marroquina tenien familiars o amics a l'àrea d'estudi. Cal considerar que aquesta migració a Catalunya té una trajectòria més llarga que la migració d'altres nacionalitats. El procés d'assentament d'aquesta població és més madur, i això pot afavorir la creació de xarxes més extenses. En l'estudi d'Aparicio i Tornos (2005) es detecta que el 63% del marroquins (xifra que sobresurt amb escreix respecte les altres nacionalitats) mantenia contactes amb amics connacionals abans de migrar a Espanya.

Cal considerar que a mesura que ha passat el temps, les xarxes es poden haver ampliat i per tant les possibilitats de migrar a través dels contactes poden haver augmentat. Aquest fet queda recollit al Colectivo IOÉ i Fernández (2010) on s'assenyala que els vincles de la població estrangera a Espanya entre les persones arribades abans de l'any 2001, el 75% tenia algun contacte mentre que els que arribaven entre l'any 2002 i l'any 2006, aquesta xifra va ser del 83%.

El pes de les xarxes socials en la migració portuguesa també és present en les entrevistes. L'estudi de la immigració portuguesa a Andorra serveix de referència. Santos (2008) indica que les xarxes tenen un paper fonamental a l'hora d'explicar el volum i la procedència dels portuguesos a Andorra. L'autora assenyala també altres motius, com ara la diferència salarial. Cal tenir present que bona part de la població de nacionalitat portuguesa que resideix a l'Alt Pirineu i Aran es concentra a les comarques més properes a Andorra (el 60% es troba a la comarca de l'Alt Urgell). El preu de l'habitatge, més car a Andorra, és un dels factors argumentats en les experiències recollides. El fragment d'entrevista amb en Sebastião expressa aquest fet.

He bajado [a un municipi a l'Alt Urgell] porque he comprado un piso aquí, sabes, que en relación al precio de aquí; por ejemplo, los mismos metros allá son 400 euros y aquí 200. Y no puedes pagar una hipoteca de tanto dinero. (Sebastião, Portugal, 32 anys)

4.1.1.4 Formar-se i tenir ganes de conèixer món: altres motivacions per immigrar al

Pirineu

Cal mencionar que tot i ser més aviat minoritàries, les persones entrevistades esgrimeixen altres raons per emigrar. Tal i com destaca el President de l'Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya (AMILACAT)⁹⁴ hi ha persones que migren per estudiar. En les entrevistes realitzades dos testimonis recullen aquest fet. El primer va anar al Pirineu per estudiar. Concretament, durant uns anys va estar al Seminari del Bisbat de la Seu d'Urgell. Val a dir que l'àrea d'estudi no disposa de cap centre universitari⁹⁵, que podria atreure estudiants estrangers. Tanmateix hi ha un conjunt d'ofertes formatives a tenir en compte. Aquestes estan relacionada amb l'hostaleria o els esports de muntanya⁹⁶. Així, en el segon cas, la persona entrevistada es va desplaçar al Pirineu per realitzar les pràctiques de l'escola d'Hostaleria en una ciutat espanyola, on un company seu ja havia fet una estada.

Una altra raó manifestada per emigrar és *tenir ganes de conèixer món*. Si bé és cert que totes les persones que emigren emprenen la seva pròpia aventura, no tots ho especifiquen de forma clara. Es pot pensar que les persones més joves, en no tenir responsabilitats familiars, ho manifesten d'aquesta forma. El primer fragment d'entrevista expressa aquesta idea. Però aquest fet també s'ha detectat en algun cas on existien responsabilitats de tipus familiars. Així s'indica al segon fragment. La testimoni estava casada en el moment de l'entrevista i té una filla. Tot i així el que la motiva és *l'aventura*.

A ver, yo sé que la mayoría de los extranjeros vienen aquí para ganar dinero, para ahorrar, para volver luego a casa con el dinero. Vale que el dinero lo piensa todo el mundo, pero yo creo que soy de las pocas personas que no piensan tanto en el dinero. Yo tenía muchas ganas de venir, aprendí a hablar castellano, quería venir aquí. (Romanitza, Rumania, 21 anys)

⁹⁴ AMILACAT té la seva seu a la Seu d'Urgell.

⁹⁵ Cal dir que la Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED) disposa d'un centre associat a la Seu d'Urgell, on es realitza un curs d'acollida per a nous estudiants, a més de cursos d'extensió universitària, per exemple. També la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) disposa d'un telecentre a la Seu d'Urgell, en col·laboració amb el Consell Comarcal, que ofereix informació, possibilitat de retornar llibres de préstec, sales d'estudi i connexió a internet. A més, des del març de l'any 2011, els Hospitals de Tremp i de la Seu d'Urgell són centres associats de la UOC, cosa que permet als estudiants de ciències de la salut realitzar pràctiques professionals.

⁹⁶ L'Escola Joviat a la Seu d'Urgell, l'Escola d'Hoteleria de Les o l'Escola Catalana d'Esports de Muntanya al Pont de Suert, en són alguns exemples.

Pues mira, hablé con una persona que conocía de mi país. Me dijo: Aquí dónde yo trabajo necesitarían una persona, ahora ya. Así que en tres días estuve aquí. No sé, cógelo como, fue un poco de aventura. (Constanta, Romania, 41 anys)

A tall de resum de l'apartat 4.1.1, sobre els motius que indueixen la població estrangera a desplaçar-se al Pirineu, s'ha argumentat que les raons econòmiques tenen un paper significatiu en la decisió de marxar. Trobar feina al Pirineu constituïa, sens dubte, un element atractiu, en els anys de bonança econòmica, sobretot en el període 2000-2008. Tanmateix, hi ha altres factors que intervenen i que expliquen les migracions en aquesta destinació, com ara la presència de xarxes migratòries. De fet, els motius per migrar es poden complementar entre ells. A més a més, s'ha observat que intercedeixen diferents escales d'anàlisi: la individual, la familiar i la contextual. Tot plegat, manifesta la complexitat que envolta la presa de decisió de migrar.

4.1.2 Itinerari migratori: “un seguit d'etapes”

L'itinerari de les persones que migren en general és molt divers. Tot i això, es pot observar que hi ha, a grans trets, dos tipus d'itinerari en les entrevistes realitzades. El primer tipus seria directe des del país d'origen al lloc de destinació, l'Alt Pirineu i Aran. El segon consistiria en el fet que abans d'arribar a l'Alt Pirineu i Aran, s'ha estat a altres indrets d'Espanya, o bé a altres països. Amb això es vol posar de manifest que la trajectòria no és unidireccional, amb un punt de partida i un d'arribada, sinó que és més complexa. Alguns investigadors ho han posat de relleu, com es pot veure en el fragment següent.

With regard to the conceptual frameworks of migration research, it is important to note that some (early) contributions have questioned the bipolar character of migration presented above. Research on stepwise migration, for instance, shows that migration often occurs in a series of stages involving more than two locations (e.g. Riddell and Harvey 1972; Conway 1980; DaVanzo 1983). Moreover, many investigations have challenged the static notion of migration by illustrating the importance of circular migration (e.g. Hugo 1982; Cordell, Gregory and Piché 1996) or by reflecting on the continued mobility of specific migrants in the settlers/sejourners discussion (e.g. Piore 1979; Chavez 1988). (Schapendonk, 2011:5)

D'acord amb Halfacree (2012), el *paradigma de la nova mobilitat*, anunciat per John Urry entre altres investigadors, comporta algunes revisions de l'estudi de les migracions i sobretot del

sedentarisme amb el qual s'ha estat analitzant. Tal i com apunta l'autor, cal considerar el fenomen migratori en sí, i més enllà d'un instrument de realització d'un objectiu associat a un lloc (de destinació o d'origen). L'autor afegeix que la idea d'una migració temporal o permanent com a marc d'anàlisi perd força en detriment de les possibilitats de metamorfosi que presenta el marc temporal que les acompanya.

Hedberg i do Carmo (2011) posen de relleu que l'acceleració del moviment característica d'aquest segle XXI ha introduït noves complexitats a les àrees rurals. Aquestes tenen a veure amb l'emergència de noves funcions, i amb que les activitats econòmiques es diversifiquen i apareixen nous grups socials; això implica una major interdependència entre les àrees rurals i les àrees urbanes d'una banda, i de l'altra una transformació, més que desaparició, de les àrees rurals (Hedberg i do Carmo, 2011). Cada cop més es presta atenció al món rural com a lloc dinàmic, on el moviment és tant o més present que en les àrees urbanes (Bell i Osti, 2010).

El resultat de tot plegat és un mapa de trajectòries diverses que tenen com a punt de destinació l'Alt Pirineu i Aran, on s'ha produït la trobada amb la població estrangera a la qual s'ha entrevistat. A la figura 4.1 hi ha una selecció d'alguns dels itineraris que han estat detallats a les entrevistes. Es pot observar que en els tres primers casos les persones entrevistades han viscut en altres indrets abans d'arribar al Pirineu, on es va produir l'encontre. El darrer cas, en canvi, des del lloc de residència anterior, en el país d'origen, a l'Alt Pirineu i Aran es realitza un itinerari de tipus directe. Tot i la diversitat d'itineraris que es pot constatar a les entrevistes analitzades, alguns estudis anoten certes tendències. Per exemple, en l'estudi de Pumares, García Coll i Asensio (2006) constaten que la població d'origen africà i asiàtic presenten major mobilitat dins Espanya que la població d'origen europeu i llatinoamericà. El sexe, el tipus de feina que realitzen, la recerca d'una millor situació o benestar, o la disponibilitat de xarxes són factors que expliquen aquesta mobilitat.

A l'hora d'explicar els desplaçaments convé tenir present el factor temporal. Dit d'una altra manera i com a exemple, no és el mateix haver estat uns mesos o uns anys residint a Barcelona i després traslladar-se al Pirineu, que havent-hi estat només uns dies. L'arribada al Pirineu de forma més gradual segurament suavitzava algunes de les tensions que comporta

migrar, atès que la migració cap al Pirineu no incorpora tanta distància, física i simbòlica. A això, cal afegir-hi que el temps és un element clau per a la millora del benestar econòmic i social de les persones immigrades.

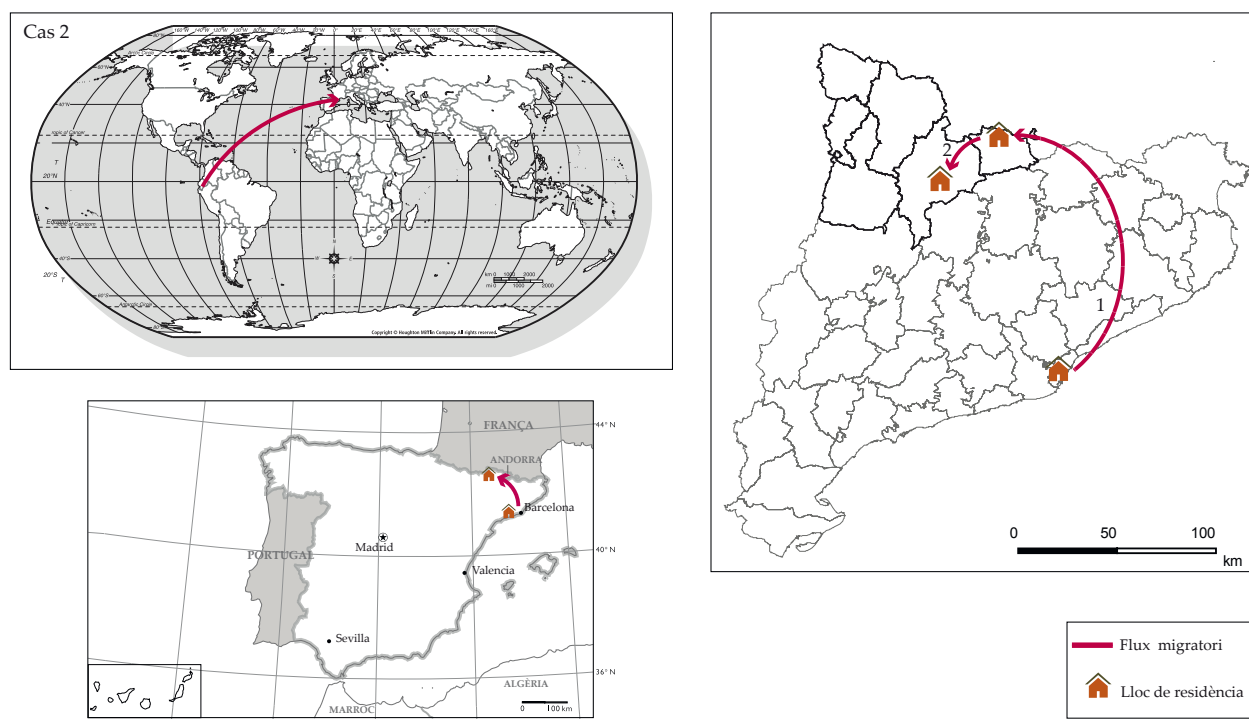
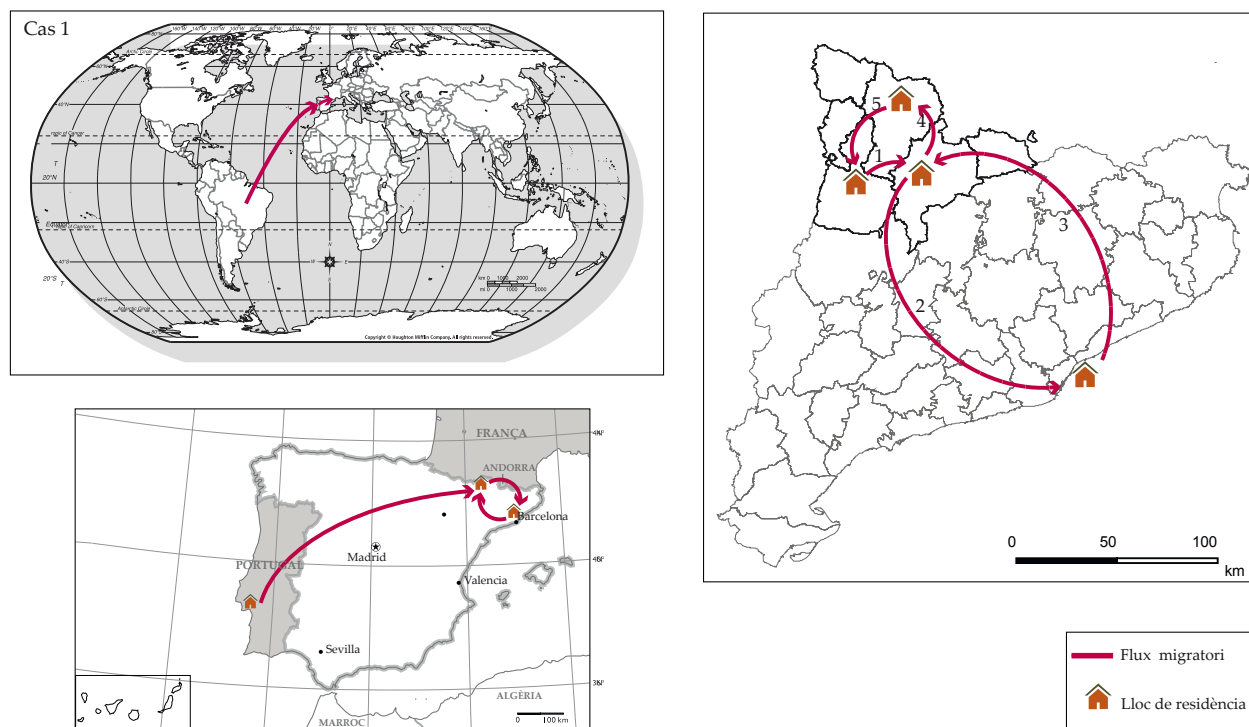
Per Simon (2009), existeixen tres elements que expliquen la intensitat del procés i complementen l'anàlisi de l'itinerari: la durada de l'activitat migratòria (o del itinerari), la durada de l'estada a l'estranger i la repetició de desplaçaments. Vegi's amb alguns exemples. El primer dels exemples que es proposen a la figura 4.1 consisteix en el cas d'un home de nacionalitat brasilera, que des de Brasil, l'any 2000, es va desplaçar a Lisboa, on va viure dos anys i mig. Després d'això va marxar cap a una de les capitals comarcals de l'Alt Pirineu i Aran. Al Pirineu va viure en tres localitats diferents durant tres o quatre anys, abans de marxar a Barcelona, on va estar-hi uns mesos perquè li havien ofert una feina. En no prosperar amb aquesta feina va decidir tornar a la capital comarcal on ja ha viscut. No havia tornat a Brasil, en el moment de l'entrevista, l'any 2009.

El segon cas es tracta d'una dona de nacionalitat equatoriana, que va arribar a Barcelona l'any 2001, on va residir i treballar durant un mes. En oferir-li una oferta de feina al Pirineu s'hi va mudar. Primerament es va instal·lar a un poble, on va estar uns mesos, i després en una finca, on treballava en el moment de fer l'entrevista i a on havia reunit la família (cònjuge i fills). En el moment de l'entrevista no havia realitzat cap viatge a l'estranger, tot i que contemplava la possibilitat de marxar a l'Equador, de vacances però amb la possibilitat de traslladar-s'hi.

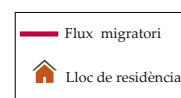
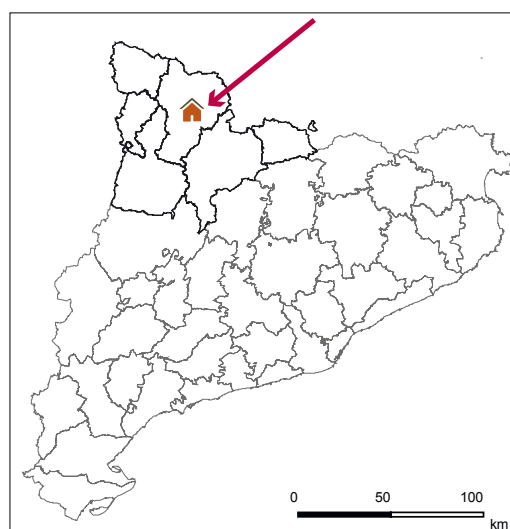
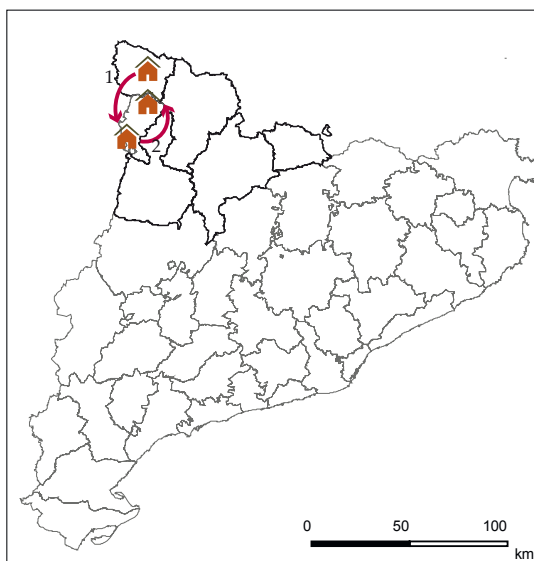
El tercer cas, és el d'un home de nacionalitat marroquina, que des de Marroc es va desplaçar a l'illa de Gran Canaria. Allí va estar uns mesos fins que es va traslladar a Daimiel (Ciudad Real). Hi va residir durant mig any fins que es va traslladar al Pirineu, on ha viscut en alguns municipis. Com a mínim un cop havia estat a Marroc, durant dos mesos, entre l'arribada al Pirineu i l'any 2009 quan es va dur a terme l'entrevista.

El darrer cas, una dona de nacionalitat romanesa, consisteix en un itinerari directe cap al Pirineu l'any 2003, on resideix i treballa. En el moment de l'entrevista, l'any 2009, la dona viatjava a Romania una vegada, o dos, cada any.

Figura 4.1: Selecció de quatre itineraris de població immigrada entrevistada⁹⁷

⁹⁷ La localització de la residència no correspon a la informació de les entrevistes com a mesura de preservació de l'anonimat de les persones entrevistades.

Les ofertes de feina i les possibilitats de trobar-ne influeixen en l'elecció de la destinació, tal i com s'ha vist a l'apartat 4.1.1, però també incideixen en el moment d'escollir l'itinerari. En cicles expansius el volum d'immigració és major, perquè les desigualtats entre les economies "avançades" i les perifèriques són majors (vegeu Lee, 1966). Des d'aquesta òptica, les disparitats econòmiques són el motor de la immigració. En l'experiència que es pot veure a continuació es detecta que la persona entrevistada es desplaça, de forma directa, perquè li serà fàcil trobar una feina.

Ella, por razones de trabajo, se había instalado en [nom del poble]. En determinado momento, este chico, que había terminado el colegio, viene para aquí y le gusta. Se queda todo un año y cuando vuelve en Navidades, le dice a mi cuñado: vámonos para allá, que hay trabajo y se está bien. Y al mes y medio ya estaba aquí con él. (Pedro, Uruguai, 45 anys)

La població que es desplaça per una oferta de feina podrà incentivar a familiars i amics a immigrar a un lloc determinat. En el cas que es reproduceix tot seguit es pot observar aquest fet. Es conformen xarxes migratòries, en les quals s'incorpora el capital social susceptible de proporcionar informació i ajuda, tant en el país d'origen com en el de destinació (Aparicio, Tornos, 2005; Pascual de Sans, De Miguel i Solana, 2007). Des d'aquesta òptica les xarxes tenen una paper clau en la decisió d'escollir l'itinerari. Una de les persones entrevistades expressava com, a través de les amistats, havia arribat al Pirineu.

Yo soy de Colombia y en octubre hará 8 años que estoy en España. Aquí llevo 7 años y medio, casi. Inicialmente llegué a Ripoll. Siempre he estado en Cataluña: primero Ripoll y después aquí. Viví 5 meses allí y ya me vine para aquí, porque en aquella zona era difícil encontrar trabajo y aparte no tenía papeles. Llegué en donde unos amigos y a través de otros amigos llegué aquí. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

Quan a la xarxa hi ha la presència d'un parent proper és més determinant l'elecció la destinació. Diversos estudis sobre xarxes migratòries a Espanya constaten aquest aspecte (Aparicio, Tornos, 2005; Maya, 2004 i 2006; Pascual de Sans, De Miguel i Solana Solana, 2007 i 2011). En les entrevistes analitzades hi ha certa relació entre un itinerari directe i uns lligams més íntims. Quan es tracta del/la cònjuge, els fills/es o els progenitors no hi hauria *destinacions prèvies*. Però quan el vincle és d'amistat s'observa que poden haver viscut en altres llocs abans d'arribar al Pirineu.

En Sant Carles de la Ràpita, [el seu marit] conoció a una senyora que tenia un refugi. Él se vino con su hermano. Empezó a trabajar en la construcción. Estuvo un año sin nosotros y al año nos mandó traer. Yo vine directamente. (Ángela, Colòmbia, 41 anys)

Bueno yo no vivía en Lima, vivía en otra ciudad a 600 km al norte. De allí fui a Lima, de Lima a Madrid, y de Madrid a Barcelona. En Barcelona me quedé unos días. Tenemos algunos familiares en Barcelona, pero mamá dijo: no mejor venid conmigo, vamos a [nom del poble]. (Aureliano, Perú, 18 anys)

En alguns casos com l'anterior podem veure com Barcelona exerceix de porta d'entrada. Hi ha dos factors que expliquen aquest fet. El primer és la influència de les cadenes i les xarxes migratòries a l'hora d'escollir la destinació. I el segon és el gran estoc de població estrangera resident a Barcelona. Tot plegat fa que la ciutat hagi servit de plataforma d'arribada. Ara bé, tal i com observa Cuadras (2004), amb la difusió de la població estrangera arreu del territori català, així com les seves xarxes de relacions, han augmentat les arribades directes a zones no metropolitanes.

A vegades es considera com a objectiu prioritari arribar a altres països europeus o a Amèrica del Nord. En aquest sentit, els llatinoamericans tenen certa tendència a emigrar cap als Estats Units. En dues de les experiències recollides es fa menció explícita a la preferència per emigrar a aquest país. En un cas s'ha dut a terme, en l'altre no. Les dificultats per entrar i assentar-se als Estats Units modifiquen el projecte inicial. La decisió final acaba esdevenint un cúmul de factors, que potser no tenen a veure amb la intenció i tenen a veure amb les possibilitats de treball, amb la xarxa de relacions, amb les barreres administratives o amb una combinació de tot, com mostren els dos casos següents.

Entonces una amiga me dijo que aquí en España... Yo ya me había homologado el título [de metge] acá. Entonces yo le hablaba a ella mientras estaba en Estados Unidos. "Entonces decidete ya porque acá están buscando gente". "Bueno, ayúdame", le dije. Me ayudó a conseguir un visado de trabajo. Y ya me vine. A día de hoy, llevo 4 meses. (Julio, Colòmbia, 32 anys)

Yo siempre había querido salir, como estudié idiomas quería ir a algún país de habla inglesa. Para entrar a Estados Unidos, la cosa era un poco más difícil, y al ser colombiano todavía más. Piden muchos requisitos para entrar. Entonces a través de esta amiga que llegó aquí, siempre mantuvimos el contacto porque estudiamos juntos el bachillerato y esto. Y bueno, yo le había dicho que si algún

día ella se iba a radicar acá, si hubiera la posibilidad, pues que me ayudara a venir. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

Itineraris diversos segons el sexe i la nacionalitat

Considerar les variables del sexe i de l'origen aporta aspectes destacables. En les entrevistes s'observa una major mobilitat en els homes que en les dones. Aquestes són més propenses a emigrar directament al país de destinació, independentment de la seva nacionalitat. En l'estudi sobre les trajectòries de la població immigrada a Espanya, De Miguel, Solana i Pascual (2011) constaten major mobilitat en els homes. Segons els autors, el rol que se'ls atorga de pioners de la migració explica en bona mesura la seva major predisposició a tenir un itinerari més complex. L'edat també és un factor a considerar. Si la població estrangera que ha immigrat és jove, o vénen sols, augmenta la possibilitat que hagin estat en altres llocs anteriorment a l'arribada al Pirineu. La Tècnica d'Immigració i l'Agent d'Acollida del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça expressen aquesta idea.

A: Home, nosaltres hem controlat la reagrupació, per tant vénen directament del país. Excepte Aicha que venia de [nom de poble de Catalunya] o no sé d'on, la resta els hem reagrupat nosaltres.

G: Clar, normalment, ve aquí el pare o la mare i quan tenen els mitjans econòmics suficients porten la resta de la família

A: L'única que ve d'altres llocs són gent jove [posa dos exemples]. Els que vénen sols, sí que poden venir de la resta de l'Estat. La gent jove sí pot venir d'altres llocs. (Amparo i Geraldine, Tècnica d'Immigració i Agent d'Acollida del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert.)

Tanmateix, algunes dones també presenten itineraris complexos i diversos. Les dones d'origen africà entrevistades en són un bon exemple. De les dues dones de nacionalitat marroquina entrevistades, una va estar un temps a Andalusia i a València i l'altra va venir directament. Cal destacar que ambdues van venir soles i com a pioneres del seu projecte migratori. La dona de nacionalitat camerunesa, en canvi va venir amb el seu marit, del qual un any després d'arribar es va separar. L'itinerari realitzat per la dona camerunesa va consistir en una travessa de diversos països, des de Camerun, fins a arribar a Melilla. Un cop allí, es va establir un temps a Huelva. Després va marxar un temps a un país centre-europeu, per després tornar a Huelva. La destinació següent és una localitat de l'Alt Pirineu i Aran, on residia en el moment de l'entrevista.

Alguns estudis realitzats pel conjunt de Catalunya (Colectivo IOÉ, 1994; Domingo, 1995; Moreras, 2004) han destacat el predomini masculí en la migració marroquina. També destaquen el rol dels homes com a pioners de la migració. I és que fins fa una anys, la majoria de dones de nacionalitat marroquina arribava mitjançant el reagrupament familiar. Domingo (1995) parla en aquest sentit d'*importació de dones musulmanes*. La dona africana que migrava de forma individual era una excepció, com constaten alguns estudis. En l'actualitat es corrobora que hi ha dones marroquines a Catalunya que han vingut soles, ja siguin casades, solteres o divorciades (Alcalde et al., 2002; Artal, Pascual de Sans i Solana, 2007; Ribas, 1999; Vilà, 2010) i majoritàriament amb estudis secundaris o superiors (Sipi i Araya, 2005).

Els homes d'origen africà entrevistats a vegades fan viatges prospectius visitant primer algun familiar a França o Bèlgica. Les contrarietats que troben en aquests països els condueixen a desplaçar-se cap a Espanya. A tall d'exemple, es pot citar la dificultat per obtenir una situació administrativa regular i un treball, en contrast amb les possibilitats de regularització i de treball que oferia Espanya els primers anys de la dècada del 2000.

Estuve en París casi un año y medio, con mi hermano y su mujer. Ahora están aquí. Él estaba en Francia con su mujer. Y después yo he ido. Pero estar en Francia es muy difícil porque no tengo papeles. Por eso he venido a España seis meses, 1 año y ya tenía el permiso de residencia. En Francia se necesitan 10 años si no tienes los papeles para conseguir la residencia. (Samuel, Mali, 41 anys)

De Miguel, Solana i Pascual (2011) detecten que les nacionalitats amb més trajectòries indirectes a Espanya són les africanes (exceptuant la població marroquina) i les asiàtiques. En canvi, la població llatinoamericana (especialment l'equatoriana), la marroquina i la romanesa experimenten baixos percentatges d'itineraris migratoris internacionals. Els autors esmenten que la trajectòria migratòria s'explica per l'existència de xarxes de familiars, d'amistats o de paisans. Ara bé, hi ha altres factors a considerar, com per exemple la distància del país d'origen. Segons Arango (1985), la distància és un element de primer ordre en l'estudi de les migracions internacionals. El volum d'immigració és inversament proporcional a la distància que separa l'origen i la destinació. Per l'autor, la distància es compon d'obstacles físics, però també culturals, lingüístics o polítics i es mesura pel cost de

recórrer-la així com pel grau de desarrelament que implica. Pertànyer a una mateixa comunitat cultural, lingüística o històrica eleva el grau d'informació, disminueix la incertesa del desplaçament i fa disminuir el cost afectiu, cosa que provoca una disminució d'aquesta distància que és més aviat de tipus simbòlic.

Les entrevistes realitzades a persones llatinoamericanes mostren poca mobilitat a altres països Europeus. El pes de la xarxa, el vincle històric o l'idioma expliquen l'escassa mobilitat per Europa, relegada a la demanda d'asil o a la promoció professional i acadèmica (Cuadras, 2004). En dos casos s'observa una destinació prèvia en un país estranger. Hi ha una experiència prèvia a Estats Units, comentada anteriorment, i una altra a França. El darrer cas, es tracta d'un home jove amb nacionalitat colombiana que va anar a estudiar a França. Al cap d'un any, "per contactes i perquè em van oferir una feina", s'estableix a una localitat de l'Alt Pirineu i Aran.

La dona llatinoamericana sovint és la primera baula de la cadena migratòria. Les càrregues familiars i la voluntat de millorar la renda familiar són els factors desencadenants d'una major estabilitat laboral i geogràfica en detriment de la mobilitat. En les entrevistes analitzades no hi ha cap destinació prèvia abans d'arribar a Espanya. En l'estudi de De Miguel, Solana i Pascual (2011) es menciona que el fet de tenir fills al país d'origen implica que en general s'arrisqui menys en la migració. Així, pot ser que aquest perfil, la dona llatinoamericana, busqui una feina abans de marxar del lloc d'origen o que involucri -en major mesura que altres perfils, com ara homes o dones sense càrregues familiars- una xarxa disposada a ajudar.

Les persones entrevistades de l'Europa de l'Est -de nacionalitat romanesa, majoritàriament- no tenen experiència d'haver immigrat en d'altres països europeus, i en dos casos han estat en altres indrets d'Espanya. Segons Viruela (2006), les xarxes, les possibilitats de trobar feina, i la forta presència de famílies nuclears de romanesos, en relació a altres nacionalitats amb més rellevància de persones soles o amb famílies extenses es traduiria en una major simplicitat en la seva trajectòria; és a dir, sense destinacions intermèdies.

Els dos homes de nacionalitat portuguesa entrevistats han estat a un tercer país, Andorra. A partir de mitjans de la dècada de 1970 es detecta una presència creixent de la nacionalitat

portuguesa a Andorra. Els portuguesos seran la segona nacionalitat estrangera, després de la nacionalitat espanyola i per davant de la francesa (Lluelles, 2010; Santos, 2008). L'any 2009 el 16% de la població tenia la nacionalitat portuguesa, segons dades del Centre de Recerca Sociològica de l'Institut d'Estudis Andorrans.

4.1.2.1 Finançament i realització del viatge

En el procés de migrar, havent pres la decisió d'emigrar i de realitzar un itinerari determinat, hi ha la preparació del viatge. Comprar el bitllet per al desplaçament acostuma a ser una despesa important, a la qual sovint caldrà afegir uns diners per als primers temps, mentre no es trobi una feina. El viatge es finança amb préstecs a vegades de la mateixa família, a vegades amb estalvis propis. Vegem tres exemples. El primer es tracta d'una dona equatoriana. El sou de l'empresa de correu per a qui treballava a l'Equador no arribava per mantenir les seves despeses i les de la seva filla. S'endeutarà per poder marxar cap a Madrid primer, i cap al Pirineu després. El segon cas es tracta d'una dona boliviana amb una filla. La dona regentava la seva pròpia botiga a Bolívia. Els familiars que van emigrar abans que ella, a una capital comarcal del Pirineu, li va finançar el viatge. El tercer cas es tracta d'una dona argentina que disposava de recursos suficients per finançar-se el viatge, malgrat patir el "corralito"⁹⁸ de l'any 2001. Els tres exemples són casos de dones solteres. Les dues primeres tenen descendència, mentre que la darrera no.

Ni ahorros, porque sinceramente vivíamos el día a día. Tenía un sueldo que no me alcanzaba para nada, porque al viajar todos los días tenía que pagar el autobús y todas esas cosas. No llegaba al final de mes. Claro, lo que hice fue un préstamo, como la mayoría de los que hemos venido aquí. Ha sido así, con préstamos y endeudándonos. (Gabriela, Ecuador, 43 anys)

Me prestaron, mis primos, entre todos juntaron, y poco a poco les fui devolviendo.
(Rosa, Bolívia, 21 anys)

Poco a poco fui juntando dinero lo que pude juntar al cabo de los años. Yo llegué aquí en 2004, con lo que había recuperado del banco de esa forma me alcanzaba para el pasaje de avión y para mantenerme aquí un par de meses, yo calculaba. (María Eugenia, Argentina, 51 anys)

⁹⁸ El *corralito* és el que es coneix com la restricció a l'hora de retirar diners de les entitats financeres que el desembre de l'any 2001 va aplicar el govern argentí.

Els primers temps des de què s'arriba, els prestataris estan força condicionats per retornar els diners. Sovint han de fer grans esforços, com el següent testimoni, què exposa que estalvia trucades al país d'origen per tal de poder tornar el préstec del viatge. La nostàlgia i l'enyorança de la separació es pot veure intensificada per una situació com aquesta. Entre d'altres, aquests elements fan que l'arribada sigui complicada emocionalment.

La dejé con cinco añitos, a mi hija. [*Parlava amb els fills*] por teléfono. Al principio dejando un día, y después ya mira...como tenía que ahorrar. Al comienzo, tenía que pagar lo que me habían prestado por venir unas hermanas de ella, de mi hija. Porque mi hija tiene unas hermanas que son mayores [*les germanes són del mateix pare, però no de la mateixa mare*]. (Nora, Perú, 46 anys)

En un estudi realitzat per Hinojosa (2009) s'observa que el número d'agències de viatges es duplica el període 2000-2007 a la regió de Cochabamba (Bolívia). La demanda de viatges es dirigia cap a Barcelona i Madrid. En alguna d'aquestes agències oferien préstecs per a finançar el viatge, en d'altres oferien la possibilitat de comprar la carta d'invitació notariada. Durant el treball de camp es va contactar amb uns testimonis que havien "comprat" documents per poder entrar a Espanya, mitjançant un préstec.

M: Bueno, yo compré un contrato para venir. Compras un contrato con dinero. No es falso, es de verdad.

B: Yo pienso que los jefes de aquí lo dan gratis, pero los marroquíes hacen comercio.

M: Bueno he venido aquí a buscar trabajo, porque ese contrato no vale. Es igual a un visado para venir, para buscar trabajo. Busqué trabajo en el sur, en Málaga, dos meses, no hay. En Valencia 4 meses, no hay. Cuando llego aquí en la temporada, sí. Encontré trabajo en la limpieza. Llevo un año aquí en España.

B: Yo he pagado 8 mil euros para venir aquí, el contrato es muy caro.

M: Hay gente que paga diez mil.

B: Su padre pidió un crédito para venir aquí.

(Muneerah i Bashira, Marroc, 29 i 35 anys)

Pel que fa a la realització del viatge, el tipus de desplaçament varia en funció del lloc d'origen. El mitjà de transport utilitzat per les persones que migren de països llatinoamericans és l'avió; de països africans el vaixell (i a vegades l'avió); i els d'Europa de l'Est acostumen a arribar per carretera (Cuadras, 2004). En els casos recollits, sovint

arribaven a Barcelona o Lleida i d'allí es desplaçaven en autobús cap a alguna de les localitats del Pirineu.

En bona part del casos analitzats, els immigrants van entrar a Espanya amb un visat de turista. Pel que fa a la resta de casos, dos homes procedien de la UE-15 (per tant, sense necessitat de regularitzar la seva situació legal), un home i una dona van entrar amb permís de residència i de treball i un home ho va fer clandestinament. En aquesta part, no es tracta tant de subratllar la situació legal dels individus en entrar, sinó la forma en què ho van fer. En aquest sentit es vol deixar constància que els viatges més perillosos i precaris són els de les dues darreres persones. Ambdós provenien d'un país africà (Camerun i Marroc). La dona explica la seva travessa des del Camerun fins a Melilla, acompanyada del que fou el seu marit. La dona va fer el trajecte alternant el viatge amb camions i autobusos. L'home marroquí deixa el seu testimoni amb les paraules que segueixen.

A: Sahara es así y aquí n'hi ha mar. El mar de... del mar Atlàntic [dibuixa un mapa de Marroc]. Bueno, hemos comprado rameta -una rameta es un barco pequeño-, algo de comer, bebida, tabaco y ya. Vale, vamos allá. ¿A dónde? A Canarias. Es un viaje de 30 horas: noche, día y noche. Bueno el mar más tranquilo, el nuestro. En España muy mal.

E: ¿Cómo es de España?

A: El mar de España, cerca de las islas. Estábamos ya cerca de las islas Canarias y el mar estaba muy mal. Al final hemos llegado. Éramos 16 personas. Cada uno paga algo. No es mucho, más o menos 300 euros. (Abdul, Marroc, 33 anys. E, entrevistadora)

Els dos casos responen en alguna mesura a l'estereotip d'*immigrant il·legal* que ve a buscar-se la vida a Europa. Val a dir que els mitjans de comunicació, durant la darrera dècada, han estat contribuint a generar aquesta imatge en l'imaginari col·lectiu. En un informe sobre el tractament informatiu de la immigració a Espanya durant l'any 2007 dirigit per Lorite (2008) es conclou que els mitjans de comunicació no fan pedagogia sobre la realitat migratòria, informen poc o gens sobre el context que envolta el procés migratori, no expliquen les causes de l'emigració, i no s'interessen tant com en anys anteriors per les pasteres. En la lògica d'aquest imaginari, aquestes persones viurien en un barri antic i degradat d'alguna ciutat. Probablement treballarien en el mercat submergit, bé perquè no tenen els papers en regla, bé perquè no els ofereixen o troben feina normalitzada. Tanmateix, la realitat contrasta amb l'imaginari. Així, per exemple, la dona que provenia de Camerun a la qual

s'ha fet referència tot just acaba d'obtenir la nacionalitat espanyola, treballa com a encarregada d'una empresa i viu en un pis en bon estat en una de les capitals de l'Alt Pirineu i Aran. L'home de nacionalitat marroquina, l'Abdul, es troba en situació legal normalitzada i viu i treballa en un poble d'uns 270 habitants⁹⁹.

4.1.2.2 L'arribada al Pirineu

Les persones entrevistades en general recorden que els temps posteriors a l'arribada foren durs. La separació familiar i de l'entorn social i cultural, de l'estatus social o el mateix risc del trajecte pot ser una etapa molt trista (Mota, 2007). La persona que emigra deixa en la distància aspectes quotidians com el menjar, el clima o les relacions amb familiars i amistats. No obstant, l'immigrat manté alguns d'aquests aspectes. Per exemple, les relacions familiars es preserven i hi ha contactes periòdics. Però la relació ja no és la mateixa, es transforma per l'efecte de la distància i del context. Els primers dies costa identificar-se amb la societat receptora. La persona que ha emigrat arriba a un entorn nou. Els primers moments hi ha força confusió i això acostuma a generar aflicció. Ara bé, amb el temps, el context deixa de ser estrany per entrar a formar part d'una nova quotidianitat. El testimoni de la dona que apareix a continuació evoca la duresa de l'arribada.

¡Uy!, no me quiero acordar, para mí fue muy dura. Bueno, para ellos también fue muy difícil. A mí, bueno, no me tocaba hablar como ellos en el cole. No quiero acordarme. Cuando me acuerdo muchas veces me pongo a llorar. (Sabina, Romania, 40 anys)

Achotegui (2007) proposa una definició per aquests aspectes. Hi ha un procés de reelaboració dels vincles -familiars, culturals o paisatgístics- que es tenen amb el país d'origen i que han estat molt importants en la construcció de la personalitat. El procés és el que l'autor anomena "dol migratori". L'autor distingeix set tipus de dol: a) per la separació respecte dels familiars i de les amistats; b) per la llengua materna; c) per la cultura; d) per la terra; e) per l'estatus; f) pel contacte amb el grup ètnic; i g) pels riscos físics que hagi pogut experimentar durant la migració.

⁹⁹ El nombre d'habitants figura al registre del Padró Continu, segons dades obtingudes a l'Institut d'Estadística de Catalunya.

Des de les ciències de la salut mental manifesten que el dol per la separació d'amics i familiars pot tenir repercussions psicològiques en l'individu. La persona que emigra deixa de tenir l'afecte i el suport dels éssers estimats, de la seva xarxa familiar i social. El dol per la llengua i la cultura i la terra té a veure amb allunyar-se d'alguns elements quotidians com: llengua, alimentació, forma de vestir, sentit del temps, temperatura, lluminositat, pluviositat, olors, etc. La pèrdua d'estatus social està relacionada amb què el projecte de millora i de progrés dels que migren, d'entrada, no es correspon amb la realitat. Sovint el projecte migratori es frustra en arribar i són pocs els que aconseguen tenir llocs de treball coincidents amb les seves habilitats. La pèrdua de contacte amb el grup ètnic o nacional fa referència a la identificació amb una identitat nacional o ètnica. Finalment, el dol per la pèrdua de seguretat física té relació amb la situació d'un habitatge precari, amb l'alimentació insuficient, quan la seguretat en el treball no està garantida o quan les peripècies que fan per tal d'arribar a Espanya els posen en perill (Achotegui, 2004).

No obstant això, l'etapa de separació i de distanciament dels elements quotidians, en certa mesura o en algun cas poden resultar "alliberadors". En les experiències recollides això es detecta quan les persones expressen la seva situació econòmica i d'endeutament en el país d'origen. Marxar significa poder deixar endarrere una situació complicada i posar en pràctica un projecte de millora de la situació personal o familiar, tal i com es pot veure en el cas següent.

Y con el alquiler me he endeudado. Entonces le he dicho que salga del país a mi marido, "y si tú no sales, yo salgo", le dije. Le obligué más o menos a venirse aquí, y luego me he venido yo. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

a. Dificultats materials a l'arribada

A banda d'enfrontar-se als elements emocionals, en arribar s'han d'enfrontar a desafiaments de tipus bàsic. Han de cobrir la seves necessitats elementals, com procurar-se un lloc on viure o posar-se en contacte amb la xarxa que pot ajudar a situar-se i a buscar feina. Hi ha alguns factors que dificulten l'arribada. Un d'ells és la situació legal. S'ha esmentat anteriorment que la majoria de persones que s'ha entrevistat arribaven a Espanya

amb un visat d'estada o de turista¹⁰⁰. En les experiències recollides es pot observar com en finalitzar aquest visat (al cap de tres mesos) molts quedaven en situació irregular.

Cuando yo vine no tenía ni permiso de residencia ni nada. Tenías un visado de tres meses. Entonces, en estos tres meses tenías que volver. Yo me quedé, estuve un poco ilegal, sin papeles y luego me contrataron. (Constanta, Romania, 41 anys)

Les dificultats a l'arribada també s'observen a l'hora de procurar elements bàsics, com l'habitatge. En arribar cal disposar de forma més o menys ràpida d'un habitatge. En força casos, les persones entrevistades els primers moments es queden a casa de parents o coneguts. Però tard o d'hora han de buscar el seu espai propi. Amb el temps, les característiques d'habitatge més adequat varien i els tipus són tant diversos com les diferents estructures familiars i no gaire diferents a les necessitats de la resta de la població. El reagrupament familiar, el retorn de part de la família, el matrimoni o la separació poden fer canviar la tipologia d'habitatge desitjat.

Un cop l'accés a l'habitatge s'ha resolt, el següent pas acostuma a ser la recerca de feina. La població estrangera recentment immigrada entrevistada, en arribar, treballa en feines poc qualificades, cosa que al país d'origen no feien. Les persones que emigren no provenen de la part inferior de la jerarquia socioeconòmica ja que d'entrada cal tenir els recursos per fer front al viatge. Desenvolupar tasques laborals que no feien al país d'origen està relacionat amb la situació administrativa irregular en la gran majoria dels casos recollits. Es vol deixar constància d'aquest fet amb el testimoni següent.

[*el seu germà*] Me dijo que podía venir aquí. Me dice "aquí hay poca informática y poco inglés". Pues mira, como yo hablo inglés me vine, pero claro no era lo que yo pensaba, como venía sin papeles y todo eso. Entonces me dediqué a trabajar en la agricultura. Bueno, no es en realidad agricultura, sino aquí en el campo haciendo un poco de todo con los caballos. (Damián, Bolívia, 45 anys)

¹⁰⁰ En entrar a Espanya s'exigeix algun tipus de visat, segons el país de procedència. Algunes de les nacionalitats que necessiten visat per entrar a Espanya són: Algèria, Bolívia, Camerun, Equador, Colòmbia, Gàmbia, Mali, Marroc, Perú, República Dominicana, República de Moldàvia, Ucraïna o Xina. Els tipus de visat més comuns són: el visat d'estada, que permet una estada de fins a tres mesos; el visat de residència; i el visat de residència i treball.

b. Una realitat inesperada: “¡Madre mía, a dónde vamos!”

Un dels altres aspectes que dificulta l'arribada és trobar-se amb una realitat inesperada. Resulta difícil que la realitat coincideixi amb les expectatives i les fantasies que s'ha creat la persona que immigra; és a dir, amb el seu projecte. La conseqüència d'això és certa sorpresa, i a vegades frustració. Per a Izquierdo (2000), el concepte de “projecte migratori” cobreix les actituds, les expectatives i les imatges que generen les persones que migren durant tot el trajecte. El projecte pot contenir altes dosis de fantasia o tenir més dosis d'informació contrastada. El xoc amb la realitat, sigui més o menys dur, sovint farà replantejar el projecte inicial. Es detecta en les entrevistes que a vegades s'han proposat unes expectatives molt relacionades amb el treball i amb el guany de diners de forma ràpida. Quan arriben veuen que aquell “paradís” que havien imaginat no acaba de ser del tot real. Segons Achotegui (2004) el sentiment de fracassar en el projecte migratori -quan no s'assoleixen els propòsits per les dificultats en accedir als *papers*, al mercat de treball, etc.- és desesperança, que pot provocar estrès.

Nosotros en África tenemos la idea de que Europa es un paraíso porque allí vemos la tele, vemos películas, cantantes. Y tú sabes que está muy bien pintadito y pensamos que allí la vida es así. Se piensa que no se trabaja. Por eso tenemos aquella visión de Europa. Y cuando llegas aquí ves que no, no es lo que pensabas. (Anabelle, Camerun, 37 anys)

Yo lo que creía es lo que veía en las novelas, y no hay nada. De lo que hay allí no hay nada: de esas casas grandotas, de gente muy rica, y esas chicas que trabajan en una casa grande y que al final se quedan con el hijo del dueño y tal y cual. Yo me imaginaba algo así, pero está bien, está bien. (Romanitza, Rumania, 21 anys)

La distància entre el país d'origen i el de destinació, des d'un punt de vista cultural, lingüístic o fins i tot climàtic defineixen també els primers moments de l'arribada. Les dificultats amb la identificació i amb el reconeixement dels aspectes característics del lloc de destinació situen la persona en un lloc ple d'inquietuds i de tensions. Els testimonis següents concentren aquestes qüestions. La llengua catalana (i aranesa) és un dels aspectes que destaquen les persones entrevistades com un element que d'alguna manera dificulta l'adaptació.

Me hablaban en catalán y yo no entendía nada. Y yo: *Dios mío, ¿donde me he metido? No sé que me estarán diciendo*. Es un poco complicado, no creas. (Gabriela, Ecuador, 43 anys)

Entonces llegué, me vine para aquí, más frío, y a parte se hablaba catalán y la lengua del Valle de Aran, que es el aranés, y la gente más bien era un poquito cerrada. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

A banda de les contrarietats amb la llengua es recullen uns altres aspectes a destacar: el clima, el relleu i la propensió de la gent a ser “tancada”. Esmentar la duresa del clima hivernal, en general és força recurrent. A més, la majoria de les persones entrevistades no ha viscut en un territori similar. El clima i la seva adversitat durant els mesos d’hivern és un fet característic de l’àrea d’estudi. Si aquest fet es combina amb un habitatge en males condicions, la situació pot ser força complicada. Les dificultats per a accedir a un habitatge a un preu assequible es compliquen per a la població estrangera immigrada. Això ha resultat en què en alguns casos han viscut en habitatges en males condicions o en pisos sobreocupats. Una dona de nacionalitat colombiana explica la seva experiència els primers mesos de l’arribada.

Vivimos ocho meses en [nom del poble]. Pero pasamos un invierno muy horrible, mucho frío (...). Teníamos como una estufa para todas las habitaciones, aguantamos el frío. El primer invierno que pasamos aquí fue muy horrible. (Ángela, Colòmbia, 41 anys)

Un altre aspecte característic del territori del Pirineu és el seu relleu. Es tracta d’un relleu abrupte. Per Chevalier, (1928: 26), el paisatge pirinenc està format per “una alta cadena muntanyosa, massissa, d’aspecte salvatge i d’accés difícil”. S’ha notat que en algunes experiències recollides l’arribada en aquest entorn engendra cert “xoc”. L’arribada en un paisatge muntanyós i d’accés difícil on els pobles són de dimensions reduïdes pot aguditzar la sorpresa i la inquietud.

La verdad es que es un palo venir con el autocar, pero me ha gustado, lo que pasa es que mi hermana me había contado lo del pueblo pero no me lo imaginaba. Y viniendo de Lérida para aquí, decía, madre mía a dónde vamos porque ahí en esas montañas no puede existir un pueblo. (Romanitza, Romania, 21 anys)

A més a més, cal afegir que els habitants d’aquests pobles acostumen a ser més aviat reservats. En aquest sentit, es pot utilitzar el concepte de mode de vida, en tant que

producte històric i relacionat amb el mode de producció de la societat que l'acull, formant una *cultura pirinenca* (Comas d'Argemir, 1992). La societat pirinenca era històricament una societat amb un alt component agrari. La producció agrària, amb una forta base en l'explotació ramadera, era la base de la subsistència, fins ben entrat el segle XX. L'estructura agrària es constituïa per la petita explotació familiar. D'una banda, les dificultats de tecnificació per l'abruptuositat del terreny retardaren el pas a una societat on el sector es troba integrat a l'economia industrial i, de l'altra, aquella ha perdut el pes que tenia.

Tot i el canvis en l'estructura productiva del Pirineu, el mode de producció existent durant segles va anar conformant un mode de vida propi, del qual avui en dia encara persisteixen alguns elements (Aldomà, et al., 2004; Arqué, García i Mateu, 1982; Campillo, Sanclimens i Vilaró, 1986; Guirado i Tulla, 2010; Mendizàbal, Nasarre i Pèlachs, 2003; Solé, 2004; Tulla, Pallarés-Barberà i Vera, 2009; Tulla i Soriano, 2002; Vila, 2003). Intrínsecament, en aquest context les relacions socials es produeixen entre persones conegudes. Quan es diu que la gent dels pobles és "tancada" es fa referència a la desconfiança cap a aquell que ve de fora (del poble, o més aviat de l'entorn conegut). En aquest sentit, resulta molt aclaridor el testimoni de l'Anabelle. A banda de tot això, cal considerar l'efecte intergeneracional. Aquest pot tenir un efecte de distorsió sobre la percepció de les relacions socials entre la població estrangera i la població espanyola (Solé i Ferrer, 2011).

Pero aquí puedes encontrar una persona de 40 años que te dice que ha ido dos veces a Barcelona al hospital y ya está. Nada, ¡un catalán! Así que su vida es aquí y él piensa que la vida nada más es aquí. Y como inmigrante lo tienes que entender. Es como mi abuelo, que sabe que toda su vida está allí en su pueblo. No conoce otra vida. Así que una persona así es muy difícil de llevar, de convencer. Pero como ya lo sabes no te crea problemas. (Anabelle, Camerun, 37 anys)

La manca de mecanismes d'acollida, els estereotips o la discriminació, poden afavorir la duresa dels primers moments. Aquets temes es reprendran en apartats posteriors. Com a exemple, però, es pot esmentar que l'arribada d'homes sols és sovint més desafiant en la societat i provoca major desconfiança. En canvi, l'arribada de famílies "suavitza" el fenomen de la immigració i és vist com un fet favorable. Val a dir que el despoblament del Pirineu durant dècades i la seva percepció en la població poden haver reforçat l'aspecte positiu de l'arribada de famílies. Kasimis, Papadopoulos i Pappas (2010), en un estudi sobre

estratègies laborals i implicacions socioeconòmiques de la immigració estrangera a les àrees rurals gregues, expressen aquesta idea.

Our research has indicated that migrants were relatively more accepted and integrated in the less-developed rural regions than in the developed ones. This is related to the proportion of migrants in the total population of each region, their family status, and their job characteristics. Locals show greater acceptance of migrants living permanently in one region together with their families, as opposed to seasonal and irregular labourers travelling without families. (Kasimis, Papadopoulos i Pappas, 2010: 271)

La major presència de població estrangera ha augmentat les probabilitats de contacte entre aquesta i la població de nacionalitat espanyola. La convivència entre uns i altres conté tant experiències negatives, que serveixen per reforçar la xenofòbia, com experiències positives, que contribueixen a la gènesi i l'extensió del seu contrari, la xenofília (Cea d'Ancona i Valles, 2010). El cas del Marcelo, una de les persones entrevistades, és clar: la percepció negativa sobre els immigrants de la gent dels pobles li va provocar un efecte d'aïllament.

A ver, ahora se ha enseñado a ver los inmigrantes, pero antes era difícil, al menos en estos pueblos. Veían a un inmigrante y ¡oh!. A veces estaban mal informados, que todos somos ladrones. Entonces como que te aíslas más y te perjudica más la convivencia. (Marcelo, Ecuador, 42 anys)

c. Aspectes que esmorteixen la duresa dels primers moments

Les especificitats de l'àrea d'estudi, referides a la llengua, el clima o el tipus de poblament es presenten com un obstacle a l'aclimatació al lloc de destinació. Tanmateix, conèixer algú del lloc de destinació o tenir-ne referències és un aspecte tranquil·litzador a l'arribada. La transferència de coneixement sobre el lloc de destinació fa que distància entre realitat i fantasia sigui menor.

Un altre aspecte interessant a subratllar és que amb el temps, les dificultats dels primers moments de l'arribada es van esvaint. La millora d'aspectes com la situació administrativa regular, l'accés a un habitatge digne, de lloguer o de propietat, disposar d'un treball o un major coneixement del lloc de destinació contribueixen a un major benestar de la població immigrada. De forma global, només hi ha hagut una persona de les entrevistades que va insistir que no estava bé, ja que la seva situació laboral era força precària. Tanmateix

persones amb una situació laboral i legal i amb un temps d'estada a Espanya similar no expressaven amb tanta fermesa aquest sentiment. Cal doncs considerar altres factors potser de caire més individual. Es pot estimar que hi hagi persones que necessiten més temps d'acomodament a la societat. Altrament la xarxa de relacions tant amb el país d'origen com amb el país de destinació poden ser elements a considerar. Si la xarxa social en el lloc de destinació és dèbil o les relacions amb el país d'origen es mantenen molt fortes podria ser que afectés el benestar i l'assentament de la persona immigrada.

4.1.3 Intencions de retorn i d'assentament

Els motius que hi ha darrera de la decisió d'escollir el Pirineu així com de marxar-ne són complexos. Les causes que generen les motivacions i l'elecció d'un lloc determinat es poden analitzar també quan s'estudia el retorn. El retorn és un moviment més dins el procés migratori. I a més, no és necessàriament una etapa final, ja que força sovint hi ha casos de *reimmigració* (Pascual de Sans, 1983). Considerant aquest fet, l'autora citada es desmarca d'una visió simplista que entén el retorn com el segon moviment, lineal, entre dos pols: primer, s'emigra i al cap d'un temps es retorna. Segons aquesta visió, implícitament, el segon desplaçament suposaria arribar a un lloc que s'ha mantingut estable des de que l'emigrant el va deixar. Els efectes de la migració es noten tant al lloc d'origen com al de destinació. Com apunta, Schapendonk (2012):

Being 'here' might evoke the longing to reach 'there,' and once one has arrived 'there,' another 'there' might emerge or the aspiration to return 'here' might become prominent again.
(Schapendonk, 2012: 29)

López Trigal (2010) apunta diversos aspectes a considerar al voltant del retorn. Primerament, l'ambigüitat del terme fa plantejar l'emigració de retorn en un sentit ampli i no tant en un desplaçament unidireccional d'on es va marxar una primera vegada. En segon lloc, el retorn està present en el procés migratori i és una alternativa factible de què disposa la persona immigrada. Tercer, el retorn pot estar estimulat per canvis econòmics o polítics en el país d'origen. I quart, el retorn es veu facilitat per viatges periòdics, pel manteniment de llaços relacionals o per inversions realitzades en el país d'origen.

Malgrat que aquest apartat es centri més aviat en els motius que generen el retorn o que al contrari, el dificulten, es vol deixar constància que hi ha altres aspectes estudiats en relació al retorn. Entre aquests es poden destacar: els impactes en la societat d'origen, el paper desenvolupat per les polítiques públiques i les ajudes en el moment de retornar, o el procés de reintegració i els problemes d'adaptació en el presumpte lloc d'origen (Egea, Nieto i Jiménez, 2002).

Abans de començar amb l'anàlisi cal esmentar que a Espanya s'ha fomentat el retorn des de l'esfera política, sobretot a partir de la crisi financera de l'any 2008. El Ministeri de Treball, l'any 2008, va engegar un Programa de Retorn Voluntari, que entre d'altres elements, contempla la possibilitat de capitalitzar l'atur i el compromís de no tornar a Espanya durant els propers 3 anys. Amb aquest tipus d'actuacions es pot confondre el retorn amb la solució a les dificultats econòmiques de la població. D'aquesta manera, la immigració és vista com una càrrega en la societat de destinació (Pascual de Sans, 1984), en aquest cas, la societat espanyola. Josep Maria, Director del Servei Català d'Ocupació (SOC) de la Seu d'Urgell, comentà, durant una entrevista realitzada el dia 28 d'abril de l'any 2009, que hi havia poques persones que s'havien acollit a la modalitat de capitalització de l'atur. Alguns aspectes com les dificultats al país de "retorn" (que potser un dia van incitar la sortida) o aspectes del programa en sí (com no poder tornar en tres anys o haver d'estar en situació de desocupació i tenir dret a prestació) s'apunten com a elements que han desincentivat el procés (Plewa, 2009).

4.1.3.1 "No quiero que pasen otra vez por lo mismo". Lligams difícils de trencar

La percepció sobre la quantitat de població que ha marxat del Pirineu, retornant o no al lloc d'origen, varia segons l'interlocutor. Per alguns, són moltes les persones que han marxat; en canvi, per altres no són tantes. En aquest sentit, el Coordinador de la Secretaria per a la Immigració de l'Alt Pirineu i Aran, Pere Campí, destaca que hi ha molta gent que no ha marxat perquè estan "arrelant", segons explica a l'entrevista. En canvi, el testimoni següent manifesta com ha marxat gent, malgrat les dades no reflecteixin la realitat.

Había aquí unos tres mil y algo inmigrantes y hoy por padrón, seguramente, todavía hay unos dos mil cuando la realidad nos marca que no somos más de 1200. Hay familias enteras que se han ido.
(Julio, Colòmbia, 33 anys)

Quan s'interpel·la durant les entrevistes sobre les intencions de retorn s'observa un espectre que contempla diverses posicions. Es pot subratllar que dins l'espectre, en un extrem, es troba el qui no té intenció de marxar. Sembla que hi ha certs factors que fan de lligam i que poden encaminar les decisions de futur sobre quedar-se o no quedar-se. Aquells que tenen una feina fixa i se senten satisfets amb la feina, els que tenen una hipoteca, els que tenen nens escolaritzant-se, els qui se senten més segurs o els per a qui el retorn és una complicació no mostren intenció de marxar. Cal dir que aquests són la majoria de les persones entrevistades, malgrat que les condicions econòmiques o socials siguin força dures a causa de la crisi econòmica i financera que va començar l'any 2008.

Un dels elements centrals que condiciona el retorn és el treball. A vegades apareix la voluntat d'aguantar les condicions laborals dures imposades per la crisi per tal de no marxar, tal i com es pot veure al paràgraf següent.

No, los niños están estudiando aquí. De momento quiero quedarme. Luego ya veremos qué pasa. Si se pone más mal tendré que irme. Si no hay más trabajo entonces me tendré que ir. Si no falta el trabajo pues me quedaré porque mis niños estudian y les encanta estar aquí. (...) Ellos están contentos. No me quiero ir. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

Del fragment anterior es desprèn que els fills són un element que actua de lligam amb el lloc de destinació i també de condicionant del retorn. Aquest aspecte apareix sovint a les entrevistes. El fet que els nens estiguin escolaritzant-se o la duresa de la separació viscuda anteriorment són factors que els pares consideren a l'hora de plantejar-se el retorn. Així s'expressa una de les persones entrevistades, de nacionalitat romanesa, per a qui malgrat que al país d'origen hi ha possibilitats de trobar una feina, cosa que deixa entendre en dir que *s'hi ha aixecat molta cosa*, no té intenció de marxar. D'acord amb Plewa (2009), la crisi econòmica a Espanya i el possible retorn de romanesos s'interpretaven des de Romania com una oportunitat per al desenvolupament d'aquest darrer, en part per l'escassetat de mà d'obra. Amb el seu testimoni, la Sabina expressa que tot i que la situació laboral de la família és complicada, no vol fer passar una altra migració als fills.

De momento no, como yo tengo trabajo y espero que mi marido encuentre trabajo no volveremos, sobre todo por ellos [*el fills*] porque igual ahora en Rumanía se han levantado muchas cosas, pero para ellos no puedo cambiarles otra vez. Para los grandes, para el pequeño igual no es tan difícil cambiarle, pero para ellos hace cuatro años hicimos un cambio muy fuerte. Entonces ahora hacerlo otra vez, pues los voy a derrotar, y entonces no quiero que pasen otra vez por lo mismo. (Sabina, Romania, 40 anys)

Es constata l'adopció d'estratègies familiars diferents pel que fa al retorn atenent el context familiar o el laboral. Un dels casos analitzats exposa com ambdós progenitors tenen intenció de retornar, però ho faran segons com vegin l'adaptació dels fills en un entorn que, segons ells, els fills han idealitzat -com exposa el mateix testimoni en un altre moment de l'entrevista-.

Nosotros sí que queremos volver, nosotros seguro que volvemos. Primero vamos a volver de vacaciones y según cómo veamos los niños ya vamos a decidir si volvemos con todo. (Marcelo, Ecuador, 42 anys)

En un altre cas, la família s'estava preparant per tornar cap a Marroc. L'home, cap de família, els acompanyaria però després tornaria a la localitat del Pirineu, on havien residit plegats durant uns anys. Aquest fet s'exposa en unes notes de camp recollides el dia 2 de juliol de l'any 2011.

Em trobo a l'Alí, el vaig entrevistar fa dos anys a la festa de la diversitat de Sort. M'explica que continua vivint a [*nom del poble*], que no té feina i que les ajudes no els arriben per pagar-ho tot. Se'n porta la dona i els nens cap a Marroc, amb els seus pares. Ell tornarà cap aquí després. (Notes de camp. 02-07-2011)

La tècnica del Conselh Generau d'Aran expressava un dels efectes que pot provocar el retorn, del qual es desprèn la vulnerabilitat dels menors en els processos migratoris liderats pels pares. Els menors que han emigrat, en general, no tenen opció d'escollir. Per a ells, emigrar pot esdevenir un fet traumàtic.

Hi ha gent que ha tornat al seu país; hi ha gent que l'home es queda i la dona torna amb els seus pares, si l'home troba feina ella torna. Però això crea moltíssima fragmentació familiar. A més, una sensació d'inseguretat molt gran perquè els nens estan escolaritzats aquí. (Nora Muntanyola, Coordinadora de l'Àrea de la Dona i Immigració del Conselh Generau d'Aran, Vielha)

Si es considera el factor de la distància i el preu del viatge, els europeus i nord-africans poden tenir més probabilitats de marxar que els llatinoamericans o subsaharians. Amb tot, cal considerar altres factors. Tenir la situació legal normalitzada o no tenir-la pot ésser un factor desencadenant. Hi ha qui prefereix esperar-se a tenir la situació arreglada abans de retornar i hi ha qui té motius per marxar i prefereix no esperar.

Aquest darrer és el cas de la germana d'una de les persones entrevistades. Segons aquesta, la germana va marxar al país d'origen per anar a cuidar els pares. No va esperar a tenir la nacionalitat espanyola, que ja havia sol·licitat. Val a dir que les dones joves, en emigrar, deixen un buit en la funció que sovint tenen assignada per sexe, com ara les tasques domèstiques, entre les que hi ha l'atenció als pares. Mentre elles no hi són, potser aquests no ho necessiten o es busca la manera de suplir les emigrants. Per diversos motius, pot ser que a partir d'un moment determinat l'atenció als pares sigui un motiu de pes per marxar. Amb tot, les persones amb una situació administrativa regular no es posaran restriccions d'aquest tipus com ho faran aquells que no la tenen. Així ho exposa el caporal Cèsar.

[Els portuguesos] tota la vida han estat als serveis, a la construcció. Han marxat molts pel tema de la crisi a Andorra i aquí. I l'avantatge que tenen, i molts ho diuen, "jo al meu país tinc una casa on dormir i menjar a taula. Aquí si no treballo, no tinc per pagar el lloguer. Me'n vaig, a més si me'n vaig a les 10 del matí a les 8 estic a Portugal". No és com un equatorià, que diu me'n torno al meu país, però si me'n torno, he de pagar bitllet d'avió, després el tema dels papers, si me'n vaig, potser perdo els papers. En canvi ells són de la Unió Europea. I han marxat molts. (Caporal Cèsar, Mosso d'Esquadra, responsable de l'Oficina de Relacions amb la Comunitat. La Seu d'Urgell)

Cal insistir que darrere cada persona entrevistada existeix un projecte migratori. I si bé és cert que aquest es va modificant, també és cert que incideix de forma notable en les accions de les persones que migren. Amb el testimoni següent s'observa que el seu projecte inicial era instal·lar-se de forma més o menys estable al Pirineu i en l'actualitat no té intenció de marxar.

[on treballa actualment guanya] Menos dinero, pero es más seguro, porque yo buscaba estabilidad. No es aquello de generar dinero para llevártelo y poner la casa allí o el negocio. Nosotros dejamos la casa allí. (Pedro, Uruguai, 45 anys)

En aquest sentit, Durand (2004) assenyala que hi ha dos tipus d'immigrants: d'una banda, aquells que a l'hora de marxar ja comença el compte endarrere i el seu únic objectiu és retornar i, de l'altra, aquells que van marxar de forma definitiva. Segons l'autor, la realitat pot canviar, però això no invalida la idea que la decisió té uns efectes fonamentals en la vida quotidiana de l'immigrat.

4.1.3.2 Tornar al país d'origen com més aviat possible

A l'altre extrem de l'espectre hi hauria la voluntat expressada de retornar de forma immediata. De forma evident, al llarg de les entrevistes apareix la crisi econòmica, i la manca de treball per sobre de tot, com a factor desencadenant del retorn als països d'origen o a d'altres indrets. En general totes les persones entrevistades tenen coneguts, amics o familiars que es plantegen marxar o que ja ho han fet.

Les interpretacions econòmiques del fenomen de la migració destaquen el protagonisme de la població estrangera com a força de treball. Des d'aquesta visió, la immigració és una mà d'obra caracteritzada per assumir unes condicions de treball dures, a vegades en la clandestinitat, i per ser vulnerable a les condicions del mercat. Quan el mercat de treball requereix aquest tipus de mà d'obra en facilita l'entrada. En canvi, en èpoques de crisi, el mercat laboral expulsaria la població estrangera sobrant. La teoria neoclàssica argumentaria que la crisi en els països destinataris fa disminuir la bretxa salarial, i això té un efecte en la disminució de fluxos, però també en l'augment de les possibilitats de retorn.

Cal considerar altres factors, tot i que s'evidencia la centralitat de l'element econòmic, sobretot del treball, en aquesta recerca. Un element a considerar és que al país d'origen probablement hauran escalat en posició social, mentre que si es queden en el lloc on han immigrat, probablement es mantindran en les parts més baixes de l'escala social (Durand, 2004).

Un altre element a considerar és el fet de mantenir uns lligams estrets amb tot allò que prové del lloc d'origen, per exemple, tenint un habitatge allà o la família, o part d'ella. Aquest és el cas d'un home entrevistat, de nacionalitat portuguesa, que s'exposa a

continuació. Altres factors similars observats en les entrevistes són haver de realitzar tasques familiars o les ofertes de treball al país d'origen.

Aquesta persona, en el moment de l'entrevista, explica que fa alguns mesos que té la casa on viu en venda. Ell viu en un poble situat a pocs quilòmetres d'una de les capitals de l'Alt Pirineu i Aran i és propietari d'un negoci. Resulta rellevant la resposta que ofereix en preguntar sobre quina intenció té per al negoci. L'interlocutor exposa que deixaria el negoci en funcionament, delegant a algú les tasques més presencials. En aquest cas, la distància esdevé un element clau. La proximitat de l'àrea d'estudi amb Portugal, unes 9 hores en cotxe, segons esmenta l'home entrevistat, permeten viatjar sovint al lloc d'origen, on hi ha bona part de la seva família. En aquest sentit, l'avenç tecnològic en les comunicacions i els transports tenen un paper clau, ja que des de uns anys ençà han contribuït a relativitzar la distància física. Tot plegat li permet reelaborar el projecte migratori, incloent-hi el retorn. En l'entrevista s'observa que d'altres persones de la mateixa nacionalitat i amb una situació professional similar han realitzat un itinerari de retorn com el que pretén l'home entrevistat. Un retorn exitós pot motivar també a altres immigrants a plantejar-se la tornada. El capital social actua doncs també com a "ganxo" a l'hora de prendre la decisió.

E: Y, ¿te ves volviendo a Portugal?

S: Sí, volveré lo más deprisa que pueda

E: Y, ¿de qué depende?

S: Del dinero. Tengo planes: montaré algo, estoy estudiándolo. He hecho una casa allí. Una de estas casas de mis abuelos, del pueblo. La he reconstruido para vivir. (Sebastião, Portugal, 32 anys)

4.1.3.3 Una qüestió de mites: imaginaris i representacions sobre la destinació

Hi ha qui expressa el retorn com un desig o projecte a llarg termini, quan arriba l'hora de la jubilació. En el fragment següent s'observa que el desig es troba condicionat per certs aspectes, en aquest cas de veïnatge o de comunitat, que es troben a faltar al lloc de destinació.

E: ¿Y tenéis ganas de volver?

T: Quizás algún día sí, cuando sea vieja. En la jubilación me gustaría vivir allí. Hay más vecindad, más gente en la calle.

(Tsveranka, Bulgaria, 37 anys)

Tanmateix, com s'ha comentat al començament de l'apartat, la situació al lloc d'origen amb el temps canvia, així com les expectatives de les persones. De tot plegat es desprèn, d'una banda, que en la intenció de retornar, encara que sigui a llarg termini, el projecte migratori continua viu. I de l'altra, cal recordar que dins el projecte migratori hi ha quelcom de fantasia o de "mite", que en aquest cas pot afectar al retorn. Segons Durand (2004), la majoria d'emigrants marxen amb la idea de retornar. De fet, en les entrevistes analitzades eren pocs els que es van manifestar en sentit contrari. L'autor defineix el retorn i el mite que es genera al seu voltant, d'aquesta manera:

Para muchos, el regreso a la tierra de origen se vuelve cada vez más lejana, pasan y pasan los años, pero siempre queda el gusanillo dentro, la esperanza de volver en la época del retiro o regresar cuando cambie la situación política, cuando mejoren las oportunidades laborales o económicas (Durand, 2004: 107).

D'un dels testimonis, el Miguel, interessa destacar un aspecte. L'interlocutor exposava que els immigrants amb condicions desfavorables, legals i laborals, prefereixen marxar abans que gastar-se els estalvis que han pogut aconseguir treballant al Pirineu. En la majoria dels casos analitzats es comenta que vingueren per una temporada curta, a treballar i poder estalviar quelcom per tornar al país d'origen. En el moment de l'entrevista, molts dels informants exposaven que s'havien quedat més del que havien previst, tal i com assenyala el testimoni al fragment següent. El temps els ha donat una perspectiva diferent a aquella idea inicial que els havia motivat a venir.

Bueno, en principio todos venimos por una temporada. Yo no he venido con la idea de quedarme toda la vida en España. (...) Como yo, para trabajar una temporada pero luego te sale otra faena, luego otra y poco a poco vas haciendo. Llevo aquí más de cinco años. (Damián, Bolívia, 45 anys)

Si el projecte migratori consistia en el guany de diners ràpid per a poder retornar no es realitza, el retorn es veu complicat. De fons subsisteix la idea que no es pot tornar amb les mans buides. Així ho exposa el testimoni següent.

Cuando venimos el objetivo es: venir, ganar dinero y volver a invertir a tu país. Los primeros cinco años cada inmigrante piensa volver a su país. Pero luego, cuando te enfrentas a la vida de aquí, ya ves que no, que no es lo que pensabas. Porque primero llegas y ves que el nivel de vida es muy

elevado. Lo que ganas lo gastas, así que ya no puedes ahorrar lo que tú pensabas. Piensas, con qué voy a volver a mi país. Y ya no te animas ¿entiendes? (Anabelle, Camerun, 37 anys)

A això cal afegir la idea preconcebuda que algunes de les persones tenen d'Europa: un lloc pròsper on guanyar-se la vida. Citant a Sotiria i de Regt (2011), emigrar cap a Europa és un somni per molt africans, malgrat que les barreres entre el cel europeu i l'infern africà siguin tant elevades. L'atracció que genera el mode de vida (real o imaginat) dels països europeus s'apunta com un dels motius que expliquen les migracions cap a aquests països. Seguint aquesta lògica, la millora del benestar somiada es produirà en aquests països, ja que en el propi no és possible. Kirmi (2010), analitzant els motius que empenten part de la població marroquina a emigrar, subratlla l'imaginari construït d'Europa com a font d'emigració, en un article titulat "Pourquoi quitter son pays? Le mythe de l'Europe".

En guise de conclusion, les représentations sociales de l'Europe ont une influence sur la décision d'émigrer. Elles contribuent à la prise de conscience des différences existant entre l'Europe et le Maroc. Elles stimulent l'envie de quitter le pays. Les représentations sociales participent donc de manière prépondérante au phénomène d'émigration. (Kirmi, 2008 : 223)

Resulta paradoxal com d'una banda, aquesta idea de l'Europa pròspera ha motivat persones a emigrar i com d'altra banda, d'alguna manera no els permet retornar, sometent en alguna mesura la població immigrada a una espècie de parany. Si no s'aconsegueix l'objectiu, s'associa la migració a un fracàs. Així ho plantejava la interlocutora a la cita anterior i ho exemplifica també el fragment d'entrevista següent.

E: ¿Tienes ganas de volver a Marruecos?

A: El problema es que todo el mundo piensa que tenemos, que vivimos aquí como reyes, que tenemos una casa y que tenemos otro modo de...no lo sé. Ya pienso en marchar. Pero lo veo mal, mal.

E: ¿Pero tú tienes ganas de marcharte e instalarte allí?

A: Tengo ganas creo. A ver, ¿por qué voy a aguantar aquí, si puedo vivir ahí mejor? Pero ahora, ¿cómo puedo? Ahora voy a aguantar aquí. Es complicado. (Abdul, Marroc, 33 anys)

4.1.3.4 Una qüestió d'acomodar-se o d'eximitat

En força casos s'observa que la decisió de retornar es va retardant. Es detecta un cert acomodatament a les condicions del lloc de destinació. A vegades aquest acomodatament es

tradueix en una mena d'intimitat¹⁰¹ amb el lloc de destinació. Aquest sentiment es detecta sobretot quan hi ha la possibilitat de marxar de vacances o de visita al país d'origen, com es pot veure en els següents casos.

De vegades quan me'n vaig de vacances. Després de dues o tres setmanes vull tornar cap aquí. I quan estic aquí penso en tornar cap allà. (Grzegorz, Romania, 35 anys)

Bueno, cuando te vas allá, sí que te encuentras como en casa, pero igual aquí yo me siento como en casa. Cuando estoy allá echo de menos aquí, ahora que me he acostumbrado aquí, le he dicho a mi marido que ahora no pienso irme muy rápido a Rumanía. Pienso quedarme unos años al menos a que terminen de estudiar los hijos. (Sabina, Romania, 40 anys)

Sovint apareix en les entrevistes *que s'han acostumat, que s'han adaptat* i per això se'ls fa més difícil marxar. El fet de regularitzar la situació, tenir una feina estable i que satisfà les necessitats i aspiracions de l'immigrat són factors clau per entendre l'acomodament. A més, algunes de les persones entrevistades subratllen com s'habituen a alguns aspectes -com el mode de vida, la manera de menjar o la manera de percebre el temps- de la societat on s'han instal·lat.

D'altra banda, es creen nous llaços afectius al lloc de destinació, i tot plegat genera un sentiment d'identificació *múltiple*, tant amb el lloc d'on s'ha emigrat com amb el lloc on s'ha immigrat. D'acord amb Pascual de Sans (2001: 4), una persona es pot sentir identificat amb un lloc determinat. És el que l'autora anomea *idiotope*: "There are places with which people develop what we suggest to be called geographical identifications or idiotops". Sentir que un té lligams amb un lloc es pot expressar de formes diverses, i una d'elles és fer-ho de forma simultània. Aquest és el cas d'algunes persones entrevistades, com ara les que s'ha citat més amunt o el cas que es pot veure al tall següent.

Pero se ve complicado ahora, porque ya pasó bastante tiempo que estoy aquí y tengo amigos y conozco mucha gente y una crea lazos de afecto. Sobre todo ese año que estuve entero, y el año pasado estuve casi dos meses por problemas familiares, empecé a extrañar mucho [poble del Pirineu]. Entonces es medio complicado, uno empieza a sentir una cosa que nunca había sentido

¹⁰¹ La idea d'intimitat sorgeix arran d'una conversa informal amb una persona de nacionalitat colombiana. De fet, aquesta persona defineix l'estat de no sentir-se identificat amb cap lloc en particular, però sentir-s'hi una mica amb el lloc d'origen com amb el de destinació, amb el terme *extimidad*. Aquest terme és la unió d'estranger i d'intimitat. Tal i com es va expressar en la conversa, aquesta idea és el sentiment de sentir-se estranger a tot arreu, però tenir alhora certa intimitat amb els llocs.

nunca, estoy como medio dividida en dos. Cuando estoy allí empiezo a añorar lo de aquí, y estando aquí también extraño mi familia, mi país, mis amigos, la ciudad, el ritmo de la ciudad. Así que no sé cómo voy a hacer. Es una incógnita, porque no estoy decidida. (Isabel, Argentina, 51 anys)

Amb el temps aquesta situació es pot accentuar i els lligams es poden difuminar. Així ho expressa en Pedro. Les transformacions al país d'origen, com la pèrdua de familiars i d'amistats, i l'esforç que suposa crear nous vincles al lloc de destinació poden ser elements per a descartar la possibilitat de retorn.

Con nuestra edad no es fácil decir vuelvo porque parte de tu familia también va desapareciendo, mi mamá falleció hace dos años, mi suegro falleció también. Y mientras vas haciendo aquí tu vida, los amigos de nuevo, es duro pero si lo asumes... (Pedro, Uruguai, 45 anys)

4.1.3.5 Una crisi que empenta a retornar

Els experts coincideixen en el fet que s'assisteix a un canvi de cicle migratori provocat per la crisi. Aquest canvi consisteix en una disminució dels fluxos d'entrada i un augment del fluxos de sortida¹⁰² (vegeu Aja, Arango i Oliver, 2009, 2010, per exemple). Al conjunt de Catalunya, les dades revelen que l'any 2008, tot just a l'inici de la crisi financera, van augmentar les sortides -de retorn o a tercers països-, respecte l'any anterior, de totes les nacionalitats (Domingo i Sabater, 2009).

En un article aparegut a *El País* el dia 19 d'abril de 2012, titulat "Adiós a la medicina de la migración", Antonio Izquierdo exposa com tot i l'augment de fluxos de població estrangera cap a l'estranger, les naturalitzacions han augmentat, sobretot de població llatinoamericana. Aja, Arango i Oliver (2010) també es manifesten en aquest sentit i apunten que el saldo migratori es manté durant l'any 2010 (lleument) positiu, cosa que reforça "la extendida impresión de que el grueso de la población inmigrada tiene intención de permanecer en España" (Aja, Arango i Oliver, 2010: 13). Les dades de la EVR mostren que el saldo migratori de població estrangera al Pirineu sí que mostra una tendència decreixent des de l'any 2008 (vegeu taula 2.12, al capítol 2).

¹⁰² En general, les fonts estadístiques disponibles i actualitzades que mesuren les sortides d'Espanya a l'estranger són poc exactes. En aquest sentit, vegeu per exemple Arango (2009) per a qui els retorns constitueixen una àrea de penombra estadística.

Recentment, el Colectivo IOÉ (2011) ha analitzat els efectes socioeconòmics que provoca la crisi a la població immigrada estrangera. Els resultats d'aquest estudi mostren dos aspectes interessants. Primer, els autors indiquen un augment de l'atur, major en la població immigrada que en la població espanyola en part per un augment de la taxa d'activitat de les dones, predisposades a inserir-se al mercat de treball. I segon, la diferència salarial entre població estrangera i població espanyola també ha augmentat. A més, els salaris de la població estrangera s'han anat deteriorant des dels l'any 2008, i la taxa de pobresa ha augmentat. Així doncs, els efectes de la crisi econòmica i la destrucció de llocs de treball afecten de manera especial a bona part de la població de nacionalitat estrangera. La vulnerabilitat en la qual es troben per la situació legal, la poca representativitat sindical o l'alta presència en treballs no qualificats són elements que poden influir sobre el fet que la crisi els afecti en major mesura que a la resta de la població.

A més, la crisi ha afectat en especial determinades activitats, entre elles la construcció. Atès que hi ha certa especialització de determinades nacionalitats en algunes activitats concretes, els més afectats d'aquest sector tindran major tendència a retornar (vegeu el fragment següent). A més a més, cal considerar aquest fet en clau territorial. Les comarques i els municipis mostren certa especialització per nacionalitats, cosa que afavorirà la presència de les nacionalitats més representades en les principals activitats econòmiques locals. És a dir, a tall d'exemple, la presència de portuguesos és important a l'Alt Urgell, però no ho és tant a l'Alta Ribagorça, on hi hagut una activitat important en la construcció. Així, pot ser que l'Alta Ribagorça mostri una afectació més important en la seva comunitat de portuguesos.

És com el conte aquell, no? primer els romanesos... i aniran caient. Els romanesos han estat els primers [*en marxar*] perquè molts treballaven a la construcció i la principal empresa de materials de construcció d'aquí ha fet fora la meitat de la plantilla aquest agost. No sé en quines condicions, no ens ha arribat res d'això. (...) Encara que sí hi ha gent que ha marxat ja, perquè li van dir que no sé on hi havia feina i va marxar a no sé on. (Armand, Coordinador Casa Xorret, Punt d'Informació Juvenil i Local Social Casa Xorret, Sort)

Resulta interessant el testimoni següent, el qual treballa a Càrites. Aquest exposa que la població amb dificultats econòmiques que va assistir en els primers moments de l'arribada, amb la crisi tornaven a utilitzar el servei. Mentre la situació econòmica i el treball es

mantenien elevats els serveis socials o les organitzacions assistencials realitzaven les seves tasques amb normalitat. Ara, aquests serveis han vist augmentar les atencions a les persones amb dificultats econòmiques.

Sí que hi ha molta gent que s'està plantejant tornar. I veig molta gent que es ve a informar a Puigcerdà, que pregunten sobre el retorn voluntari. Nosaltres des de Càrites no tramitem el retorn voluntari. A Puigcerdà hi ha molts llatinoamericans i n'hi ha molts que s'estan plantejant tornar o marxar cap a llocs més grans. Allà a Puigcerdà sí que hi ha molta gent sense feina a part de que hi ha molts *sense papers* i la situació s'està desbordant bastant. Estic notant que hi ha persones, que havien vingut quan havien arribat feia cinc o sis anys, que no havia reobert el seu expedient, tornen. Arribaven aquí sense res, venien dos o tres mesos per rebre ajudes de Càrites, però no havien tornat quan havien normalitzat la seva situació i ara tornen a venir a serveis socials o a Càrites. (Maria, Tècnica de Càrites a l'Alt Urgell i la Cerdanya)

Per acabar, cal esmentar que bona part del treball de camp es va fer al llarg del segon i del tercer trimestre de l'any 2009. En l'actualitat, la crisi econòmica i financera s'ha accentuat, així com els seus efectes en el mercat de treball. És evident que la situació de les persones entrevistades així com les seves experiències i la seva opinió poden haver variat. Caldria doncs un major seguiment de la població entrevistada o un aprofundiment sobre aquesta temàtica per tal d'analitzar la situació en l'actualitat de l'any 2012.

4.1.3.6 Recapitulant sobre el retorn

Es pot concloure que el retorn, entès com una etapa del procés migratori en direcció a un lloc d'origen, té múltiples raons que el desencadenen. L'anàlisi d'entrevistes indica que el treball (o millor dit no tenir-ne) sobresurt respecte els altres elements. Ara bé, existeixen alguns factors que faciliten o dificulten que es produeixi una emigració de retorn. En aquest sentit, s'ha esmentat el cas del fills, però també la situació legal.

El panorama descrit permet identificar diversos tipus de retorn. Cavalcanti (2004) apuntava que el projecte del retorn tendeix a una tornada eventual. O dit d'una altra manera, el retorn cada cop s'entén més com una estada de períodes curts i amb relativa freqüència, sobretot per aquells que tenen el permís de residència o la nacionalitat espanyola. Aquesta idea es sintetitza en el fragment següent. Malgrat la contradicció aparent de la primera frase, la següent aporta la informació necessària.

He pensado de volver, pero quedándome aquí. Tengo pensado radicarme aquí ya. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

Tanmateix, cal precisar que com a conseqüència de la crisi econòmica i la taxa elevada d'aturats a Espanya, algunes tendències com la que apuntava Cavalcanti (2004) poden estar canviant. Així, amb la crisi es pot accentuar un retorn més definitiu o de llarga durada. El contacte mantingut amb algunes de les persones entrevistades al llarg de la recerca -des del primer contacte durant el treball de camp l'any 2009- ha permès observar com alguns han optat per marxar del Pirineu, per una temporada llarga. En aquest sentit, el testimoni següent és molt revelador. Explica com a causa d'haver quedat sense feina decideix marxar al país "d'origen". El testimoni també exposa que hi ha gent que ha marxat i hi ha qui pensa en marxar i que la situació en general és complicada per a les persones immigrades, tot i tenir la nacionalitat espanyola.

Te cuento, yo he regresado hace un año y medio y con todo el dolor del alma, pero me había quedado sin trabajo y no pude revertir esa situación. Me había habituado a vivir en [*nom del poble*] y además dejé allí un amor y muchos amigos, entre ellos Carmela¹⁰³. Sigo en contacto con todos, Carmela en estos días está por viajar a América por el cumpleaños de su madre. Ella sigue haciendo su vida allá con su familia pero están pensando qué hacer dada la situación económica tan caótica de España. (...) Es que dadas las circunstancias sociales actuales, el tema inmigratorio también ha ido variando en estos últimos años. Mucha gente ha regresado a su tierra como yo y los que quedan pienso que lo tendrán más complicado, aun los que hayan adquirido la ciudadanía española. A mí finalmente me la concedieron por mi abuelo catalán, el padre de mi madre, pero fue un trámite larguísimo. (Isabel, Argentina, 50 anys)

4.2 Mercat de treball i immigració estrangera al pirineu

El Grzegorz en l'entrevista duta a terme durant el treball de camp, revelava: "A mi m'agrada *esto*, el futbol, la piscina; però jo he vingut a treballar. A guanyar-me la vida". Tal i com diu Ma Mung (2009), és relativament senzill trobar arguments que descomponen les teories economicistes i deterministes que expliquen la immigració, des de l'àmbit més *macro* fins a l'àmbit més *micro*. No obstant això, la millora del benestar és un dels aspectes claus en

¹⁰³ Nom fictici.

l'estudi de les migracions. Aquest apartat analitzarà els aspectes econòmics i, en concret, els aspectes laborals dels immigrants que arriben al Pirineu.

Abans d'entrar pròpiament en l'anàlisi es presenten dos temes a mode de contextualització. El primer pretén aproximar al lector a algunes de les principals aportacions sobre el mercat de treball de la població estrangera immigrada (punt 4.2.1). I el segon analitza les transformacions recents de les economies rurals (punt 4.2.2). La raó d'això rau en la voluntat de col·locar l'anàlisi de la relació entre el mercat de treball i la població estrangera al lloc que li correspon, això és: a cavall entre l'estudi de les migracions i l'estudi de la ruralitat. A partir de llavors, s'inicia l'anàlisi (punt 4.2.3 i següents). Primerament, s'abordarà l'activitat econòmica del Pirineu i el lloc que hi ocupa la població estrangera. En segon lloc, s'abordaran les vies d'inserció utilitzades, per seguir després amb les condicions laborals del col·lectiu estranger, i finalment s'analitzaran els efectes que ha provocat i continua provocant la crisi econòmica i financera que afecta amb especial intensitat alguns països del Sud d'Europa, entre els quals hi ha Espanya.

4.2.1 Relació entre activitat econòmica, mercat de treball i població estrangera

D'acord amb Recio et al. (2006), la centralitat del mercat de treball com a condicionant dels moviments migratoris es justifica perquè en el context del capitalisme actual les migracions es generen per la recerca d'un treball assalariat, entre d'altres motivacions. Partint d'aquesta premissa, sorgeixen dues preguntes: primer, quins són els motius que expliquen el moviment cap a una direcció determinada, cap al Pirineu en aquest cas? I segon, en quins llocs de treball es troba la població immigrada al Pirineu? Ambdues preguntes guiaran aquest apartat.

Agafant com a referència el mercat de treball espanyol, alguns autors¹⁰⁴ busquen la resposta a partir de la teoria de la segmentació del mercat de treball. Cachón (2009: 35) subratlla la centralitat d'aquesta teoria i ho anuncia així: “[la teoria de la segmentació del mercat de treball] es una pieza fundamental porque cuestiones ligadas a la demanda de (fuerza de) trabajo en las regiones de acogida han sido (y siguen siendo) fundamentales para comprender los

¹⁰⁴ Vegeu Veira, Staneck i Cachón (2011: 221).

desplazamientos internacionales de población (es decir, de mano de obra)". Així mateix, Cachón (2002: 124), també assenyala que hi ha una relació entre la teoria del mercat treball segmentat i la distribució dels immigrants en el mercat de treball. "[*la teoria de la segmentació del mercat de treball*] aportan instrumentos para la comprensión de los procesos de ubicación y distribución de los sujetos inmigrantes en las diferentes posiciones laborales (y sociales) según su origen, su género, su contexto de llegada, etc."

a. Un nivell d'acceptabilitat elevat

Segons l'enfocament de la segmentació laboral, el mercat de treball està dividit en dos segments. El que els diferencia són les normes d'organització del treball, els mecanismes d'assignació laboral, la mobilitat ocupacional i les condicions de treball. El resultat d'això és: un mercat primari, amb llocs de treball estables¹⁰⁵, salaris elevats o possibilitats de millora laboral, i un mercat secundari, amb un ús intensiu de mà d'obra amb salaris baixos, inestabilitat i poques possibilitats de promoció (Veira, Staneck i Cachón, 2011).

Recio et al. (2006) exposen alguns factors que expliquen el funcionament del mercat de treball secundari. La capacitat de mantenir els salaris a la baixa i la rendibilitat de capital elevada o el nivell d'acceptabilitat de determinats llocs de treball mal retribuïts i de baix prestigi social donen compte que la migració hagi estat un recurs usat per cobrir determinats llocs de treball. Seguint aquestes interpretacions, d'acord amb Cachón (1995, 2002), des de mitjans de la dècada de 1980 disminueix el "nivell d'acceptabilitat" de la població espanyola. És a dir, alguns tipus de feines deixen de considerar-se com a acceptables per passar a ser no desitjables. Aquestes feines són les que conformen el mercat de treball secundari. Segons aquesta lògica, en èpoques de creixement econòmic, els treballadors "autòctons" tenen més possibilitats d'incorporar-se a determinats llocs de treball (de salaris elevats o socialment ben valorats), deixant vacants llocs de treball del mercat secundari (Veira, Staneck i Cachón, 2011).

D'acord amb Cachón (2002), els canvis en el nivell d'acceptabilitat de la població espanyola es produeixen per: l'augment del benestar i pel desenvolupament econòmic, pel

¹⁰⁵ Martínez Veiga (2004) discuteix sobre l'aplicabilitat de la segmentació del mercat de treball a Espanya fonamentada amb la temporalitat dels contractes de treball, atès que "la temporalidad es un elemento estructural básico del mercado de trabajo" (Martínez Veiga, 2004: 55).

desplegament de l'Estat de Benestar, per la millora del nivell educatiu, pel manteniment de les xarxes familiars i per l'augment de les expectatives laborals. La població immigrada accepta les condicions del mercat secundari malgrat que potser en altres condicions no ho faria. El seu nivell d'acceptabilitat acostuma a ser baix, sobretot en relació amb la seva experiència prèvia i la seva formació.

El testimoni següent d'alguna manera confirma aquest fet. Ella treballa fent tasques de neteja al servei domèstic a una de les capitals de comarca del Pirineu. Tanmateix, tal i com indica amb el seu testimoni, no faria aquest tipus de feina al seu país d'origen, el Marroc. La dona entrevistada és llicenciada en Dret al Marroc. Sobre el desajust entre el nivell d'estudis i la categoria professional, el QUIT (2011) assenyala que aquest es produeix més en els immigrants que en els autòctons, on destaquen els marroquins, on un de cada tres universitaris treballa en categories inferiors a les que li correspondrien. També destaquen els equatorians, al voltant de la meitat, i els romanesos, al voltant del 40%.

En nuestro país no podemos fregar platos, la persona que trabaja de fregar platos está en una clase muy abajo. Tampoco podemos hacer, por ejemplo, la limpieza. (Bashira, Marroc, 35 anys)

Recio et al. (2006) assenyalen que els costos monetaris i psicològics de la migració incideixen en el moment d'acceptar les feines menys valorades i pitjor remunerades. Citant Piore (1979), els autors afegeixen que el projecte migratori inicial sovint consisteix en estalviar diners en poc temps i poder millorar les condicions i el benestar al lloc d'origen, cosa que fa relativitzar els efectes negatius de les condicions laborals. En aquest sentit, Parella (2006) atribueix a aquesta major predisposició, la valoració de les expectatives d'ingressos i de les condicions laborals pel que fa al país d'origen o a la manca de poder de negociació davant els empresaris o sindicats.

La situació legal vinculada al caràcter d'estranger, a vegades irregular, també pot tenir un paper destacat a l'hora de tolerar determinades situacions laborals. Cachón (2009) al·ludeix a la sobreexplotació dels treballadors estrangers atesa la condició d'estranger associada a un estatus legal; citant a Portes, recalca: "es su estatus político de inmigrantes y la relación legal que los vincula con el estado, la que explica su posición objetiva de debilidad respecto a los empleadores" (Portes, 1978, citat a Cachón, 2009:43).

Cal considerar altres elements que expliquen la raó de ser de la inserció de població immigrada en el mercat de treball. Entre d'altres factors, Parella (2007) assenyala l'augment de l'oferta laboral o elements de tipus demogràfic que incideixen en la manca de població activa, com ara la incorporació de generacions al mercat de treball sorgides de nivells baixos de fecunditat i l'envelliment de la població. En aquest darrer sentit, Domingo i Gil (2007) afegeixen que algunes transformacions sociodemogràfiques en el mercat de treball espanyol expliquen les necessitats de mà d'obra en determinats sectors. En aquesta línia d'argumentació, s'aprecia com la demanda d'atencions d'una població cada cop més envellida o la demanda en treball domèstic i en atenció a persones dependents per la major ocupació femenina fora de la llar expliquen el pes creixent de població estrangera ocupada al sector domèstic.

b. Uns treballs precaris

En relació amb els llocs de treball que ocupa la població estrangera, nombrosos treballs (per exemple: Arango, Finotelli, 2008; Cachón, 2009, 2011 ; Fernández i Ortega, 2008; Pajares, 2007; Parella, 2007; Solé, 2001; Solé i Parella, 2003) assenyalen la presència elevada d'aquesta en determinades activitats econòmiques: construcció, agricultura, servei domèstic i hostaleria. A més a més, es subratlla que aquesta ocupa les posicions més baixes, les quals estan caracteritzades per la poca mobilitat ascendent i per condicions de treball precàries (salari baixos i inestabilitat elevada). En aquest sentit, hi ha autors que assignen el concepte d'etnoestratificació a aquest fenomen (Godenau i Zapata, 2007; Parella, 2007; Solé et al., 2000; Solé i Parella, 2003); d'altres al·ludeixen al concepte de nínxols ètnics (Veira, Staneck i Cachón, 2011; Beltrán, Oso i Ribas, 2007; o Sáiz, 2004, referint-se al sector empresarial liderat per població immigrada).

León et al. (2007), com es pot veure en el fragment següent, suggereix que alguns sectors econòmics, entre els quals hi ha els assenyalats al paràgraf anterior, compten amb una presència rellevant d'economia submergida.

La creciente demanda de trabajo en el segmento secundario se relaciona con el crecimiento de actividades intensivas en mano de obra que no es posible deslocalizar a otros países de menores costes salariales. Ejemplo de ello son la construcción y los servicios de baja productividad. Al mismo tiempo, es en estas actividades donde se observa una mayor propensión a la economía

sumergida, lo que facilita la creciente importancia del binomio inmigración irregular-trabajo informal. (León et al., 2007: 183)

Del fragment es desprèn que el marc normatiu, tot allò relacionat amb els aspectes jurídics que afecta a la població estrangera i el que Cachón (2009) defineix com *discriminació institucional*, pot estar contribuint a la posició que ocupa una part de la població immigrada en el mercat de treball. D'acord amb Cachón (1995), l'immigrant que es troba fora de l'esfera legal va a parar directament a l'economia informal.

El desarrollo normativo del marco institucional y de la política migratoria (convenios bilaterales, acceso a nacionalidad, cupos y contingentes, etc.), que relacionan la inmigración con el mercado de trabajo, es desigual en lo que se refiere a las diferentes procedencias nacionales y étnicas. (León et al., 2007: 183)

Però no només el marc institucional té un paper rellevant en la distribució de la força de treball immigrada, com es desprèn del fragment que es pot observar a continuació. La discriminació i els prejudicis, que poden executar els agents actius del mercat de treball (empresaris, seleccionadors de personal, sindicats, treballadors o, fins i tot, clients) contribueixen a explicar també les diferències en el mercat de treball (Cachón, 2009).

Pero aún sin trabas legales, la pertenencia a una determinada comunidad, especialmente cuando la misma tiene por razones diversas (color de la piel, religión, idioma, etc.) características diferenciadas respecto a los grupos dominantes, juega un papel determinante en la construcción de los segmentos en los que se divide la fuerza de trabajo. (Recio et al., 2006: 188)

Cal esmentar que aquesta forma de segregació del mercat de treball reproduceix i reforça la segregació *preexistent* per raó de gènere (Veira, Stanek i Cachón, 2011). Es pot mencionar que hi ha nínxols específics de cada sexe: la construcció en el cas dels homes, i l'hostalera, el servei domèstic i la neteja en el cas de les dones. Així, Solé i Parella (2006) suggereixen que les dones immigrades constitueixen la mà d'obra "idònia" per a la realització del treball domèstic associat al treball femení, el qual es caracteritza per ser socialment poc valorat, per la baixa qualificació requerida i per la seva proximitat al mercat informal. Segons les autores citades, el servei domèstic és el nínxol laboral principal d'un segment important de les dones immigrades. Entre els motius que configuren aquesta situació, n'hi ha d'*externs*, entre els quals cal assenyalar les polítiques migratòries i l'estructura de la

demanda del mercat de treball (pseudoregulació o desregulació), i n'hi ha de propis de la concentració en nínxols laborals creats per les xarxes de relacions (Parella, 2003; Parella i Ferber, 2012). En definitiva, la variable del sexe és rellevant a l'hora d'analitzar la posició de la població immigrada al mercat de treball. S'incorpora, així, la dimensió de la *triple discriminació* (classe social, gènere i ètnia) que defineix Parella (2003) i que queda reflectida en el paràgraf següent:

La incorporación laboral de la mujer inmigrante se contrapone, por un lado, a tenor de su condición femenina, a la de los hombres -ya sean inmigrantes o autóctonos-; por el otro, a tenor de su condición de inmigrantes, sus oportunidades laborales no son las mismas que para las mujeres autóctonas. (Solé i Parella, 2006: 203)

c. Existeix un mercat de treball específic per la població estrangera?

A través dels contactes amb amics i familiars, les despeses de temps, de transport o d'informació s'abarateixen. Les despeses que implica accedir un lloc de treball disminueixen gràcies a la presència de xarxes socials (García Faroldi, 2007). Disposar d'una xarxa, doncs, pot facilitar l'accés al mercat de treball. Així ho sostenen el Colectivo IOÉ i Fernández (2010: 109): "En resumen, para un segmento considerable de la inmigración extracomunitaria la principal vía de acceso al primer empleo fueron las redes sociales primarias (de carácter étnico), compuestas por familiares y amigos".

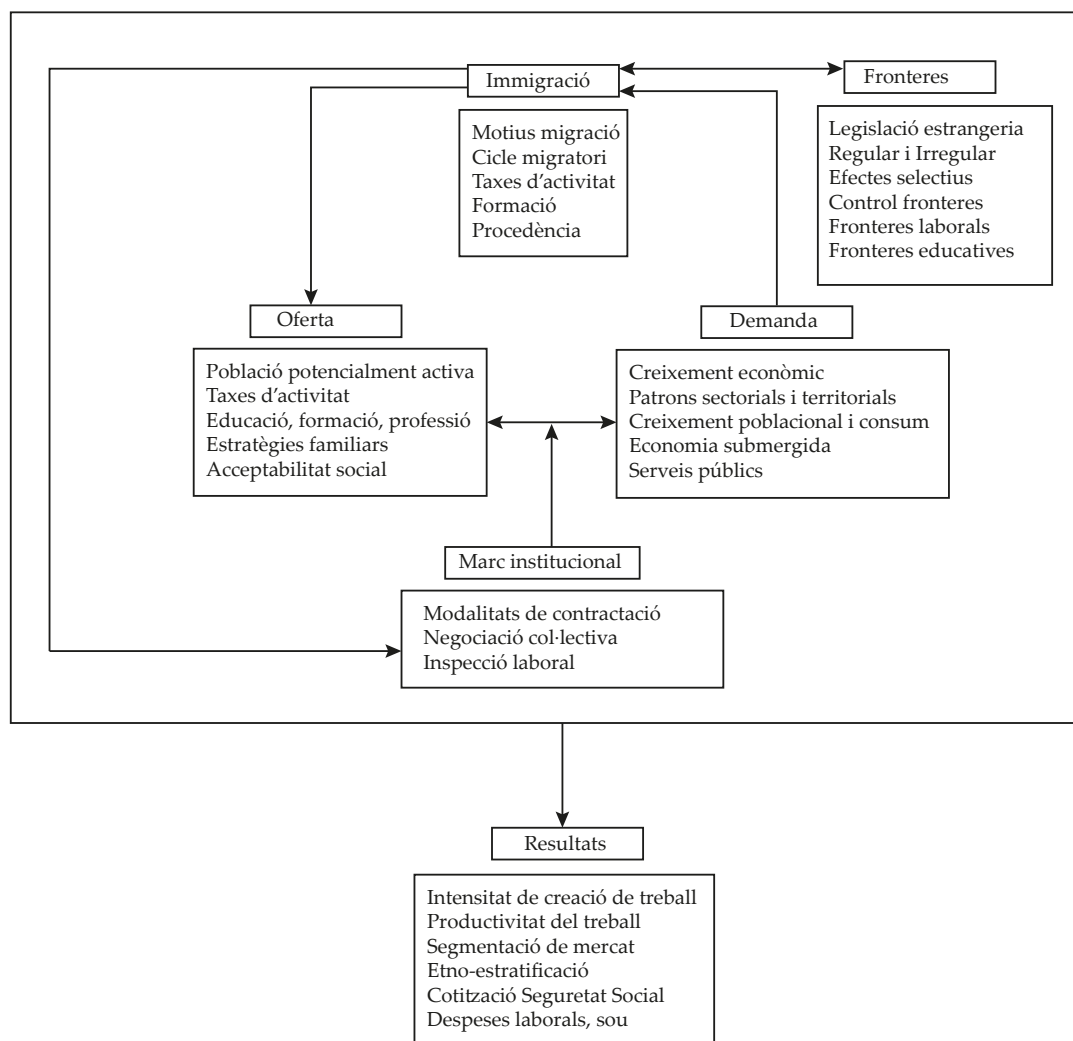
Tanmateix, convé posar l'accent, tal i com sostenen alguns autors, com ara Maya (2004) o Pascual de Sans, De Miguel i Solana (2007) del poder de control i manca de llibertat que poden generar les xarxes de relacions. D'acord amb Maya (2004), la migració en cadena combinada amb la segmentació del mercat de treball poden generar més segregació. Dit d'una altra manera, aquella xarxa de relacions que facilita l'entrada a un nínxol laboral fa que les seves opcions quedin limitades a aquest segment laboral, atès el deute, per exemple, que es pugui haver creat en activar la recerca de suport a través de la xarxa (Pascual de Sans, De Miguel i Solana, 2007).

En definitiva, bona part de la població estrangera s'insereix en un mercat de treball específic. Moulrier-Boutang (2006) ho detalla distingint entre mercat de treball estàndard i mercat de treball de la immigració. El primer es caracteritza per aspectes com la llibertat

d'accés o la possibilitat de treball continu i la socialització del salari. El darrer, en canvi, es caracteritza per l'accés limitat i regulat, la subordinació del contracte al permís de treball i residència, la no acumulació dels avantatges del salari indirecte i la discriminació i la desigualtat (vegeu Cachón, 2009: 42).

A més a més, s'ha posat de relleu que la relació entre mercat de treball i immigració, tenint en consideració elements com la segmentació laboral o elements contextuals, és complexa. Ho il·lustra el quadre elaborat per León et al. (2007). L'autor, amb l'objectiu de sintetitzar aquestes relacions, identifica quatre components centrals: l'oferta, la demanda, el marc institucional i els resultats que es generen. La demanda, i els seus components, provoca la migració. Hi ha un procés selectiu, definit a les fronteres. En arribar, la població que ha immigrat modifica l'oferta laboral del país receptor. Tot plegat, es produeix en un marc institucional que dóna forma a processos particulars. El resultat d'aquesta amalgama d'elements és la localització de bona part de la població immigrada en llocs de treball caracteritzats per ser precaris. A banda dels quatre components centrals, cal considerar altres variables, com les dinàmiques pròpies de la migració, o d'altres aspectes institucionals que afecten la migració i que no estan directament relacionats amb el mercat de treball, com el control de fronteres (vegeu figura 4.2).

Figura 4.2: Relació entre mercat de treball i població immigrada

Font: Elaboració pròpia a partir de León et al., 2007: 185

d. Crisi, mercat de treball i població estrangera

Per acabar aquesta introducció sobre la relació entre el mercat de treball i la població estrangera, cal mencionar alguns dels aspectes que la crisi econòmica iniciada l'any 2008 a Espanya afecten al mercat de treball, i en concret a la població immigrada. Al mercat de treball espanyol hi ha gairebé 3 milions d'estrangers ocupats, el 16% de la població ocupada, el tercer trimestre de l'any 2011, segons Oliver (2012). L'autor, apunta algunes tendències del mercat de treball de la població immigrada en aquests anys de crisi econòmica i d'augment destacat de les taxes d'atur a Espanya. Entre l'any 2008, any de màxima ocupació de la població estrangera, i l'any 2011, l'ocupació s'ha reduït el 14,5% mentre que per la població espanyola ho ha fet el 10,5%. Aquest decreixement en l'ocupació es manifesta especialment en els darrers mesos del període i es tradueix en una taxa d'atur

més elevada en la població estrangera (l'any 2011 és del 32% en la població estrangera i el 19% en la població espanyola), afectant sobretot en la població més jove (González-Martín, Pumares i Rojas, 2010; Cachón, 2012). En analitzar les diferències sectorials s'observa que hi ha certa terciarització de la mà d'obra immigrada, entre els quals destaquen l'hostalera i els serveis col·lectius i personals. Es manifesta una presència elevada de població estrangera en aquests sectors, en les posicions laborals menys qualificades, i s'observa certa "resistència" a la crisi, si més no els primers anys (Oliver, 2011, 2012). Dit d'una altra manera, la població estrangera ocupa les posicions més baixes d'alguns sectors que no han experimentat els efectes de la crisi amb gran magnitud, com per exemple a l'hostalera. En canvi, la construcció, especialment, i la indústria perden llocs de treball, des dels inicis de la crisi. Així, part de la població estrangera es troba d'alguna manera protegida de la crisi. Això manté la complementarietat en el mercat de treball amb la població de nacionalitat espanyola (Oliver, 2011).

Quant a la variable del sexe, cal esmentar que la resistència (citada al paràgraf anterior), en el mercat de treball de les dones és major. En alguna mesura així ho exposa la Regidora de l'Ajuntament de Puigcerdà, Lourdes Porta. Això s'explicaria perquè els sectors que han crescut (o no han disminuït notablement) acostumen a ocupar dones, mentre que els sectors que han reduït més mà d'obra, construcció i indústria, acostumen a ocupar més homes (Oliver, 2012). Val a dir que aquesta "protecció" davant la crisi econòmica no es correspon amb la seva situació al mercat de treball, ja que tal i com anota Parella (2003; juntament amb Sordé, 2010) bona part de les dones immigrades treballen en condicions de gran vulnerabilitat, marginalitat, invisibilitat i explotació, sobretot en l'atenció i la cura personal.

I avui la dona és la que està suportant la família una mica, es pot dir que no ha perdut la feina. Pot ser que si treballaven a hotels... però les que estaven en cases continuen treballant, són elles les que suporten la família. (Lourdes Porta, Regidora d'ensenyament, immigració i habitatge Ajuntament de Puigcerdà)

Un darrer punt que convé anotar té a veure amb la "inexorabilitat" de la relació entre la crisi i el racisme o la discriminació. L'augment de la sensació de competència per llocs de treball escassos, a conseqüència de la crisi, contribueix a la proliferació de discursos xenòfobs. Per Balibar (1991), el racisme és estructural, és a dir que mai desapareix de

l'escena social, i a més manté una relació recíproca amb la crisi, això és que la crisi és un factor del racisme i el racisme és alhora un factor (multiplicador) de la crisi (Cachón, 2008). Cea D'Ancona (2011) constata que augmenta la presència d'alguns prejudicis relacionats amb la disminució d'oportunitats de treball i amb l'accés als serveis públics, tot i que el rebuig exprés no ha augmentat respecte a anys anteriors. Aquest darrer aspecte es deu, tal i com assenyala Cachón (2009), a elements com la complementarietat del mercat de treball o la maduració de la societat per les polítiques d'acollida i integració dutes a terme.

4.2.2 Les transformacions del mercat rural

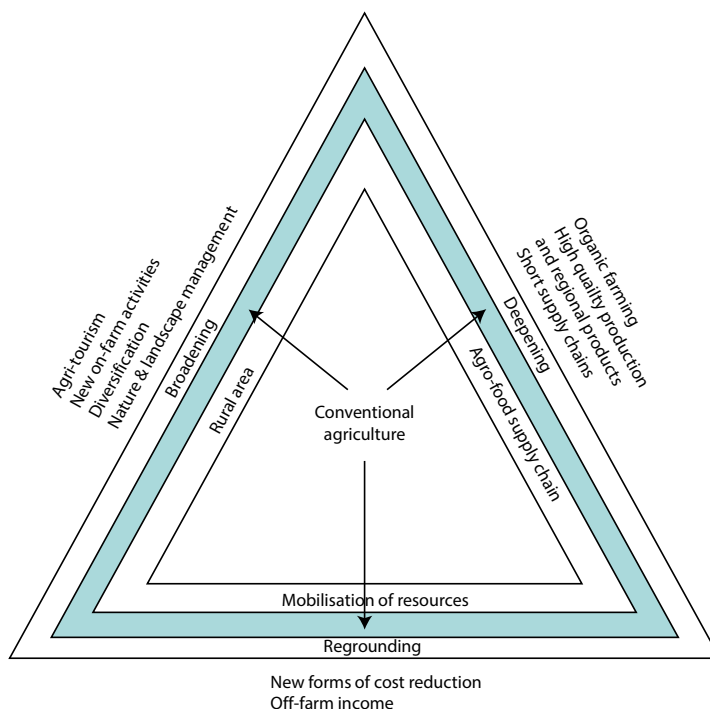
Assenyalen Hedberg i Do Carmo (2011) que els espais rurals, per si mateixos, poden atreure fluxos demogràfics i econòmics, incorporant així en alguna mesura elements de centralitat. D'aquesta manera, s'insisteix en el fet que les àrees rurals esdevenen espais on es produeixen canvis i hi ha moviment, en contraposició amb una visió de les àrees rurals que les caracteritza per ser estancades i aïllades. Els fluxos migratoris, les activitats rurals i les seves connexions amb el context nacional i global, la deslocalització i les noves formes de transport i el desenvolupament de les noves tecnologies de la informació són elements que expliquen els canvis que es produeixen a les àrees rurals de cada cop més parts del món.

Segons Halfacree (2006), els canvis s'han anat succeint a les àrees rurals al llarg de la història, tot i que en l'actualitat, això és a principis del segle XXI, s'han intensificat. Segons l'autor, el moment actual és de transició cap a un model rural multifuncional i postproductiu, atès que el model productivista dominant es troba en crisi des de finals de la dècada de 1970. Els canvis estan guiats, principalment, per dos factors. En primer lloc, Halfacree (2006) destaca la globalització del capital, la liberalització de la producció i la intensificació de la industrialització agroalimentària que caracteritza l'activitat agrícola, dels països del "*Global North*". En segon lloc, l'autor subratlla que els espais rurals esdevenen espais de consum. Això significa que les àrees rurals no són vistes com un lloc de producció primària sinó més aviat com a llocs residencials i d'oci. Ambdós factors estan interrelacionats, tal i com sosté Halfacree. En el cas de l'agricultura -activitat emblema de les àrees rurals (Woods, 2005)-, coexisteixen el model convencional, caracteritzat per la

maximització i la industrialització de la producció, i noves formes caracteritzades per l'aparició de noves dimensions motivades per la funció terciaritzada de l'economia rural.

Per Ploeg, Long i Banks (2002), l'agricultura convencional es fonamenta en tres aspectes: la producció alimentària (*agro-food supply chain*), la relació amb el medi rural (*rural area*), i la mobilització i l'ús de recursos (*mobilisation of resources*), tal i com es pot veure a la figura 4.3. El canvi de model incorpora noves dimensions a l'agricultura convencional. Pel que fa a la producció agroalimentària, les activitats es transformen, s'expandeixen o s'incorporen nous actors per tal de crear productes de major valor afegit. L'agricultura ecològica, la producció de qualitat i de proximitat representen els canvis en la producció agroalimentària. Pel que fa a la relació amb el medi rural, apareixen noves activitats com el turisme rural i altres activitats diverses que aporten nous guanys als agricultors. Pel que fa a la mobilització de recursos, destaquen la pluriactivitat, com a eina per a obtenir guanys fora de l'agricultura, i la reducció de despeses amb el que es coneix "*low external input agriculture*" (Ploeg, 2000). Cal remarcar dos aspectes que provenen d'aquestes transformacions: primer, sense els canvis, moltes explotacions no haurien sobreviscut, i segon, les transformacions engendren el que es coneix com a agricultura multifuncional. Aquesta desenvolupa uns rols que van més enllà de la producció agroalimentària. És a dir, se li atribueixen rols nous com ara la gestió dels recursos naturals, la contribució a la diversitat i la viabilitat socioeconòmica de les àrees rurals (vegeu Renting et al., 2009).

Figura 4.3: Estructura agrícola del desenvolupament rural

Font: Ploeg, Long i Banks (2002: 38)

Seguint amb les dinàmiques de transformació a les àrees rurals, Woods (2005) argumenta que la interconnexió i la interdependència produïdes per la globalització configuren les transformacions de les àrees rurals contemporànies, definint el que l'autor anomena el *global countryside*. Les forces del capitalisme, consistents en la innovació constant, en la maximització dels beneficis i en assegurar la seva reproducció, es troben darrere els canvis que han experimentat les àrees rurals.

Algunes característiques de les àrees rurals globalitzades (vegeu Woods, 2007: 492 i 493) tenen a veure amb l'economia: la inserció del sector primari i secundari en cadenes de producció distants dels enclavaments de consum majors, l'expansió i el domini de grans empreses transnacionals, la inversió residencial per motius turístics, etc. La globalització de la ruralitat també té a veure amb la mobilitat de turistes, per exemple, que participen en l'economia basada en el consum de recursos paisatgístics i naturals. Aquest fet, alhora, té relació amb la transformació dels discursos i la globalització de valors, que ara revaloritzen la ruralitat. Val la pena subratllar la descripció que Woods (2007) ofereix sobre les migracions internacionals al mercat de treball rural globalitzat, que il·lustra el fragment següent.

The global countryside is both the supplier and the employer of migrant labour. Rural economies in the developed world are increasingly underpinned by migrant labour, particularly in agriculture, but also in meat-processing, manufacturing, tourism and the service sector (Epp and Whitson, 2001; Bruinsma, 2003; Lawrence, 2004; Rogaly, 2006). Migrant workers are not only sourced from neighbouring less developed states, but now on a global scale, from Chinese farmworkers in Britain to Iranian meatpackers in Canada (Broadway, 2001; Lawrence, 2004). (Woods, 2007: 492 i 493)

Dit això, cal dir subratllar hi ha tres grans paradigmes amb els quals s'aborden els canvis que s'estan succeint a les àrees rurals del *Global North* (Halfacree, 2006): el model agroindustrial, el model postproductivista i el model del desenvolupament rural (vegeu Marsden, 2009). Generalment es vincula la immigració estrangera a la mà d'obra que s'insereix al model agroindustrial, tal i com es desprèn de la cita anterior de Woods. El model del nou desenvolupament rural, en el qual s'insereixen les aportacions anteriorment citades de Ploeg (2000) i Ploeg, Long i Banks (2002), assigna a les àrees rurals un lloc central a l'agricultura, no obstant diversificada amb altres activitats. Aquesta interpretació obre una escaleta a entendre les migracions internacionals a les àrees rurals d'una forma alternativa al patró més dominant vinculat al model agroindustrial, és a dir el que entén la migració estrangera a les àrees rurals com a mà d'obra assalariada i temporal en grans explotacions agrícoles. De fet, nombrosos estudis posen l'accent en aquesta orientació, i a tall d'exemple, es pot citar la recerca conduïda per Jentsch i Simmard (2009), sobre immigració estrangera en àrees rurals de diferents països.

a. L'aparició d'immigrants estrangers al mercat de treball rural

En aquesta direcció, Kasimis, Papapadopolus i Papas (2010) apunten quins són els factors que expliquen les migracions de població estrangera cap a àrees rurals. Segons els autors, a grans trets, els països del sud d'Europa tenen en comú que han rebut una gran quantitat de fluxos els darrers anys, sobretot pel decreixement de la seva població rural i pel pes elevat de l'agricultura en l'economia. En concret i en primer lloc, els autors citen els canvis en l'agricultura. S'han creat llocs de treball que no han estat ocupats per la població local, atès el seu escàs pes demogràfic (donat per l'envelliment de la població i l'emigració de la població jove). En segon lloc, la població local presenta una forta desmotivació per feines, com ara l'agricultura, de condicions dures de treball i salaris més aviat baixos. En tercer lloc, s'han desenvolupat noves activitats, com el turisme i la construcció que han requerit una

quantitat de mà d'obra rellevant. Finalment, la teoria de la segmentació del mercat de treball explica les possibilitats de trobar feina al segment secundari del mercat de treball.

Tal i com sostenen Jentsch i Simmard (2009), els mercats de treball rurals acostumen a ser força limitats. L'ocupació és menys diversa, els salaris són menys competitius i ofereix menys oportunitats de promoció professional en comparació a poblacions més grans. Per Danson i Jentsch (2009), cal considerar a més altres elements que incideixen en la inserció laboral dels treballadors estrangers. Els autors citats n'apunten tres: *hiring queues*, *socials networks* i *job training*. El primer consisteix en la classificació segons estereotips i la contractació d'aquells que suposadament estan al capdamunt. El segon, pot crear grups ètnicament tancats, cosa que es pot veure reforçada pel tercer element que consisteix en compartir els coneixements i les habilitats amb persones similars. Segons els autors, en àrees rurals, aquests processos es produeixen amb més intensitat.

A vegades, els immigrants rurals exerceixen un rol multifuncional, cosa que vol dir que alternen el treball entre l'agricultura, el turisme o la construcció (i l'atenció i la cura a persones de la tercera edat, especialment a les àrees més marginals o de muntanya) (Kasimis, Papapadopolus i Papas, 2010). Al Pirineu s'ha observat que algunes persones entrevistades havien treballat a temporades en aquests sectors. Tot plegat és un reflex de la flexibilitat de mà d'obra que té el tipus d'economia d'aquest llocs; d'altra banda, molt sovint fora de la legalitat (Kasimis, 2005). Tot plegat, il·lustra el grau de vulnerabilitat de la població immigrada, tal i com informen Jentsch i Simmard (2009):

This category of flexible and isolated workers has increased continuously and is exposed to rights violations and the arbitrary power of their employers. (Jentsch i Simmard, 2009: 183)

b. "Del nou proletariat agrícola a la diversificació d'activitats". L'aparició de la població estrangera al mercat de treball rural a Espanya

Camarero, Sampedro i Oliva (2012), de forma semblant, proposen la presència d'un *nou proletariat* a les àrees rurals espanyoles, el qual ocupa llocs de treball de baixa remuneració i d'elevada temporalitat. Pedreño i Riquelme (2006) ho expressaven així:

Los trabajadores inmigrantes extranjeros están asentándose fundamentalmente en aquellos territorios rurales en los que las dinámicas de reestructuración productiva y socioeconómica han

generado un cuantioso número de puestos de trabajo precarizados insuficientemente cubiertos por la población local. Su presencia en la ruralidad es un indicador de profundas redefiniciones de los mercados de trabajo rurales. (Pedreño i Riquelme, 2006: 192)

El nou proletariat ha sostingut moltes de les activitats econòmiques rurals, que d'altra banda, la població autòctona no cobria. La falta d'atractiu d'algunes activitats, com ara les activitats vinculades al camp, és un fenomen que apareix en la literatura científica espanyola ja des de la dècada de 1970 (Mendoza, 1999). No obstant, aquest fenomen s'intensifica en un context de fort creixement econòmic, caracteritzat per la pèrdua d'importància relativa de l'agricultura, la industrialització de la producció agrària, la progressiva substitució del model productivista per un model postproductivista i la globalització dels mercats (Camarero, 2006).

La reestructuració del mercat rural per la *desagrarització* -és a dir, la pèrdua de centralitat econòmica i social de l'activitat agrícola- i l'aparició de noves activitats constitueixen elements clau del paradigma de la reestructuració rural¹⁰⁶ espanyola. La diversificació d'activitats rurals (com ara la construcció o la hostaleria) és contrapartida de la primera i es produeix, entre d'altres, per: la millora tecnològica en l'agricultura, els canvis en el treball i l'organització espacial del sector secundari i terciari o el creixement de les àrees rurals com a espais d'oci. Tot plegat, d'una banda, ve acompanyat de l'augment d'agències administratives i organismes vinculats al desenvolupament de l'estructura pròpia de l'Estat de Benestar i, de l'altra, d'una incorporació creixent d'elements simbòlics i culturals al territori, el qual genera significats que són transferits als productes i serveis que en ell es produeixen, i així s'atribueixen als espais rurals virtuts com *natural*, *local* o *tradicional* (González i Camarero, 2005). Així, el mercat de treball rural espanyol s'ha connectat a l'economia global "siendo el incremento de la movilidad de personas, mercancías e información un elemento central a la hora de apuntalar todas esas transformaciones" (González, 2006: 132).

¹⁰⁶ La reestructuració rural analitza les transformacions econòmiques i del mercat de treball rural a partir de les transformacions del capitalisme avançat (a partir de la dècada de 1970): globalització, terciarització, neoliberalisme, flexibilització productiva i segmentació dels mercats, etc., segons González (2006). L'autor citat afegeix que cal considerar altres elements a l'hora d'interpretar els canvis en l'economia i el mercat de treball rural. La integració social de l'economia i el treball rural, conformat a partir d'elements "típics" rurals (per exemple, la petita escala i la personalització o els mecanismes informals de les relacions laborals) o la incorporació d'elements simbòlics al territori i a la producció, paral·lelament a la globalització, són aspectes que han de complementar el paradigma de la reestructuració.

La presència de població estrangera és un indicador de la transformació econòmica i social que afecta a les àrees rurals (Pedreño i Riquelme, 2006). La dispersió dels fluxos de població estrangera més enllà dels límits dels enclavaments agroindustrials cap a zones agrícoles menys industrialitzades s'ha produït en bona mesura per la transició cap a una agricultura salarial, quan tradicionalment havia estat sustentada per la família, segons Pedreño i Riquelme (2006). A les àrees rurals espanyoles, la població estrangera treballa en sectors econòmics diversos; sobretot a l'hostaleria, l'agricultura, la construcció, el comerç i el treball domèstic i la cura de persones dependents (Camarero, Sampedro i Oliva, 2012; Pedreño i Riquelme, 2006). El grau elevat d'economia informal de les activitats citades fa que aquestes representin la via d'entrada al mercat de treball, atesa la situació vulnerable (legal, econòmica i social) de la població recentment nouvinguda. Quan la situació d'aquesta població es normalitza, a mida que el temps passa, en general, s'accedeix al sector formal d'aquestes activitats o a activitats més qualificades.

En la medida que también en las zonas rurales se genera un subempleo flexible e informal en actividades terciarias, industriales y agrarias, las nuevas oleadas de inmigración están insertándose en tales formas de trabajo degradado. (Pedreño i Riquelme, 2006: 191)

Cal subratllar el pes significatiu que ha tingut el turisme en la reconfiguració dels espais rurals i en la creació de llocs de treball (García Coll i Sánchez Aguilera, 2005). El creixement del sector de la construcció i de la hostaleria han contribuït de forma rellevant a la desagrariació de les àrees rurals espanyoles, així com a la diversificació de les seves activitats (Pedreño i Riquelme, 2006). Primer, la població espanyola va ser la protagonista del transvasament de població activa agrícola cap a la construcció, sobretot, durant la dècada de 1970. Més recentment la població estrangera ha estat la protagonista d'aquest procés de *desagrariació ocupacional*, tal i com es veurà més endavant, en el cas del Pirineu.

Aquesta diversitat s'oposa certament a la visió d'un mercat de treball rural limitat i reduït. Camarero (2006) en aquest sentit remarca la presència d'un mercat rural dinàmic més enllà del propi espai rural. Aquest podria ser el cas que descriu Paniagua (2002) de treballadors professionals generalment qualificats que es desplacen a les àrees rurals, sense desplaçar físicament la seva activitat. D'acord amb Camarero (2006), en un context de predomini de "formes desregulades d'inserció laboral", caracteritzades per la inestabilitat, la temporalitat,

la flexibilitat i la fragmentació social, hi ha algunes formes de treball que han estat, i estan, socialment invisibilitzades, i fins i tot marginades. L'autor, a tall d'exemple, cita el turisme rural o la producció agroindustrial de qualitat.

Per acabar, Findlay et al. (2000) i Stockdale (2006) assenyalen com la immigració és un element clau de la regeneració econòmica en algunes àrees rurals escoceses. Els autors observen la rellevància de les migracions en dos àmbits: primerament, en el manteniment i la creació de serveis; i en segon lloc, en la creació de noves iniciatives econòmiques. Els autors consideren principalment les migracions de classe mitja qualificada provinent d'àrees urbanes i migracions de retorn de joves qualificats. Aquestes disten força de l'objecte d'aquesta recerca, però els seus resultats són inspiradors i promouen la reflexió sobre la relació que es produeix entre la població estrangera i el mercat de treball pirinenc. En aquest sentit, val la pena esmentar al treball de Mancilla (2009), el qual explora l'emprenedoria de la immigració estrangera en àrees rurals. L'autor exposa la major propensió tant de la immigració estrangera com de la població rural a desenvolupar iniciatives empresarials. Tot i això, segons l'autor, sembla que la ruralitat no incideix en augmentar la major proclivitat empresarial de la població estrangera. Al proper apartat, observarem doncs quines són els efectes que pot estar generant l'arribada de migració estrangera al mercat de treball del Pirineu. Per aconseguir amb aquest objectiu, s'analitzen diversos aspectes, com ara: l'activitat laboral, la inserció laboral o les condicions de treball. Abans, però, es realitza una breu aproximació al mercat laboral pirinenc.

4.2.3 Noves dinàmiques del mercat de treball de l'Alt Pirineu i Aran

Per entendre millor el fenomen de l'arribada de fluxos de població estrangera, cal explorar el mercat de treball de l'Alt Pirineu i Aran actual i les seves transformacions econòmiques més recents. Coincidint amb Hoggart i Mendoza (1999), la clau per entendre les diferències geogràfiques, pel que fa al mercat de treball de la població immigrada, rau en les característiques del mercat de treball local o regional.

a. Activitats tradicionals, activitats modernes i activitats revaloritzades

L'agricultura i la ramaderia conformen les activitats tradicionals¹⁰⁷ del Pirineu. Fins a mitjans del segle XX, la majoria de la població treballava en aquestes activitats orientades sobretot a l'autoconsum. L'abandonament i la marginació, per exemple de noves inversions, de les activitats agrícoles i ramaderes s'atribueix a la penetració del capitalisme i a la viabilitat escassa de les explotacions (Solé, Guirado i Solana, 2012). Arqué, Garcia i Mateu (1982) expliquen de forma molt entenedora aquest procés. Un dels aspectes que enuncien els autors esmentats, és que l'abandonament de l'activitat agrícola es tradueix en l'emigració de part de la població activa, cap a zones més productives, o dins el Pirineu cap a sectors més productius. Comença així, el procés de despoblament que, durant 150 anys, involucrarà, i continua involucrant de forma localitzada, la població del Pirineu, tal com s'ha analitzat a l'apartat 2.3.3.2.

Pel que fa a les transformacions de les explotacions agrícoles pirinenques, es produeix certa concentració de les explotacions i certa especialització en els sectors més productius, com ara el lleter, desistint del conreu poc rendibles (Arqué, Garcia i Mateu, 1982). Tal i com apunta Barrachina (2010), la lògica capitalista que persegueix la rendibilitat màxima queda incorporada a les pràctiques agràries, cosa que comporta la concentració parcel·lària, el reemplaçament de les activitats poc productives i l'abandó per part d'aquells que no acaben d'encaixar en aquesta lògica.

En aquest context, apareixen les cooperatives lleteres com per exemple la Cooperativa del Cadí, que data de l'any 1915. Les dificultats per competir amb l'agricultura de la plana, més moderna i competitiva, i amb el mercat exterior incideixen en el fet que el model cooperatiu pirinenc i la modernització de la indústria agroalimentària presenti força fracassos (Aldomà, 2003). En resulta un sector que, en termes generals, any rere any decreix en nombre d'explotacions i en mà d'obra familiar, com es pot veure a la taula 4.1. Les dades il·lustren probablement dues de les tendències esmentades més amunt: la pèrdua de la rellevància del sector agrícola i la sortida de mà d'obra familiar cap a altres tipus d'activitats remunerades i de condicions millors. La falta de relleu generacional, les dificultat d'accés a

¹⁰⁷ Sobre el concepte "tradicional", vegeu les reflexions de Moreno (2002) o Comas d'Argemir (1995). D'acord amb aquests autors, les economies tradicionals són aquelles que es produeixen en èpoques preindustrials.

la terra o la manca de mesures polítiques expliquen també la feblesa del sector agrari pirinenc (Guirado, 2011).

Taula 4.1: Nombre d'explotacions i de treballadors agrícoles a l'Alt Pirineu i Aran

	Explotacions	Mà d'obra familiar	Mà d'obra assalariada fixa
1982	5.765	9.966	534
1989	4.815	7.587	667
1999	2.830	3.914	951
2009	2.562	3.759	1.142

Font: Cens agrari. Institut d'Estadística de Catalunya

En aquest context, a partir de la segona meitat del segle XIX, també apareix la indústria hidroelèctrica empesa pel creixement industrial. La recerca de noves fonts d'energia més econòmiques i disponibles que el carbó comporta la construcció de les primeres centrals hidroelèctriques, com la de Cabdella construïda l'any 1914. El resultat d'això és que el Pirineu esdevé un subministrador d'energia fonamental dels enclavaments industrials de les conques i ciutats principals de Catalunya. Alhora, el Pirineu queda relegat a la perifèria i a la dependència, econòmica i social dels centres més actius i dinàmics, com ara Barcelona i les ciutats properes principals (Arqué, Garcia i Mateu, 1982).

En l'actualitat, les activitats econòmiques de la muntanya cerquen la productivitat a partir de l'explotació del paisatge a través del turisme, gràcies a l'expansió d'una nova cultura urbana i consumista d'oci (Aldomà, 2003). En aquest sentit, les estacions d'esquí, l'aparició de zones protegides i els museus culturals formen part d'un procés de *territorialització* i de *patrimonialització* de valors naturals i culturals associats a la muntanya (Vaccaro i Beltran, 2009) que ha generat l'aparició d'activitats turístiques "pròpies" de la muntanya. La rendibilitat a curt termini alta i l'estatus elevat que se li atorga a l'activitat turística, respecte l'activitat agrícola, han contribuït a l'eclosió del turisme i de les seves activitats derivades (Aldomà et al., 2004) -entre les quals destaca, pel seu pes significatiu, la construcció-, en detriment de les activitats agràries. Bona part de la gent dels pobles veu en el turisme una manera de guanyar-se la vida molt millor, en relació a guanys i a quantitat de treball. Així, emergeixen un conjunt d'activitats turístiques (primerament el turisme de neu, i posteriorment el turisme rural o el turisme d'esports d'aventura), així com d'altres

activitats relacionades, com la construcció de segones residències, millor dit *l'explosió* de segones residències (Tulla et al., 2007). Davant l'evidència, Aldomà (2003) afirma:

En últim terme, un poble de la Cerdanya poc té de Bolvir, Das o d'Alp; simplement és un annex de l'àrea metropolitana de Barcelona, amb la particularitat que la majoria de residents tot just hi passa dues setmanes l'any i que els que més s'estan en aquest pobles viuen fonamentalment de la construcció. (Aldomà, 2003: 71)

Dit de forma breu, s'observa com la presència d'activitats marginals i poc rentables han deixat pas a activitats molt rentables protagonitzades pel turisme i l'especulació del sòl (Vaccaro i Beltrán, 2008). Amb aquest teló de fons, des de finals de la dècada de 1990, s'assisteix a un creixement relatiu de la producció de béns de valor afegit elevat, com ara: els productes artesanals, els productes ecològics o els productes amb denominació d'origen. Això es veu recolzat per l'aparició d'un conjunt d'indústries de transformació que tenen un mercat de sortida gràcies al turisme que visita el Pirineu, però també gràcies a la demanda que prové dels grans centres urbans (Guirado, 2011). Tot plegat es produeix en un moment de *revalorització* de l'activitat agrícola i ramadera que contrasta amb la visió encara persistent d'una "activitat econòmica (i socialment) precària, residual, poc rendible i excessivament dependent de la subvenció" (Guirado, 2011: 146). Una de les persones entrevistades il·lustrava com s'assisteix a la gestació d'algunes iniciatives de transformació agroalimentària, tal i com mostra el fragment d'entrevista següent.

Aquí lo que falta és indústria, una petita i mitjana indústria. Sí que s'ha començat *algo...* el que tenia un restaurant ha començat a obrir un obrador, per fer-se ell la carn. Els que tenien vaques han fet un escorxador, els que no sé què s'han agrupat per no sé què, etc. (Oriol, Espanya, 30 anys)

Val a dir, que aquesta revalorització de l'activitat agrícola s'ha d'entendre dins una lògica que persegueix la conservació i la protecció de determinades esferes de la ruralitat, com ara: el medi natural, les tradicions locals o les expressions culturals. Tots ells, elements que han servit, i serveixen, de base per desenvolupar part de l'activitat turística pirinenca. Ara bé, també cal considerar altres aspectes que contribueixen a valorar la producció local i al sorgiment d'iniciatives noves relacionades amb l'activitat agroalimentària. Godman (2004), en aquest sentit, parla d'un gir (*turn to quality*) dels consumidors, des de la producció

industrial d'aliments cap a la producció de qualitat, en un context de canvi de paradigma cap al model del nou desenvolupament rural.

Pouzenc et al. (2007), de forma semblant, consideren que hi ha uns hàbits nous que tenen a veure amb l'increment de productes agroalimentaris de qualitat, que es fonamenten en tres pols: a) el pol "*terroir*", on els productors i els consumidors consideren sobretot les relacions entre les característiques dels productes i el territoris de producció. El producte esdevé "inimitable" i representatiu del territori; b) el mode de producció, que es fixa en el respecte de les normes tècniques que garanteixen la composició física i química dels productes, la fiabilitat i la seguretat; i c) el "desenvolupament sostenible", que combina diverses preocupacions de l'ordre ètic. Els productes de comerç just, de producció ecològica o de Km0 provenen d'aquesta lògica de producció.

Frayssignes (2008), citant la tesi doctoral de Michel Pouzenc, assenyala l'existència d'una "geografia de la qualitat", en el marc de les transformacions més recents de l'agricultura:

Notre démarche milite également pour l'affirmation et le renforcement de ce que nous nommons la « géographie de la qualité », dont le but serait d'observer les processus de qualification territoriale liés aux activités agricoles et agroalimentaires, elles-mêmes touchées par une préoccupation accrue en matière de qualité des produits (Pilleboue, 1999). Courant à part entière de la géographie rurale, cette géographie de la qualité doit être envisagée comme une clé de lecture de la spécificité des dynamiques de développement en milieu rural, aussi bien au niveau des acteurs impliqués que des formes de coordination et des ressources mobilisées. (Frayssignes, 2008 : 295-296).

b. Especialització econòmica i territorial durant l'última dècada

Tulla et al. (2007) assenyalaven la diversitat que caracteritza el model econòmic pirinenc en relació a èpoques anteriors, on l'agricultura i la ramaderia eren l'activitat central. D'una banda, la disminució de la població activa agrària i del seu producte interior brut i, de l'altra, el creixement de la construcció i els serveis han protagonitzat aquesta diversificació. No obstant això, hi ha tres elements a assenyalar.

En primer lloc, durant el període 2000-2012 l'activat econòmica al Pirineu ha experimentat cert creixement i certa especialització en alguns sectors, tendència que es ve configurant des de mitjans de la dècada de 1980. La taula 4.2 mostra per cada comarca el resultat de la

producció generada en l'economia a partir del producte interior brut. Es pot observar en totes les comarques el pes reduït de l'agricultura. Tanmateix, l'agricultura continua representant una proporció elevada del PIB si es considera el conjunt de Catalunya, només amb l'excepció de la Vall d'Aran i amb un valor elevat al Pallars Jussà. Això mateix s'aprecia a les dades de la població afiliada a la Seguretat Social (vegeu taula 4.4).

Taula 4.2: Pes de cada sector en el total del PIB comarcal, 2010 (%)

	Agricultura	Construcció	Indústria	Serveis
Alt Urgell	7,54	12,41	11,61	68,44
Alta Ribagorça	2,60	19,01	7,21	71,18
Cerdanya	3,85	21,78	4,42	69,95
Pallars Jussà	14,66	16,68	11,52	57,14
Pallars Sobirà	7,50	15,66	7,04	69,80
Val d'Aran	0,42	9,82	3,89	85,87
Alt Pirineu i Aran	6,09	15,89	7,61	70,39
Catalunya	1,80	7,53	19,87	70,80

Font: Anuari Econòmic Comarcal. Oliver (2011)

La construcció al Pirineu també representa un valor elevat si es compara amb Catalunya. Les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya relatives a la construcció mostren com el valor afegit brut (VAB), que representa la riquesa generada a preus bàsics¹⁰⁸, ha crescut en totes les comarques, entre l'any 2001 i l'any 2008. Així ho han assenyalat algunes persones entrevistades. Resulta interessant el que exposa l'interlocutor al fragment següent, el qual si bé es refereix al Pallars, es pot generalitzar a la resta de comarques. Ara bé, cal recalcar que la crisi del sector ha frenat aquesta tendència creixent. De fet, *l'Anuari Econòmic Comarcal* elaborat per Oliver (2011) constata que la variació interanual del VAB del sector de la construcció de les comarques de muntanya és negativa. Caldrà prestar atenció a l'evolució d'aquest sector, en bona mesura responsable de la dinamització econòmica i de la demanda de mà d'obra al Pirineu els darrers vint anys.

Puntals del Pallars: esports d'aventura, i esquí, construcció i hostaleria. Totes feines eventuales. A part de esports d'aventura, i esquí que requereixen titulacions, les altres no requereixen res: dos mans, dos peus i dos ulls. (Oriol, Espanya, 30 anys)

¹⁰⁸ És a dir, no s'inclouen els impostos i subvencions sobre els productes (IVA, impostos especials, etc.), en canvi sí que s'inclouen els impostos sobre la producció. (www.idescat.cat. [Data de consulta: 02-03-2012])

Els serveis en el conjunt del Pirineu representen gairebé el 70% del PIB i ocupen més del 70% de les persones afiliades a la Seguretat Social, tal i com s'aprecia a la taula 4.3. En general, a les entrevistes realitzades es detecta que l'economia del Pirineu és poc diversificada i que el pes del turisme acapara moltes de les activitats, tal i com exposa una de les persones entrevistades:

De fet, tot està interrelacionat i hi ha poques coses que no siguin turisme. (Roc, Espanya, 29 anys)

Taula 4.3: Afiliats al règim general de la Seguretat Social, per sectors, 2012 (%)

	Agricultura	Indústria	Construcció	Serveis
Alt Urgell	8,04	14,68	10,66	66,62
Alta Ribagorça	7,24	4,77	14,65	73,34
Cerdanya	5,04	4,22	14,95	75,78
Pallars Jussà	14,36	6,51	11,65	67,48
Pallars Sobirà	26,26	6,13	14,69	69,60
Val d'Aran	0,77	2,19	8,44	88,59
Alt Pirineu i Aran	6,80	6,85	11,96	74,39
Catalunya	1,17	15,91	6,23	76,70

Font: Afiliats al règim general i d'autònoms a la Seguretat Social. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

En analitzar les dades relatives al VAB del sector serveis de l'any 2008 s'adverteix que l'hostaleria i els serveis immobiliaris i de lloguer competeixen pel primer lloc (vegeu taula A.6 de l'annex). Ara bé, tot plegat apunta que l'hostaleria ha escalat posicions, atès el fre del sector de la construcció. Les dades de l'*Anuari Econòmic Comarcal* mostren com, l'any 2009 i l'any 2010, els serveis immobiliaris presenten una taxa interanual negativa del seu VAB (Oliver, 2011).

En segon lloc i d'acord amb Aldomà (2003), l'estructura productiva apareix delimitada territorialment. Els límits es constitueixen per una franja nord de condicions alpines i per una franja sud i prepirinenca de condicions mediterrànies. Pel que fa a l'activitat agrícola, les condicions pròpies d'alta muntanya influeixen negativament a l'hora de desenvolupar algunes activitats, com l'engreix de bestiar. Aquestes activitats es localitzen a les zones més baixes, a la plana, on hi ha una presència més elevada d'explotacions més grans que

acostumen a requerir més mà d'obra, contractada. En va deixar constància el Roc durant l'entrevista.

Tenim 6 mesos d'hivern i això limita. Depèn de què no pots fer-ho. Per exemple, per l'agricultura, per engreixar pollastres, per engreixar vedells, per engreixar porcs aquí dalt no ho pots fer, perquè no tiren, no treballen. A l'hivern com que fa tant fred, mengen però no et rendeixen. Llavors més cap a la Seu d'Urgell i cap avall, sí que hi ha granges. Llavors sí que necessiten personal. Però aquí està més proveït.(...) A la Seu a les cases de pagès hi ha mossos, hi ha treballadors. I últimament hi ha bastant gent de l'Est, romanesos i tal. (Roc, Espanya, 29 anys)

El Roc i el seu germà treballen a l'explotació lletera familiar. Ambdós tenen feines remunerades fora, el Roc com a professional tècnic al sector de la construcció. Durant l'entrevista, aquest va explicar que treballava a l'explotació per una mena de vocació i de sentiment de no voler deixar perdre l'explotació familiar, i no tant per una qüestió de guanys econòmics. El testimoni del Roc il·lustra tres elements. Primer, tal i com assenyala Oliva (1997) "la agricultura tampoco es ya la actividad que involucra a la mayoría de los inquilinos rurales, buena parte de sus activos son *pluriactivos* y un gran numero se halla envejecido. [èmfasi propi]". En segon lloc, la nostàlgia sembla doncs que seria el motiu del manteniment de l'activitat agrícola. Finalment, tal i com es pot veure al fragment d'entrevista anterior, amb el Roc, el testimoni posa de relleu que hi ha certs condicionants físics que dificulten la realització de l'activitat. L'altitud, el relleu i el clima manifestats al Pirineu són elements que obstaculitzen el desenvolupament de determinades activitats econòmiques; en canvi aquestes mateixes característiques esdevenen virtuts del paisatge i potencien altres activitats, com ara el turisme (Ibarra, 2002).

En definitiva, l'Alt Urgell i el Pallars Jussà tenen el major nombre d'explotacions agrícoles i de personal agrícola ocupat, tal i com es pot veure a la taula 4.4. En canvi, pel que fa al turisme les zones més elevades presenten majors possibilitats. "En qualsevol cas, que no esperin res del turisme més avall de Vilaller, Llavorsí o Martinet de Cerdanya, on les condicions de muntanya deixen de ser alpines" apuntava Aldomà (2003: 70).

Taula 4.4: Nombre d'explotacions i mà d'obra agrícola per comarques, 2009

	Nombre d'explotacions	Mà d'obra familiar	Mà d'obra assalariada
Alt Urgell	577	762	372
Alta Ribagorça	106	145	43
Cerdanya	384	419	167
Pallars Jussà	889	1.662	322
Pallars Sobirà	368	473	134
Val d'Aran	238	298	104
Alt Pirineu i Aran	2.562	3.759	1.142

Font: Cens agrari. Institut d'Estadística de Catalunya

Finalment i en tercer lloc, la rellevància que, durant la primera dècada del 2000, han adquirit el turisme, i les seves activitats derivades com l'hostaleria, i la construcció té el seu efecte en el mercat de treball. Les dades referents als contractes realitzats i a les altes a la Seguretat Social a la construcció i a l'hostaleria, durant el període de creixement econòmic (1998-2007), indiquen una taxa de creixement relativament moderada respecte a altres sectors, però tenen un volum especialment rellevant (vegeu taula A.7 i A.8 de l'annex). La creació de llocs de treball motivada pel creixement econòmic ha requerit mà d'obra. La demanda de mà d'obra s'ha produït en determinades activitats, tal i com assevera Parella (2007: 125), "que no poden ser deslocalitzades i que han de ser realitzades *in situ* (recol·lecció temporera, construcció, serveis poc qualificats, etc.)" i que necessiten treballadors estrangers. Si a això hi afegim la situació de decreixement i envelliment de la població i la manca de mà d'obra per realitzar determinades activitats, es genera un escenari idoni per l'arribada de població estrangera (Solé, Guirado i Solana, 2012).

Els motius que han propiciat les darreres transformacions socioeconòmiques al Pirineu tenen a veure amb diversos elements. Les explicacions de tipus econòmic combinen amb altres elements, com la valoració positiva del paisatge i de les activitats "tradicionals" pirinenques i la generalització d'una classe mitjana urbana amb capacitat de consum elevat. Hi ha però qui emfatitza la contribució d'elements de caire sociopolític en les transformacions recents al Pirineu.

La configuración actual de los Pirineos a nivel demográfico, administrativo y ecológico proviene en gran medida de una genealogía histórica de políticas públicas que han ido modificando las

características de la zona desde principios del siglo XIX, hasta convertirlos en un paraíso del turismo ecológico, nival y de aventura. (Vaccaro, 2008: 18).

La qüestió sobre si en aquest començament de segle XXI s'ha assolit la desperiferiarització del Pirineu resta oberta. D'entrada, però, s'apunta a una dualització del territori -i de l'economia-, amb àrees immerses en el procés productiu i en un ús intensiu del territori, i àrees marginades amb activitats econòmiques residuals (Barrachina, 2011; Guirado, 2011; Guirado i Tulla, 2010).

En el següent apartat, s'analitzaran quatre aspectes de l'activitat econòmica de la població estrangera al Pirineu: el tipus d'activitats que realitzen, les vies i les estratègies d'inserció al mercat de treball, les condicions de treball i els efectes produïts per la crisi econòmica i financera iniciada l'any 2008.

4.2.4 L'activitat econòmica i la població estrangera al Pirineu

4.2.4.1 "En las granjas sólo trabajan extranjeros". Població estrangera i agricultura

A l'article titulat "Cambios en la dinámica demográfica y migratoria del Pirineo catalán. Análisis sociolaboral de la población extranjera" elaborat per Solé, Guirado i Solana (2012), es destacava la distància entre les àrees agrícoles de producció i de mà d'obra intensiva, com per exemple les del litoral d'Almeria, i la producció agrícola del Pirineu, caracteritzada per explotacions de mides més reduïdes i, moltes vegades, familiars. Es posava de relleu com el volum de mà d'obra estrangera ocupada en activitats agrícoles és molt menor al Pirineu que a les àrees més intensives. No obstant això, hi ha algunes semblances. A continuació, es destacaran algunes d'aquestes similituds, així com algunes característiques que són més aviat pròpies de la muntanya, tant en relació a l'agricultura com en relació a la resta d'activitats econòmiques. S'ha pogut observar com al Pirineu algunes explotacions no requereixen mà d'obra fora de l'estructura familiar, i així ho expressava el Roc, una de les persones entrevistades:

El sector agrari, de la pagesia, com que no dona per tenir treballadors. (Roc, Espanya, 29 anys)

a. Inserció de la població estrangera al mercat de treball agrícola pirinenc

Les explotacions agrícoles al Pirineu acostumen a ser de petites dimensions. No obstant això, en alguns casos, en explotacions majors, sí que s'ha observat mà d'obra estrangera assalariada. En aquest sentit, és interessant l'aportació que realitza Achón (2011) distingint dues categories: el pagès i l'empresari agrícola. La primera fa referència a un model productiu basat en la família i amb escasses relacions amb el mercat de compra-venda de productes més enllà del mercat local. En canvi, la segona fa referència a un model productiu en el qual el producte final té molt a veure amb la presència de mà d'obra assalariada i té l'objectiu d'obtenir beneficis elevats.

Jentsch i Simmard (2009) assenyalaven que accedir a mà d'obra barata havia permès en alguns casos el manteniment i supervivència de les explotacions agrícoles, que d'altra banda haguessin hagut de tancar. En un sentit similar, l'arribada de població irregular permet el manteniment d'un model agrícola basat en la flexibilitat laboral en un context que empenta contínuament cap a la desregularització dels mercats (Kasimis, 2010). Una lectura en aquesta direcció s'ha constatat en algunes de les entrevistes. La lògica és: l'empresari s'estalvia despeses relacionades amb la contractació i s'aprofita del treballador il·legal. Així, s'estableix una relació de poder en la qual el treballador estranger es troba en la posició més vulnerable. El testimoni següent expressa aquesta idea: la vulnerabilitat es manifesta en el fet que la condició treballador *irregular* suposa el guany d'un salari baix.

En las granjas solo trabajan extranjeros, el 90%. Yo conozco unos que trabajan allí y no sé cuanto les pagan, poco, seguro, pero es normal porque no tienen los papeles. (Grzegorz, Romania, 35 anys)

Ara bé, la por a rebre inspeccions de treball i a les sancions per tenir treballadors irregulars probablement hagin tingut un efecte mitigador en la pràctica del treball submergit, com mostren els fragments següents. Altrament, polítiques públiques destinades a facilitar la contractació i la regularització de treballadors, com ara la contractació en origen¹⁰⁹ o les regularitzacions extraordinàries (1991, 1996, 2000, 2005) (Kostova, 2006), poden haver influït en una disminució del reclutament de població estrangera irregular.

¹⁰⁹ Per aprofundir en aquesta direcció, val la pena destacar l'aportació d'Achón (2011), on s'analitza la contractació en origen a través d'Unió de Pagesos.

En principi, en la zona que estem aquí no conec pagesos que en tinguin. Sí que abans, al principi quan costava tant legalitza'ls, trobaves gent amb il·legals, però s'ha arreglat molt això. No et dic que algú no pugui tindre algun il·legal. És mínim. Al menys en aquest sector. (Joan Guitart, Coordinador Territorial de Unió de Pagesos i responsable del Sector Lleter, la Seu d'Urgell)

He tenido papeles mucho antes de que Polonia haya entrado en la UE. He tenido que ir a Polonia, dejar papeles en la embajada de Varsovia, esperar dos o tres semanas y cuando me han visado el pasaporte ya he vuelto y después tenía contrato y todo...el contrato lo hizo otro señor. Ha tenido miedo de trabajar sin papeles porque si viene la policía tiene problemas tanto él como yo. Casi él tiene más problemas que yo. (María, Polònia, 50 anys)

En tot cas, el que és evident és que la transformació agrària a finals de la dècada de 1960 a Espanya, protagonitzada per la crisi del model d'explotació familiar i l'aparició d'una economia capitalista agrària ha permès la creació de llocs de treball assalariats (Achón, 2011). A més, cal afegir, d'una banda, la manca de mà d'obra atès el despoblament i l'envelliment característic de la societat rural i, de l'altra, el desinterès de la població espanyola per a aquest tipus de feina, en bona mesura gràcies al seu major poder social (Achón, 2011). Això és generalitzable a bona part d'activitats, generalment no qualificades que es desenvolupen en el medi rural a conseqüència de la creixent demanda de treball (García Sanz, 2006). De tot plegat, en dóna testimoni el Coordinador Territorial d'Unió de Pagesos.

Si no hi hagués hagut estrangers difícilment haguéssim pogut fer funcionar les explotacions agrícoles. Gent del país que treballi en explotacions és poquíssima, poquíssima. Les explotacions de llet comporten un treball molt vinculat als caps de setmana i la gent del país no ho vol fer. I ara, en aquest moment, gent d'aquí no vol fer-ho. Si mirem explotació per explotació, de la gent que té vaques no conec cap explotació que no tingui gent estrangera. Hi ha de Polònia, Romania, Bulgària. Llavors ja vam passar a Algèria i Marroc. No hi ha cap negre. I llatinoamericans també (Joan Guitart, Coordinador Territorial de Unió de Pagesos i responsable del Sector Lleter, la Seu d'Urgell)

Les dades de l'*Encuesta Nacional de Inmigrantes* de l'any 2007 mostren com l'agricultura constitueix un dels primers treballs en el qual s'ocupa la població estrangera, sobretot en el cas dels homes (Colectivo IOÉ, 2010). Els mateixos autors observen que la mobilitat més gran entre sectors es produeix de l'agricultura a la construcció. Es desenvolupa així, un mercat de treball rural flexible i que permet el moviment sobretot entre llocs de treball no qualificats (Kasimis, Papapadopolus i Papas, 2010). Ara bé, cal puntualitzar que les dades

provenen d'un context on la construcció oferia una gran quantitat de llocs de treball ben remunerats. El testimoni ho enuncïava així:

Un cop teníem legals ens duraven dos o tres mesos, màxim un any. Ràpidament se'n anaven a la construcció perquè guanyaven més. Nosaltres no podíem pagar el mateix que pagava la construcció. (Joan Guitart, Coordinador Territorial de Unió de Pagesos i responsable del Sector Lleter, la Seu d'Urgell)

En part, aquest fet reflecteix la duresa de les condicions de treball a l'agricultura. Aquest és un aspecte que han assenyalat algunes de les persones estrangeres entrevistades que havien treballat en aquest sector, com evoca el primer fragment a continuació. Motivat per això, el segon testimoni va explicar durant l'entrevista com intentava contractar treballadors estrangers que tinguessin una experiència prèvia a l'agricultura al país d'origen. Aquest exposa que és positiu que el treballadors estrangers tinguin experiència prèvia i experimentin una millora del seu benestar tot i treballar a la ramaderia en un poble de muntanya.

La verdad es que yo había trabajado muchos años, 14 años como profesor y aquello era muy duro para mí. Tenía las manos y las piernas hechas pedazos. En las manos no veía yo piel, era sangre. Aquello no era para mí. Y tenía el problema del corazón yo. Estaba enfermo del corazón. Y entonces aquello no me convenía. Yo no quería hacer aquello, yo quería trabajar en cosas de informática. (Damián, Bolívia, 45 anys)

Normalment, almenys en el meu cas quan he hagut de contractar gent he intentat contractar gent de poble. A mi malgrat ve de Romania, si em ve de Bucarest, ho veus de sortida que no. Només cal veure'ls hi les mans i és senyal inequívoca que no... Si són de capital i es posen en un poble apartat, on els hiverns són una mica d'això, és molt difícil. En canvi, si són gent que ve de zones tocant a Rússia, de zones més pobres i són gent més soferta, ho troben com una millora per ells. Mentre que si ho plantegem de la capital, és un empitjorament i lògicament no encaixen. (Joan Guitart, Coordinador Territorial de Unió de Pagesos i responsable del Sector Lleter, la Seu d'Urgell)

b. Algunes característiques del treball agrícola: l'allotjament i la pluriactivitat

Un aspecte que cal considerar és l'allotjament agrari. Resulta habitual que els empresaris agrícoles ofereixin allotjament als seus treballadors. El fet que moltes de les explotacions es trobin en llocs relativament aïllats facilita aquest tipus de pràctica. En general es constata que això és una avantatge pel treballador, ja que d'aquesta manera no ha de pagar un

lloguer (malgrat estigui descomptat en el salari del treballador), tal i com es confirma tot seguit:

Però aquí no paguem res de casa ni llum i això és una avantatge. Si te'n vas, has de pagar cada mes 300 o 400 euros de lloguer més llum, més aigua. (Grzegorz, Romania, 35 anys)

En contrapartida, l'estudi d'Achón (2011) exposa que l'allotjament serveix de mecanisme de control i de submissió al mateix temps que priva de la llibertat de treball, de circulació i de domicili. L'estudi de l'autora citada es limita als casos de contractacions en origen realitzades per Unió de Pagesos, on hi ha l'obligatorietat de residir en els espais que l'empresari subministra. Si bé s'ha constatat que s'han realitzat contractacions en origen en algunes explotacions del Pirineu, no es pot afirmar la constatació d'aquest tipus de pràctiques atès que no s'ha aprofundit en aquest camp. Tanmateix les aportacions en aquest sentit generen alguna reflexió en torn a la possibilitat que el control excessiu que es pugui exercir en el treballador mentre resideix en habitatges oferts per l'empresari poden motivar la sortida del sector. Kasimis, Papapadopolus i Papas (2010) mencionen com l'allotjament agrari constitueix un mecanisme per retenir els treballadors estrangers. Els autors exposaven el seu cas d'estudi en una àrea de muntanya així:

As mentioned before, farmers in the marginal mountainous area try their best to regulate the geographical mobility of migrants by establishing personal relations and various obligations (such as by offering work all year long, providing accommodation and introducing migrants to friends and relatives). (Kasimis, Papapadopolus i Papas, 2010: 269)

Un altre aspecte que és interessant subratllar en relació amb l'agricultura és que, com ja s'ha assenyalat en un altre moment, es tendeix cada vegada més a explotacions multifuncionals. Això es tradueix també en el treball. Kasimis, Papapadopolus i Papas (2010) conceptualitzen una nova forma de pluriactivitat dels treballadors, els quals tenen l'"obligació moral" de respondre a l'empresari. La recerca de mà d'obra flexible i que es pugui destinar a diferents activitats al llarg de tot l'any explica aquesta tendència. Un bon exemple d'això és el que exposa l'Abdul.

El año pasado he hecho muchas horas de entre el campo y su hostel. El hostel tiene restaurante. Yo hago cositas, bueno, en el restaurante de friegaplatos hasta hacer mesas, hasta servir mesas. (Abdul, Marroc, 33 anys)

Tenir empleats que fan múltiples tasques ha permès que els empresaris agrícoles es dediquin a tasques més administratives o de gestió, alliberant-se així de les tasques manuals més dures. Les dones, en quedar alliberades del treball agrícola podran buscar feina remunerada fora o focalitzar-se amb tasques de la llar, tal i com apunten Kasimis, Papapadopolus i Papas (2010).

For a small number of farmers -the professional or entrepreneurial farmers- migrants became sophisticated multi-tasked workers undertaking a supervisory role on the farm and leaving to their employers the tasks of managing and marketing their produce. For farming women migrants had a dual impact. Their work liberated them from the chains of agricultural tasks and allowed them to seek off-farm employment or focus on housework. (Kasimis, Papapadopolus i Papas, 2010: 266)

Es vol deixar constància que la pluriactivitat també es manifesta en l'intercanvi de treballadors entre empresaris agrícoles. Malgrat que aquesta pràctica és il·legal, s'ha pogut constatar en alguns casos.

Si s'han de carregar fems i has d'anar cap a la Seu i cap a Andorra i si hi ha algú que marxa de vacances, ell [*el seu cap*] et diu: te'n vas dues setmanes cap allà. Si vas cap a Andorra gires cap a Das, a 7 km. M'he quedat dos setmanes allà. Una altra vegada, m'ha dit que m'he de quedar un mes i m'he quedat dos mesos, perquè n'hi havia un que era de Marroc que estava de vacances que no ha tornat, tot i que havia de tornar. (Grzegorz, Romania, 35 anys)

4.2.4.2 Població estrangera i construcció

“A algunes comarques al Pirineu s'està veient una transformació espectacular durant els últims anys. Una transformació molt vinculada al negoci de la neu i a la construcció de segones residències: una important especulació immobiliària. A algunes comarques, nous projectes pugnen per arribar a bon port amb les corresponents noves construccions.”

Així començava un reportatge del programa 30 minuts titulat “Totxos blancs” elaborat l'any 2005 per la Televisió de Catalunya. La taula 4.5 corrobora en alguna mesura aquestes afirmacions: s'observa una tendència creixent de la construcció d'habitatges fins a l'any 2006, moment en el qual aquesta passa a ser decreixent. Així, els darrers anys, s'ha viscut una expansió del sector de la construcció, generalitzable al conjunt d'Espanya, convertint-se en “la indústria nacional”, tal i com assenyala Naredo (2010).

El creixent pes del negoci immobiliari y de la construcció de vivendes e infraestructuras, col·laboradora necessària de ese negoci, corrió en paral·lel amb el desmantelament industrial y agrari observat des de l'adhesió de Espanya a la Unió Europea. La construcció se erigí, así, en la verdadera industria nacional, cuyo peso económico se elevaba bien por encima de la media europea, pese a que en Espanya se contava ya con más vivendes y kilómetros de autopista per cápita que en los otros países de la Unió Europea. (Naredo, 2010)

Taula 4.5. Evolució d'habitatges iniciats a l'Alt Pirineu i Aran

	Habitatges iniciats
1996	923
1998	1.093
2000	1.761
2001	1.894
2002	1.714
2003	2.077
2004	2.810
2005	2.707
2006	3.372
2007	1.907
2008	900
2009	289
2010	233
2011	91
2012	90

Font: Departament de Territori i Sostenibilitat. Secretaria d'Habitatge i Millora Urbana. Institut d'Estadística de Catalunya

a. El boom de la construcció i la població estrangera: d'una opció avantatjosa a una opció irrealitzable

Des de l'any 1994 i fins a l'any 2005, l'ocupació en el sector de la construcció a Espanya creixia una mitjana anual del 10%, i significava el 12,5% de la població ocupada l'any 2004, segons el Colectivo IOÉ (2005). Les causes que van motivar el fort creixement de la construcció i de l'activitat immobiliària recauen, segons Naredo (2010), en la retirada de determinades barreres del planejament en un moment on hi havia liquiditat disposada a invertir en immobles, juntament amb l'existència de dues famílies empresarials especialment potents, assentades des del franquisme, la immobiliària/constructiva i la bancària. Tot plegat, va afavorir la bombolla immobiliària, entre l'any 1997 i l'any 2007.

La construcció ha estat un dels principals elements d'atracció de població de mà d'obra immigrada (Cachón, 2011). La duresa i els riscos de l'activitat suposen unes condicions que la mà d'obra espanyola no accepta, la qual deixa espais buits que seran ocupats per població immigrada. En contraposició, els salaris acostumen a ser alts i, a més, és un tipus d'activitat que no requereix nivells de qualificació alts, tal i com assenyala el Colectivo IOÉ (2005: 111): "el empleo en la construcción puede ser una opción ventajosa para los trabajadores menos cualificados en el terreno retributivo". Caldria matisar que treballar a la construcció és una opció contemplada per aquells qui malgrat tenen formació elevada acaben d'arribar.

Un dels testimonis recollits durant el treball de camp, expressava la duresa d'aquest tipus de feina. L'interlocutor té una formació elevada i al seu país d'origen exercia de mestre de llengua, abans d'emigrar cap al Pirineu. En arribar, la primera feina que va trobar va ser a la construcció. Aquest fet no sorprèn quan s'observa que la primera col·locació que troben una part significativa dels homes estrangers que arriben a Espanya és a la construcció (IOÉ, 2010). Durant l'entrevista, l'home va explicar que, tot i la duresa de la feina, el salari que guanyava era elevat, sobretot en comparació amb el salari que obtenia com a mestre a Colòmbia. En el moment de l'entrevista ja no treballava a la construcció, sinó a l'hostaleria, com a recepcionista d'hotel, on les condicions laborals eren millor que les que tenia quan treballava al sector de la construcció.

De todas formas, lo que ganaba aquí era con el cambio mucho más. Entonces pensabas en eso. Aquí lo que hay, pensabas en eso y decías, bueno de momento tengo que hacer. Las manos casi no las sentí. Claro, trabajando al aire libre y en pleno octubre. Era duro. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

Els investigadors del Colectivo IOÉ (2005), assenyalen, que en l'actualitat, el sector de la construcció ha experimentat algunes transformacions. L'ús elevat de la subcontractació, l'augment de la temporalitat, la disminució dels salaris o la presència menor de sindicats són alguns dels elements que defineixen els canvis recents produïts al sector. Segons els mateixos autors, les condicions de treball s'han vist afectades i agreujades per aquestes transformacions recents, tot i l'augment de les regulacions, per exemple en matèria de seguretat. Amb tot, aquests elements s'han detectat al Pirineu. Per exemple, la temporalitat en aquest tipus de feina queda reflectit al testimoni següent.

Ahora me acuerdo qué trabajé en otro lado, ¡mira en cuantos lugares trabajé! Cuando me quedé sin trabajo en los arquitectos estos que me hicieron los papeles y con los que estuve tanto tiempo, con los que estuve más tiempo en realidad, enero y febrero trabajé con el ingeniero que tiene por aquí cerca su despacho, un despacho de ingeniería y de urbanismo que se dedican a hacer más obra pública, son ingenieros de caminos. Y estuve con ellos en febrero, pero también haciendo trabajo temporal. En ese lugar trabajaba mucha gente, es un despacho que tiene mucho trabajo, allí estuve haciendo cosas atrasadas, necesitaban sacar trabajo atrasado, hasta que conseguí esto más seguro.

(Isabel, Argentina, 50 anys)

A banda del grau de temporalitat elevat, cal afegir la presència també elevada d'economia submergida i d'ocupació de població irregular. L'escassa representativitat dels petits i mitjans empresaris a la patronal i la poca representació sindical, fa del sector de la construcció un lloc poc procliu a superar aquesta situació. Tot plegat provoca que, en especial, la població immigrada irregular sigui vulnerable a abusos laborals i a un ambient de treball precari. El primer testimoni que es mostra a continuació suggereix que la població estrangera de països de fora de la Unió Europea, sense permís de residència ni de treball, té més probabilitats de treballar en l'economia submergida. D'altra banda, el segon testimoni, mostra la vulnerabilitat a la qual poden estar sotmesos els treballadors en condicions d'irregularitat.

E: Y ¿sabéis de gente que ha estado aquí sin contrato?

J: Sí, sobre todo colombianos. Como no están en la Comunidad Europea. Había un colombiano que trabajaba en la misma empresa, estuvo dos años sin papeles, después la empresa intentó arreglarle los papeles y lo consiguió. (João, Portugal, 28 anys)

A: Sin contrato, siempre. Nada, sin papeles. No tenía papeles.

E: Pero ¿te podría haber hecho un contrato?

A: Sí, pero no lo ha hecho.

E: ¿No lo ha hecho porque...no le interesaba?

A: No quiere. Yo le he pedido, pero no quería. Llevaba dos meses como peón y después llevaba una grúa. Bueno, hago los tres: a veces hago trabajo de peón, trabajo de gruista y trabajo de obras. Pero bueno, más rato de gruista. Más rato. Más de un año. (...) Pero, ¿tú sabes cuánto puede cobrar un gruista? Un gruista puede cobrar más de 2500. Yo cobraba menos de la mitad. (Abdul, Marroc, 33 anys)

També en el sector de la construcció, s'ha pogut observar com existeixen tot un conjunt d'empreses "autòctones", tant de propietaris amb nacionalitat espanyola com amb de propietaris de nacionalitat estrangera. Aquestes empreses generalment estan formades per petits empresaris que sovint són subcontractats per altres empreses. Entre aquestes hi ha els "falsos autònoms" constituïts per tal que els empresaris estalviïn les despeses de contractació (Solé, Guirado i Solana, 2011). Apuntava el Colectivo IOÉ (2005): "la subcontractación en el sector, es por un lado, un método de gestión de riesgos y al mismo tiempo, un método de control laboral y una manera de suprimir costes laborales en las obras." L'ús de la subcontractació ha permès dur a terme una quantitat significativa de l'activitat, que requeria molta mà d'obra, a un preu més reduït.

Aquestes empreses petites i mitjanes del sector de la construcció coexisteixen amb un altre tipus d'empreses "itinerants", que es desplacen pel territori en funció de la demanda de feina. Durant el treball de camp, es va entrevistar dos nois de nacionalitat portuguesa que treballaven a la construcció. Un d'ells treballava per una empresa ubicada a una de les capitals de comarca del Pirineu, mentre que tal i com apunta el testimoni, l'altre noi treballava "con una empresa portuguesa que están haciendo la carretera, de aquí a Andorra. Los mandan para Tarragona, Madrid, Galicia". Segons els testimonis aquest tipus d'empresa redueix despeses de contractació, alhora que té conseqüències sobre el treballador. Els costos per la empresa són menors atès que està ubicada a Portugal. Ara bé, la cotització del treballador és menor que si treballés en una empresa espanyola. Un altre testimoni, el Roc expressava la presència d'empreses itinerants de la següent manera:

Allò va ser una obra molt gran a la Molina. Dèiem que era el Fòrum de les cultures, en broma, perquè clar anaves allà hi era una cosa molt bèstia, era una empresa de Barcelona molt gran que feien uns apartaments i llavors van anar posant gent i posaven brigades de no sé on i hi havia totes les nacionalitats. (Roc, Espanya, 29 anys)

Malgrat l'augment del nombre d'empreses petites i mitjanes i d'autònoms dedicats a la construcció, aquest tipus d'empresa *itinerant* i subcontractada és un reflex del creixement important que ha experimentat la construcció al Pirineu des de finals de la dècada de 1990.

Aquí sempre hi havia hagut quatre o cinc empresaris amb tres o quatre persones que es dedicaven a fer reparacions, ampliacions o alguna casa nova. El volum gran de Boi-Taüll no ho ha fet una

empresa d'aquí, ho han fet subcontractes. Les empreses noves, com *La reina de la nube*, que havia tingut 60 treballadors que no eren d'aquí, venien. I no només treballaven aquí, també treballaven a Aragó. (Amparo, Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert)

En definitiva, des de finals de la dècada de 1990 fins a finals de la dècada de 2000, hi ha hagut un auge de la construcció al Pirineu que queda manifest amb el testimoni de Valentí Cruïlles, ramader de la Cerdanya, aparegut al documental, anteriorment citat, "Totxos blancs": "De tant en tant, estàs per allà a casa, et truca a la porta algun constructor dient aviam si vols vendre. Tu li dius que no i llavors et comencen a explicar que és un bon moment per vendre. Gairebé tots fan permutes... La major part que té terreny per vendre, cau".

b. La crisi immobiliària i la població estrangera

La crisi econòmica i financera que des de l'any 2007 afecta a Europa (i a Espanya amb especial intensitat) ha frenat el creixement de la construcció. El sobredimensionament de l'activitat constructiva i immobiliària ha fet que el desinflament de la bombolla hagi estat més traumàtic que en altres països (Naredo, 2010). El col·lapse del sector ha generat efectes en altres sectors de l'economia i també en el mercat de treball, en especial en el de la construcció, augmentant les taxes d'atur i disminuint la població ocupada. Potser que, tal i com apunta Elias (2011), el fet de que bona part de la població estrangera estigués contractada de forma temporal, l'ha fet més sensible a perdre el lloc de treball. L'Amparo, tècnica d'Immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, exposa alguns exemples de com afecta la crisi de la construcció.

D'aquestes petites empreses, jo conec un noi paquistanès que li han deixat a deure 25 mil euros, a sobre ell tenia quatre treballadors. Fa dos anys he començat a rebre denúncies que el seu cap no li pagava. Clar els mossos no tenen competència i venien cap a l'oficina d'immigració. I se'ls hi havia de dir que ni allí ni aquí, sinó denúncia als jutjats. Això fa dos anys. L'any passat uns quants més i aquest... No només són treballadors. Aquest noi paquistanès és un petit empresari que s'ha quedat sense cobrar. I d'aquestos n'hi ha més, per exemple un noi marroquí que es va quedar penjat a Durro. Vam començar amb treballadors impagats i ara hi ha contractistes subcontractats que no els hi ha pagat l'empresa més gran. Hi ha molta gent enganxada, els hi falten molts diners i per això te dic que hi ha moviments, per exemple matrimonis comparteixen pis perquè no arribaven a pagar el lloguer o d'altres que estan baixant molt a Marroc, a temporades. Baixen, perquè aquí no poden

viure. Amb lo que poden viure allà dos o tres mesos, aquí no poden. (Amparo, Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert)

4.2.4.3 Població estrangera i turisme

Bona part de la construcció al Pirineu ha anat acompanyada de l'activitat turística local, primer de les estacions d'esquí i més recentment d'altres atractius turístics relacionats amb la muntanya i la natura (Aldomà, 2003). La construcció de segones residències és un exemple manifest del vincle entre la construcció i l'augment de les activitats turístiques. Tal i com apuntava una de les persones "tot està interrelacionat".

Durant aquests anys passats com a tot arreu [*el sector de la construcció*] ha donat molta feina a molta gent de fora i d'aquí. Però, a més és un sector que dona molta feina, no només als derivats de la construcció. Tot està interrelacionat, i inclús dins la hostaleria perquè, per exemple, els treballadors van a dinar al restaurant. (Jordi, Espanya, 38 anys)

En un sentit semblant s'expressava Vanesa Freixa l'any 2005, al documental "Totxos blancs", la qual a més a més sospitava que es podria produir una situació de col·lapse de l'economia, i en concret de la construcció, cosa que no dista del que finalment ha tingut lloc a la darrerria de la primera dècada del 2000.

Tenim una economia *super* feble, perquè els principals punts en què es fonamenta són: el turisme, la construcció i tot el que l'envolta. La majoria de feines de la comarca tenen a veure amb això, i això ens porta a una inestabilitat al·lucinant i el que pensem la majoria és que això algun dia ha de petar, i quan peti petarem tots. (Vanesa Freixa, Directora de l'Escola de Pastors)

El turisme i les segones residències han constituït la base de l'economia de bona part dels municipis pirinencs (Tulla i Pallarès, 2000). Els usos turístics que ofereix la muntanya, han generat que nombrosos pobles i valls de Pirineu esdevinguin allò que Vaccaro (2008: 18) anomena, "el paraíso del turismo ecológico, nival y de aventura".

El desenvolupament de l'activitat turística ha generat un volum rellevant de llocs de treball (Vaccaro, 2008), bona part dels quals han estat ocupats per població immigrada estrangera, especialment a l'hostaleria, que com s'ha vist és un dels sectors que concentra bona part de

la població estrangera a Espanya¹¹⁰. Les dades sobre contractació entre l'any 2000 i l'any 2008 mostren com els contractes realitzats a població estrangera passaven de ser 586, l'any 2000, a 2.757, l'any 2008 (com es pot veure a la taula 4.6). Així mateix es pot observar que, entre l'any 2000 i l'any 2007, l'evolució dels contractes a població estrangera tant a l'hostaleria com a la construcció tenen un pes creixent en el conjunt de contractacions realitzades a l'Alt Pirineu i l'Aran (vegeu taula 4.6).

Taula 4.6: Evolució del nombre de contractes del conjunt de població i de la població estrangera al sector de la construcció i a l'hostaleria a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2012¹¹¹

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Construcció	Contractes a estrangers	419	740	1.134	1.219	1.814	2.599	3.100
	Total contractes	3.421	3.782	4.133	3.834	4.483	5.162	5.766
	Percentatge	12,2	19,6	27,4	31,8	40,5	50,3	53,8
Hostaleria	Contractes a estrangers	586	900	1.127	1.137	1.482	2.199	2.437
	Total contractes	7.049	7.218	7.408	7.045	7.148	7.456	7.386
	Percentatge	8,3	12,5	15,2	16,1	20,7	29,5	33,0

		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Construcció	Contractes a estrangers	3.449	2.663	1.674	1.195	993	720
	Total contractes	5.766	4.291	2.992	2.432	2.018	1.630
	Percentatge	59,8	62,1	55,9	49,1	49,2	44,2
Hostaleria	Contractes a estrangers	2.649	2.757	2.544	2.917	2.613	2.338
	Total contractes	7.470	7.327	9.275	8.603	7.039	6.836
	Percentatge	35,5	37,6	38,5	38,7	37,1	34,2

Font: Dades de contractació laboral. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya.

En aquest sentit, una de les persones que es va entrevistar durant el treball de camp, va explicar com a l'empresa d'esports d'aventura que dirigeix no donen feina a treballadors de nacionalitat estrangera; en canvi, a l'empresa de restauració, que també dirigeix, sí que ho fan. Aquesta pràctica s'explica perquè l'empresa d'esports d'aventura contracta sobretot treballadors qualificats en el lleure i l'esport, a diferència de l'hostaleria que contracta sobretot personal no qualificat. Per a la població immigrada, ja sigui per les dificultats de

¹¹⁰ El Colectivo IOÉ, l'any 1999, va elaborar un estudi específic molt interessant sobre el treball de la població estrangera a l'hostaleria, titulat "Inmigración y trabajo en España. trabajadoras inmigrantes en el sector de la hostelería" i publicat pel Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

¹¹¹ Fins a l'any 2009, classificació segons CCAE-1993; a partir de l'any 2009 classificació segons CCAE-2009.

convalidació els títols o per la seva situació a vegades irregular, l'hostaleria ha representat una activitat d'accés relativament senzill.

L'hostaleria comprèn aquelles activitats connectades amb l'hoteleria i la restauració. En general, el sector es caracteritza per la temporalitat elevada, els salaris baixos i les jornades llargues. El testimoni següent exposa com les jornades són llargues. En el moment de l'entrevista, ella tenia 21 anys i treballa com a cambrera en un bar d'una de les capitals de comarca. Tenia tres companyes de feina, dues d'elles de nacionalitat romanesa com ella i, l'altre de nacionalitat espanyola que feia d'encarregada del bar. En el fragment es detalla el seu horari, que supera amb escreix quaranta hores setmanals. Val a dir que algunes dones destacaven la dificultat de conciliar els horaris llargs i complicats de l'hostaleria (de jornades dividides o que implicaven treballar fins tard a la nit o els caps de setmana) amb el temps de dedicació a la família.

Mi horario es de seis de la mañana a tres de la tarde. Menos los dos días que mi jefa y mi compañera tienen fiesta, que entonces hago de seis de la mañana a 12 y de cinco hasta que cerramos. La verdad es que son muchas horas, y la mayoría del tiempo tengo que estar de pie. (Romanitza, Romania, 21 anys)

El Colectivo IOÉ (2010) observa la importància de l'hostaleria, després del sector domèstic, com a primera feina de les dones immigrades en arribar. És conegut que en aquest sector hi ha força economia submergida, manifestada en formes diverses (IOÉ, 1999). Durant les entrevistes es va constatar que alguns treballadors no estaven declarats a la Seguretat Social. Tot i que també es va poder observar com en alguns casos, després d'algun temps de treballar de forma submergida, havien regularitzat la situació. Ho il·lustra el testimoni següent.

E: *¿En el restaurante, te contrataron directamente o te hicieron el contrato en origen, o trabajaste en negro...?*

C: Trabajé un poquito en negro y después ya me hicieron un contrato.

(Constanta, Romania, 41 anys)

S'ha pogut detectar com algunes de les persones entrevistades que treballen en aquest sector resideixen al lloc de treball. Una de les persones entrevistades, vivia a l'hostal on treballava. D'aquesta manera evitava la despesa en el pagament d'un habitatge, ahora que

li era descomptada una part del seu salari. Així doncs, l'empresari ofereix feina i lloc per viure, pràctica observada tant en l'agricultura com en el servei domèstic, com s'ha comentat anteriorment.

4.2.4.4 Població estrangera i treball domèstic

El treball domèstic és el treball per excel·lència de les dones immigrades a Espanya (Parella i Ferber, 2012; Vidal i Bono, 2010). Afirmar Pérez (2008: 139) que “los sectores que ocupan fundamentalmente las mujeres inmigrantes son aquellos que han sido considerados tradicionalmente como labores y ocupaciones femeninas, desde una ideología patriarcal en base a la cual las mujeres han sido relegadas a la esfera doméstica intrafamiliar”. Aquest tipus de feina en general té poc prestigi, està mal remunerada i es troba sovint en l'economia submergida. La incorporació de les dones autòctones al mercat de treball ha produït la internacionalització de les tasques reproductives i de cura o la transferència d'aquestes feines a dones immigrades (Parella, 2003; 2007; Parella i Ferber, 2012). El cas següent, per exemple, exposa com treballa en tasques de cura i de neteja.

Cuido una niña de cinco a ocho todos los días de lunes a viernes. Este trabajo es fijo. Desde que ha nacido la niña, la cuido. Y luego tengo otras casas para limpiar. (Nora, Perú, 47 anys)

Al Pirineu, i en general a les àrees rurals, l'envelliment és pronunciat. Això provoca probablement una demanda important de mà d'obra en l'àmbit domèstic. Kasimis i Papadopoulos (2005: 101) formulen aquesta idea a partir del seu estudi en una àrea rural i de muntanya a Grècia: “They [*immigrants*] are not, however, restricted to agriculture only; they are also engaged in non-agricultural economic activities in rural areas and in the overall support of aged populations, in the marginal, mountainous rural areas especially.”

El testimoni d'una persona jubilada que resideix a una de les capitals de comarca, explica com alguns veïns jubilats que viuen als pobles més aïllats es desplacen cap a les capitals de comarca, on hi ha serveis especialitzats, com ara els sanitaris. D'altra banda, en els nuclis de dimensions majors és més fàcil trobar personal per atendre persones dependents, cosa que han fet amb especial intensitat les dones estrangeres. Val a dir que les dificultats per accedir als municipis més aïllats constitueix un element que possiblement desincentiva a les

cuidadores potencials. Per posar un exemple, una de les persones entrevistades exposava el cas d'una dona llatinoamericana a qui van canviar l'horari d'autobús per anar a treballar a un poble a 4 km de la capital comarcal, i a causa d'això va deixar la feina. Al fragment següent s'explica com hi ha molts avis que són atesos per població estrangera i remarca que les dones sud-americanes són les que realitzen especialment les tasques de cura de la gent gran.

M: I de la part de muntanya baixen molts jubilats, de València d'Àneu... Molta gent d'altres pobles i d'altres llocs ve aquí, amb la jubilació. Vénen aquí, es compren un pis i compten viure bé. Aquí hi ha les assistències sanitàries molt bones i això ho aprofiten molt. Si, hi ha l'Hospital i ja compten amb això.

E: I, coneix cap avi al qual el cuidi una persona estrangera?

M: Molts n'hi ha. Sí, molts. Sud-americanes ho fan més que no pas de les altres. Sud-americanes n'hi ha moltes, n'hi ha una que treballa a l'hospital cuidant la gent, l'altra en una casa particular, que no se'n ha volgut anar a la Residència. (Marià, Espanya, 78 anys)

Per acabar, tal i com es produïa en l'agricultura, en el cas dels treballadors, i sobretot treballadores, del servei domèstic sovint resideixen al lloc de treball. Martínez Veiga (1999) exposava com sovint, les dones estrangeres que treballen en el servei domèstic a Espanya viuen a casa del qui la contracta. L'autor exposa que considerant la duresa de les normes dins l'habitatge o la proximitat física amb el treball, en general les dones que treballen com a internes prefereixen viure fora del lloc de treball. Hi ha altres aspectes que es poden destacar en aquest sentit. Per exemple, quan les dones treballen com a internes en el servei domèstic normalment no tenen la família amb elles. Per poder reagrupar-se amb la família cal que tinguin un habitatge propi, i això probablement afavoreix també la sortida d'aquest tipus de feina. No obstant, el preu del lloguer o les dificultats per trobar un habitatge fan que acceptin, si més no en un primer moment, les condicions de treball com a internes (Martínez Veiga, 1999). Durant el treball de camp s'ha fet palès que dues dones havien arribat al Pirineu com a internes, treballant en la cura de gent gran.

4.2.4.5 Població estrangera i indústria

Pel que fa a la indústria pirinenca, hi ha certa especialització en la producció d'energia, tal i com es desprèn de la taula 4.7, que mostra el valor afegit brut de les diferents activitats

industrials. Afirmava Vilagrasa (2003) que la producció hidroelèctrica era central per l'economia i l'ocupació del Pirineu unes dècades endarrere i que des d'ençà l'ocupació havia disminuït de forma rellevant, cosa que també apuntaven Viladecans i Jofre (2006). La taula 4.7 il·lustra una producció industrial de l'energia major en relació a Catalunya i en relació al baix pes de la química i del cautxú (cosa que es constata amb el nombre d'afiliats a la Seguretat Social del sector, vegeu taula A.8 a l'annex), a totes les comarques pirinenques, a excepció de la Cerdanya. En aquesta comarca i a l'Alt Urgell hi ha una major presència de la resta de producció industrial (alimentària, tèxtil, de maquinària o de fusta). Altrament, val a dir que el sector concentra la seva activitat principal en determinats municipis, com la Seu d'Urgell, Oliana o Tremp (Aldomà, 2003).

Taula 4.7: Valor Afegit Brut a preus bàsics del sector industrial per comarques, 2008 (%)

	Energia, química, cautxú i metal·lúrgia	Alimentació, tèxtil, fusta, paper i edició	Maquinària, material elèctric, de transport i altres manufactures	(%)
Alt Urgell	52,4	27,3	20,3	100
Alta Ribagorça	85,9	10,9	3,2	100
Cerdanya	34,9	35,4	29,8	100
Pallars Jussà	81,7	12,2	6,1	100
Pallars Sobirà	80,0	10,5	9,5	100
Val d'Aran	90,1	4,9	5,0	100
Catalunya	47,0	26,4	26,5	100

Font: Institut d'Estadística de Catalunya

Únicament una de les persones entrevistades havia treballat a la indústria, en el seu cas agroalimentària, a la comarca de l'Alt Urgell. La resta del col·lectiu entrevistat treballava als altres sectors (construcció, serveis i agricultura). Amb l'adveniment de la crisi, aquesta persona va perdre el seu lloc de treball i va quedar en situació d'atur.

4.2.4.6 Recapitulant sobre l'activitat de la població estrangera al Pirineu

A mode de recapitulació de tot el que s'ha dit fins ara, la dinamització i l'especialització en el turisme i la construcció, juntament amb l'envelliment i el despoblament d'aquesta part del Pirineu, han provocat una demanda accentuada de mà d'obra, sobretot no qualificada en els sectors predominants, així com també a la resta d'àmbits. La preferència per llocs de

treball més qualificats i de condicions laborals més desitjables protagonitzats per la població ha agreujat la manca de mà d'obra per determinats llocs de treball. En general, els homes estrangers treballen a la construcció i les dones estrangeres ho fan a l'hostaleria. Tanmateix hi ha presència d'homes a l'hostaleria així com a l'agricultura, i dones també a l'agricultura i al treball domèstic i la cura de nens o gent gran, com testimonia l'Amparo.

De manera general, els homes treballen a la construcció. Puntualment els veus als serveis, concretament en el turisme o en l'hostaleria. Però casi tots estan treballant a la construcció. Les dones treballant a l'hostaleria i al servei domèstic, sobretot cuidant nens i gent gran. A l'agricultura n'hi ha algun. Coneixem un noi romanès que fa de pastor. (Amparo, Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert)

Per Veira, Stanek i Cachón (2011), al mercat laboral espanyol existeix una segregació en la distribució ocupacional i sectorial de la població immigrada que és doble: per gènere i per nacionalitat. En aquest sentit, hi ha estudis que assenyalen l'existència d'*enclavaments* laborals segons la nacionalitat a Espanya, com per exemple els autors suars citats, el Colectivo IOÉ (2010) o Pajares (2010). Anteriorment s'ha apuntat la presència de dones llatinoamericanes en la cura de gent gran al Pirineu. Les facilitats de comunicació donades per la llengua comuna, el castellà, és un factor que s'apunta sovint com a motiu de la presència significativa d'aquest col·lectiu en feines definides com "de cara al públic", entre les quals també hi hauria l'hostaleria, per exemple. Izquierdo, López de Lera i Martínez Buján (2003: 11) apuntaven que "entre los empleadores de los servicios se hace evidente la preferencia por los latinoamericanos atribuida al dominio del idioma". Les tendències de cada nacionalitat a ocupar determinats llocs de treball, es construeixen a partir de les xarxes de relacions, de la qualificació i l'experiència prèvia de la persona immigrada o, sovint, dels estereotips i la discriminació directa, com suggereixen Recio et al (2006).

Cabe destacar que en muchos casos la adscripción de inmigrantes a determinados puestos de trabajo tiene poco que ver con su cualificación educativa y su actividad laboral en el país de origen y está en gran parte determinada por el tipo de ofertas que se producen en los países de acogida para personas con su origen nacional. (Recio et al., 2006: 179)

Tot i les diferències que es poden detectar tant per sexe com per nacionalitat, es vol subratllar que hi ha una demanda de mà de obra rellevant no qualificada i que ocupa en

bona mesura la població de nacionalitat estrangera. La població estrangera accepta les condicions dures i els salaris baixos per dues raons principals. D'una banda, la població que ha immigrat, en general, té la necessitat de guanyar diners ràpidament per recuperar la inversió del viatge. De l'altra, acostuma a trobar-se en una situació vulnerable, ja que no té una xarxa social sòlida, ni coneixements elevats del funcionament i del marc legal del mercat de treball, i sovint es troba en situació irregular. Els sectors com la construcció, l'hostaleria, l'agricultura o el servei domèstic, els quals es caracteritzen per les dures condicions de treball, la manca de mà d'obra i, sovint, de relleu generacional o l'existència de l'economia submergida, ofereixen oportunitats laborals "ideals" per a aquest col·lectiu de població. Tot plegat es produeix en un context, "amb estructures productives molt orientades cap a activitats intensives en força de treball i, per tant, proclius a l'expansió del segment secundari del mercat de treball i de l'economia submergida" (Parella, 2007: 127) i que busca la reducció de despeses a partir de la flexibilització de la mà d'obra.

4.2.4.7 Sobrequalificació i mobilitat laboral

Amb tot això, cal destacar dos elements. El primer té a veure amb l'experiència i la formació prèvia de la població immigrada. Diversos autors assenyalen la sobrequalificació de part de la població estrangera al mercat de treball espanyol (per exemple: Cachón, 2009, 2012; Domingo i Gil-Alonso, 2007a, 2007b; FOREM, 2006; IOÉ, 2010; Pajares, 2008; Recio et al., 2006; Solé i Parella, 2003), així com també als països del sud d'Europa en general, cosa que Arango et al. (2009) anunciava així: "Immigrants' overqualification seems a general trend in these countries". Bona part de la població estrangera no convalida els estudis principalment perquè el procés és llarg i complex, tal i com es pot veure al fragment que es troba a continuació.

E: Allí, ¿en qué trabajabas?

M: Soy...Era profesor de inglés. Estudié licenciatura en lengua extranjera. No logré convalidar todavía, pero tengo el título allá.

E: ¿Y por qué no lo convalidaste?

M: A ver, he vuelto a mi casa también, pero resulta que donde yo estudié, me queda lejos y a parte que no he conseguido un contacto que me pueda hacer esta gestión allá, que me pudiera sacar los papeles y enviarlos para acá. Ten en cuenta que el territorio de Colombia equivale a España a

Francia y Portugal, claro yo vivo en el norte y es como si vivieras en el norte de Francia, y yo estudié en el centro de Colombia. Marché de mi casa para ir a estudiar. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

D'altra banda, es pot considerar que iniciar el procés de convalidació no és prioritari ja que la inserció al mercat de treball ha estat pràcticament immediata, sobretot en treballs no qualificats¹¹² (Solé, Guirado i Solana, 2011). Ara bé, tot i que en bona part de llocs de treball –no qualificats– no es té en compte ni la formació ni l'experiència prèvia del treballador estranger, en alguns casos s'ha detectat, tal i com s'ha esmentat més amunt, que l'empresari prefereix contractar treballadors amb cert *background* rural, en el cas de l'agricultura.

El segon aspecte que cal posar de relleu és la mobilitat que experimenta la població estrangera dins el mercat de treball. S'ha destacat certa concentració en determinades activitats, caracteritzades per condicions més aviat precàries, a les parts més baixes de l'estructura del mercat de treball. En aquest sentit, el Colectivo IOÉ (2010) apuntava que la primera ocupació a Espanya del 64% de la població estrangera (sobretot de nacionalitats de països amb rendes més baixes, des de Romania fins a d'altres països asiàtics i africans) era una feina no qualificada. Els autors ho descriuen de la forma següent:

En nuestro país los trabajadores extranjeros procedentes de países no comunitarios se concentran, al menos en las etapas iniciales del proceso de asentamiento, en un número reducido de actividades (agricultura, servicio doméstico, hostelería y construcción). Estos sectores se caracterizan por la extensión de empleos de "baja calidad", sea por la importancia de la economía sumergida, de la precariedad, del nivel de retribuciones y/o de las condiciones de trabajo. Estas son características estructurales del empleo típico en dichos sectores, por lo que afectan tanto a trabajadores autóctonos como inmigrantes. Sin embargo, estos últimos se encuentran en situación desventajosa en tanto no consiguen estabilizar su situación jurídica y extender redes sociales que les permitan desarrollar oportunidades de movilidad ocupacional. La posición de máxima debilidad corresponde a los inmigrantes que se encuentran en situación de irregularidad (cuya proporción creció de forma continua y alarmante hasta comienzos de 2005), puesto que prácticamente carecen de derechos laborales y se ven con frecuencia sometidos a condiciones de trabajo extremas y a prácticas abusivas por parte de algunos empleadores. (Colectivo IOÉ, 2005: 4)

¹¹² Segons la Classificació Catalana d'Ocupacions (CCO-2011) els treballs no qualificats són: empleats domèstics; personal de neteja; ajudants de preparació d'aliments; recollidors de residus urbans; venedors de carrer i altres ocupacions elementals de serveis; peons agraris, forestals i pesquers; peons de la construcció i la mineria; peons de les indústries manufactureres; i peons del transport, descarregadors i reposadors.

Trajectòries professionals ascendents (truncades per la crisi)

És d'esperar una millora laboral a mesura que passa el temps. L'experiència i l'aprenentatge (per exemple de la llengua) al país de destinació així com una ampliació de la xarxa de relacions afavoreixen una millora en la posició laboral. Observant les dades de l'*Encuesta Nacional de la Inmigración* de l'any 2007, el Colectivo IOÉ (2010) assenyala un procés de millora parcial de la situació laboral del col·lectiu estranger, en relació amb una disminució de les hores treballades i una millora salarial. De forma similar, el QUIT (2011) assenyala que el 55% de la població estrangera assalariada ascendeix de categoria laboral, mentre que l'11% descendeix, segons dades de la *Muestra Continua de Vidas laborales*. Ara bé, les dades explorades pels autors tot just mencionats són anteriors a la crisi. Així, si bé la tendència detectada abans de la crisi va ser la mobilitat laboral ascendent, actualment tot apunta a un canvi de tendència. La destrucció d'ocupació, en els sectors d'activitat intensius en mà d'obra, i l'augment de l'atur afecta especialment la població immigrada, la qual ocupava en bona mesura els llocs de treball temporals i no qualificats. A banda del creixement de l'atur i la destrucció de llocs de treball, l'augment del treball a l'economia submergida, de la irregularitat i de les actituds intolerants vers els "novinguts" afavoreixen l'increment de l'exclusió social (Parella i Sordé, 2010).

Les experiències observades durant el treball de camp mostren algunes evolucions laborals ascendents en l'estructura laboral sobretot per les persones que fa més temps que van arribar, malgrat que en general el període d'estada és relativament curt per a tothom (inferior als 10 anys). De les entrevistes realitzades es desprèn que la majoria de treballadors milloren la seva posició laboral sobretot pel pas de treballar en l'economia submergida a treballar de forma regular amb un contracte de treball. Així, per exemple, la primera feina d'una dona romanesa entrevistada, era d'ajudant de cambrera dins l'economia submergida. Al cap d'un temps, aquesta dona treballava com a cambrera de forma regular. Un altre cas és el d'una dona, que quan va arribar al Pirineu treballava cuidant una dona gran, de forma irregular. Més tard es va col·locar com a treballadora de la neteja i com a dependent d'un locutori, també de forma irregular durant una temporada, fins que el seu cap li va normalitzar la situació realitzant un contracte de treball¹¹³. Darrere

¹¹³ Altres casos analitzats es podran veure amb detall a la figura 4.4, a la pàgina 325-327.

els motius que afavoreixen la mobilitat laboral, durant les entrevistes s'han ressaltat les condicions de treball dures i els salaris baixos, tal i com assenyalen els testimonis següents:

Quiero cambiar de trabajo porque el otro me pagaba muy poco, y después hemos ido a buscar otro trabajo donde pagaban más y la vida que tenemos ahora es mucho mejor. (María, Polònia, 50 anys)

Claro, yo no había sentido nunca estos dolores. Fui al médico, y me dijo que era el trabajo que yo hacía [*treballava cuidant una dona gran*]. Y le comenté, le comenté mi trabajo. Y me dice: es que tú tienes que saber como cogerla, las posturas que tienes que hacer. Y yo le digo: pues la verdad que es que no lo sabía. Tienes que hacerlo con las piernas, no con la columna como yo lo hacía. Y de verdad que perjudiqué mucho la columna y lo dejé. Lo dejé por eso. Me conseguí un trabajo en el locutorio. (Gabriela, Ecuador, 47 anys)

Val a dir que s'ha observat que hi ha algunes persones entrevistades que en el moment de l'entrevista s'estaven formant amb l'objectiu de millorar professionalment. És el cas del testimoni següent, la qual expressa la voluntat de progressar professionalment.

A: Bueno, por ejemplo, ahora estoy estudiando informática de oficina.

E: ¿Y dónde lo haces?

A: En una academia

E: ¿Y lo haces para... por qué lo haces, te interesa?

A: Bueno, ya he limpiado muchos años y quiero dejar la limpieza. Ya sabes que hoy en día, sin informática, ya no vas a ningún sitio. (Anabelle, Camerun, 37 anys)

En algunes entrevistes s'ha fet palesa la percepció que l'aprenentatge i l'ús del català és un element que afavoreix tant la inserció al mercat de treball com la posterior mobilitat ascendent. L'administració local a través dels fons destinats als programes d'acollida facilitava cursos gratuïts de les llengües (castellana, catalana i aranesa). Bona part de les persones entrevistades assistien o havien assistit a cursos de formació de llengua.

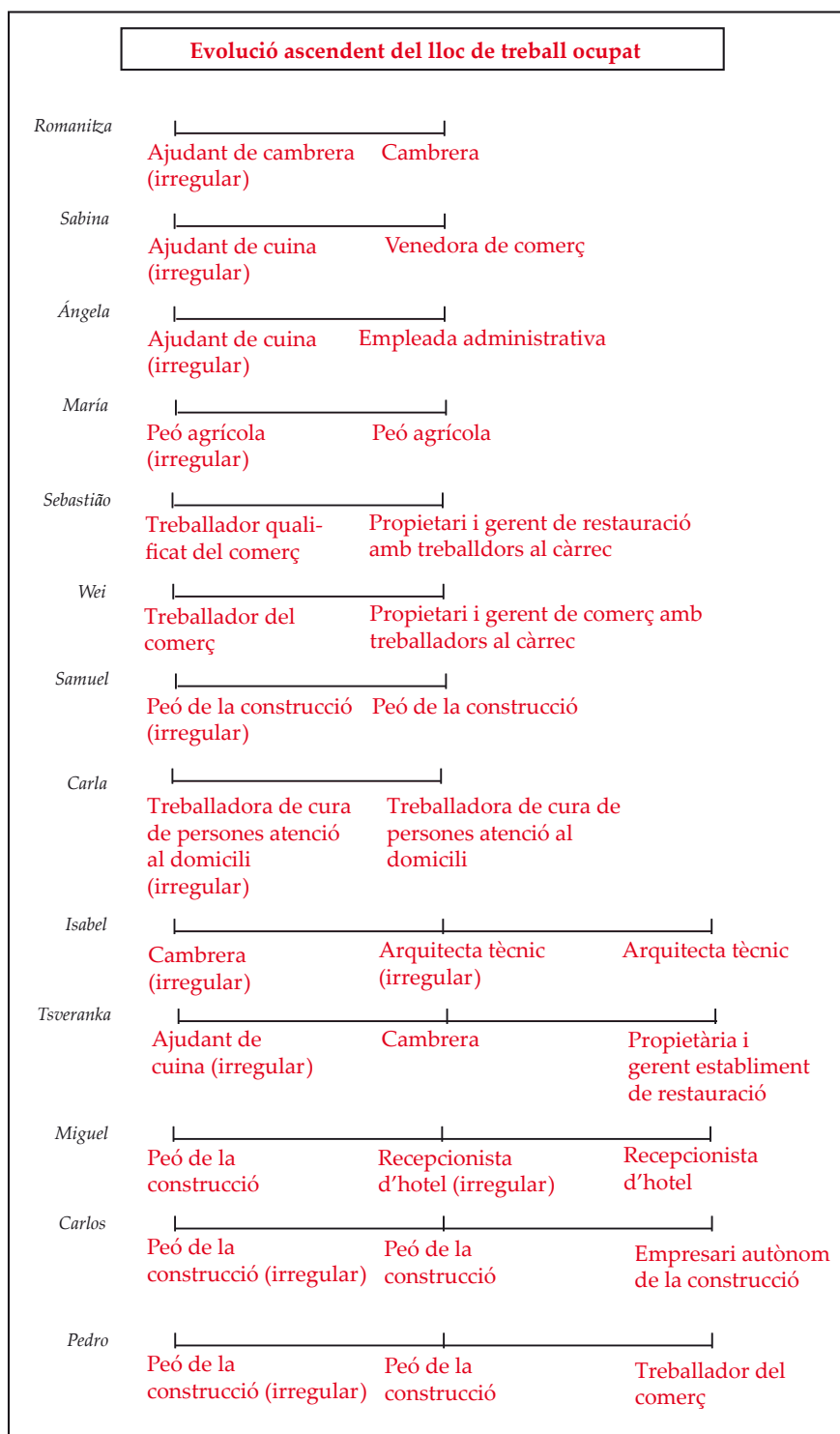
Yo seguí aprendiendo aranés. Ahora lo tengo un poco olvidado, pero tengo el nivel A. Me faltan tres niveles. Quiero seguir estudiando el aranés. El catalán he estado mirando y lo hacen en Escunhau, en la escuela de adultos. Ahora mismo estoy estudiando cocina en la Escola d'Hosteleria. Lo puedo compaginar porque trabajo por las tardes. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

Algunes de les persones presenten una millora laboral, passant d'activitats poc qualificades a activitats més qualificades, les quals comporten generalment condicions de treball millors

i salaris més elevats (vegeu figura 4.4). Un exemple és el d'Isabel, que va començar treballant de cambrera i al cap d'un temps va poder treballar en el seu àmbit professional, com a arquitecta tècnica.

Yo vine en un principio para trabajar de lo que fuera, de lo que encontrara. Y bueno después las cosas se fueron dando así como te cuento. O sea rápidamente me fui encaminando para mi profesión, cosa que en un principio no había pensado. (Isabel, Argentina, 50 anys)

Tot i així, la situació no es pot generalitzar i en força casos la situació laboral es manté al llarg del temps. Aquest és el cas d'una de les dones entrevistades, la qual després de tres anys d'haver arribat al Pirineu feia la mateixa feina, com a empleada de neteja. Fins i tot en alguns casos, la situació laboral havia empitjorat respecte a les primeres feines (vegeu figura 4.4). Els efectes de la crisi, la destrucció de llocs de treball i l'augment de les taxes d'aturats, estan contribuint a empitjorar les situacions professionals de la població estrangera, i això indica que probablement l'evolució laboral de les persones entrevistades en l'actualitat del 2012 sigui descendent.

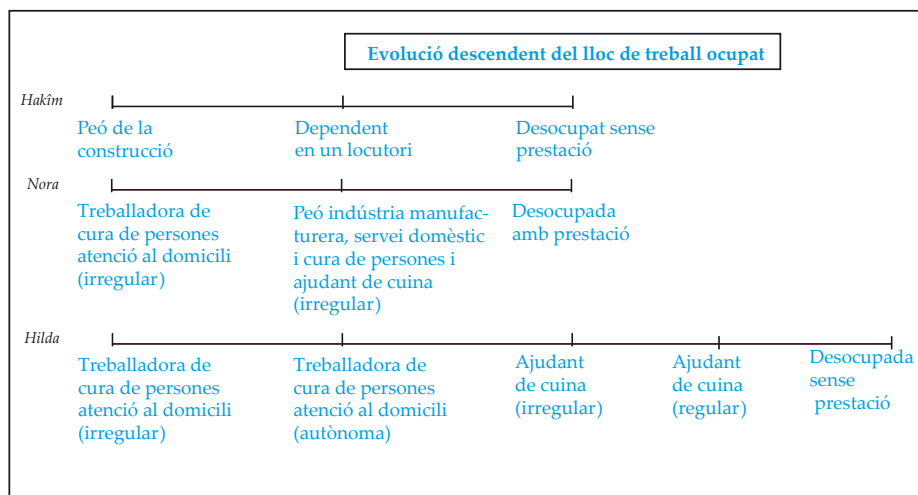
Figura 4.4: Trajectòria professional¹¹⁴ de les persones entrevistades¹¹⁵

¹¹⁴ D'acord amb QUIT (2011), el concepte de trajectòria professional reconstrueix els canvis de posicions professionals al llarg de la vida laboral de les persones, així com el context institucional, les normes i les estructures en les quals s'emmarquen. És a dir, permet observar les anomenades temporalitats socials, les cadenes d'esdeveniments individuals i també estructurals. Però, la trajectòria professional no és només la història d'un individu, sinó també la història del context social. Així doncs, la reconstrucció de les trajectòries professionals permet també reconstruir els trets de tres institucions socials: el mercat de treball, l'empresa i l'ofici o professió.

¹¹⁵ Les ocupacions que es mostren a la figura s'han realitzat d'acord amb la Classificació Catalana d'Ocupacions CCO-2011 i en funció de les tasques que han especificat les persones entrevistades. A més a més, a la figura es fixa quan la persona immigrada treballa dins l'economia submergida, és a dir en situació irregular. Es considera que quan es regularitza la seva situació, encara que es mantingui el lloc de treball, és una millora laboral.

<i>Andrei</i>	----- ----- -----			
	Peó de la construcció (irregular)	Peó de la construcció	Treballador qualificat de la construcció	
<i>Annabelle</i>	----- ----- -----			
	Empleada de neteja (irregular)	Empleada de neteja	Encarregada d'empresa de neteja	
<i>Constanta</i>	----- ----- -----			
	Ajudant de cambra (irregular)	Cambra	Empleada administrativa	
<i>Grace</i>	----- ----- -----			
	Treballadora de cura de persones atenció al domicili (irregular)	Empleada de neteja i dependenta en un locutori (irregular durant un temps)	Comeciant propietària de botiga d'alimentació	
<i>Damián</i>	----- ----- ----- -----			
	Peó agrícola (irregular)	Peó de la construcció (irregular)	Peó de la construcció	Comeciant propietari de locutori

Estancament en el lloc de treball ocupat			
<i>Tamara</i>	 Treballadora de la llar		
<i>Julio</i>	 Treballador sanitari qualificat		
<i>Marcelo</i>	 Treballador qualificat en activitats agrícoles		
<i>João</i>	 Treballador qualificat de la construcció		
<i>Gregorz</i>	 Treballador qualificat en activitats agrícoles		
<i>Muneera</i>	 Empleada de neteja (irregular)		
<i>Abdul</i>	----- ----- -----		
	Peó agrícola i ajudant de cuina i de cambra	Peó de la construcció	Peó agrícola i ajudant de cuina i de cambra
<i>Rosa</i>	----- ----- -----		
	Empleada de neteja en hotel	Desocupada sense prestació	Empleada de neteja en hotel

Elaboració pròpia

Per acabar, convé fer un apunt sobre la mobilitat geogràfica relacionada amb el treball. Una sèrie de característiques pròpies del segment secundari (temporalitat, baixa antiguitat, baixos salaris, ocupacions per sota del seu nivell d'estudis, etc.) afecten a bona part de la població estrangera. Per tot això, la mobilitat geogràfica és una estratègia per sortir d'aquesta situació: per millorar el salari, la jornada laboral, l'ambient de treball i el contingut del mateix treball. Així, d'una banda, la millora laboral però també, d'altra banda, la manca d'arrelament familiar faciliten que la mobilitat geogràfica sigui major en el cas de població estrangera. A Catalunya, el 61% de la població estrangera ha canviat de residència per motius laborals, mentre que només ho ha fet el 16% de la població espanyola, segons l'Enquesta de Qualitat de Vida en el Treball (QUIT, 2011).

4.2.4.8 Empresariat ètnic

És interessant subratllar que, sobretot en el sector de l'hostaleria i la construcció, s'ha detectat com alguns treballadors estrangers creaven la seva pròpia empresa. Solé i Parella (2009) distingeixen tres tipus de causes, no excloents, de la iniciativa empresarial immigrada. En primer lloc, les autores apunten la voluntat de millorar les condicions de treball, de superar la discriminació laboral i d'assolir certa estabilitat laboral. En segon lloc, l'existència d'una estructura d'oportunitats favorables, com per exemple la presència de mercats no explotats i que presenten demandes no satisfetes, facilita l'aparició d'empreses. La manca de relleu de determinats negocis i l'aparició d'establiments "ètnics" ofereixen aquest tipus d'oportunitats. En tercer lloc, les autores distingeixen les raons de tipus intern,

formades per recursos propis, com ara una xarxa empresarial propera o una formació empresarial prèvia, que faciliten la propensió a l'emprenedoria. Les dones segueixen els motius descrits, però, a més a més, autoemprar-se també constitueix una estratègia per facilitar la conciliació laboral i familiar (Solé, Parella i Alarcón, 2009). En un sentit similar, Ribas (2009) assenyala que l'empresariat ètnic constitueix una estratègia de mobilitat social, però afegeix que també és una estratègia de superació de la discriminació i de l'exclusió que experimenten algunes persones dins el mercat de treball secundari.

A propòsit d'això, s'han trobat, sobretot en els nuclis més importants de l'àrea d'estudi, locutoris, bars i restaurants, empreses de construcció i petits comerços, alguns especialitzats en productes alimentaris dels països d'origen. Probablement els primers negocis de restauració regentats per població estrangera corresponen a la població de nacionalitat xinesa. Una de les persones entrevistades, exposava aquest fet.

Els primers xinesos d'aquí van ser els del restaurant *xino*, porten molts anys aquí i el seu fill té la meua edat. (Alba, Espanya, 29 anys)

Per Beltrán i Sáiz (2003), des de mitjans de la dècada de 1980, la població xinesa s'estén per Espanya ocupant-se sobretot en restaurants de menjar xinès que poc a poc s'estenen des de les capitals principals a municipis cada cop més petits. L'Alt Pirineu i Aran no n'és una excepció, malgrat la seva localització més aviat aïllada. Com a mínim, n'hi ha dos, un dels quals es pot veure a la fotografia següent, situat a l'encreuament de l'avinguda de la Font Vella amb l'avinguda dels Pirineus a Tremp. De la fotografia es volen subratllar dos aspectes.

Primer, el nom del restaurant (Pirineus) resulta suggeridor. Si bé es tracta d'un comerç que es classificaria com a comerç de productes exòtics (Solé, Parella i Cavalcanti, 2007), d'entrada podria semblar que això no sembla rellevant en el panell. Però d'acord amb Solé i Parella (2005), resulta que els restaurants "ètnics" es dirigeixen sobretot a població autòctona i a turistes, a diferència dels bars "ètnics", que acostumen a ser espais de trobada. A més, segons les autores, els restaurants xinesos "si bien ofrecen productos étnicos (cocina china), tienen una larga tradición como establecimientos dirigidos a clientela general y no

han pasado por la fase inicial de atender principalmente a sus connacionales” (Parella i Solé, 2005: 107).

El segon aspecte que es vol destacar, i que reforça el primer, és la localització del restaurant, a la N-340, sortint de Tremp en direcció la Pobla de Segur. Si el que llegeix aquesta tesi sap d'on s'està parlant, de ben segur que sap que és un llocs de pas habitual per turistes i visitants que es dirigeixen bé cap a la Vall d'Aran, bé cap al Pallars Sobirà.

Imatge 1: Exterior d'un establiment de restauració asiàtic

Fotografia realitzada per A.Solé, 02-07-2011 (Tremp, Pallars Jussà)

Des de llavors, han aparegut nous bars i restaurants regentats per població estrangera, alguns especialitzats representant el país de nacionalitat dels propietaris. Per exemple, s'ha localitzat un restaurant de productes típics de Portugal, un restaurant de productes típics de Bolívia, i dos restaurants que ofereixen el Döner Kebab, originari del Pròxim Orient. També hi ha qui ha creat de nou un negoci, com la gelateria, propietat d'una parella de nacionalitat argentina situada a Puigcerdà. D'altres, en canvi, continuen el tipus de negoci

que hi havia prèviament, com és el cas del *bar-frankfurt*, propietat de dues dones de nacionalitat búlgara en una de les capitals pirinenques. La millora laboral que suposa passar de ser empleades a ser propietàries de l'establiment és un factor que estimula les dues dones a emprendre el negoci.

E: ¿Y el jefe se jubilaba o así?

T: No, el jefe abrió tres o cuatro bares, al final no le han ido bien, ha tenido que pagar no sé...y decidió traspasar el local, y nos lo dijo primero a nosotras. Teníamos miedo pero, conociendo el trabajo, estábamos seguras que lo íbamos a sacar y sólo pensar que no tendríamos jefe encima era ideal. (Tsveranka, Bulgària, 37 anys)

De forma similar succeeix amb el comerç, hi ha aquells propietaris que regenten negocis rebutjats per empresaris autòctons perquè tenen poca rendibilitat i impliquen jornades llargues de treball, el que Solé, Parella i Cavalcanti (2007) anomenen *mercats situats en nínxols marginals*. Els basars o botigues de regals en són un exemple. Aquests molt sovint es troben regentats per població d'origen xinès, i constitueixen un enclavament, en el que Beltran i Sáiz (2004) han assenyalat una estratègia de diversificació per la saturació de l'oferta de restaurants xinesos. D'altra banda, també s'ha advertit la presència d'empresaris que regenten comerços pròpiament ètnics, és a dir, especialitzats en oferir productes i serveis a població estrangera. A tall d'exemple, hi ha la botiga *King Africa*, especialitzada en productes llatinoamericans i africans situada a una de les capitals de comarca, o alguns locutoris, com el que regenta i n'és el propietari el Damián, de nacionalitat boliviana. Aquest explica que va trobar l'oportunitat de crear la seva empresa, un locutori, ja que hi havia una demanda no satisfeta que ell experimentava en primera persona.

Y la decisión de poner esto fue eso, que no había en esa época mucho dónde conectarse. O si había era hasta las 8 en punto. Había un bar allí que tenía Internet, pero había que pedir hora una semana antes para poderlo utilizar. Entonces el motivo fue éste. (Damián, Bolívia, 45 anys)

Al sector de la construcció predominen les empreses petites i els treballadors autònoms (Colectivo IOÉ, 2005). Del treball de camp es desprèn que en alguns casos es tracta d'empresaris de nacionalitat estrangera, com és el cas d'un home de nacionalitat brasilera, que té una empresa que es dedica a l'acabament en construcció, en concret a enguixar. Convé destacar, però, la presència de "falsos autònoms", sobretot en el sector de la

construcció i del servei domèstic, amb la finalitat de que els empresaris s'estalviïn part dels diners que haurien de pagar a la Seguretat Social si els contractessin com assalariats. A tall d'exemple, l'agent d'acollida del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, explicava el cas dels autònoms de la construcció i una dona de nacionalitat boliviana exposava el seu cas, com a autònoma en el servei domèstic.

Després hi ha els autònoms de la construcció. Hi ha molts que es munten com autònoms sense saber molt bé què vol dir. Busquen feina i l'empresa els diu que s'han de fer autònoms i llavors els agafaran, i s'ho fan. Són autònoms però no tenen la seva pròpia empresa. Es lloguen directament a l'empresa ells mateixos. (Geraldine, Agent d'acollida del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça)

Y luego me puse a trabajar así porque los dueños no me querían pagar el seguro. Y entonces yo me di de alta porque nadie me daba de alta y porque si no, no me podía renovar la tarjeta y ahora ya me pago yo. De momento llevo un año ya. Sí, un año y un poquito más. Y en cuánto me salga la residencia me daré de baja. (...) Me ayudan a pagar la mitad y la otra mitad la pago yo. A diario voy a una casa, limpio dos horas y esos me pagan un tanto también. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

El mercat

A continuació, es vol fer un breu esment als mercats setmanals que tenen lloc en alguns pobles de l'àrea d'estudi. Durant el treball de camp, es va poder observar com algunes de les parades d'aliments o de roba d'aquests mercats són regentades per estrangers. La literatura que concerneix aquest tema és més aviat escassa. S'hi aproxima sovint a través de la venda ambulants irregular, el que es coneix com *top manta* (Vargas Llovera, 1998), però dista força del que aquí es planteja.

Els treballs de Ribas (2004, 2009), però, s'hi aproximen partint de l'anàlisi de l'empresariat ètnic. En concret, l'autora analitza les relacions diferents que estableix el col·lectiu marroquí amb el mercat de Bellcaire o Encants Vells de la ciutat de Barcelona. La població de nacionalitat marroquí representa la nacionalitat estrangera més antiga instal·lada a Catalunya. Sigui per aquest motiu o per, com assenyala l'autora citada, defugir de la discriminació del mercat secundari, tenir una parada al mercat "[des de les parades fixes fins a la venda ambulants] supone la inserción del colectivo de extranjeros más importante en Cataluña, los marroquíes" (Ribas, 2009: 19). L'autora també assenyala que els firaires marroquins en general són homes establerts com autònoms, però que compten amb la

presència de *coètnics* i de familiars a l'hora de realitzar tot el procés comercial, des de la recollida i la classificació del material fins a la venda directa.

El mercat setmanal representa un espai que va més enllà de la transacció econòmica i es configura com a espai de transacció social. D'acord amb Campillo (1992), el mercat, que té lloc a les principals capitals comarcals, a la societat tradicional pirinenca esdevé un espai d'intercanvi d'informació i de trobada clau, atès l'aïllament *del muntanyencs*. Segons Garnier (2008), al mercat en tant que espai públic mercantil configura ocasions socials on es produeixen intercanvis d'identitat i d'alteritat, que al mateix temps, val a dir, resten condicionats per aspectes com l'organització institucional del mercat, les necessitats dels consumidors o l'aproximació de la societat amb la immigració. A propòsit d'aquest darrer aspecte, atansar-se a la literatura de països amb experiència immigratòria més dilatada pot resultar útil per tal endinsar-se en aquest tema.

És dia de mercat a la Seu, en passejar -hi veig força homes de trets magrebins -potser estrangers ("Chi lo sa?")- responsables de parades del mercat-. (Notes de camp. 14-03-2009)

Com deia, m'he posat a caminar per Tremp i he tingut la sort de trobar-me amb el mercat setmanal. He vist musulmans (una dona amb *hyiab*) comprant a la parada de verdures. He vist molts gitanos venent a les parades i algun marroquí. És la meva percepció, ja que a ningú li he preguntat res. (Notes de camp. 07-03-2011)

4.2.4.9 El treball qualificat

Per tancar aquest apartat, cal dir que també s'ha observat certa presència de població estrangera en treball qualificats, fonamentalment, en l'àmbit mèdic i hospitalari. Tot i que no experimenta les mateixes dimensions que en treballs poc qualificats, la presència de treballadors estrangers és significativa. Així ho expressa la interlocutora següent, el marit de la qual és metge, té nacionalitat estrangera, i treballa a l'hospital d'una de les capitals pirinenques.

Mira, en el hospital tú vas, y la mayoría de médicos son sudamericanos. En ginecología, hay tres ginecólogos: una española y dos sudamericanos. Además, el anestésista es de Argentina. En urgencias hay un argentino, un peruano y un colombiano. Los enfermeros son argentinos y

uruguayos. Este hospital estaba por cerrar porque no había personal (Maria Teresa Valls. Directora de “la Seu Solidària”)

4.2.5. Vies d’inserció al mercat laboral: xarxes, contactes i contractació en origen

a. “Yo he encontrado trabajo a mucha gente”. La inserció a través de les xarxes de relacions

Disponer d’una xarxa de familiars o d’amistats que han emigrat prèviament atenua les dificultats derivades de la immigració (Maya, 2004). El fragment següent reproduïx la situació descrita.

Cuando yo vine, yo lo busqué [*la feina*]. Ella [*una amiga*] me ayudó, digamos, a decir, *necesitas estos requisitos* y también me hizo la carta de invitación, ya que en ese entonces se entraba con carta de invitación. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

“Como más gente lo sepa, pues mejor”, asseverava una dona entrevistada, de nacionalitat peruana i veïna d’un poble pirinenc. El seu fill, afegia “yo ya lo he puesto en Facebook”. La conversa fa referència a la recerca de feina que estava duent a terme el fill, i al mateix temps exposa la rellevància de les xarxes socials a l’hora de buscar feina, sobretot per a la gent més jove. Segons el Colectivo IOÉ (2010), més de la meitat del col·lectiu estranger havia utilitzat amistats o familiars per trobar la primera feina a Espanya. Per la població estrangera, les xarxes de relacions socials constitueixen la principal via d’inserció al mercat de treball. La majoria de les persones entrevistades en l’exploració empírica duta a terme al Pirineu havia buscat feina a través dels seus contactes, cosa que es pot exemplificar amb els següents fragments:

E: *Y ¿cómo encontraste este trabajo?*

R: Porque unos amigos me avisaron y ya entré.

(Rosa, Bolívia, 20 anys)

Yo he encontrado trabajo a mucha gente de Rumanía. Nosotros encontramos trabajo a partir de otras personas. Por ejemplo, una rumana me ha dicho: yo he trabajado allí y ahora tú puedes hacer el trabajo que he hecho yo. Porque ella se iba a otro sitio. (Sabina, Romania, 40 anys)

Al començament, els contactes que contribueixen a accedir al mercat de treball estan formats per membres de la família i per amistats properes, per tant són persones que tenen

la mateixa nacionalitat. A tall d'exemple, una dona de nacionalitat búlgara expressava com va trobar la seva primera feina a través d'una persona de la seva mateixa nacionalitat: "Trabajaba un chico búlgaro, estaba de camarero allí, y me dijo que buscaban a una chica para fregar platos". El testimoni de la dona romanesa citat anteriorment, el qual començava "yo he encontrado trabajo a mucha gente de Rumanía", també expressa la rellevància de les relacions entre connacionals a l'hora de trobar una feina. En alguns casos s'ha detectat que l'accés al lloc es produeix per un substitució temporal del lloc de treball. Per exemple, una de les persones entrevistades va entrar al seu lloc de treball com a substitut temporal del seu germà. Amb el temps aquest germà va marxar i el seu lloc de treball el va ocupar el nostre interlocutor.

Tot i això, Maya (2004) afirma que el mateix col·lectiu que ofereix oportunitats a la població nouvinguda pot engendrar un límit a les aspiracions de mobilitat social ascendent. Ateses les circumstàncies, segons l'autor cal desenvolupar xarxes heterogènies que aportin recursos i oportunitats diverses al col·lectiu de nouvinguts. Sigui com sigui, però, amb el pas del temps les xarxes socials es van ampliant, tant amb persones de nacionalitat espanyola com amb persones de nacionalitat estrangera. Això pot servir per canviar de feina o per millorar la situació laboral, com és el cas que es reproduïx tot seguit.

El segundo lugar de trabajo lo encontré por conocidos también. Por gente que conocía aquí, españoles, que yo les he dicho que quería cambiar de trabajo. (Constanta, Romania, 41 anys)

Disposar d'una xarxa més ampliada i heterogènia pot facilitar, en alguns casos, possibilitats més elevades d'obtenir una feina millor. Veira, Stanek i Cachón (2011) confirmen en aquest sentit que, per als immigrants que arriben a Espanya, disposar de contactes diversos disminueix el risc de concentració entre les dones a l'hostaleria i al servei domèstic i entre els homes a l'agricultura i a la construcció. Tot i que sembla que hi ha certa correlació entre la diversitat de contactes i una mobilitat sociolaboral ascendent, cal tenir present alguns factors que condicionen l'accés a llocs de treball de condicions més bones. D'acord amb Maya (2004) s'ha esmentat el risc *d'enquistament* que pot suposar l'ús intensiu, fins i tot exclusiu, de xarxes d'una mateixa nacionalitat. La formació i l'experiència prèvia, el temps d'estada o la situació legal són elements que condicionen també un accés a una ocupació millor (IOÉ, 2010).

A propòsit d'això, cal tenir en compte dos elements que caracteritzen l'estructura que presenta el mercat de treball pirinenc. En primer lloc, l'especialització i l'increment que presenta l'àmbit d'estudi en determinades activitats, el turisme i la construcció, sobretot durant els darrers anys de la dècada de 1990 i els primers de la dècada del 2000. En segon lloc, convé esmentar que el sector empresarial es caracteritza per tenir dimensions reduïdes i es constitueix en bona mesura per empreses de tipus familiar, cosa que en alguna mesura manifesta el responsable de RRHH de Copirineo: "per aquí som de les empreses més grans i amb contractes més estables, vull dir que és una empresa important. Baixes cap avall i és petita, però per la zona on estem és una empresa gran." Si en aquesta estructura s'hi afegeix el fet que, segons argumenten les persones entrevistades, la població és poc "extravertida", es genera un efecte doble i alhora ambivalent. D'una banda, que hi hagi poques empreses i, de l'altra, que la gent sigui més aviat tancada limita les possibilitats d'ampliar la xarxa de contactes i també d'inserció laboral, tal i com dóna a entendre l'interlocutor al fragment següent.

En una ciudad más grande puedes salir a buscar trabajo. Aquí no hay nada, es todo cuatro empresarios y sin trabajo, no puedes pedir trabajo para mañana. No es como Zaragoza: sales y tienes que encuentras algo. Sólo cuatro empresarios y mucha gente aquí. (Hakîm, Marroc, 27 anys)

b. "Busco trabajo". El contacte directe amb l'empresari

Tot i que, d'altra banda, la informació circula ràpidament, cosa que pot facilitar la inserció, i el procés de recerca pot ser més directe amb l'empresari, per la mida reduïda de l'empresa. Segons el Colectivo IOÉ (2010), aquesta darrera pràctica es fa en dos tipus de situacions: quan es tenen els contactes per realitzar una entrevista personal en un procés més o menys formal i s'aspira a un treball qualificat, o quan es tracta de sectors d'ús intensiu de mà d'obra poc qualificada. Tot apunta que en el cas d'estudi que ens ocupa la segona situació ha estat la dominant. Així s'expressava el responsable de RRHH de Copirineo: "Home, molta gent d'aquesta et ve sense CV i et diu: busco trabajo. Llavors els hi agafes el telèfon i això". Més encara, la manca de mà d'obra que hi ha hagut els primers anys de la dècada del 2010, pot haver promogut la recerca directa, també per part de l'empresari. A tall d'exemple, el fragment següent, exposa com un empresari ofereix feina, a l'agricultura, a un home de nacionalitat equatoriana.

Trabajo cuidando vacas. Porque allí donde trabajaba antes con los caballos llegó un señor que hacía el turismo con los autocares. Entonces este señor me vio y me dijo: *oye tú has de saber de vacas*, y dije que sí, y me dijo: pues mira podemos trabajar. (Marcelo, Ecuador, 42 anys)

c. El contracte en origen

Una de les altres vies d'inserció al mercat de treball és la contractació en origen. Apunta Achón (2011) que a partir de la formalització d'aquest tipus de contractació, aquesta esdevé l'única via legal d'entrada al mercat de treball espanyol. Es vol restringir d'aquesta manera la contractació de treballadors estrangers irregulars que ja estaven a Espanya, pràctica habitual durant tota la dècada de 1990 i principis de la dècada de 2000. Des de la primera llei d'Estrangeria (LOE/1985)¹¹⁶, el principi de la contractació en el país d'origen i el principi de *la situació nacional de treball* han constituït els dos eixos de la política d'immigració relativa a l'accés al mercat de treball (San Martín, 2006). Aquest darrer principi es fonamenta en el fet que un cop ha quedat demostrat que no hi ha població espanyola per a un determinat lloc de treball es podrà contractar població estrangera.

A partir d'aquí, hi ha dues modalitats d'accés al mercat laboral: a) a través dels contingents d'autoritzacions de treball, els quals es defineixen a partir de la situació nacional de treball i realitzen la contractació només en origen; i b) a través de la contractació a partir del règim general, que consisteix en la contractació directa de treballadors estrangers per part d'empresaris espanyols, els quals tenen en compte la situació nacional de treball en el moment de crear l'oferta, i contempla la possibilitat de contractar població estrangera que resideixi legalment a Espanya¹¹⁷. Les dades mostren que tot i la voluntat de canalitzar els fluxos, a través d'acords preferents amb alguns països, el nombre de contractes acomplerts a través de la contractació via contingent no supera els contractes realitzats a través del règim general (Bedoya, 2009). A més, part de la població estrangera entrava a Espanya amb visat de turista per quedar-se després en situació irregular, i en general treballant a l'economia submergida (Álvarez del Cuvillo, 2012).

¹¹⁶ Per a una revisió de l'evolució de la legislació migratòria en matèria laboral, vegeu Álvarez del Cuvillo (2012).

¹¹⁷ Per tal d'aprofundir en la qüestió legal i política de l'accés de la població estrangera al mercat de treball espanyol reviseu San Martín (2006).

En definitiva, amb el cas de l'accés al mercat de treball a partir de la contractació en origen, es posa de manifest la importància de les polítiques d'estrangeria i més concretament de tots aquells aspectes legals referents a l'accés al mercat de treball dels immigrants/treballadors. D'acord amb Cachón (2009) el marc institucional en general, i del mercat de treball de la població estrangera (extracomunitària) en particular, és discriminatori. En efecte, existeix "esa potestad de los Estados de establecer fronteras y "administrar" (reconocer, garantizar y denegar) derechos de las personas" (Cachón, 2009: 161).

Durant el treball de camp s'ha pogut constatar com en alguns casos s'ha usat la contractació en origen, per exemple en l'àmbit sanitari o en l'agricultura. El temps i els tràmits que suposa aquest tipus de contractació són llargs i, tal i com s'exposa al fragment següent, sovint la necessitat de mà d'obra és immediata i no gaire previsible, a diferència del que pot ser la recollida estacional en zones agrícoles, com ara a la plana de Lleida. Cosa que d'altra banda ha observat Cachón (2009: 187): "el contingente está funcionando en la práctica, sobre todo, como un dispositivo bastante eficiente a la hora de contratar trabajadores de temporada, porque en el procedimiento se cuenta con las organizaciones empresariales, con los países de origen y con la experiencia y redes acumuladas a lo largo de los últimos años."

A veure, anteriorment havíem fet alguna contractació en origen perquè no trobàvem professionals d'aquí, i fèiem contractació en origen. Ara actualment n'hem deixat de fer pel fet de la burocràcia que suposa. Quan tenim una incidència la cobertura ha de ser immediata i contractar algú en origen mínim són 6 mesos i tampoc saps ben bé quan triga. La incertesa que dóna és la que fa que no en fem. Si necessitem un ginecòleg no podem esperar 9 mesos. Ara fem contractacions d'estrangers ja regularitzats aquí. (Sònia, cap de Recursos Humans a l'Hospital de Vielha)

Es constata doncs, que aquest tipus de pràctica ha estat poc emprada. Ara bé, sí que s'ha detectat que en alguns casos, quan la situació del treballador era irregular, sense permisos, es recorria a aquest tipus de contractació. De fet, entre l'any 2002 i l'any 2004 la contractació a partir del règim general era testimonial, i les contractacions s'havien de dur a terme a través del contingent anual de treballadors (Álvarez del Cuvillo, 2012). Això implicava que la persona estrangera havia de tornar al país d'origen i esperar l'oferta nominal, i obtenir el visat corresponent. El cas de la dona entrevistada que es pot veure en el fragment següent

asenyala que va esperar un any a poder obtenir els permisos per poder exercir en el lloc de treball on havia estat treballant els darrers mesos.

Ellos fueron los que me hicieron un contrato de trabajo para blanquearme. Por ese motivo volví a Argentina, porque la ley de extranjería que obliga a que uno se fuera del país para hacer el trámite. Los trámites se complicaron, se demoraron mucho y tardaron como nueve meses. La cosa es que terminé volviendo al año, de vuelta. Y seguí con ellos todo otro año más, ahora ya con contrato. (Isabel, Argentina, 50 anys)

d. Altres formes d'inserció al mercat de treball

A banda de la utilització de les xarxes de relacions socials, de la contractació en origen i de sol·licitar la feina directament a l'empresari, s'ha advertit que hi ha altres formes emprades per tal d'accedir al mercat de treball, tal i com es desprèn de les entrevistes. Aquestes consisteixen en la utilització de les oficines públiques de treball o altres organismes públics que tramiten ofertes de treball o tenen borses de treball pròpies, com ara els consells comarcals, cosa que queda palès en els dos fragments següents. Tanmateix, l'ús d'aquests sistemes no sempre han produït l'efecte esperat, com es desprèn dels següents fragments.

E: Pero cuando llegaste aquí, ¿cómo encontraste el trabajo?

S: Hay la oficina de empleo donde puedes apuntar tu nombre, y el teléfono. Y yo llamé. (Samuel, Mali, 41 anys)

E: ¿Has ido alguna vez al Consell Comarcal? ¿Conoces a Amparo?

R: Sí, yo iba antes al Consell [Comarcal] a apuntarme por lo del trabajo.

E: ¿Te salió algún trabajo?

R: La verdad es que no. Todo lo que me ha salido ha sido por personas que conocía, como por ejemplo de amigos.

(Romanitza, Romania, 21 anys)

e. Inserció competitiva o complementaria?

Per acabar aquest apartat, és interessant referir-se a quin és el context en què es produeix la inserció. En el període 2000-2012, l'entrada de població estrangera al mercat de treball espanyol ha estat definida per la complementarietat, especialment els primers anys del període, que conformen l'etapa de creixement econòmic. És a dir que durant l'etapa expansiva, la incorporació de població de nacionalitat estrangera era compatible amb el

creixement d'ocupació de població de nacionalitat espanyola. D'acord amb Pérez Infante (2009) el creixment del treball de la població estrangera és independent, adicional i complementari al treball de la població espanyola. Tal i com apunta Domingo (2010), hi ha dos elements que es troben darrere la complementaritat del mercat de treball immigrant a Espanya. En primer lloc, figura un element de tipus conjuntural, que consisteix en el creixement econòmic, en bona mesura protagonitzat pel *boom* de la construcció. En segon lloc, un conjunt de transformacions sociodemogràfiques han tingut lloc a Espanya, les quals han estat encapçalades per la internacionalització del treball domèstic, provocat sobretot per l'entrada de la dona al mercat de treball, i per l'augment de les aspiracions de la població espanyola pel que fa a llocs de treball més qualificats. Paral·lelament, la segmentació del mercat de treball reforça la complementaritat, tal i com argumenta Cachón (2002), en el moment en què algunes ocupacions del mercat de treball secundari són rebutjades per part de la població espanyola. En canvi, les feines del segment secundari són ocupades en bona part per població de nacionalitat estrangera (QUIT, 2011).

Ara bé, en un context de crisi com l'actual, què està afectant l'economia espanyola de forma continuada des de l'any 2008, destruint llocs de treball i produint taxes d'aturats elevades, "el dictat del mercat apunta a prescindir-ne [*de la població estrangera*] com si fossin simple població excedent, a fer-los desaparèixer, amb l'argument que ja no són necessaris" (Domingo 2010: 14). Certament, apareixen escenaris nous. La situació de bonança del període de creixement anterior ha desaparegut i això ha comportat una sensació de por i d'inseguretat respecte al treball, cosa que transmet en alguna mesura el testimoni següent.

Bueno, de momento no tenemos pensado volver a Brasil. Pero con esta crisis, si aprieta un poco más... Para los inmigrantes es difícil. Sí estás trabajando, tienes papeles, pero si aprieta tanto... quien es de aquí, es de aquí, quien no lo es, no lo es. Entonces claro, los españoles tienen más posibilidades, lo tienen más fácil. (...) No nos van a tratar igual. (Carlos, Brasil, 43 anys)

Tot plegat pot estar promovent cert *replegament*, el qual considera l'*immigrant*, ara més que abans, com un competidor. En aquest marc, el racisme i la xenofòbia es poden nodrir d'aquests elements i, en el pitjor dels casos, fomentar-lo, com exposa Domingo (2010).

La temptació en temps de crisi és que al retrocés material li segueixi el replegament identitari de caire defensiu tant dels immigrants com dels no immigrants. La redefinició en termes etnoculturals de

les identitats, on el català seria definit de forma cada cop més restrictiva, oblidant aquell “qui viu i treballa a Catalunya” candelià. Replegament en el que es cerca compensació a l’angoixa i una garantia en una competència, de vegades més imaginada que real. D’aquesta manera es converteix l’immigrat en boc emissari de la inseguretat que ens tenalla, com si la seva exclusió fos el preu a pagar per mantenir el benestar dels autòctons. Per part d’alguns dels immigrants, el replegament se sustenta en el rebuig sofert per part dels autòctons, justificant-se en el perjudici de la població catalana i en l’explotació econòmica prèvia a la crisi, però en la construcció també nostàlgica d’una comunitat ideal, moltes vegades atada pel victimisme i per la reacció, construint-se com un negatiu de la societat d’acollida. (Domingo, 2010: 14).

4.2.6. Les condicions de treball

a.” Estoy trabajando todo el día, no tengo tiempo para nada”. La precariedad laboral

Els àmbits laborals on es concentra bona part de la població estrangera són: la construcció i el turisme, i en particular l’hostaleria. Sectors que han sustentat en bona mesura l’economia pirinenca, especialment, els darrers vint anys.

És interessant destacar que, tal i com manifesta el Colectivo IOÉ (2005), la dependència i la temporalitat elevada del sector de la construcció espanyol comporten una mobilitat i rotació de mà d’obra sensiblement superior que en altres sectors entre empreses, així com entre períodes d’ocupació i de desocupació. De forma similar es pronuncia el QUIT (2011), per als quals la taxa de temporalitat a la construcció, per a la població estrangera, és del 73%. A més a més, els autors citats afegixen que el grup inferior de la jerarquia del sector es caracteritza per ser personal poc qualificat, temporal i per estar sotmès a una desregularització important i a unes condicions imposades de forma arbitrària per l’empresari i la conjuntura del mercat. Sense anar més lluny, en general aquestes dinàmiques es reproduïxen al Pirineu. De les persones entrevistades, tres homes, per exemple, van treballar sense un contracte formal, una dona havia treballat en tres empreses relacionades amb la construcció sempre de forma temporal fins que va aconseguir treballar amb un contracte indefinit (finalitzat com a conseqüència de la crisi) i el testimoni següent exposa la intensitat dels horaris de treball. Aquest són alguns dels casos que il·lustren les condicions de treball a la construcció.

Pero es que no tenemos tiempo cuando trabajamos. Nos despertamos a las siete, nos marchamos a trabajar, luego volvemos a las ocho y luego tienes que hacer la comida. Luego tienes que ir a la cama para despertarte temprano la mañana siguiente. (Hakím, Marroc, 27 anys)

La resta de sectors analitzats presenten certes semblances amb tot el que s'ha assenyalat. Pel que fa al sector de l'hostaleria, s'acostuma a subratllar la intensitat dels horaris. Així ho il·lustra el testimoni següent. El testimoni exposa que té un dia de descans. En un altre ordre, es desprèn d'aquest cas, com la dona té més temps lliure a l'hivern. Cal tenir present que l'àmbit d'estudi també considera aquelles parts més allunyades de l'alta muntanya, allí on el turisme d'hivern no és tant present. Així, en algunes àrees la temporada d'estiu és més intensa que la temporada hivernal.

Estoy trabajando todo el día, no tengo tiempo para nada. En invierno tenemos un poquito más de tiempo. El día que descanso prefiero estar sola en casa y tranquila, me encanta estar en casa. (Tsveranka, Bulgària, 37 anys)

Les experiències observades a l'agricultura, al servei domèstic, a la cura i l'atenció de persones dependents en general posen de relleu la duresa física que comporta, sobretot si no es disposa d'una experiència o d'una formació prèvia. El tall següent n'és una mostra:

Y yo de verdad que no tenía ninguna experiencia para cuidar una persona mayor. Tenías que cogerla y todo. Parece mentira que tengas que saber cómo cuidar una persona, cómo cogerla. Como yo no sabía nada de eso pues sufrí mucho de la espalda. (Gabriela, Equador, 47 anys)

En definitiva, es detecta que bona part de la població immigrada es situa en determinades activitats caracteritzades per ser precàries i de baixa qualificació. Es constitueix així, una classe obrera *fràgil* atesa la seva condició de treballadors estrangers provinents de països pobres (Cachón, 2009).

b. La precarietat laboral en la dona

La condició de dona s'afegeix a aquesta fragilitat destacada per Cachón al paràgraf anterior. Segons Parella (2000, 2003) les dones immigrades s'insereixen a un mercat de treball desigual pel que fa al gènere, que s'estructura a partir de les relacions patriarcals, de manera que les relacions laborals i les condicions de treball es defineixen en funció del gènere. Segons l'autora, les dones treballadores acostumen a situar-se als estrats més baixos

del mercat de treball, estan sobrerrepresentades en contractes temporals i a temps parcial i n'hi ha que són víctimes de la discriminació salarial. Conseqüentment, ser dona immigrant i estrangera implica encara més fragilitat, és a dir més desprotecció de drets laborals. En aquest sentit, el testimoni següent vol subratllar la brutalitat que li genera l'experiència de veure com algunes dones fan les tasques de neteja de segones residències. La manca de llibertat de moviment que expressa el testimoni, probablement, pretén ser un reflex d'una manca de moviment i de llibertat més extensa.

Les dones el que fan també es la neteja de segones residències. Es brutal perquè vénen amb furgonetes, descarreguen les dones, com que no tenen cotxe i aquí no hi ha transport, i després les passen a recollir. Les deixen allà amb la galleda. (Juli, Espanya, 52 anys)

Del testimoni resulta rellevant reportar com algunes de les treballadores de la neteja accedeixen a les segones residències. A més, algú que s'encarrega de distribuir-les pels pobles. Aquest fet es produeix sobretot per les condicions d'accessibilitat complicades que presenten alguns pobles del Pirineu, en part per la mancances que presenta el transport públic (o bé no arriba al lloc esperat o la freqüència de pas és escassa). Oliva (2010), en aquest sentit, apunta com l'ús major del transport privat està contribuint a reduir el transport públic rural i això en àrees poc poblades o de muntanya deixa un gruix de gent desproveïda de mobilitat. La gent gran o amb pocs recursos són els que pateixen més aquestes condicions. L'exemple següent testimonia aquesta situació. Per la Maria anar al metge pot resultar complicat, ja que viu en un poble força aïllat, a 18 km de l'hospital, i a més no disposa de transport privat.

Aquí no puedes vivir sin coche. Si necesitas algo, ¿qué vas a hacer, ir andando hasta abajo? No se puede. Y después que sólo hay dos autobuses por día. Fui una vez al médico, y subí andando con una bolsa que llevaba que pesaba no sé cuántos kilos. Ya dije que nunca más subiría andando. Para bajar sí, pero para subir no. (María, Polònia, 50 anys)

Per acabar, es vol fer referència a algunes activitats que, tot i no ser pròpiament rurals, realitzen persones immigrades, sobretot dones. El treball domèstic remunerat, la cura i atenció a persones dependents com avis i nens o la prostitució en són un exemple. Aquest tipus d'activitats es troben sovint fora de la legalitat i força invisibilitzades. Es vol fer esment d'un tipus d'activitat amb característiques similars: la venda per catàleg, en aquest

cas de joies *Cristian Lay*. En general aquest tipus d'activitat la realitzen dones, sovint complementant altres feines. Això s'explica perquè aquest tipus de feina permet la conciliació amb la família (Parella i Samper, 2007). Atès que la situació de les dones immigrades és sensible a aquest tipus de feines més aviat precàries i que aquest tipus d'empresa es fonamenta sobretot en les relacions socials (tant per la incorporació de nous treballadors com per la recerca de clients), la venda per catàleg de joies al Pirineu constitueix un recurs usat sobretot per part de les dones immigrades, tal i com indica el fragment següent. A més a més, cal tenir en compte que segurament hi ha menor diversitat en l'oferta de productes d'aquest tipus al Pirineu que en grans ciutats.

E: ¿pero hay españolas también?

G: Sí, también tengo alguna española. Actualmente tengo españolas, que antes no. Ahora Cristian Lay quiere que capte españolas también porque la mayoría somos extranjeras.

(Gabriela, Equador, 47 anys)

c. "Estuve un poco de ilegal". Rellevància de l'economia submergida

D'acord amb Pajares (2008), una part significativa de la introducció al mercat de treball espanyol per part de la població estrangera es produeix a l'economia submergida. De fet, nombrosos autors assenyalen els pes rellevant que té el treball submergit a gran part dels països del Sud d'Europa (Arango i Baldwin-Edwards, 1999; Reyneri, 2001; Solé, 2001). Així ho determinaven Iosifdiles i King:

For the south European labour market situation one can clearly observe the growth of marginal and precarious employment –casual, temporary, seasonal- which is part of the increased variety of labour practices produced by the restructuring process. The rise of flexible forms of production has created all sorts of niches for which “marginal” forms of inexpensive and flexible labour (women, children, part-time workers, foreign immigrants) are apparently suited. The process of informalisation in south European countries tends to satisfy the request for cheaper and more easy-to-manage labour. (Iosifdiles i King, 1996: 77)

En aquest sentit, Reyneri (2003) assenyalava com la facilitat per trobar un lloc de treball il·legal era un factor atractiu per una part de la població que immigrava a Itàlia. En un sentit semblant, Arango i Jachimowicz (2005) atribueixen l'arribada d'immigració irregular a Espanya en part a l'existència d'economia submergida. A més a més, els autors afegien les

dificultats d'accedir legalment al mercat de treball espanyol i les dificultats de controlar els fluxos d'entrada irregulars. Així doncs, els empresaris oferien llocs de treball no declarats, cosa que els permetia reduir les despeses de producció, mentre arribaven fluxos de forma irregular.

Alguns sectors como l'hostaleria, la construcció, el servei domèstic o l'agricultura, que d'entrada ja oferien feines en l'economia submergida, constitueixen els àmbits d'inserció clau per bona part de la població immigrada en situació irregular. D'altra banda, en aquests sectors també es pot trobar població que es troba regularitzada, població que només disposa de permís de residència, o població que, havent estat legalitzada, perd el permís de treball davant la impossibilitat de mantenir un contracte de treball de forma ininterrompuda. En definitiva, aquestes activitats ocupen personal que experimenta un ventall força ampli de situacions legals.

Castells i Portes (1989) comenten fil per randa els orígens, les dinàmiques i els efectes de l'economia informal. De les reflexions dels autors, hi ha dos aspectes que val la pena subratllar aquí. Primer, l'absència institucional a l'economia informal implica, entre d'altres, que el treball no es declara, que els que hi estan implicats no tindran ni beneficis ni drets socials, que els salaris podran ser per sota dels salaris mínims acordats o que l'àmbit de treball no és socialment acceptable en circumstàncies "normals". En segon lloc, un dels efectes de l'economia informal intervé en el camp de la descolectivització del procés productiu. Dit d'una altra manera, el treballadors perden força organitzativa. Solé (2010) exposa que treballar en l'economia submergida implica no poder negociar les condicions de treball, no disposar de perspectives ni garanties de futur en l'activitat, o no poder construir relacions socials, com ara relacions de tipus sindicals. En definitiva, els efectes de treballar en aquest tipus d'economia produeixen marginació, explotació, inestabilitat i, fins i tot, poden provocar el rebuig per part de la població autòctona. De forma semblant s'expressava León et al. (2007). Del fragment de l'autor, es desprèn que la segmentació del mercat de treball afavoreix la inserció de treballadors irregulars al segment secundari.

La irregularidad administrativa del inmigrante reduce su poder social de negociación y le obliga, al menos temporalmente, a aceptar empleos más propensos a bajos salarios, a peores condiciones de trabajo y a permanecer en la economía sumergida. La inserción laboral de los inmigrantes

concuerta con la segmentación del mercado de trabajo y gran parte de los inmigrantes irregulares, si logran empleos remunerados, lo hacen en el segmento secundario del mercado. La demanda de trabajo en el segmento secundario ha experimentado un crecimiento muy elevado en la economía española del presente ciclo coyuntural 1994-2006, y afecta tanto a autóctonos como inmigrantes, pero a los segundos en mayor proporción. (León et al, 2007: 186)

La precarietat de les condicions de treball, exposada més amunt, es veu significativament més agreujada en el moment de l'arribada i a partir de llavors va disminuint. Tot i que els efectes de la crisi, però, poden haver afectat en aquesta tendència. En una de les entrevistes realitzades, l'interlocutor expressava que al principi, en arribar, es fan alguns sacrificis per tal de guanyar diners. En altres paraules, s'accepten determinades condicions de treball per la necessitat d'accedir al mercat de treball ràpidament. Per exemple, el cas que es pot veure a continuació accepta en un primer moment una retribució baixa. Ara bé, quan se li presenta l'oportunitat de millorar el seu salari, canvia de lloc de treball ràpidament.

Me pagaban como a trescientas pelas la hora. Cuando yo llegué me pagaban en pesetas. Y después me ofrecieron mil pesetas la hora, y me fui *pá* el otro lado. Y la señora de allí: "¿cómo que te vas?". Y yo: "es que allí me van a pagar mil y tu sólo me pagas trescientas". Y entonces: "claro, me hubieras dicho que te aumentara". "Pero es que tú debiste haberme aumentado antes de que me ofrecieran otra oportunidad." ¡Un euro con cincuenta, era! Un euro con cincuenta, son trescientas pelas, ¿no? ¿qué pecado! Y encima era por horas. (Ángela, Colòmbia, 41 anys)

La voluntat de millorar la situació professional per part dels treballadors estrangers tal i com es despèn del fragment anterior, però també la por a rebre sancions (assenyalat a l'apartat 4.2.4.1) pot haver tingut un paper clau a l'hora de normalitzar la situació de les persones que es troben en situació irregular, tal i com mostra el testimoni següent. Pocs casos entre les persones entrevistades de nacionalitat estrangera han arribat al Pirineu amb la situació legal normalitzada. En esgotar-se el termini legal han continuat residint al país en situació irregular. Cebrián i López (2009) apuntaven que a excepció dels contingents canalitzats a través de grans companyies, gran part de treballadors han arribat a Espanya amb visat de turista o irregularment, aconseguint l'estatus de resident, sobretot, per procediments de regularització extraordinària.

Cuando yo vine no tenía ni permiso de residencia ni nada. Tenías un visado de tres meses. Entonces, en estos tres meses te tenías que volver. Yo me quedé, estuve un poco ilegal, sin papeles y luego me contrataron. O sea, me hicieron la oferta, como se hacía antes. Ellos solicitan a esta persona para trabajar. (Constanta, Romania, 41 anys)

La situació d'irregularitat no només condiciona la inserció al mercat de treball, el tipus de treball i les condicions de treball. Altres aspectes com l'accés a l'habitatge o als serveis públics també tenen el seu efecte (Domingo et al., 1995). La mostra més recent d'això és l'aprovació del Reial Decret 16/2012 que restringeix únicament l'accés gratuït a la població estrangera "no registrada ni autoritzada" als menors, a les embarassades i a les urgències¹¹⁸. El fragment següent evoca com la irregularitat afecta l'àmbit més íntim i personal, generant situacions d'angoixa i de por. De tota manera, cal tenir en compte que la major part dels casos analitzats han normalitzat la seva situació legal. Algunes de les persones entrevistades estaven en el procés de tramitació de la nacionalitat espanyola.

Pues estuve casi dos años sin papeles. Fue horroroso. Bueno, nadie te dice nada, pero uno se lo pasa mal. Yo no salía a la calle porque me daba miedo que me cogieran. Estuve un año y medio trabajando con unos abuelos. En verano veníamos aquí. Cuando la abuela murió me consiguieron un trabajo aquí. El abogado, el hijo de la abuela, me hizo los papeles rapidito. (Nora, Perú, 47 anys)

d. Abusos i accidents laborals

Malauradament, al llarg del treball de camp s'han observat casos on hi ha hagut abusos i enganys d'empresaris a treballadors estrangers. A tall d'exemple, el Damián explicava durant l'entrevista com rebia burles i insults del seu ex-cap, el qual no li paga uns diners en concepte d'haver-li tramitat els papers: "en el 2007 me pidió que le ayudase a hacer algunos trabajos, el que me hizo los papeles. Y me queda debiendo 3000 €. Eso es por los papeles que te hice, dice". Pajares (2005) observa algunes d'aquestes pràctiques d'explotació i abús a Espanya, que tot i no ser exclusives de la població estrangera, aquesta les experimenta en bona mesura. A tall d'exemple, els estrangers poden percebre salaris més baixos per realitzar les mateixes feines (no es tenen en compte hores extres o elements pactats al conveni corresponent) o figuren en categories més baixes (mentre estan contractats com a peons, realitzen feines més qualificades). A la pàgina 310, en un fragment de l'entrevista

¹¹⁸ Boletín Oficial del Estado, 24 d'Abril de 2012, 98, 31278-31312. <http://www.boe.es/boe/dias/2012/04/24/pdfs/BOE-A-2012-5403.pdf> [Data de consulta: 12-11-2012]

realitzada a l'Abdul, s'observaven ambdues situacions: exposava que figurava com a peó de la construcció mentre realitzava feines qualificades i argumentava que cobrava menys del que li pertocaria. En resum, la vulnerabilitat a la qual es troben les persones immigrades, pel fet de ser-ho, es tradueix en pràctiques empresarials sovint situades al marge de la legalitat. El fragment següent pretén deixar constància d'aquesta situació.

Casos d'explotació laboral, de semiesclavatge. El que passa que no surt a la llum i és difícil de comprovar. Aquí no tant, però al Pallars Jussà hi ha hagut casos de gent treballant en règim de semiesclavatge a granges de porcs i coses d'aquest tipus. Gent dormint allà a la granja sense cap condició laboral. Aquí dalt també hem vist treballadors vivint a l'obra, i gent sense cobrar. Ha marxat bastanta gent, obres parades, constructors que han marxat, com la gent no està regulada... o, tenint papers, no reclamen perquè necessiten els diners, anant a treballar a una altre lloc i així ja és molt difícil tramitar la reclamació. Hi ha molt desconeixement, molta por. (Armand, Coordinador Casa Xorret, Punt d'Informació Juvenil i Local Social Casa Xorret, Sort)

En un sentit semblant, s'ha observat com en alguns casos, el treballador era qui pagava el cost de la contractació, com es pot veure en el primer tall d'entrevista següent. Val a dir, que aquests casos observats eren dones que treballaven al servei domèstic. El treball domèstic caracteritzat per la seva relació contractual dèbil, en el marc privat de la llar i sovint informal, acompanyada de l'imaginari servil, fa que sigui especialment invisible i sensible a la indefensió, on l'empresari té un gran marge d'operativa (Solé, 2011). El segon fragment mostra la fragilitat d'algunes dones treballadores i com la precarietat té conseqüències que van més enllà de l'àmbit laboral, afectant l'àmbit de la situació legal de l'estranger.

Pero claro, la seguridad social la pagábamos a medias. No lo pagaba él todo. Y el chico éste si me lo pagó todo. Él me pagaba la seguridad social, sí, todo. Y me pagaba dos pagas al año. En el otro sólo tenía una paga al año. En parte abusan, ya cuando uno no tiene papeles es diferente. La primera no me pagaba ni seguridad social ni nada. Solamente los 600 € y nada más. No tenía ni dobles pagas. (Nora, Perú, 47 anys)

Luego otra empresa de limpieza como sustituta también pagaban ellos el seguro. Y luego otra empresa no me querían hacer contrato, y yo tenía que renovar la tarjeta, estaba desesperada, busqué otra cosa y dejé ese trabajo. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

A més a més, s'han constatat alguns accidents laborals. Una de les persones entrevistades havia perdut el braç treballant a la construcció i un altre noi romanès, el mes de juny de l'any 2009, va morir al Pallars Jussà mentre treballava fent tasques de neteja del bosc en una empresa contractada per ENDESA¹¹⁹. El mes de novembre, també al Pirineu, però en aquest cas a Andorra, cinc treballadors de nacionalitat portuguesa van morir quan es va esfondrar el túnel de les Dues Valires. Segons el portal informatiu 3/24, de la Televisió de Catalunya, aquest era el tercer accident que es produïa en aquesta obra. Evidentment, i tot repetint el que s'apuntava més amunt, la sinistralitat laboral afecta a tota la població ocupada, però val la pena para atenció a un aspecte que assenyala el Colectivo IOÉ (2005), que tot i referir-se al sector de la construcció, la idea que presenten és generalitzable a la resta de sectors que ocupen població estrangera, sobretot en aquelles activitats menys qualificades.

A la problemática propia del sector de la construcción -elevada siniestralidad laboral- se añade un factor específico -la mano de obra de origen extranjero- que, por sus diversas circunstancias- desconocimiento del idioma local, de algunas prácticas laborales habituales, mayor exposición al riesgo debido a su inserción sociolaboral más precaria, etc.- requiere una atención especial. (Colectivo IOÉ, 2005: 4)

Tot i les condicions de treball i els abusos que s'han constatat al llarg de les entrevistes, cap dels immigrants s'havia apropiat a algun sindicat o alguna associació d'orientació laboral. La por o la desconfiança cap a aquestes institucions era una de les raons exposades per les persones entrevistades, tal i com es desprèn del fragment següent.

Aquí hay alguno, pero nosotros no buscamos esto. Mira, aquí hay gente que me cuenta que en los contratos tiene cuarenta horas. El jefe pone cuarenta horas, pero cuando tu cuentas las horas, son más de cuarenta. Es igual que en Marruecos. La gente que quiere entrar en los sindicatos... nosotros no, buscamos el mínimo y no hacemos política. El sindicato es una cosa de política y nosotros no podemos. (Bashira, Marroc, 31 anys)

Tal i com va suggerir el President de l'Associació Cultural d'Amics Llatinoamericans de Catalunya durant l'entrevista: "l'estranger nouvingut generalment està condicionat per la por de perdre la feina". A més a més, cal afegir que la presència dels sindicats a l'Alt Pirineu i Aran és més aviat escassa, si bé hi ha alguna oficina dels sindicats espanyols

¹¹⁹ Televisió de Catalunya. <http://www.324.cat/noticia/417801> [Data de consulta: 10-11-2009].

majoritaris (CCOO i UGT) a les ciutats principals, així com alguna iniciativa local per a la protecció dels treballadors, força enfocada als treballadors de les pistes d'esquí o dels esports d'aventura, com ara el Sindicat de Muntanya PILUM-CGT. L'escassa representació de la població estrangera en sindicats es constata al conjunt de Catalunya (Alós i Jódar, 2011). Els autors citats observen que les empreses de petita dimensió no afavoreixen la sindicació. S'ha esmentat que el teixit empresarial pirinenc està format sobretot per empreses de mida reduïda. Ni la indústria ni les empreses grans tenen presència al Pirineu. A més a més, la rapidesa amb què circula la informació i la manca d'anonimat poden incentivar d'una banda el desinterès pels sindicats; i de l'altra, la voluntat de romandre a l'anonimat.

La por social i la pressió social que exerceixen els mitjans de comunicació et redueixen com a persona. No tens ganes de demanar els teus drets, et limites a tenir un treball i si el tens, ja tens la seguretat que amb aquest treball pots ajudar als teus. I és clar, si et veuen massa compromès en moviments i coses d'aquestes, penso que també tens por a perdre la feina. (Óscar Ariénagas, President d'AMILACT, Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya, Barcelona)

Aquest factors poden condicionar també l'associacionisme d'immigrants. De fet, entre els objectius de les associacions analitzades destacaven: l'ajuda mútua de tipus material (amb la finalitat d'aconseguir un habitatge o una feina, per exemple), la realització d'activitats (algunes de les quals enfocades a reviure experiències del país d'origen) o el paper d'interlocutor amb l'administració. En general, no s'ha observat un interès especial en les condicions laborals, i en la voluntat de denunciar irregularitats o abusos o defensar els drets dels treballadors.

A tall de conclusió es vol fer esment de com la població immigrada estrangera entrevistada al Pirineu presenta unes condicions laborals força precàries, especialment aquells que treballen en els àmbits de mà d'obra intensiva, com el turisme i la construcció, i concretament els que treballen en els estrats més baixos. Val la pena citar Cachón (2012: 46), el qual distingeix tres tipus de discriminació en el mercat de treball: a) la *discriminació institucional*, aquella que deriva de les normes públiques vigents i des de les pràctiques administratives restrictives; b) la *discriminació estructural*, que és producte dels dispositius generals del mercat de treball; i c) la *discriminació a l'empresa*, que és una discriminació

individual amb actors que poden ser diversos: empresaris, intermediaris laborals, clients, etc. En aquest apartat s'han constatat totes tres. Els canvis recents en el mercat de treball provocats per la crisi econòmica i financera poden estar agreujant la discriminació, en especial les dues darreres. El següent apartat focalitza l'anàlisi en els efectes que la crisi està provocant al mercat de treball.

4.2.7 Efectes de la crisi al mercat de treball de la població estrangera del Pirineu

Amb el pas del temps, tot allò que dotava de sentit la migració es transforma. La idea inicial fonamentada en el treball, el guany ràpid de diners, l'estalvi i el retorn en el període de temps més curt possible canvia (Artal et al., 2006). D'acord amb Reyneri (2003), això deixa pas a la cerca de llocs de treball més qualificats i de retribucions més elevades d'acord amb el nivell de vida actual i no tant amb els salaris del país d'origen. En alguns casos, però, s'ha observat que hi ha certes dificultats per dur a terme les expectatives que s'han creat. Els llocs de treball que ocupa part de la població estrangera acostumen a ser precaris, i la mobilitat laboral ascendent en alguns casos no es produeix, i fins i tot en alguns casos és descendent. Si s'afegeixen les dificultats creades com a conseqüència de la crisi, tant el projecte inicial com la seva evolució poden quedar estancats. A tall d'exemple, una de les persones entrevistades es plantejava anar a estudiar a la universitat, a Barcelona, com alguns dels seus companys de l'institut. Ara bé, malauradament, la seva mare plantejava alguns impediments, provocats sobretot per la situació econòmica familiar.

“Antes no te quejabas”, dice mi hijo. Antes no me quejaba porque, le digo, trabajaba en la fábrica, y luego me iba de cocinera al albergue, me iba y limpiaba casas, y me iba los fines de semana a cuidar a un abuelo. O sea, aquí en la casa no me veían. Todo el día estaba fuera para que ellos tengan todo lo que tienen. ¿Y ahora qué? ¿Se me quejan? yo le digo, no te puedes quejar porque tienes todo lo que has pedido, tienes de todo. Ahora, cuando tú consigas un trabajo, si quieres nos vamos a Barcelona, le digo. (Nora, Perú, 47 anys)

En aquests anys de crisi econòmica (2008-2012), la població immigrada s'ha vist especialment afectada per la destrucció d'ocupació, tal i com assenyalen alguns autors (Aja, Arango i Oliver, 2009, 2010; Parella i Sordé 2010; Oliver, 2012). Les dades de l'Estadística de Població Activa (EPA) referides a Catalunya de l'any 2011 constaten que la taxa d'atur entre

les persones estrangeres (34,3%), sobretot de nacionalitats fora de la Unió Europea (37,3%), són més elevades que entre les persones de nacionalitat espanyola (19,25%), i més elevades entre els homes (36,4%) que entre les dones (31,5%)¹²⁰.

En aquest sentit, cal assenyalar el rol clau que ha tingut la construcció, tant en la creació d'ocupació en el període de creixement com en la destrucció de llocs de treball en el període de decreixement econòmic. Les dades de l'EPA referides a Espanya mostren que la construcció és el sector que concentra el major nombre d'aturats, assolint el seu màxim el primer trimestre de l'any 2009 i albergant un total de 750.000 persones aturades. Els altres sectors que compten amb més aturats són el comerç, l'hostaleria, la indústria manufacturera i l'agricultura. Cosa que coincideix, en bona mesura, amb els sectors on s'ha ocupat la majoria de treballadors estrangers¹²¹. D'altra banda, el pes important de l'ocupació en treballs de baixa qualificació i la vulnerabilitat jurídica de la població immigrada contribueixen a explicar els efectes majors en la desocupació d'aquest col·lectiu (Parella i Sordé, 2010). Per exemplificar això, els estrangers no comunitaris van perdre el 20% de llocs de treball entre els anys 2008 i 2011; mentre, els espanyols perdien l'11% (Cachón, 2012).

Si es considera la perspectiva de gènere, es constata que la crisi ha afectat sectors econòmics amb presència sobretot masculina, com ara la construcció. Les dones immigrades, s'han vist menys afectades considerant que tenen una presència significativa en sectors que, ara per ara, han resistit millor els efectes de la crisi: els serveis en general; i en particular, els serveis personals (Cachón 2012). Les dones esdevenen en alguns casos el suport principal de la família (Parella i Sordé, 2010).

a. Els efectes de la crisi al Pirineu

Aquestes tendències també es manifesten de forma semblant al Pirineu. El 36% dels aturats estrangers, segons dades del Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya, a l'Alt Pirineu i Aran el mes març de 2012, corresponen a encarregats d'obra, altres treballadors de la construcció i peons de la construcció. Mentre el 14% d'aturats són empleats domèstics i

¹²⁰ Dades obtingudes a l'Institut Nacional de Estadística. www.ine.es [Data de consulta: 22-11-2012]

¹²¹ Els sectors amb concentració més elevada de treballadors estrangers són: construcció, servei domèstic, empreses de serveis, comerç i hostaleria (Parella, 2007).

personal de neteja d'edificis, i un 10% són treballadors dels serveis de restauració. Amb tot, els homes estrangers han comptat amb xifres més elevades d'aturats que les dones, a vegades duplicant-ne el nombre. Així, per exemple el mes de març de l'any 2009, coincidint amb el moment de màxima destrucció de llocs de treball a la construcció, consten 684 homes aturats estrangers i 264 dones estrangeres, seguint la font citada. Si analitzem el conjunt de la població aturada (estrangera i espanyola) de l'Alt Pirineu i Aran les dades varien. Les xifres d'aturats en els sectors professionals esmentats (a encarregats d'obra, altres treballadors de la construcció i peons de la construcció; empleats domèstics; i personal de neteja d'edificis) són més baixes, representat el 21%, el 7% i el 8%, respectivament. Altres perfils professionals d'aturats, en la població estrangera, com els dependents de botigues i de magatzems o administratius (sense atenció al públic), també tenen certa rellevància i es situen entorn del 7%, sempre segons la mateixa font (vegeu taula A.9 de l'annex).

En efecte, el nombre d'aturats es distribueix de forma més equitativa, quan s'analitza el conjunt de la població. En el cas de la població estrangera, l'atur afecta especialment les ocupacions de tipus elemental; és a dir: els empleats domèstics, el personal de neteja o els peons (de la construcció, de l'agricultura, de la indústria o del transport), tal i com s'aprecia a la taula A.10 de l'annex. Els estrats més qualificats semblen resistir millor els efectes de la crisi, tal i com observen Homs i Caprile (2010) per al conjunt de Catalunya.

b. Una crisi que incideix notablement a la construcció i a l'hostaleria

En definitiva, la reducció de l'ocupació ha estat àmplia durant el període de crisi, però una anàlisi detinguda permet esmentar algunes particularitats: afecta en particular a alguns sectors i a determinades categories professionals. Al Pirineu la pèrdua de llocs de treball és força intensa en el sector de la construcció i en el de l'hostaleria cosa que s'explica sobretot per l'especialització en aquests sectors. L'Alt Pirineu i Aran contempla el percentatge més elevat de persones aturades procedents del sector de la construcció, més de deu punts percentuals per sobre el conjunt de Catalunya (vegeu taula A.11 de l'annex). A l'Alta Ribagorça i la Cerdanya, la xifra és superior al 30%. Quan s'observa la població estrangera, més de la tercera part de persones aturades, a excepció de l'Alt Urgell, provenen de la construcció. A l'Alta Ribagorça aquesta xifra representa més de la meitat de la població

(l'ordre decreixent segons les comarques és: Alta Ribagorça, Cerdanya, Pallars Jussà, Val d'Aran, Pallars Sobirà i Alt Urgell) (vegeu taula A.12 de l'annex).

Pel que fa a l'hostaleria, les dades mostren que la proporció d'aturats al Pirineu dobla la proporció del conjunt de Catalunya (vegeu taula A.11 de l'annex). Però, per què la xifra és més elevada al Pirineu? La resposta rau en el nombre considerable de població estrangera ocupada en aquest sector, així com en el de la construcció, en el període anterior a la crisi econòmica. Aquests sectors posseeixen una ocupació cíclica, molt vinculada al creixement econòmic i s'orienten cap a l'ús intensiu de mà d'obra (Parella, 2007). La mà d'obra estrangera ha estat sobrerrepresentada en aquests sectors i a més a més, en llocs temporals i de baixa qualificació (Reyneri, 2009).

La pèrdua de llocs de treball ha afectat més aquest tipus de sectors i a aquest tipus de llocs de treball. Tot i amb això, cal tenir present dos aspectes. Primer, tal i com s'ha esmentat, la concentració elevada en aquests sectors actua de forma ambivalent i configura alhora un element de resistència davant la destrucció de llocs de treball. Així ho expressa Oliver (2011) per al conjunt d'Espanya, segons el qual aquesta major resistència de la població estrangera, realça més la complementarietat preexistent en el mercat de treball. Malgrat doncs l'augment del nombre d'aturats al Pirineu, sobretot a la construcció i l'hostaleria, cal considerar que alguns sectors continuen ocupant població estrangera, com pot ser la cura i atenció a la població de la tercera edat. Això en part pot explicar que el nombre d'aturades estrangeres sigui menor que el nombre d'aturats, cosa que constaten tant a Catalunya com a Espanya, autors com Cachón (2012), Parella i Sordé (2010) o Oliver (2011). A la taula següent 4.8, es pot veure l'evolució del nombre d'aturats al Pirineu per grans sectors, on s'aprecia l'evolució creixent d'aturats estrangers a la construcció entre 2007 i 2010, i els últims anys del període hi ha un lleuger descens, motivat per la sortida de l'atur, segurament provocat en part per una sortida dels desocupats del registre. Les dades relatives a la contractació a l'hostaleria tanmateix presenten una lleugera tendència creixent, i entre 2010 i 2012 decreixen només lleugerament (vegeu taula A.7 a l'annex).

Taula 4.8: Evolució del nombre de població aturada de nacionalitat estrangera. Alt Pirineu i Aran, 2007-2012¹²²

	Agricultura	Indústria	Construcció	Serveis
2007	16	16	241	100
2008	26	30	454	246
2009	31	59	502	419
2010	34	43	466	466
2011	44	42	425	502
2012	34	37	352	521

Font: Atur registrat. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

En segon lloc, la taxa d'atur registral¹²³ de l'Alt Pirineu i Aran, es situa lleugerament per sota de la mitjana de Catalunya. Altres àmbits territorials, com ara el de les Terres de l'Ebre o el de les Comarques Centrals, tenen valors més elevats de població aturada, tal i com mostra la taula 4.9. S'infereix doncs que tot i el nombre relativament elevat d'aturats estrangers al Pirineu a la construcció i a l'hostaleria, la seva relació amb la població afiliada a la Seguretat Social és relativament baixa.

Taula 4.9: Taxa d'atur registral. Març 2012.

Alt Pirineu i Aran	20,04
Àmbit metropolità	19,95
Comarques Gironines	22,30
Camp de Tarragona	26,47
Terres de l'Ebre	32,93
Ponent	21,20
Comarques Centrals	31,48
Catalunya	21,45

Font: Dades d'aturats registrats i d'afiliats a la Seguretat Social. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

c. Els altres efectes de la crisi

Els impactes de la crisi econòmica en el mercat de treball tenen uns efectes que van més enllà de la davallada de l'ocupació i de l'augment d'aturats. Parella i Sordé (2010: 111 i 112) n'esmenten tres: en primer lloc, l'augment de la pobresa entre les persones immigrades; en

¹²² La mitjana de l'any 2012 només considera els 7 primers mesos.

¹²³ La taxa d'atur registral és un indicador creat pel Departament d'Empresa i Ocupació en el marc de la Diagnosi del mercat de treball de Catalunya elaborada l'any 2011 i que permet mesurar la taxa d'atur inferior a l'àmbit provincial. Aquesta taxa relaciona el nombre d'aturats registrats i la població afiliada (entre 16 i 65 anys) a la Seguretat Social. (Departament d'Empresa i Ocupació, 2011).

segon lloc, la sensació de competència creixent pels llocs de treball cada cop més escassos i l'augment de la xenofòbia; i en tercer lloc, el pas a l'economia informal, cosa que sovint comporta entrar en el cercle de la irregularitat. En aquest sentit, per Cachón (2009), en èpoques de crisi, la pèrdua de llocs de treball i augment de l'atur poden promoure actituds antiimmigració, que tendeixen a culpabilitzar els immigrants de l'augment de l'atur. Així mateix, pot ser que augmenti la competència per llocs de treball, sobretot de baixa qualificació. Ara bé, segons l'autor citat, la segmentació del mercat de treball espanyol pot fer que alguns llocs de treball continuïn requerint població estrangera. Reyneri (2009) en aquest sentit suggereix que la competència es veu reduïda perquè una part significativa dels joves "autòctons" tenen qualificacions elevades, així com aspiracions laborals elevades, i a més compten amb el suport familiar, que pot ser prolongat.

Al llarg de les entrevistes apareixen constantment referències a les dificultats econòmiques. En alguns casos, durant la conversa sorgeix el plantejament del retorn si es perd el lloc de treball. En altres casos, apareixen referències a persones que han marxat per haver quedat sense feina, com es pot veure al fragment d'entrevista que es presenta a continuació. El retorn a vegades pot ser parcial, és a dir, d'una part de la família, cosa que permet estalviar despeses.

Yo voy trabajando, pero la crisis se nota porque antes había muchos más portugueses. La Seu antes estaba llena de portugueses. Ahora, no. Se han marchado muchos. Se han marchado porque no hay trabajo. El 90% trabajaba en la construcción. (Sebastião, Portugal, 37 anys)

Cal considerar que hi ha altres elements rellevants perquè es produeixi el retorn. Així mateix, segons Reyneri (2009), hi ha elements que són de l'ordre sentimental, i no tant de l'ordre econòmic, que juguen també un paper clau. De tot plegat, en deixava constància el Coordinador territorial de la Secretaria d'Immigració de la Generalitat de Catalunya a l'Alt Pirineu i Aran.

Jo no em canso de repetir-ho, no ens pensem que perquè hi ha crisi la gent marxarà en massa. Traiem-nos ho del cap, hi ha molta gent que ja ha tingut els fills aquí, que ja està arrelant i hem de treballar amb aquest escenari. Hem de treballar també amb un escenari... És a dir, hem de creure que ens en sortirem d'aquesta situació, que el país crearà nous llocs de treball i que per tant la situació continuarà. El país continuarà necessitant mà d'obra i per tant... Tant de bo que en el futur

pugui venir més gent per cobrir aquests llocs de treball. (Pere Campí, Coordinador territorial de la Secretaria d'Immigració de la Generalitat de Catalunya a l'Alt Pirineu i Aran)

El que sí que s'ha detectat és una disminució dels fluxos d'entrada a causa de la situació econòmica a Espanya (Domingo i Sabater, 2009). De fet, Parella i Sordé (2010) mostraven que a la ciutat de Barcelona, els tràmits que havien augmentat durant l'any 2009 eren sobretot les sol·licituds d'arrelament i les de l'adquisició de la nacionalitat. Les sol·licituds de residència i de treball temporal disminuïen.

Atès que hi ha població que potser no té intenció de marxar al país d'origen, apareixen altres estratègies. Així, s'ha observat un augment de la mobilitat geogràfica com a tàctica per buscar feina. A més a més, s'emprenen altres estratègies com la formació o la diversificació de llocs de treball. El cas d'una de les persones entrevistades és il·lustratiu. Aquesta treballava a la construcció. En veure com l'empresa anava acomiadant treballadors va decidir buscar una feina més segura. Actualment treballa com a dependent. És interessant destacar que ell és conscient que té poques probabilitats de millorar professionalment al lloc de treball actual i s'està formant amb aquest objectiu, com es pot veure al fragment d'entrevista següent. Així, algunes persones persegueixen una millora d'estatus professional. Això, probablement reforça la idea que hi ha persones que *han vingut per quedar-se*.

O te vas preparando para dar otro paso en otro lugar o volver a tus orígenes que no es lo más aconsejable en estos momentos, ahora no se me ocurre volver a una empresa metalúrgica porque no quiero quedarme sin pan. Prefiero el pan. (Pedro, Uruguai, 45 anys)

No diré amigos porque en las aldeas de estas montañas no conozco casi a ningun hombre que tenga un amigo (*Pirineos, tristes montes*, Severino Pallaruelo 2008: 89)

4.3 Teixit social i relacions de veïnatge

Abans de començar, convé definir els conceptes referents al teixit social que es tractaran a continuació. L'abast social d'aquests conceptes és molt ampli i per això també ho és la seva definició. La intenció és deixar fora dels límits aspectes complexos que interaccionen amb el fenomen de la migració, però que no tenen a veure amb el que aquí s'exposarà. En aquest apartat s'abordaran les relacions de veïnatge, en un sentit ampli, que estableixen les persones de nacionalitat estrangera immigrades amb la població de nacionalitat espanyola, a l'Alt Pirineu i Aran.

Per començar s'anirà al centre de la qüestió: definir les relacions socials. Les relacions de veïnatge conformen xarxes socials, que en elles mateixes no tenen voluntat organitzadora, ni sentiment de pertinença ni fronteres (Grosseti, 2009). Segons l'autor, una relació interpersonal és "un conocimiento y un compromiso recíproco fundados en las interacciones que dan lugar a formas específicas de confianza entre los compañeros" (Grosseti, 2009: 59-60). Les experiències viscudes i memoritzades permeten desenvolupar expectatives, rutines i certeses. En el marc de les relacions interpersonals s'estableix confiança, es busquen els retrobaments i les persones esdevenen insubstituïbles (Bidart, 2009).

Segons aquesta darrera autora, les relacions socials es distingeixen pel seu del grau d'encaix o de context (*encastrament*) i de desacoblament (*découplage*). El primer concepte fa referència a les relacions "encaixades" en un context específic (les activitats comunes, la xarxa comuna, els fills, les confidències o l'ajuda mútua). En canvi, el segon concepte es basa en les qualitats de la relació mateixa i en la interpersonalitat: el llaç afectiu, el passat comú o el plaer d'estar junts. En general, les relacions contextuais es troben protagonitzades sobretot per homes, per classes populars i per joves d'un baix nivell educatiu. Les relacions

fonamentades principalment en les qualitats del vincle i la dimensió interpersonal es troben en les dones, en les classes mitjanes i superiors i en els joves de major nivell educatiu.

Domingo, Clapés i Prats (1995) distingeixen dos tipus de relacions entre les persones immigrades i la resta de població. Les relacions configuren xarxes de sociabilitat o xarxes de solidaritat. Les primeres fan referència a aquelles relacions que es creen sense finalitats definides i per motius d'afecte, i les segones es creen per motius d'ajut. A més, el primer tipus és més urbà, modern i centrat en afinitats individuals, mentre que l'altre és més familiar i proper i on les obligacions i la solidaritat tenen un lloc destacat.

Partint d'aquestes idees, aquest apartat tractarà les relacions que estableixen les persones immigrades estrangeres fora de la llar, examinant els diferents tipus de connexions que s'estableixen, considerant la variable temporal (com evolucionen les relacions amb el temps) i espacial (com es produeixen les relacions a diferent escala: bé local, és a dir veïnatge, o bé global, és a dir amb el país d'origen o d'altres països; i on es produeixen: espai públic, associacions, comerços, etc.).

D'entrada, cal dir que aquestes relacions socials es donen en un context particular, de pobles petits i ciutats mitjanes (només cinc municipis superen els 3.000 habitants), on probablement coexisteixen, el que Delgado (2002) anomena, la indiferència cortès i la coneixença de "tots entre tots". Segons l'autor, l'ordre social que regeix en els contextos urbans és la possibilitat de romandre estranys o anònims. Es produeix certa indiferència en els trobaments socials, que és el que l'autor anomena "desatenció conscient", manifestada en interaccions efímeres atenuades per la desviació de la mirada. Això dota d'igualtat a aquells que en altres contextos poden ser discriminats o exclosos. Dit d'una altra manera, davant la indiferència tothom és igual. Quan en alguna mesura es nega aquest anonimats s'està titllant a l'altre de tenir una identitat diferent de la que no es pot despendre. D'aquesta manera el que s'està fomentant és la desigualtat, que en alguns casos es manifesta en forma de racisme, tal i com es desprèn del fragment següent.

Este es el acto primordial del racismo de nuestros días: negarle a ciertas personas calificadas de «diferentes» la posibilidad de pasar desapercibidas, escamotearles el derecho a no dar explicaciones, obligarles a exhibir lo que los demás podemos mantener oculto. (...) Con esta

factibilidad de convertirse sencillamente en transeúnte, persona de la calle que no ha de dar explicaciones de nada, es el requisito para cualquier forma de integración social verdadera.

(Delgado, 2002)

En un context on “tothom es coneix” és interessant observar com es produeixen aquests processos que tenen a veure amb la identitat, la discriminació, el racisme o la integració. Això es farà a l'apartat 4.3.5 i 4.3.6.

4.3.1 “Cuando uno recién llega conoce mucha gente de la misma condición de inmigrante”. Les relacions socials a l'arribada

Disposar de familiars o d'amistats en el lloc de destinació és un element clau en la decisió de migrar i en el període que comprèn l'arribada. Mantenir vincles previs suposa un estalvi emocional i econòmic rellevant per a l'immigrant nouvingut (Boyd, 1989; Massey et al., 1993; Maya, 2002 i 2004; Pedone, 2002; Pascual de Sans, De Miguel i Solana, 2007). Aquest estalvi es dona perquè hi ha intercanvi d'informació, que és un dels elements clau perquè es configuri la xarxa migratòria. Aquesta xarxa té dues funcions, d'una banda motiva el potencial migrant a realitzar el desplaçament i de l'altra li ofereix recolzament.

Per Maya (2006), el recolzament inclou la provisió d'afecte, l'ajuda instrumental o la transició d'informació. Això té uns efectes en el benestar i en l'esmoreïment de l'estrès que resulta de la migració, tal i com expressen algunes persones entrevistades. Alguns autors anomenen *xarxa de seguretat* (Woolcock i Narayan, 2004) o *xarxa de necessitat* (Maya, 2002) per referir-se a la xarxa creada en els primers moments, i que es configurarà com la xarxa de relacions socials principal del recent immigrant. Per exemple, al fragment següent s'exposa com la persona entrevistada després d'arribar es va posar a buscar feina mentre anava construint una xarxa de relacions.

A Teresa la conecí los primeros tiempos en el 2005, en la oficina de la *Seu Solidaria*. Es un lugar que cuando uno recién llega conoce mucha gente de la misma condición de inmigrante; entras a hablar por teléfono en el locutorio, donde claro quién va son los inmigrantes, y así hablando con uno y con otro. Alguien me dijo que había este lugar que ayudaba a buscar trabajo por lo legal. Y bueno también fui a ver a Alberto, que es un argentino que trabaja en [una botiga d'aliments], y allí voy y éste conoce a otro y me manda con otro y se monta una red realmente. (Isabel, Argentina, 50 anys)

Segons es desprèn de les entrevistes, les xarxes, en els primers moments, estan formades per vincles propers, entre els que destaquen els vincles formats per familiars i compatriotes. N'hi ha pocs fora d'aquests. En un estudi sobre les xarxes socials dels estrangers a Espanya, Tornos i Aparicio (2005) observen que l'ajuda més freqüentment rebuda per familiars i amics és de tipus sentimental. Després hi hauria l'ajuda per accedir a un habitatge i a un treball, i després l'ajuda de tipus econòmic. Val a dir que molts dels vincles ja es trobaven creats en el país d'origen. De fet, aquests lligams creats en origen han estat els que sobretot han motivat la població estrangera a desplaçar-se cap a l'Alt Pirineu i Aran, tal i com s'exposa a l'apartat 4.1 sobre els motius que expliquen l'arribada de població estrangera al Pirineu i posa de relleu el testimoni següent.

¿Cómo he subido aquí? Hay un amigo aquí de mi barrio, otra vez. Le llamé. "sí, sí puedes estar aquí" me dijo. (Abdul, Marroc, 33 anys)

La naturalesa dels intercanvis depèn de la modalitat d'ajuda. Sol haver-hi una expectativa de reciprocitat en la relació. Tant el suport atorgat com la taxa d'intercanvi són més grans en aquells que comptaven amb altres familiars ja emigrants que en aquells que van fer de pioners o simplement no comptaven amb altres emigrants en la família (Maya, 2006). En aquest context, Les persones que han immigrat recentment se solen associar en petits grups de compatriotes. És freqüent que tots es trobin en una mateixa situació de necessitat. A vegades no disposen de recursos per a compartir, però poden compartir les experiències i l'estrès dels primers moments amb els qui passen per una situació semblant.

Sí, si viene más gente de Marruecos los ayudamos. Si no tienes para dormir un día o dos días hasta encontrar trabajo, nosotros los metemos en casa. No los vas a dejar dormir en la calle. ¿Sí o no? (Hakîm, Marroc, 27 anys)

Segons Maya (2004), els humans tendim a agrupar-nos quan compartim característiques: gènere, proximitat geogràfica, classe social, pertinença ètnica i d'altres. Això significa que tendim a ser "homofílics". Aquesta tendència estimula la creació de comunitats entre semblants. Així, el desplaçament en cadena i el context de recepció són elements que poden potenciar l'homofília de les relacions. D'una banda, aquells que migren tenen certa inclinació a reproduir les relacions que tenien en origen. El reagrupament familiar o la socialització entre compatriotes expliquen aquest fet. Segons l'autor, les xarxes socials

emigren juntament amb la persona que es desplaça. I de l'altra i pel que fa al context de recepció, l'autor cita la segmentació internacional del treball. La població estrangera, sobretot la que prové del Tercer Món s'incorpora majoritàriament al mercat de treball secundari. La inclusió en xarxes socialment homogènies d'entrada ofereix oportunitats als que arriben de nou. Però, també fa de límit a la mobilitat social ascendent. Maya (2004), en referir-se a la creació de llocs de treball especialitzats segons la nacionalitat, apunta que:

La paradoja resultante es que el mismo nicho laboral de compatriotas que ofrece oportunidades a los recién llegados, proporciona un límite a las aspiraciones de movilidad social ascendente. De ahí la importancia de desarrollar redes sociales y étnicamente heterogéneas que pongan al individuo en contacto con otros recursos y oportunidades. (Maya, 2004: 88)

Aquest fet, a mig termini pot derivar en un tancament excessiu en la societat d'acollida, cosa que limita la inserció dins la societat de destinació i la manca de llibertat de l'individu, com indica De Miguel (2006):

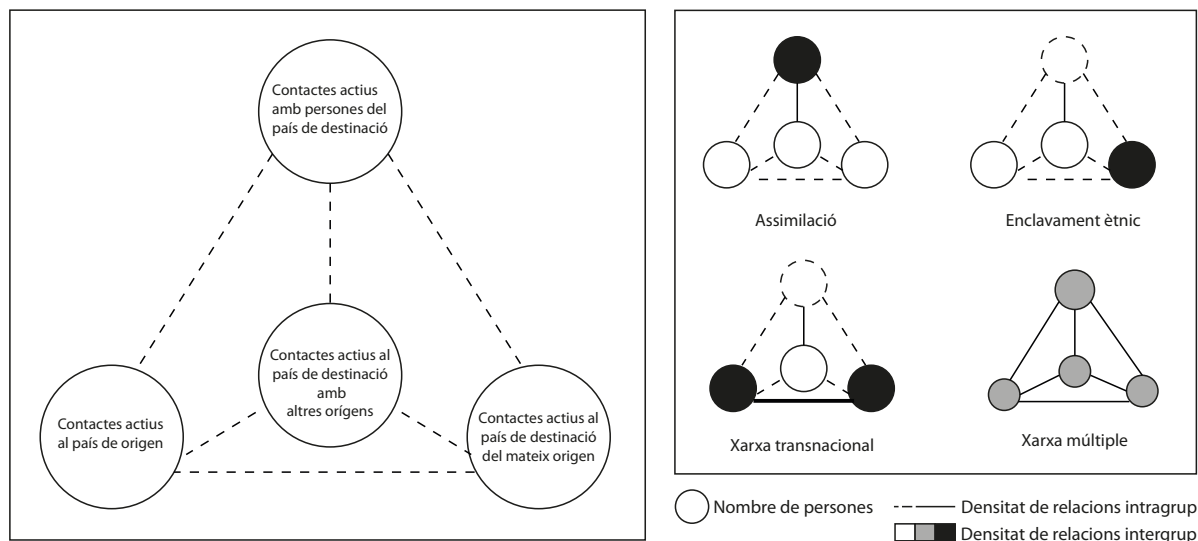
Este tipo de resultados, junto con algunos de los obtenidos en la parte cuantitativa, nos invitan a volver a las reflexiones de expertos como Portes, Sensenbrenner, Maya Jariego, Van Der Gaag, Snijders, Bates, que inciden en algunos de sus trabajos en los aspectos negativos derivados de la capacidad sancionadora ejercida a través de las prácticas de control de comunidades herméticas, de las privaciones de libertad que las normas vigentes en ellas pueden imponer dificultando el éxito de los proyectos individuales o de la excesiva dependencia del enclave étnico que frena la movilidad ascendente, proporcionando una visión más crítica que la de la mayoría de investigadores que fundamentalmente insisten en las amplias ventajas de contar en el lugar de asentamiento con conocidos que pueden facilitar en gran medida la primera fase de la integración de la persona recién llegada al nuevo contexto. (De Miguel, 2006: 8)

4.3.2 L'evolució de les relacions socials i el creixement de les xarxes

Molina, Lerner i Gómez Mestres (2008) analitzen les xarxes personals de persones immigrades (argentins, gambians, senegalesos i marroquins) a Catalunya en els darrers anys. Utilitzant el mètode de *clustered graphs* per a representar les xarxes dels immigrants, obtenen quatre tipus de relacions (vegeu figura 4.5): contactes actius amb persones del país de destinació, contactes actius al país de destinació amb el mateix origen, contactes actius al

país de destinació amb altres orígens i contactes actius al país d'origen. Aquest mètode permet visualitzar les relacions de les persones immigrades.

Figura 4.5: Models d'adaptació de les persones immigrades segons la intensitat i el tipus de relació

Font: Elaboració pròpia a partir de Molina, Lerner i Gómez Mestres (2008: 43)

Els autors observen que les relacions i la seva intensitat varien amb el temps. Destaquen que els canvis produïts en la xarxa deriven en quatre models d'adaptació (tal i com es desprèn de la figura 4.5): assimilació, enclavament ètnic, xarxa transnacional i xarxa múltiple. Per exemple, quan la xarxa es diversifica i contempla diferents tipus de contacte amb persones del país de destinació i de forma no tant intensa manté els contactes amb el lloc d'origen, el model s'anomena de xarxa múltiple. Si el canvi contempla la diversificació de contactes amb persones de diferent origen és evolutiu, si succeeix al contrari és involutiu. El treball i l'habitatge tenen un paper important en aquests canvis. El treball generalment implica l'ampliació de les xarxes personals, amb persones d'una nacionalitat diferent, incloent la espanyola. L'habitatge, segons els autors, acostuma a ser un element involutiu atès que augmenta la proporció de residents del mateix origen, ja sigui a l'hora de compartir pis o d'accedir-hi per mitjà d'aquests.

D'altres raons que faciliten els canvis entre les xarxes socials dels immigrants tenen a veure amb els espais de trobada: associacions, bars o comerços "ètnics", llocs de culte o espais esportius. Els autors realcen l'element involutiu que acostumen a tenir aquests llocs.

Tanmateix, hi ha excepcions, com ara en el cas de l'esport, quan aquest no és exclusiu d'immigrants. L'altre factor que destaquen els autors és el cicle vital. Per exemple, en matrimonis heteròfils el procés és evolutiu, mentre que en matrimonis homòfils és involutiu.

En definitiva, les cadenes i el context de recepció conformen les xarxes de recolzament i de relacions dels immigrants (Maya, 2002). Tant el desplaçament com el temps d'estada tenen efectes sobre les xarxes personals, tal i com es desprèn del fragment següent.

Las redes de apoyo varían en tamaño y composición, a través de un continuo que las hace más amplias y más heterogéneas. Las redes crecen desde el endo-grupo hacia el exo-grupo, desde la familia a los amigos, y desde los compatriotas hacia los miembros de la sociedad receptora. El reagrupamiento y la incorporación de españoles son las dos estrategias básicas de desarrollo de la red. (Maya 2009: 297-298)

4.3.2.1 Els vincles amb el país d'origen: família, reagrupament i remeses

En l'actualitat, les relacions interpersonals no es limiten a un entorn geogràfic pròxim. Avui en dia, les relacions superen fronteres i sovint la distància física no és un impediment per mantenir relacions de tot tipus. Sovint, les relacions que l'emigrant té abans del desplaçament es conserven. El testimoni següent manifesta la freqüència amb què manté el contacte amb familiars que té al país d'origen.

Sí, nos enviamos mensajes y cada semana tengo que llamar. Hay veces que dos o tres veces por semana para ver cómo está mi madre. (María, Polònia, 50 anys)

Amb el desplaçament, els vincles que es mantenen en origen experimenten transformacions i poden acabar esdevenint vincles latents (Maya, 2006). La freqüència de contactes i el tipus de relació són els elements que canvien principalment. Segons exposa Achotegui (2000) cal mantenir aquests vincles perquè a través d'aquest, l'immigrant es reconeix com a persona amb una identitat pròpia. Ara bé, en alguns casos, els problemes o les dificultats que es tenien en el país d'origen poden fer de la migració una oportunitat de començar de nou. Així, les relacions es troben condicionades per com es marxa del lloc d'origen, com en el cas que es mostra a continuació.

A: Sí. Todo bien ahora. Ya hablo con mis padres. Ningún problema.

E: ¿Al principio no?

A: Al principio no. No porque yo decidí... Ellos querían que yo estudiara, pero yo no tenía la cabeza en los estudios. Yo tenía la cabeza en Europa.

(Anabelle, Camerun, 37 anys)

D'acord amb Ávila Molero (2008), quan l'emigrant marxa, es produeix una desestructuració de la seva xarxa en la comunitat d'origen. Mentre aquest està creant nous vincles a la societat de destinació, en una etapa primerenca i especialment dura, els vincles amb el país d'origen es debiliten. L'immigrant sent que no està aquí ni allà i que la distància amb l'origen es fa més gran. Les relacions amb l'origen van perdent força. A més, el temps i els recursos que té l'immigrant per mantenir la xarxa amb l'origen són limitats. El resultat és que les relacions es limiten als lligams més forts, és a dir amb familiars i amistats rellevants. Companys de treball, d'estudis o del barri van quedant apartats, cosa que es pot observar en el testimoni següent.

Tenía más contacto antes [*amb els amics*]. También tiene que ver el tiempo que ha pasado, una vez te acuerdas de una persona, pero claro no la ves durante tres años...Al principio cuando vine me llamaban siempre y llamaba yo. Llamaba más yo. Cuando decidí que no quería estar todo el rato buscándolos, si no me buscan pues nada. Cuando hablo con mi casa pregunto por ellos y ellos preguntan por mí y me esperan, pero no es lo mismo. Ha pasado mucho tiempo, y con el tiempo se olvidan las cosas. (Romanitza, Romania, 21 anys)

D'altra banda, es produeixen diferents tipus de relació amb el lloc d'origen, com ara les que tenen a veure amb el reagrupament familiar o l'enviament de remeses. De fet, l'immigrant fa una funció de pont entre origen i destinació, creant el que s'anomena *camp transnacional* (Ávila Molero, 2008). Tot seguit s'aborden alguns dels lligams que es produeixen amb el país d'origen.

a. Relacions de família

La decisió de migrar, el projecte i el procés migratori acostumen a tenir una dimensió familiar. Famílies en les que marxa un dels membres per després reagrupar-se al lloc de destinació, famílies que marxen senceres, progenitors que es separen temporalment dels

fills per tornar al cap d'un temps, etc. són algunes de les formes a les què dona lloc la migració.

Oso (2008) distingeix dos tipus de família que sorgeixen a causa de la migració, en clau de gènere, que anomena famílies transnacionals. En primer lloc, hi ha les famílies que sorgeixen de dones que migren soles i tenen familiars dependents al lloc d'origen (dones casades que mantenen vincles amb la llar d'origen, dones solteres amb responsabilitats familiars i dones cap de família monoparental); i en segon lloc, hi hauria la migració de tipus familiar (dones pioneres de la migració, migració conjunta de la parella i dones reagrupades pel marit o altres familiars). El manteniment del vincle afectiu, més enllà de les fronteres, de la família dividida entre un país de destinació i un país d'origen és el que defineix aquest tipus de famílies.

En relació al concepte de família transnacional, val la pena recordar que les relacions familiars són un element clau en la formació de les cadenes, ja que exerceixen una funció molt important a l'hora d'oferir ajuda i suport els primers moments de l'arribada, especialment de tipus emocional. D'altra banda, segons Ariza (2002), el context de transnacionalitat genera tensions dins la família que poden ser estudiades segons tres dimensions: en l'estructura familiar, en el sentit d'identitat i en la dinàmica intrafamiliar.

Pel que fa a la primera, la separació física dels membres, al mateix temps que multiplica els espais de referència familiar, requereix un esforç per mantenir la integritat familiar. En bona part dels casos s'expressa la duresa i la dificultat que ha suposat per als fills la migració, molts cops, "obligada". Zontini (2004) assenyala que tot i que es detecta una millora econòmica en el marc de la família, la separació geogràfica genera efectes negatius en els fills de mares i pares emigrats, tant en la distància com en el reagrupament. L'edat d'arribada, la situació legal, el desconeixement de la llengua o les dificultats derivades del procés migratori són elements a considerar en el cas de fills reagrupats (Casas, 2003). Serveixi per il·lustrar això, l'experiència de la interlocutora, qui té una filla que va arribar amb 8 anys al Pirineu i ha pogut fer amistats, mentre que al seu fill gran que en el moment d'arribar tenia 15 anys li va resultar més difícil. En algun cas, les dificultats que troben els

fills al lloc d'arribada han estat insostenibles i han fet replantejar la migració del fill. S'ha trobat que algun fill que havia estat reagrupat ha tornat al lloc de destinació.

[*Ella, la seva filla*] Tiene amigas de aquí, ella se va a dormir a sus casas con sus amigas y lo pasa bien. Él no. Si hubiera venido pequeño, hubiera sido diferente. (Nora, Perú, 46 anys)

En segon lloc, es generen tensions en el marc de la família per qüestions d'identitat i pertinença. A través de la família s'acostumen a transmetre símbols culturals i valors, que poden complementar o competir amb valors transmesos en la societat de destinació. Aquesta temàtica es reprèn a l'apartat 4.3.6 que tracta sobre identitat.

Finalment, la dinàmica intrafamiliar afecta especialment, les relacions de poder de gènere. En el sentit que els rols que estaven definits queden alterats per la migració, sobretot per una major incorporació de la dona al mercat de treball (Ariza, 2002). Un exemple d'aquest darrer cas pot ser el d'una dona polonesa, la qual desenvolupa un rol diferent en el marc familiar. A Polònia, la dona no treballava i es dedicava a les tasques de la llar. D'entrada té una jornada laboral completa en un petit municipi del Pirineu, i els seus fills ja són adults.

En Polonia llevaba 7 u 8 años sin trabajo, tenía dos niños que iban a la escuela. (María, Polònia, 50 anys)

b. La família i el reagrupament

La separació familiar a causa de la migració resulta força comú, entre les persones entrevistades. El temps de separació familiar pot perllongar-se. A tall d'exemple, el testimoni següent i la seva germana petita van estar 4 anys separats de la seva mare, mentre ella es trobava en una localitat del Pirineu.

A: Con mis abuelos.

E: *¿Cuántos años estuviste con los abuelos?*

A: Unos cuatro. Pero no es como acá. Estaba con los abuelos, con los tíos, con los primos, sobrinos.

E: *¿Y allí, vivíais en casa de los abuelos?*

A: Sí.

(Aureliano, Perú, 18 anys)

La separació dels éssers estimats, especialment de fills petits o de pares grans i malalts, indica Achotegui (2000), dóna lloc a situacions doloroses. Quan es tracta dels progenitors que han quedat al lloc de procedència, aquest dolor, en alguna mesura queda mitigat pels contactes que es poden mantenir periòdicament, per exemple en forma de visites. Tot i que no sempre és senzill, per diversos factors com el cost del viatge, la seva durada, la situació legal o l'edat avançada dels progenitors. La María exposa la seva situació i com no pot marxar perquè no disposa dels recursos necessaris.

Mi padre está bien pero mi madre está muy mal, tiene tantas enfermedades que no sé...está muy mal. He llamado dos semanas antes en Polonia, está muy mal, pesa 30 kg, no puede andar, ni salir a fuera. Pero mi hermano y su mujer y mi padre la ayudan, y si los otros hermanos los van como unos días a ayudar. Pero yo de momento no puedo salir de España porque me falta mucho dinero. (María, Polònia, 50 anys)

Probablement, el dolor de la separació es redueix quan els pares poden visualitzar el nou entorn on viuen els seus fills. El fet que els agradi, és a dir, que hi hagi certa acceptació, pot minvar el sofriment tant a aquell que ha immigrat com als seus progenitors. En alguns casos s'ha observat cert reagrupament, més o menys permanent, dels progenitors. Domingo, López-Falcón i Bayona (2010) suggereixen que darrere el procés de reagrupament d'ascendents es troba la conciliació laboral i familiar, on les àvies desenvolupen un paper clau. Així, es busca el suport dels ascendents per tal que els immigrants puguin alliberar-se de les tasques domèstiques.

En d'altres casos s'ha observat que les visites temporals serveixen per ajudar als pares malalts, portant-los a guarir als hospitals espanyols. Generalment, s'opta per dur-los a grans ciutats on hi ha centres especialitzats. En el fragment que es pot veure a continuació, la interlocutora expressa el desig de que la seva mare rebi assistència al Centre d'Atenció Primària de Drassanes, especialitzat en medicina tropical i on creu que hi ha més facilitats (no queda clar quines són aquestes facilitats).

A: No, pero es mi mamá quien está muy enferma y quiero que ella venga a seguir un tratamiento.

E: ¿Porqué aquí hay un hospital en [capital de comarca]?

A: Sí. Pero si ella viene a hacer un tratamiento, aquí no, ¿sabes? En Barcelona, en Drassanes allí saben más las enfermedades tropicales. La mayoría de los paisanos tratan a sus padres a las Drassanes. Allí también hay más facilidades. (Anabelle, Camerun, 37 anys)

Tal i com destaquen Samper i Moreno (2011), els fills són els primers en ser reagrupats. En alguns casos, fins i tot abans de tenir una estabilitat legal. El reagrupament dels descendents s'ha pogut constatar en tots els casos amb excepció de dos. En el primer cas, la cònjuge no té intenció de migrar amb els fills cap al Pirineu. Del testimoni de l'interlocutor es desprèn una estratègia familiar que pretén facilitar la mobilitat i el treball d'ell. En el segon cas, malgrat que la interlocutora ha pensat en reagrupar el seu fill, descarta aquesta possibilitat a causa de les dificultats que suposa el procés. Aquesta interlocutora resideix al mateix lloc on treballa, en un hostel, i no es troba en una situació legal normalitzada.

No, ella no quiere venir. Porque aquí si cuando trabajo aquí un año y después cambio a otro sitio, si tienes la familia es un problema para mí y para ellos. Porque aquí también son un gasto y en África es más fácil. (Samuel, Mali, 41 anys)

Es que es muy difícil, tendría que estar casada con alguien, tener papeles, tener un piso en condiciones y todas esas cosas, y tiempo. (Rosa, Bolívia, 20 anys)

Després d'un temps de separació familiar, doncs, la gran majoria de persones entrevistades amb fills han fet el procés de reagrupament. D'acord amb Domingo, López-Falcón i Bayona (2010), aquest fet és el símptoma de la voluntat d'assentament familiar i de maduresa dels corrents migratoris. Quan els progenitors tenen la situació legal normalitzada, tenen una feina i un habitatge on poder reunir la família s'inicia el procés. Així ho expressa l'interlocutor al fragment següent.

A ver, yo primero tenía que tener algunos papeles, porque si no tienes papeles, sino tengo trabajo y él estaba estudiando allí, cómo iba a traerlo. Después, esperé a que encontrara trabajo mi marido y que se arreglara los papeles. También necesitábamos papeles para poder alquilar. (Tsveranka, Bulgària, 37 anys)

D'entrada, els fills reagrupats han de deixar l'entorn al qual estan acostumats (familiars, amics, escola, etc.), i després hauran de retrobar-se amb uns pares dels quals han estat separats. Apareixen sentiments com la culpa, l'abandonament o les frustracions que hauran de ser reelaborats (Achetegui, 2000). Totes aquestes pors convergeixen i és força comú trobar-se que els fills no volen marxar cap al Pirineu, on viuen els pares, com en el cas següent.

En teoría sí, pero en el fondo decía no, no me quiero ir. Había encontrado, bueno, por ejemplo estaba al final de curso de allá, del cuarto de la ESO. Y me dicen un mes antes, un mes antes de los exámenes finales, no, es que ya te tienes que venir. (Aureliano, Perú, 18 anys)

Pot succeir alguna cosa similar quan es tracta del cònjuge. Amb el reagrupament, la persona que està al lloc d'origen ha de renunciar a certs elements. Un exemple d'això és el cas que es mostra a continuació, què va renunciar al seu lloc de feina. D'altra banda, és important subratllar que la parella, en fer el desplaçament, es troba en una situació nova. La convivència, sovint envoltada de dificultats econòmiques i legals, pot resultar complicada, cosa que pot provocar la ruptura (Achetegui, 2000).

Y yo para venirme para acá renuncié a un puesto de trabajo donde llevaba trabajando 16 años. Y era una asistente a la jefa de personal. Eso sí que me dio duro a mí, para venir aquí a hacer lo que... bueno, todavía una se hace, pero cuesta. (Ángela, Colòmbia, 41 anys)

c. Estratègies diverses de reagrupament

En força casos s'ha observat com el reagrupament es realitza sense passar pels filtres legals. L'exemple següent, una de les persones entrevistades, és un d'aquests casos:

O sea, al año y tres meses que había llegado yo, mandé traer a mi familia. Igual, de ilegal. (Damián, Bolívia, 45 anys)

La legislació vigent i la concessió de visats poden dificultar el reagrupament, per la via legal, ja que operen de forma selectiva, com apunten Domingo, López-Falcón i Bayona (2010):

La legislación no debe considerarse tan sólo como el marco normativo en el que se ajusta el derecho del inmigrante sino que, tanto en su enunciación como en su puesta en práctica,

opera de forma selectiva, condicionando el volumen, pero también la periodicidad, y las características tanto de reagrupadores como de reagrupados. Y eso desde el principio de un proceso que se apoya en tres momentos diferenciados: la emisión del informe de adecuación de la vivienda desde los ayuntamientos, la resolución de las solicitudes de reagrupación por parte de las Subdelegaciones del Gobierno (...), y por último, la emisión de los visados, correspondiente a las embajadas o consulados pertinentes. (Domingo, López-Falcón i Bayona, 2010: 44)

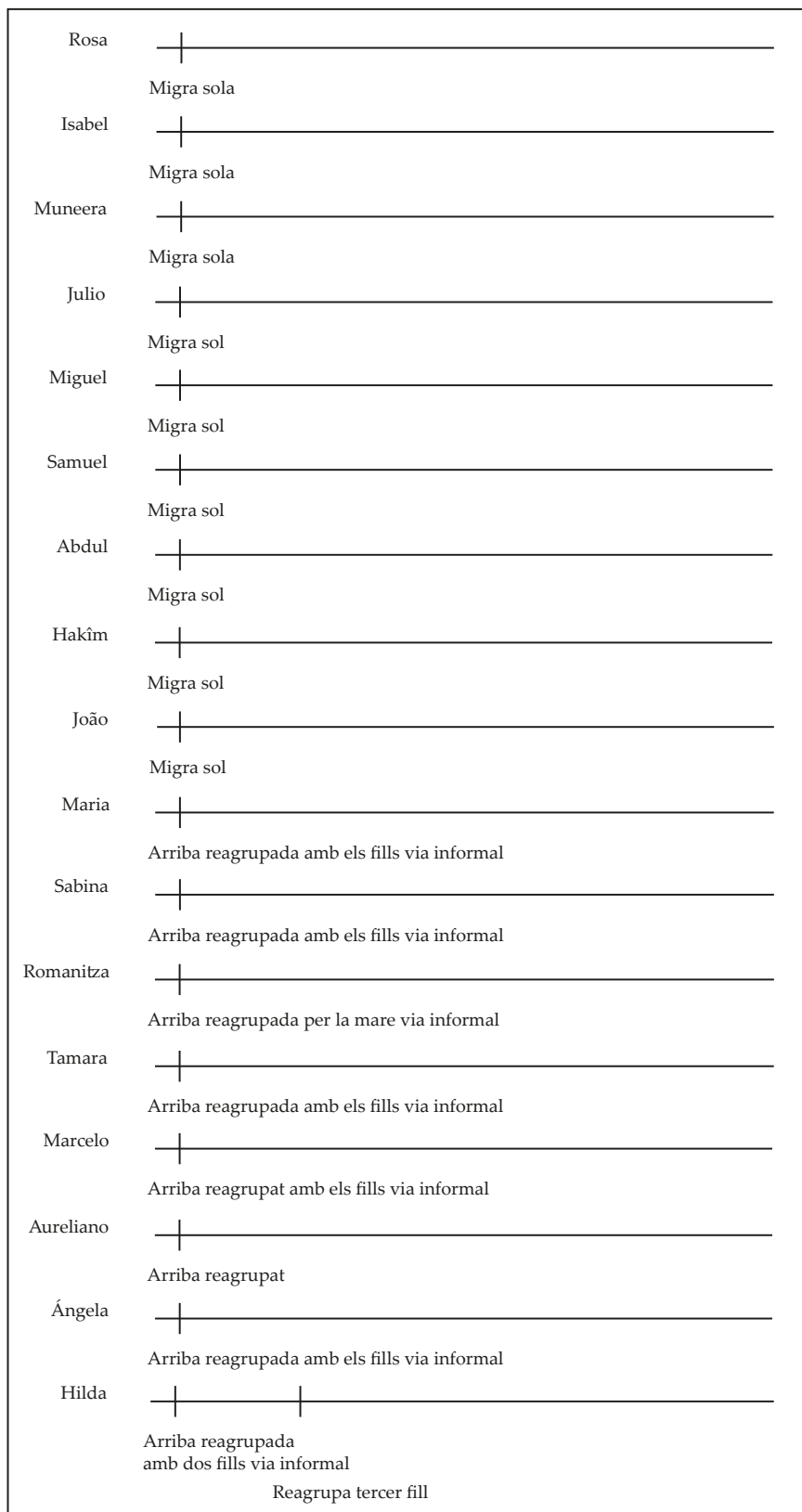
Tot i les traves legals -que no comencen només amb l'informe d'adequació de l'habitatge per part dels ajuntaments sinó que d'entrada cal que el reagrupador es trobi en situació regularitzada-, des de l'administració local s'han detectat iniciatives encaminades a facilitar el reagrupament i millorar la situació dels reagrupats. A tall d'exemple, l'Ajuntament de Puigcerdà havia iniciat un programa de cambrera de pisos amb l'objectiu d'aplegar el màxim nombre de persones reagrupades. Així ho exposa el Coordinador Territorial de la Secretaria per a la Immigració al fragment següent.

A Puigcerdà hi havia un programa que va anar molt bé, vam començar a fer l'any 2008 i aquest any li donaran continuïtat. És un programa de formació de cambrera de pisos. Per fomentar la inserció laboral al sector serveis perquè hi ha molta demanda a la Cerdanya. Un dels objectius, un dels objectius l'any passat (en un projecte de l'Ajuntament de Puigcerdà) era agrupar el màxim de reagrupats possible, que són els que venen al país producte del reagrupament familiar i que tenen dificultats d'inserció laboral perquè tenen el permís de residència, però no el de treball automàtic. (Pere Campí, Coordinador Territorial de la Secretaria per a la Immigració de la Generalitat de Catalunya a l'Alt Pirineu i Aran, Tremp)

Existeixen estratègies diferents pel que fa al reagrupament. La figura 4.6 representa el procés de reagrupament familiar d'algunes de les persones entrevistades. Aquesta s'ha elaborat amb l'objectiu de mostrar algunes de les trajectòries que han dut a terme les persones entrevistades pel que fa al reagrupament. La diversitat d'itineraris és notable. Hi ha persones que emigren soles i no han reagrupat a familiars, malgrat que els agradaria. N'hi ha d'altres que emigren soles, però no tenen intenció de reagrupar. Així mateix, entre les persones que han reagrupat es produeixen diferents situacions. Hi ha qui reagrupa al cònjuge i els fills al mateix temps i hi ha qui ho fa en diferents moments. A més a més, també s'ha donat el cas d'entrevistar a població que havia arribat reagrupada, en el sentit que arribava al Pirineu a través d'un familiar proper, generalment el cònjuge, però per la

via informal donades les dificultats imposades per dur a terme un reagrupament familiar formal.

Figura 4.6: Itinerari de reagrupament família

Carla					
Migra sola	Reagrupa el cònjuge i els fills via informal				
Nora					
Migra sola	Reagrupa els fills via informal				
Tsveranka					
Migra sola	Reagrupa el cònjuge i el fill via informal				
Annabelle					
Migra amb el cònjuge	Es divorcia				
Grzegorz					
Migra sol	Reagrupa el cònjuge				
Pedro					
Migra sol	Reagrupa el cònjuge i els fills via informal				
Andrei					
Migra sol	Es casa amb una connacional que viu al Pirineu				
Sebastião					
Migra sol	Es casa amb una espanyola que viu al Pirineu				
Carlos					
Migra sol	Reagrupa la cònjuge Es casa amb una connacional que viu al país d'origen				
Wei					
Migra sol	Reagrupa la cònjuge Es casa amb una connacional que viu al país d'origen				
Damián					
Migra sol	Reagrupa cònjuge i fills via informal Reagrupa fill via formal				
Constanta					
Migra sola	Reagrupa el cònjuge Reagrupa la filla Es divorcia Es casa amb un connacional que viu al Pirineu				
Gabriela					
Migra sola	Es casa amb un espanyol Reagrupa la filla Es divorcia Conviu amb un de diferent nacionalitat que viu al Pirineu				

Elaboració pròpia

D'altra banda, es pot pensar que la nacionalitat té algun paper rellevant en el moment de definir el tipus de reagrupament familiar, resultant en nacionalitats més reagrupadores i d'altres menys (Samper i Moreno, 2011). Aquest darrer cas podria ser el de la població de Mali. Aquesta es compon d'un 90% d'homes, al Pirineu, segons dades del Padró Continu (2011), i pocs han reagrupat segons afirma l'interlocutor.

Sólo un amigo ha venido con su mujer. Las mujeres son más de Gambia. En Lleida sí que hay más mujeres. En Mali es muy difícil porque está muy lejos y si viene la mujer no puede volver tan rápido. Si hay niños aquí, hay muchos gastos y no puede volver con dinero a casa porque todo lo gasta aquí. (Samuel, Mali, 41 anys)

A més, alguns autors apunten que el sexe té un paper clau en el disseny del reagrupament (Alcalde et al., 2010; Samper i Moreno, 2011). A l'estudi de Samper i Moreno (2011) es constata que les dones llatinoamericanes, amb permís, reagrupen sobretot els fills i les filles; mentre que els homes asiàtics, reagrupen el cònjuge sol o el cònjuge amb els descendents. En resum, la nacionalitat, el sexe o el temps d'estada incideixen en les pautes de reagrupament familiar, com mostra el següent fragment.

Això denota que les tendències vers el reagrupament són molt diferents en funció de la procedència: no per la nacionalitat en si mateixa, sinó perquè el perfil sociodemogràfic predominant entre els emigrants de cada país d'origen és diferent en relació amb aspectes com la situació familiar de partida (Samper i Moreno, 2011: 40).

d. Les remeses

Les remeses són el flux econòmic que generen els emigrats i que són enviats al país d'origen, normalment a la família i sense contrapartida. Els enviaments són moviments privats i espontanis transferits per mitjà del banc, d'establiments especialitzats, de locutoris o de les xarxes de relacions (Moré, 2009). El testimoni següent, que treballa en una oficina bancària a l'àrea d'estudi, ho exposa d'aquesta manera.

De clients n'hi havia perquè enviaven molts cèntims cap als seus països des d'aquí l'oficina. Potser el sud-americà és el que més estalviava per a poder enviar. Els de l'Est et diria que els que menys. I després el marroquí, poc perquè si t'hi fixes veuràs 2 que treballen i 15 que hi viuen, funcionen d'aquesta manera. Ja te dic que potser sud-americans eren els que més divisa enviaven. (Xavier, Espanya, 50 anys)

Els enviaments de trameses -juntament amb els viatges cap al país d'origen- són símptomes manifestos que hi ha un vincle amb el lloc de procedència (Beltrán, Oso i Ribas, 2006). Mentre l'immigrant viu al país de destinació, continua connectat a la família través de l'enviament. Les transferències de diners són un element clau en l'anàlisi de les relacions familiars transnacionals. Sovint formen part d'una estratègia familiar i fan que el cost social i emocional de l'emigració disminueixi (Parella i Cavalcanti, 2006). Algunes de les persones entrevistades enviaven periòdicament diners a la família al país d'origen, d'altres quan podien. Però de forma general, la majoria de les persones entrevistades ajudaven a la família a través de l'enviament de diners. Alguns autors (com per exemple, Morokvasic, 2003, o Oso, 2008) assenyalen com la formació de llars transnacionals aprofiten les diferències del cost de vida entre els països d'origen i destinació. Així, els immigrants poden oferir millors condicions de vida i de benestar als familiars (pares, fills o germans) que han quedat al lloc d'origen.

Mi hermana sé que lo cuida bien. Yo le mando dinero y le digo cómprale leche y esto, y no le da muchos disgustos. Ella también tiene su niña. Ahí están todos. (Rosa, Bolívia, 20 anys)

Quan més properes són les persones que es troben al lloc d'origen, més probabilitats hi ha de trameses, tal i com destaquen Hernández i León (2009). Els autors també assenyalen que el temps i la intenció de permanència també són factors a considerar en l'anàlisi de les remeses: quan aquests són majors, les trameses disminueixen.

Algun dels testimonis expressava una situació paradoxal: d'una banda, la dificultat de poder sostenir-se econòmicament i, de l'altra, el desig de voler ajudar a la família a través de l'enviament de diners. La situació de precarietat laboral i econòmica és el motiu que es troba darrere dels dos casos que es poden veure a continuació.

Me gustaría, me gustaría. Pero no puedo para mí, ¿Cómo voy a ayudar a mi familia? (Abdul, Marroc, 33 anys)

No, de momento no mucho, porque yo tampoco puedo. Porque mi novio estaba en el paro, ahora está trabajando otra vez. Pero es que pagando el alquiler, la comida, el gas, luz y todo tampoco puedes ayudar mucho. Y mi madre tiene el piso allá que es suyo. Y bueno, está más en casa de mi hermana ahora, están allí juntos y se ayudan ellos. No digo que si un mes si me sobra le puedo enviar algo, pero no es cada mes. (Romanitza, Rumania, 21 anys)

Segons Boyd (1989), les remeses tenen un paper rellevant, per quatre raons: a) indiquen l'existència de xarxes socials; b) tenen efectes econòmics a l'àrea d'origen; c) mantenen l'ús de la migració com a estratègia familiar; i d) transmeten missatges sobre oportunitats i estàndards de vida, que poden motivar noves migracions. Parella i Cavalcanti (2006) afegeixen que els impactes en la societat d'origen no són només econòmics sinó que les trameses també generen efectes en les pautes de consum, les relacions de gènere o el sistema de valors.

En el marc de la demanda creixent de productes per a l'enviament de diners s'han creat empreses especialitzades amb aquest fi. Segons Pesquera (2006), l'any 1990 hi havia 10 empreses dedicades a les trameses a Espanya. Mentre, l'any 2007 n'hi havia 61, oferint serveis a través de 23.458 locals, habitualment locutoris (Remesas.org, 2009). Aquesta xifra representava que hi havia un local d'aquestes característiques per cada 2000 habitants, o per cada 200 estrangers. I és que l'any 1990, Espanya emetia el 0,3% de totes les remeses mundials, i l'any 2004 ja era el primer emissor de remeses de la Unió Europea a tercers països (Moré, 2009).

Al Pirineu s'ha pogut constatar la presència d'aquest tipus de negoci. L'oferta és menys diversa que en grans ciutats i la seva localització en els nuclis principals comporta que l'usuari sovint s'hagi de desplaçar. Així ho exposa el testimoni següent. La presència de *Correos*, però, pot suplir aquestes mancances. De fet, apunten des de remesas.org (2005) que: "Gracias a su veterano servicio de giros postales, hoy reforzado con la asociación a una multinacional, Correos es la principal fuente de remesas de España".

A: Tengo que hacer una transferencia, si no la hago hoy...

E: ¿Dónde la vas a hacer?

A: Aquí la única forma que hay es en la oficina de Correos.

(Abdul, Marroc, 33 anys)

e. El cas de les "migracions per amor"

Val la pena fer un apunt en aquest apartat sobre les *migracions per amor*. Aquest tipus de migracions es produeixen perquè una de les parts d'una parella, en general la dona, emigra

per establir una relació conjugal. La relació s'inicia, sovint, en forma de festeig a distància (Roca, 2009), com en el cas següent.

Tinc un amic que està casat amb una noia russa, es van conèixer per Internet, i tenen un fill. Es van conèixer per Internet i com que els russos segons l'economia no poden anar a segons quins països, es van trobar a Malta. Es van conèixer a Malta, no sé si es van trobar alguna altra vegada, però ell remenant papers i tal en ambaixades, i es van casar, després també van moure papers perquè ella aconseguís la nacionalitat. Té 32 anys i la noia també més o menys. I ell és de [municipi pirinenc]. (Alba, Espanya, 29 anys)

Resulta interessant fer esment a aquest tipus de migració per dues raons principals. Primer, perquè aquell que emigra *per amor* en general no té un projecte de retorn, així que els vincles que tenia amb l'origen es va debilitant ràpidament (Roca, 2009). I segon, el Pirineu és una àrea amb presència masculina notable. Per alguns dels seus habitants, la *migració per amor* pot resoldre mancances, com les que descriu Camarero (2009) a continuació:

La manca de dones en aquestes edats estratègiques té un impacte tremend en la sostenibilitat social de les comunitats rurals. Això és degut, en primer lloc, al fet que les dones són un element imprescindible en la formació de les famílies, i a la importància que la formació de famílies té no tan sols en el sosteniment demogràfic de la població mitjançant la fecunditat, sinó també en l'equilibri emocional i el benestar social de les persones. En segon lloc, pel paper que les dones exerceixen tradicionalment en la provisió d'atenció i cura a la població dependent, i que s'afegeix a la seva activitat econòmica pròpiament dita dins la generació suport. (Camarero, 2009: 49)

f. "Es como si no se han olvidado de mí". Els mitjans de contacte amb el país de procedència

D'acord amb Martínez et al. (2011), les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) s'utilitzen per crear i mantenir relacions socials, a banda d'informar i comunicar. En contextos migratoris, l'ús de les TIC servirà per sostenir les relacions que s'han deixat al lloc d'origen.

En les entrevistes analitzades, la comunicació amb familiars o amistats es fa a través del telèfon o d'internet. Sentir la veu o veure aquelles persones més properes són les possibilitats que ofereixen aquests mitjans. En alguns casos s'ha observat que al lloc d'origen on hi ha els familiars o les amistats hi ha certes dificultats per accedir a internet, ja

sigui perquè els familiars amb edats avançades no hi estan avesats, com podria ser el primer cas que es detalla a continuació, o perquè no disposen del mitjà, com és el segon cas.

Sí, pero Internet es más barato. Pero ya como tengo mi hermana, por Internet. Con los padres es más difícil. Pero cuando hay algo lo mando a mi hermana y ella les comunica y cuando quiero oírlos les llamo al teléfono.

(Anabelle, Camerun, 37 anys)

E: ¿Y cómo hablas con ellos, por teléfono o por...?

A: Bueno, por teléfono. El Internet, me gustaría, pero como no tienen ordenador. Por teléfono hablo una vez por semana o así.

(Abdul, Marroc, 33 anys)

Les facilitats que ofereixen aquests mitjans per mantenir el contacte disminueixen la distància i permeten que la persona que ha immigrat estigui d'alguna manera present al mateix temps que està absent, i així poder millorar la experiència migratòria (Martínez et al., 2011).

Sentir la veu de les persones estimades és important, així com també ho és la imatge. En aquest marc, s'ha constatat com la presència de la fotografia esdevenia un element important en algunes de les entrevistes. Ara, les imatges, a través de fotografies per exemple, poden ser insuficients per sentir-se a prop d'un ésser estimat. La paradoxa sobre la qual discorre la persona entrevistada -per a qui malgrat tenia la imatge de la seva filla a través de la fotografia, volia veure-la- pot servir per indicar aquest fet. El fragment següent així ho expressa.

Mi madre siempre les hablaba porque les enviaba fotos. Era como si no se han olvidado de mí. Siempre me han conocido así. Pero a la niña no la conocía yo. Me enviaban fotos pero quería verla. Me ha costado mucho traerlos, porque hay que comprar el pasaje de ida y vuelta, como vienen de turistas. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

Les imatges digitals enviades a través de mitjans com el telèfon mòbil o internet proporcionen un accés immediat a la imatge. D'acord amb Martínez et al. (2011), les noves TIC i les comunicacions multimèdia han creat una certa ruptura amb la lògica tradicional des de la qual es comprenia i s'experimentava el temps. La possibilitat d'eliminar les

demores temporals subratlla la importància que adquireix la "instantaneïtat", a resultes de la velocitat i de la connectivitat de les TIC. En aquest context han aparegut locals especialitzats, locutoris, on es pot accedir a aquest tipus de tecnologies a un preu relativament accessible. En alguns municipis del Pirineu, sobretot a les capitals de comarca, s'han localitzat aquest tipus de comerços.

El locutori, sovintejat per persones properes, no sempre ofereix les condicions d'intimitat desitjades. En l'àmbit d'estudi, on les relacions amb persones conegudes són més freqüents que en ciutats grans, aquest fet es pot accentuar. Així, en algunes ocasions les persones entrevistades han mostrat un major interès en trucar o utilitzar internet de forma íntima, a casa. Així ho expressa una persona entrevistada.

A mí no me gusta porque yo prefiero llamar desde mi piso y hablar cosas con mi madre y aquí, de escuchar o cualquier cosa, entonces no, no me gusta llamar. Y siempre me compro la tarjeta y voy a mi piso. Estoy más escondida y privada porque pienso que me pueden escuchar. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

Per tal de posar un punt i final a aquest apartat sobre les relacions que s'estableixen amb el lloc d'origen, cal esmentar com la crisi econòmica i financera, iniciada l'any 2008, pot estar desenvolupant noves dinàmiques. A tall d'exemple, la crisi pot haver provocat un alentiment en els fluxos motivats pel reagrupament. Els primers anys de la crisi no es detectava una disminució d'aquests fluxos, ja que bona part dels expedients s'havien iniciat amb anterioritat (Domingo i Sabater, 2009). Ara bé, podria ser que en l'actualitat s'apreciés una disminució del reagrupament a causa de la crisi (Domingo i Bayona, 2011; Sánchez, 2013). Segons dades de la Direcció d'Immigració de l'Ajuntament de Barcelona, entre l'any 2007 i l'any 2011 les sol·licituds de reagrupament familiar s'han reduït a la meitat¹²⁴. En un altre ordre, els efectes de la crisi o uns preus més assequibles de les companyies de telecomunicacions poden haver motivat el tancament d'alguns locutoris, tal i com expressava l'interlocutor al fragment següent. Caldrà parar atenció a l'evolució d'aquest processos i com aquests transformen les relacions de les persones immigrades al Pirineu amb el lloc d'origen.

¹²⁴ <http://www.bcn.cat/estadistica/catala/dades/inf/pobest/pobest12/pobest12.pdf> [Data de consulta: 05-06-2012]

Luego arriba del todo, en el pueblo, hay uno [*locutori*] de colombianos, había uno de negritos pero ya no está. (Rosa, Bolívia, 20 anys)

4.3.2.2 Les relacions al país de destinació: paisans, autòctons i veïnatge

Amb la reubicació geogràfica, es produeixen canvis en la grandària, la composició i l'estructura del sistema de relacions personals dels immigrants (Maya, 2006). La relació amb paisans és important a l'arribada ja que aquests ofereixen informació i ajuda tangible, tal i com s'ha vist a l'apartat 4.1.1.2, sobre l'arribada al Pirineu. Així ho expressa el fragment d'entrevista següent.

El que se va primero puede encontrar un piso, y así el que va el segundo tiene una habitación mientras que no tiene otra. Al principio de llegar, llegabas que no tenías donde vivir. (Anabelle, Camerun, 37 anys)

Segons Ávila Molero (2008), l'immigrant ha de tornar a construir les seves xarxes socials. I això, és un procés dur, en el qual cal reinventar les relacions, què a més a més varien amb molta intensitat. Amb el temps, s'incorporen membres de la societat d'acollida. La xarxa de suport guanya en grandària i la composició es fa més diversa, com mostra el fragment següent.

Sí, tengo amigos muy buenos portugueses, muchas personas que las conoces porque iba a buscar la niña al colegio, y claro, allí hablas. Ecuatorianos, bueno, tenía una amiga muy buena marroquí. (Romanitza, Rumania, 21 anys)

La incorporació de membres de la societat local és un element clau de la reconstrucció i de la reorganització de la xarxa personal. Els dos casos següents mostren que les relacions també es produeixen amb població espanyola.

E: *¿Y qué tal, los amigos aquí, tienes muchos amigos, pocos, de dónde son?*

H: Aquí los conozco todos. Aquí [*nom de la capital de comarca*] me conoce mucha gente, españoles, los de [*nom de la capital de comarca*], catalanes, me conoce mucha gente. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

Y en [*nom de la capital de comarca*], pues es *bipartito*, conozco tanto gente de Cataluña como gente extranjera. (Aureliano, Perú, 18 anys)

Així doncs, les xarxes creixen des de l'endogrup cap a l'exogrup, des de la família cap als amics, i des dels compatriotes cap als membres de la societat receptora. No obstant, cal recordar que també es pot donar el procés contrari. Aquest vindria definit per l'homogeneïtzació i la concentració de les relacions personals. Però, per què es tendeix cap a un model o l'altre? Segons autors com Ávila Molero (2008) o Molina, Lerner i Gómez Mestres (2008), les raons es troben en la societat d'origen i en les relacions transnacionals que amb ella teixeixen els immigrants. Mentre es manté un contacte intens amb la societat d'origen, la creació de relacions noves i diverses a la societat de destinació és dèbil. Ara bé, cal prendre en consideració aspectes de la societat de destinació, com per exemple la presència de comunitats de recepció molt homogeneïtzades, els prejudicis, el suport institucional, les polítiques d'integració o la segmentació del mercat de treball. Per Avila Molero (2008) els immigrants segueixen dues estratègies d'integració: l'enclavament ètnic i l'assimilació dispersa. La primera es fonamenta amb una estructura de la seva xarxa concentrada i homogènia. Aquesta xarxa ofereix recolzament social intens alhora que impedeix relacions diverses. La segona, es compon de xarxes segmentades i heterogènies que ofereixen a l'immigrant més capital social, que alhora li facilita més mobilitat social.

Amb l'objectiu d'analitzar i matisar què succeeix al Pirineu, s'estudiaran els següents punts: la relació amb paisans, amb estrangers d'altres nacionalitats, amb autòctons i amb veïns, i el cas concret dels matrimonis mixtos.

a. Relacions amb paisans

En alguna mesura, l'opinió pública tendeix a creure que les agrupacions de persones d'una mateixa nacionalitat dificulten la integració. Però realment, existeix un vincle entre agrupacions de connacionals i segregació de la resta de la població? I, si és així, quins motius produeixen tal situació?

Maya (2004) ofereix la resposta quan exposa que les relacions entre compatriotes, que en el moment de l'arribada han atenuat els efectes de la separació, poden produir un efecte de segmentació amb la població de nacionalitat espanyola. Quan el recent immigrant arriba al lloc de destinació, busca el suport de persones similars, generalment connacionals (familiars o amistats) amb qui probablement ja havia establert comunicació. D'aquesta

manera busca minimitzar les conseqüències negatives que provoca la migració. En altres paraules, vol realitzar el dol acompanyat, amb persones properes. Això limita les seves relacions.

En suma, el contexto de relaciones intergrupales y los procesos de segmentación laboral y desplazamiento en cadena se refuerzan mutuamente en la formación de comunidades de inmigrantes. En el caso de los extranjeros de grupos desfavorecidos, dichas dinámicas tienen como resultado probable la reclusión en colectivos aislados. (Maya Jariego, 2004: 7)

Així, la proximitat derivada de l'origen, i d'aspectes com la llengua o d'alguns hàbits, pot facilitar el vincle entre paisans. D'alguna manera ho expressava una dona entrevistada: *Pues claro, uno no puede dejar a su paisano a la calle.* Maya (2004) destaca l'endogàmia de les relacions. Tanmateix, les persones d'un mateix origen no sempre connecten pel sol fet de ser connacionals. Les diferències socials, o les diferències locals de l'origen poden ser factors que expliquen la no-relació entre paisans. El testimoni següent ho explica.

Una dona d'Algèria amb una carrera universitària amb una dona del camp que no sap llegir i escriure no hi ha cap lligam. No es troben còmodes l'una amb l'altra. Hi ha una tensió de classe social molt forta. I també racisme entre ells, vers nosaltres, etc. (Nora Muntanyola, Coordinadora de l'Àrea de la Dona i Immigració del Conselh Generau d'Aran, Vielha)

A més, també s'ha observat cert "ofec" o rebuig en les relacions entre connacionals. Les relacions que es basen en l'interès particular d'un dels membres o els estereotips negatius que s'atorguen a una comunitat són situacions exposades per algunes de les persones entrevistades.

Cuando entablas una relación con los de tu mismo país esperan que les ayudes en algo, ¿a qué voy?, a que muchos de los que trabajan aquí, trabajan haciendo oficios varios y todos buscan el amigo colombiano. Solo por ser paisanos compartimos la cultura, pero también algunos piensan o esperan que les tiendan la mano dándoles algún tipo de ocupación. Y muchas relaciones se basan en eso. (Julio, Colòmbia, 33 anys)

Pero la verdad es que cuando hay una pelea aquí en el pueblo, no pregunta nadie quién fue porque se sabe que fueron los rumanos. Te digo la verdad, y ya te he dicho antes que me da vergüenza por ser rumana por lo que pasa. Porque la gente trabajadora y la gente buena pagan por lo que hace la gente que no tiene nada mejor que hacer. (Romanitza, Romania, 21 anys)

Hi ha dos aspectes a subratllar que afecten especialment l'àmbit d'estudi. Primer, el gruix de població estrangera que hi ha al Pirineu és escàs i divers. Això suposa que les relacions socials exclusivament amb paisans siguin complicades de dur a terme. Per tal d'il·lustrar la diversitat de nacionalitats s'ha aplicat l'índex de Shannon¹²⁵, adaptat de l'aplicació que en va fer l'Observatorio de Inmigración Ikuspegi@k (2011), com es pot observar a la taula 4.10. El resultat es tradueixen en una alta diversitat a la comarca de l'Alt Urgell, comparable a la que es pot trobar a la ciutat de Barcelona. A la Cerdanya i al Pallars Jussà, la diversitat de nacionalitats és equiparable a la que es pot trobar a la comarca del Barcelonès. L'índex de diversitat és més baix a l'Alta Ribagorça, la Vall d'Aran i el Pallars Sobirà. Amb tot, cal tenir present que el nombre de població al Pirineu és més reduït que al conjunt de Catalunya.

Taula 4.10: Grau de diversitat de nacionalitats per comarques mesurat a partir de l'índex de Shannon, 2011

Alt Urgell	3,16
Alta Ribagorça	2,1
Cerdanya	2,82
Pallars Jussà	2,8
Pallars Sobirà	2,42
Val d'Aran	2,52
Barcelonès	2,81
Barcelona ciutat	3,06
Catalunya	3,95

Elaboració pròpia

Segon, la fisonomia de l'àmbit d'estudi es constitueix de pobles petits i amb espais d'interrelació poc diversos, si es compara amb les grans ciutats. Així doncs, les relacions amb paisans al Pirineu queden limitades pel seu nombre relativament baix i per espais de relació, en general, poc diversos.

¹²⁵ L'Índex de Diversitat de Shannon és un índex emprat per mesurar la diversitat ecològica. S'ha usat per mesurar la diversitat de nacionalitats presents en un territori determinat en relació a la quantitat relativa d'individus de cadascuna d'aquestes nacionalitats. El resultat no es situa dins de cap rang, parteix de 0 i el seu increment suposa un major grau de diversitat. El seu càlcul s'ha fet amb el software especialitzat PAST (Paleontological Statistics), vegeu <http://folk.uio.no/ohammer/past/> [Data de consulta: 04-03-2012]

b. Relacions amb estrangers d'altres nacionalitats

Les relacions entre població estrangera de diferents nacionalitats es produeix de forma similar a les relacions entre connacionals. Cal considerar dos aspectes.

Primer, pel fet de ser estrangers i immigrants, la població estrangera de diferents nacionalitats comparteix certes característiques. Un perfil sociodemogràfic sobretot jove, l'experiència de migrar i unes motivacions principalment de caire laborals són elements que defineixen a grans trets la població immigrada al Pirineu. La tendència a l'agrupació entre semblants que exposa Maya (2004, 2006) produiria unes relacions majors entre població estrangera, que entre població estrangera i població espanyola.

Segon, les característiques del poblament de l'àmbit d'estudi, "dispers arreu del territori però concentrat en viles i petites ciutats al llarg de les valls principals i les vies de comunicació que hi transcorren paral·lelament" (Tulla i Pallarès, 2008: 101), fan que les relacions es produeixin més entre altres nacionalitats i no tant amb la mateixa nacionalitat. El nombre de persones de la mateixa nacionalitat és menor que en grans ciutats i les relacions forçosament han de ser més diverses. Un exemple d'això és que existeix, com es veurà més endavant, una certa tendència a crear associacions d'immigrants generalistes. Per generalistes s'entén que aquestes associacions engloben a tots els immigrants, sense discernir segons la nacionalitat. Tot i així, hi ha una tendència a agrupar-se entre semblants, encara que tinguin nacionalitats diferents, tal i com es desprèn del fragment següent.

Por lo general, a ver, para que hay que mentir, uno se junta con sus iguales. Por ejemplo los españoles se juntan con otros españoles en Ecuador, ¿por qué? porque es normal, porque se recuerdan de su tierra, de su lengua, de sus costumbres. Ahí mismo, en ese grupito [*m'assenyala un grup*] hay cuatro colombianos, tres ecuatorianos, dos bolivianos y un peruano. Son diferentes pero hay algo en común. A ver, con españoles sí que tenemos relaciones, pero menos. Nosotros nos llevamos muy bien aquí con todos. Ya llevamos aquí ocho años en este pueblo. Y conocemos a todo el mundo y todo el mundo te conoce. Por lo general nos relacionamos más con inmigrantes, sean rumanos, sean de donde sean. Con tal de que seas inmigrante, ya tienes algo en común. (Marcelo, Ecuador, 42 anys)

Val a dir que probablement, el lloc on hi ha major interacció entre les persones estrangeres de diferents nacionalitats és a la feina. La coincidència en determinades activitats i en llocs

de treball, generalment, de baixa qualificació, dibuixen un escenari idoni per a relacions de diferents nacionalitats. Els dos fragments següents fan referència al treball en la construcció, i mostren la diversitat de nacionalitats que ha pogut coexistir.

Cuando fuimos 50 trabajadores, había portugueses, marroquíes, argelinos, rumanos, colombianos, sudamericanos, ¡buah, lo que había! De todo... (Andrei, Romania, 38 anys)

Allò va ser una obra molt gran a la Molina, li dèiem que era el Fòrum de les Cultures, en broma, perquè clar anaves allà i era una cosa molt bèstia. (Júlia, Espanya, 28 anys)

c. Relacions amb autòctons

El tipus de relació que es genera sovint és d'ajuda o de solidaritat, des de població de nacionalitat espanyola cap a població de nacionalitat estrangera, sobretot en els primers temps de l'arribada. Aquesta relació es podria veure afavorida per un tipus de poblament on hi ha poc anonimat i el coneixement de la situació específica dels veïns pot despertar aquest tipus de sentiment i d'acció de caire solidari. Els dos testimonis que segueixen exposen en què es tradueix aquesta ajuda.

Sí, yo, a ver, me saludo en la calle con casi todo el mundo y me han ayudado, y se han portado muy bien. (...) Pues con un consejo, económicamente no, vale, porque tampoco he ido a pedir dinero por ahí. Pero por ejemplo, mis jefes del restaurante pues me regalaron un coche, que era un coche que ellos ya no utilizaban, pero es igual me han regalado un coche que para mí esto fue un gesto muy bonito. Eso es pues mira, con un consejo o a la hora de buscar trabajo, pues mira también. (Constanta, Romania, 41 anys)

Hay muchas personas buenas que he conocido. Siempre me han tratado bien. Siempre me han dado muchas cosas para mis hijos. Siempre me están regalando cositas. Hasta en mi piso me traen verdura porque me llevo bien con la gente. (...) Una señora que tiene huerto en Puigcerdà, y una señora que viene desde Oliana, le trae de todo a mi hijo. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

El fet que el Pirineu es caracteritzi per tenir poblacions petites, pot incidir que l'accés a noves relacions sigui més fàcil. A les entrevistes analitzades es repeteix sovint que el fet que siguin pobles petits, dificulta la formació de comunitats tancades i els llocs de trobada són diversos, tal i com suggereix l'interlocutor.

Al ser més petit, vulguis o no, és més fàcil que et relacionis amb altra gent. Hi ha espais informals, tipus el mercat, els llocs on s'ha d'anar a comprar, l'escola, els locals d'oci. Dificilment tu pots passar simplement...és a dir, difícilment tu ets pots tancar amb un cercle com sí ho pots fer en ciutats més grans. (Pere Campí, Coordinador Territorial de la Secretaria per a la Immigració de la Generalitat de Catalunya a l'Alt Pirineu i Aran, Tremp)

Les persones de nacionalitat estrangera entrevistades mostren tenir una relació bona amb persones de nacionalitat espanyola. Ara bé, en algunes de les entrevistes realitzades es detecta certa dificultat a l'hora de tenir amics, no tant coneguts, sinó amics íntims, especialment quan es tracta de població de nacionalitat espanyola. Diversos factors poden confluïr en les dificultats per establir relacions més íntimes. Des del punt de vista dels estrangers, aquestes poden ser la dificultat per l'idioma o la manca de temps i horaris compatibles a causa del tipus de treball, tal i com mostren els dos casos següents.

¿Amigos? No, no tengo tiempo. Trabajo tanto que cuando tengo tiempo me gusta estar en casa sola y tranquila. (Tsveranka, Bulgària, 37 anys)

Aquesta dona, jo li preguntava si havia conegut algú i diu que "no, com que no parlo cap llengua bé". (...) Jo la vaig veure com va arribar i la veig ara. No està malament, però no està bé. (Nora Muntanyola, Coordinadora de l'Àrea de la Dona i Immigració del Conselh Generau d'Aran, Vielha)

En la població entrevistada de nacionalitat espanyola, resulta més comú trobar referències a les bones relacions, a l'aportació positiva o a la manca de conflictivitat que a referències negatives. Hi ha qui, però, mostra no tenir una relació d'amistat amb població de nacionalitat estrangera, a banda de la relació laboral.

Realment nosaltres contacte així directe o haver fet amistat, no. La més així propera va ser l'Annie, que va sortir amb... Clar, és que el nostre *plan* és anar a treballar i després véns aquí. No vas al bar i mira tu d'aquí i jo d'allà, no els coneixes. I quan sorties i així, doncs clar més amb la colla. (Júlia, Espanya, 28 anys)

D'altra banda, es percep que hi ha cert sentiment no manifest en la població espanyola entrevistada de distanciament cap a part de la població estrangera. És el "ser de fora", que assenyala Sucarrat (2006), per a la població nouvinguda, però al qual cal afegir que aquests nouvinguts són estrangers. L'efecte d'això és que es genera una mena de barrera per a les

relacions interpersonals. Aquest fet té unes conseqüències clau en la relació entre les persones de nacionalitats diferents. Tenint en compte la tendència homofílica exposada per Maya, citada anteriorment, això condicionarà les relacions entre autòctons i immigrants, tal i com es desprèn dels fragments següents.

Yo sé que de aquí nunca tendré una amiga de verdad. Porque no lo veo... no lo aceptan a uno como tal. Y mira con todo, estoy bien relacionada. Pero yo, lo que te digo, puedo ser más amiga de ella [*es refereix a la companya de feina*] que es rumana, que una persona de aquí. Yo he tratado de acercarme a personas de acá y del entorno de acá, pero tú eres siempre el inmigrante, ¿no? Pero es lo que te digo, porque yo juego con todas las de allí arriba -porque allí arriba estoy en el equipo de *bitlles*-. Podemos hablar y compartir, pero solo eso. Sólo quieren compartir el rato, el momento, pero después ya está, después nada más. (Ángela, Colòmbia, 41 anys)

Aquí una cosa bona, és que al ser llocs petits no es poden fer barri gueto, com en altres llocs, com Hospitalet, perquè el lloguer és més barat, etc. Aquí això no passa. El fet de no poder agrupar-se es relacionen més. Però, per altra banda això és una zona de muntanya i aquí sempre ets de fora, l'immigrant encara és més de fora. (Caporal Cèsar, Mosso d'Esquadra. La Seu d'Urgell)

Abans de finalitzar aquest punt, cal esmentar dos aspectes. Primer, les persones adultes entrevistades comenten en relació als nens i a les nenes estrangers, hagin nascut a l'Alt Pirineu o no, la major facilitat que tenen per una bona relació amb els nens i les nenes de nacionalitat espanyola de la seva edat. Els nens tenen una major interacció en relació als adults, que acostumen a ser més restrictius.

Ella va arribar amb 16 anys i clar, pràcticament ni parlava castellà, però és una noia molt intel·ligent. Llavors com que és una noia molt espavilada, i és una noia llesta, ha estudiat, parla anglès, italià, català. Sí, entre nosaltres hi ha una relació d'amistat, de confiança i de...d'ajuda mútua. Quan necessita o necessites *algo* sempre tens algú amb qui pots comptar. Sí, ella seria un exemple d'una adaptació i una integració total. Ella sí que ha tingut amistats i parelles. (Jordi, Espanya, 38 anys)

Segon, el lloc de treball té una importància primordial com a espai de relació entre persones de nacionalitat estrangera i persones de nacionalitat espanyola (Samper i Moreno, 2009). El cas següent posa de manifest que les seves relacions laborals es limiten a població espanyola. Si bé en aquest cas no s'especifica si la interacció és amb persones autòctones, en

la majoria casos analitzats la població espanyola, bé era autòctona, bé havia immigrat força temps endarrere.

E: *Y ¿cuánta gente trabajáis en la empresa?*

S: Ahora somos cuatro, más el jefe.

E: *¿Todos de Mali?*

S: No, todos españoles, menos yo. (Samuel, Mali, 41 anys)

d. Relacions de veïnatge: la paradoxa de l'anonimat (alguns el volen, d'altres el dolien)

Les relacions de veïnatge es poden limitar a relacions que s'estableixen a l'escala quan són habitatges plurifamiliars o al carrer quan són habitatges o pobles que tenen dimensions reduïdes. Tanmateix en aquest cas es té en compte les relacions que es produeixen al poble. S'esmenta sovint a les entrevistes la idea de que *tothom es coneix*. Atès que els pobles i les ciutats del Pirineu no són de grans dimensions té força sentit, com mostra el fragment següent.

Todo el mundo conoce qué hace el otro. La diferencia de la ciudad es que cada uno va a su aire ¿sabes? allí nadie sabe, pero aquí todo el mundo se conoce. Y para vivir aquí también se tiene que ser una persona que no cree muchos problemas. Vigila que... (Anabelle, Camerun, 37 anys)

Per Salamon i Mac Tavish (2009) les comunitats rurals tenen certes característiques per la seva mida reduïda de població. Segons els autors, el que caracteritza aquest tipus de poblament és la història comuna compartida, coneguda per tots, el control i la confiança entre els seus habitants. El control social es basa en la manca de privacitat, la vigilància, la xafarderia i la preocupació per la reputació familiar. El final del fragment d'entrevista anterior és aclaridor en aquest sentit "vigila que...".

Els efectes que produeix aquesta situació és valorada per part de la població estrangera de forma positiva o negativa, segons les experiències del narrador o els temes que es tractin. Així, en relació a les grans ciutats, hi ha aspectes que es valoren positivament. Hi ha qui veu en el fet de ser poca població una oportunitat per la bona convivència entre la població espanyola i la població estrangera, perquè no hi ha l'aïllament que es produeix en grans ciutats. Un dels testimonis recollits s'expressava d'aquesta manera: "En las grandes

ciudades, te aíslas. Y aquí tienes la gran suerte de poderte interrelacionar con los vecinos. Mira, Jordi está haciendo pareja lingüística con una africana". Val a dir que la persona que s'expressava en aquests termes és molt activa social i políticament. La vigilància, el control o la possibilitat de conèixer la persona amb nom i cognom, són aspectes ben valorats i que s'observen a les entrevistes, tal i com mostren els fragments d'entrevista següents.

Aquí el niño sale con la bici, a casa de un amigo, no hay ningún problema. Siempre hay algún vecino que está mirando, somos tan pocos que nos conocemos todos (Pedro, Uruguai, 45 anys)

A ver, en el valle estamos bastante bien integrados. Mucho mejor que en las ciudades grandes (...). No es el rumano, es él: Andrei o Constanta. Aquí conocen más a la persona porque es un pueblo pequeño y ya nos conocemos todos. Es mejor. Ya te digo, vas a Barcelona y dices que eres rumano y ya te miran mal. (Andrei, Romania, 38 anys)

En una ciudad no puede ser, una ciudad no puedes compararla a la familia. En la gran ciudad, cada uno sale y no sé qué. En una ciudad difícil, difícil. En los pueblos pequeños siempre hay más cariño, hay más confianza, hay más cosas porque todo se ve. Si fallas todo se ve. Si fallas con uno, fallas con todos ¿sabes? (...) (Abdul, Marroc, 33 anys)

Els aspectes negatius parlen d'una manca d'anonimat excessiva. Això pot generar molèsties. El testimoni següent exposa com *tot es coneix: es coneix l'hora que el veí surt de casa, cap a on es dirigeix i amb qui*.

A ver, yo venía de un pueblo y ya sé lo que es, pero es que aquí se sabe todo. A qué hora te vas de casa, a qué hora sales, a qué hora comes, dónde vas, con quién vas, con quién te juntas. A veces la mala gente que habla así algunas veces me ha jodido y me ha hecho daño. (Romanitza, Romania, 21 anys)

En l'actualitat han disminuït les necessitats cooperatives que caracteritzaven les societats rurals agràries tradicionals. Cada cop més la població es cenneix a unes pautes individualistes, i valora més la privacitat. Per tant, el control social generat a partir de la manca d'anonimat pot ser molest. El mateix testimoni exposava:

No puedes hacer nada, no puedes pararte a hablar con alguien, no puedes ir a tomar un café con nadie porque la gente habla y lo que pasa es que no cuentan lo que han visto sino que cuentan mucho más. (Romanitza, Romania, 21 anys)

Segons González i Camarero (1999) les transformacions en el model de desenvolupament rural, tenen a veure amb els canvis en l'economia local, en les relacions socials i en la representació col·lectiva de la ruralitat. Aquests canvis tenen a veure amb la flexibilització de la producció rural, i que aquesta es carrega de significacions de tipus identitari o de valors com la preservació de la naturalesa. La representació col·lectiva deixa de veure allò que és rural com quelcom tancat, endarrerit, marginal o improductiu per ser un referent d'arrelament i identitat, dipòsit de memòria col·lectiva, escenari de sociabilitat o lloc de qualitat de vida. Tanmateix, això no es contradiu amb el fet que les relacions socials es distingeixen per una individuació i una major importància de la privacitat.

Pero los procesos de cambio que hemos detectado en la esfera económica local, implican también a las relaciones sociales en sentido amplio y de poder en sentido más estricto; a la definición o representación de la identidad colectiva, ya que desafía las condiciones de partida o contexto de una sociedad e inicia un proceso que puede acabar alterando la estructura social. (...) Los aparentes procesos de subjetivación e individuación y la cada vez mayor importancia de la privacidad, consecuentes a la nueva ética posmoderna, no nos han de hacer ignorar la importancia que adquiere la redefinición de los papeles y las estrategias de los agentes colectivos o grupos sociales. (González i Camarero, 1999: 64)

Les transformacions en la representació de la ruralitat com a lloc de qualitat de vida i ambiental, d'un estil de vida diferenciat i tranquil, no han impedit que persisteixi la idea que la població del Pirineu és *tancada*. Aquesta idea apareix de forma reiterada en les entrevistes. Com també apareix el fet que això dificulta les relacions entre persones de nacionalitat estrangera i persones de nacionalitat espanyola. Com diu una de les persones entrevistades en relació a aquest fet, "pueblo chiquito, infierno grande".

Ja és complicat en un poble tancat, petit, que vingui gent de fora, que és que són pobles tancats i és així. (...) Sempre que ve gent de fora, la gent és poc receptiva i a vegades a la defensiva, *què volen aquesta gent?* (Oriol, Espanya, 30 anys)

Bueno, el ámbito del Pirineo es un poco cerrado. Si vas a [nom de capital de comarca] te encuentras con gente un poco más abierta. Pero el Pirineo, no. Es un poco cerrado. Este pueblo en particular es muy cerrado. Tiene muy mala fama. Pueblo chiquito, infierno grande. (Aureliano, Perú, 18 anys)

El gran problema de la [nom de comarca], con nosotros es, cómo te podría decir...es que el catalán no es tan abierto, es muy reacio a otra persona que viene de fuera. (Pedro, Uruguay, 45 anys)

Val a dir que alguns, quan comenten aquest fet, afegeixen que amb el temps les persones es van coneixent. En ser pobles de petites dimensions la interacció està a l'abast de tothom, i és gairebé inevitable, com s'exposa al primer fragment d'entrevista. En un context com el de l'àmbit d'estudi, sembla que els contactes sorgeixen i són potser fins i tot inevitables, com exposa el testimoni. Això denota un altre cop una visió positiva d'aquest tipus d'interacció. Ho resumeix el segon testimoni, per a qui trobar-se amb gent i saludar-se l'ajuda a sentir-se millor.

És que aquí la gent és molt tancada. (...) Perquè qui més qui menys, encara que sigui el més tancat de tots parla amb algú, coneix algú o es fa amb algú de fora. (Alba, Espanya, 29 anys)

Te encuentras mucho mejor cuando la gente no es que sea amigo tuyo sino que habla contigo, solamente que te encuentre en la calle y hable un ratito contigo es algo que te estimula, te sientes más tranquilo. Mira a mí gracias a Dios no me ha pasado nada para impedir de vivir bien, no he tenido problemas. Al principio sí que tenemos problemas pero ahora no. (Sabina, Romania, 40 anys)

e. Els matrimonis mixtos

A mida que passa el temps les xarxes s'amplien i les relacions familiars poden deixar de ser exclusives, així com les relacions amb similars. En aquest punt té sentit parlar de la presència dels anomenats matrimonis mixtos o bi-nacionals. Al Pirineu s'observa una evolució creixent de matrimonis mixtos, ja tingui la nacionalitat estrangera l'home o la dona. El creixement és significatiu, com es pot veure a la taula 4.11. De fet, si es compara amb la resta d'àmbits de Catalunya¹²⁶, l'Alt Pirineu i Aran té un percentatge elevat de matrimonis mixtos. Entre l'any 2000 i l'any 2010 el percentatge d'aquests matrimonis va ser en general superior al conjunt de Catalunya, segons dades del Moviment Natural de Població. A més, l'any 2011 es situa en quart lloc, després de l'Àmbit Metropolità, de les comarques de Girona i de les Terres de l'Ebre.

¹²⁶ <http://www.idescat.cat/cat/idescat/publicacions/catalog/pdfdocs/dossier08.pdf> [Data de consulta: 22-08-2012]

Taula 4.11: Evolució del nombre de matrimonis mixtos a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2010

	Ambdós espanyols	Ambdós estrangers	Matrimonis Mixtos	Matrimonis Mixtos a Catalunya
2000	93,10	0,99	6,40	5,68
2001	90,87	0,96	8,65	7,00
2002	84,43	3,77	12,74	9,38
2003	74,81	5,19	20,74	13,40
2004	73,73	7,84	19,22	15,64
2005	76,17	4,69	20,31	16,55
2006	69,86	7,80	23,05	18,19
2007	75,00	7,86	21,07	20,36
2008	61,51	10,2	33,22	23,79
2009	62,03	8,44	31,65	27,16
2010	61,11	7,94	33,73	26,69
2011	73,36	6,97	22,95	24,72

Font: Moviment Natural de la Població. Institut d'Estadística de Catalunya

El temps d'assentament i l'augment de població estrangera en el període 2000-2012 explica en bona mesura l'augment de les unions entre persones de diferent nacionalitat. D'acord amb Rodríguez (2004), una de les conseqüències de l'assentament permanent d'immigrants és la formació de matrimonis mixtos.

Els matrimonis mixtos més comuns al Pirineu es produeixen entre homes espanyols i dones estrangeres, com succeeix a la resta de Catalunya. A més, les dones acostumen a ser de nacionalitats llatinoamericanes o de l'Europa de l'Est. En menor mesura es produeixen entre dones espanyoles i homes estrangers, i a força distància entre persones de diferents nacionalitats estrangeres. Es pot pensar que les nacionalitzacions de persones estrangeres poden estar contribuint al creixement de matrimonis entre població estrangera i població espanyola. Cada cop més és evident que persones que fa uns anys que han immigrat estiguin aconseguint la nacionalitat espanyola. D'altra banda, hem de recordar que el matrimoni és un mecanisme que pot ser utilitzat amb altres finalitats, més enllà de la afectiva, com ara la regularització del cònjuge que tingui una nacionalitat estrangera.

D'acord amb Rodríguez (2004) predomina certa endogàmia segons la nacionalitat en les unions matrimonials, però insisteix en la importància de factors socioeconòmics. Si bé, les

raons de tipus cultural no tenen el pes que sovint se li atorga a la formació de matrimonis mixtos, el testimoni de següent expressa que hi ha en alguna mesura cert rebuig o prejudici als matrimonis mixtos. En el cas que exposa (dona espanyola i home camerunès), la visibilitat de la diferència (nacional, cultural o la que se li atorgui) és molt evident. La interlocutora exposa que les dones espanyoles que s'ajunten amb camerunesos són fortes. S'entén que es refereix al fet que aquestes dones aguanten el pes d'actituds discriminadores o racistes. El segon testimoni expressa una idea similar.

Con los nuestros, hay [*referint-se al matrimoni mixte*]; pero las chicas de aquí, que se casan con paisanos son fuertes ¿sabes? Cómo te digo, el pueblo miran y dicen "Ay, pero mira esta que va con un..." ¿me entiendes? (Anabelle, Camerun, 37 anys)

A mí no es que, nunca me trataron mal ni mucho menos, pero yo veía que había poco de racismo por qué de pronto será porque mi novio, que era el señor este español, de pronto será por eso porque ha habido muchos malos comentarios. Hay que decir las cosas como son: por una pagamos todas. (Gabriela, Ecuador, 47 anys)

4.3.3 Espais de trobada, espais de confidències

Per espais de trobada s'entenen els llocs on les persones immigrades estableixen interaccions i construeixen relacions amb altres persones, siguin immigrades o no. En aquests espais es produeixen tot tipus de situacions, entre les persones: trobades breus o llargues; somriures, negociacions o discussions profundes o superficials, organitzades o improvisades, etc. Uribe (2007), referint-se a Erving Goffman, exposa com sistematitzar les diferents interrelacions:

Per fer-ho, la sistematització del món de la interacció per part de Goffman proposa abordar-lo a través de dues grans categories: d'una banda, les interaccions focalitzades, aquelles que suposen l'acceptació del manteniment ni que sigui per un moment d'un sol focus d'atenció visual i cognitiva amb una altra o varies persones. De l'altra, les interaccions no focalitzades, formes de comunicació interpersonal que resulten de la simple copresència. També distingeix entre situació social, definible com qualsevol ambient en què és possible un control recíproc tal, perllongable per la circumstància del temps en què els subjectes implicats es trobin en immediata presència física i de l'altre i que s'estén a tot l'espai en el qual aquest control és possible; ocasió social, esdeveniment que succeeix en un temps i un lloc específic i que dicta el to per allò que succeeix en el seu interior i durant el seu desenvolupament; i l'encontre social,

ocasió d'interacció cara a cara que comença quan els subjectes s'adonen què han entrat en la presència immediata d'altres i que acaba quan ells capten què han sortit d'aquesta situació de participació recíproca. (Uribe, 2007: 37-38)

Els encontres, les ocasions i les situacions poden ser el començament de la formació de relacions socials de les persones immigrades i desenvoluparan diferents funcions, com ara per exemple una ajuda més material o una amistat. L'exemple que es mostra en el tall següent il·lustra com alguns espais que es troben al Pirineu (el locutori i l'oficina de l'ONG la Seu Solidària) fomenten la creació de relacions.

A Teresa la conecí los primeros tiempos en el 2005, en la oficina de la *Seu Solidaria*. Es un lugar que cuando uno recién llega conoce mucha gente de la misma condición de inmigrante; entras a hablar por teléfono en el locutorio, donde claro quién va son los inmigrantes, y así hablando con uno y con otro. (Isabel, Argentina, 50 anys)

Més enllà d'aquesta categoria relacional que se li suposa a aquests tipus d'espais, també és interessant afegir una altra categoria que té a veure amb la identitat. Partint d'un estudi de Chacko (2003) sobre els *espais ètnics*, el caràcter distintiu dels espais de trobada es fonamentarà en dos aspectes: primer, per un enfocament internalitzat de l'espai, és a dir per la identificació que encarnen les experiències viscudes pels membres que el freqüenten; i segon, per les percepcions externalitzades d'ells com a lloc de representació ètnica o nacional. Així, és comú trobar elements simbòlics o representatius que són significatius per la persona immigrada en els espais de trobada, com per exemple pot ser el mapa de la República Dominicana en un bar d'un poble pirinenc (vegeu Imatge 2), regentat per un matrimoni entre un home espanyol i una dona dominicana.

Imatge 2: Interior de comerç en un municipi del Pirineu

Fotografia realitzada per A.Solé, 02-07-2011 (la Pobra de Segur, Pallars Jussà)

Al Pirineu aquests espais de trobada i les interaccions i relacions que s'hi generen presenten certes especificitats donades per les característiques de poblament: pobles petits, dificultat d'accés a determinades poblacions, nombre reduït i percentatge elevat de població immigrada, etc. Tots aquests elements, i d'altres, es tindran en compte en l'anàlisi dels espais de trobada al Pirineu.

a. Comerços "ètnics"

L'ús habitual del terme "comerç ètnic" prové de la terminologia i la literatura anglosaxona sobre el fenomen de l'empresariat d'origen immigrant -*ethnic entrepreneurship*, *ethnic business*, etc.- (Solé, Parella i Cavalcanti, 2007). La literatura científica francesa també adopta el terme. Ma Mung, Body-Gendrot i Hodeir (1992) proposen una definició del comerç ètnic. Es

refereixen a aquelles activitats practicades per persones que utilitzen els recursos de solidaritat ètnica per aconseguir finançament, subministrament de productes, reclutament de personal, i que dirigeixen els seus productes i serveis específics cap als seus connacionals en primer terme. L'autor posa èmfasi en l'ús de la xarxa ètnica o de paisans per al funcionament del comerç; en canvi, la clientela pot ser connacional o no ser-ho.

Un dels tret característics del comerç ètnic és el rol que desenvolupen com a lloc d'intersecció de persones, immigrades o no immigrades. Per a Solé, Parella i Cavalcanti (2007), els comerços de barri i de proximitat juguen un paper clau en la vertebració comunitària i actuen de *nòduls* que permeten la interconnexió de persones diverses (en quant a nacionalitat gènere o edat). Els autors distingeixen quatre tipus de comerços ètnics (vegeu taula 4.12).

Taula 4.12: Tipologia de comerços ètnics

1) Mercats situats en nínxols marginals. Són llocs de treball rebutjats pels empresaris autòctons per la seva escassa rendibilitat econòmica i la duresa de les condicions de treball, com ara bars o basars. Acostumen a ser empreses basades en la solidaritat ètnica o la família i amb força presència de dones.   2) Comerços pròpiament ètnics, que ofereixen productes i serveis orientats a les necessitats de la comunitat connacional, o a una clientela més àmplia. Aquest tipus de negocis, com ara botigues d'alimentació o locutoris, es converteixen moltes vegades en centres de reunió.   3) Els mercats de productes exòtics, que converteixen els productes i símbols propis del lloc d'origen en mercaderies rendibles (per exemple, les botigues d'artesanía o els restaurants ètnics).   4) Negocis relacionats amb mercats de productes segmentats, que tenen a veure amb la producció <i>low cost</i>, ja sigui important o fabricant clandestinament, i la venda a un preu inferior que la dels empresaris autòctons.

Font: Solé, Parella, Cavalcanti, 2007: 37-40

Cal parar atenció al segon tipus, els "comerços pròpiament ètnics", per les possibilitats d'interacció que ofereix. Dit d'una altra manera, aquest tipus de llocs són espais d'encontre, de relació i de conversa. Segons una de les persones entrevistades, què és la propietària d'un comerç d'alimentació, la botiga és el *refugi de moltes persones*. És interessant destacar com la interlocutora exposa que es produeixen converses, a vegades, sobre problemes, i com a exemple comenta el cas de treballadors estrangers als quals no es paga. Val a dir que el tipus de poblament del Pirineu, on "tothom es coneix", segurament facilita que es produeixin aquest tipus de converses.

Y incluso me han comentado, como ya te digo, esa tienda tiene productos latinos, y es el refugio de muchas persona. Porque vendes productos y vienen a comprar, y charlamos. Y hay personas que me cuentan sus problemas como así como te estoy contando lo mío: como yo he llegado, dificultades, personas que hacen trabajos y no pagan, que no te pagan, y se lo hacen tanto a hombres como a mujeres. (Gabriela, Ecuador, 47 anys)

Els límits que imposa una orientació ètnica exclusiva fa que els negocis derivin cap a una diversificació de la clientela (Solé, Parella, Cavalcanti, 2007). Malgrat que aquest tipus de comerç estan orientats a satisfer necessitats d'una clientela majoritàriament formada per connacionals també atreuen població autòctona, ja sigui pels preus, que acostumen a ser reduïts, pels productes, que sovint només es troben en aquest tipus de comerç o per l'horari comercial, més ampli en general.

A vegades, els comerços d'alimentació ètnics integren altres tipus d'articles -és el que Buckley (2006) anomena comerços mixtos-, productes que es poden trobar a qualsevol supermercat, o productes alimentaris d'altres indrets. D'aquesta manera atreuen immigrants d'altres nacionalitats amb unes necessitats similars o població espanyola, que cada cop més coneix i es relaciona amb productes d'altres països. A més, és una forma d'oferir en un mateix espai, tota classe de productes, cosa que permet optimitzar el temps del client. En el fragment següent una dona entrevistada, comenta com la seva mare, de nacionalitat espanyola, freqüenta un comerç ètnic en un municipi de l'Alt Urgell.

E: Em sembla que hi ha una botiga de productes al carrer...

A: Sí, la botiga llatinoamericana. La meva mare hi va perquè li agrada comprar coses d'allà.

(Alba, Espanya, 29 anys)

La imatge 3 és un testimoni de com s'integren diferents activitats en un mateix comerç (locutori, internet, carnisseria i alimentació). Aquest comerç es troba a una de les capitals comarcals de l'àrea d'estudi, i és l'únic en aquesta capital. L'escassa competència en aquest sector pot afavorir la concentració en dos sentits. El primer té a veure amb una concentració de funcions, amb la qual cosa s'inclou un major segment del mercat, i el segon té a veure amb la centralització de reunions o manifestacions de caràcter "ètnic" o immigrant.

Imatge 3: Comerç en capital de comarca de l'Alt Pirineu i Aran

Fotografia realitzada per A.Solé, 02-07-2011 (Tremp, Pallars Jussà)

La imatge 4 està realitzada a l'interior del comerç. Aquest il·lustra com el comerç esdevé un lloc d'encontre de diferents estratègies per part d'immigrats que potser no tenen el mateix origen. En una porta interior de l'establiment hi ha un taulell d'anuncis "improvisat". Hi ha un cartell que demana diners per a la mesquita, hi ha algú que ofereix fer *harapas*, àpat d'origen bolivià, hi ha qui ven un cotxe i hi ha qui ofereix alberg. L'amalgama de nacionalitats és evident. La manca d'una xarxa sòlida en la població estrangera, en comparar-la amb la població espanyola, segurament motiva l'ús d'aquests espais com a lloc d'encontre. A més, pot ser que el nombre reduït d'estrangers faciliti una major interacció entre comunitats estrangeres de diferent nacionalitat.

Imatge 4: Interior de comerç en capital de comarca de l'Alt Pirineu i Aran

Fotografia realitzada per A.Solé, 02-07-2011 (Tremp, Pallars Jussà)

Cal dir que en general aquest tipus de comerços es situen als pobles més grans, principalment a les capitals de comarca, on hi ha més consumidors potencials. La seva situació i connexió amb centres més grans com Barcelona o Lleida també facilita que proveïdors o que els mateixos propietaris tinguin una bona connexió amb els llocs on van a comprar els productes, tal i com exposen els dos interlocutors en els següents paràgrafs. El primer interlocutor és propietari d'un restaurant i el segona és propietari d'un comerç d'alimentació, ambdós situats en una de les capitals de comarca de l'àrea d'estudi.

Porque hay productos típicos y entonces yo los voy a buscar allí directamente para el restaurante. (Sebastião, Portugal, 37 anys)

G: Para comprar los productos, sí claro, tenemos proveedores en Barcelona, y en Lérida también hay.

E: *¿Pero suben ellos o bajáis vosotros?*

G: Bueno, dependiendo. Bajamos nosotros o ellos vienen, así vamos haciendo.

(Gabriela, Ecuador, 47 anys)

b. Locutoris: la connexió amb "el món d'allà"

A la porta de l'establiment de la imatge 5 s'hi veuen nombrosos cartells publicitaris d'empreses dedicades a la transferència de diners i a la venda de targetes per a realitzar trucades a altres països. També hi ha la presència d'una imatge publicitària de Telefónica. L'eslògan és "habla con tu mundo", cosa que dona a entendre la presència d'un "món", en definitiva d'una comunitat, en el país d'origen. Aquest fet d'una banda evidencia la possibilitat de comunicació amb les persones que han quedat al lloc d'origen, cosa que relativitza la distància i permet que la persona que ha immigrat participi en alguna mesura en els esdeveniments, com ara les decisions familiars, que succeeixen al país d'origen (Cavalcanti, 2004). De l'altra, el seu "món" és el *d'allà*, el que gràcies a Telefónica els permet parlar? En contrapartida, existeix un "món", el *d'aquí*? La publicitat omet l'existència d'aquest altre món, el de destinació, tot i que l'immigrat construeix noves relacions socials al país de destinació. En tot cas, el que és evident, i ara es mostrarà, és que els locutoris són espais que realitzen diverses funcions a banda de connectar els immigrants amb el seu "món"¹²⁷.

¹²⁷ Aquesta fotografia es va realitzar el 29 de juny de l'any 2011. El locutori funcionava, però uns mesos després va tancar definitivament.

Imatge 5: Locutori en capital de comarca de l'Alt Pirineu i Aran

Fotografia realitzada per A.Solé, 02-07-2011 (Sort, Pallars Sobirà)

Els locutoris són comerços que han anat apareixent a molts pobles i ciutats de Catalunya a mesura que anava arribant immigració estrangera. Aquests comerços ofereixen serveis tecnològics, com ara trucades, venda de targetes de prepagament, recàrrega de mòbils, ús d'internet, fax i fotocòpies o transferències de diners. Segons Martínez et al. (2011), els estudis sobre les noves tecnologies i immigració, bé subratllen el paper de les TIC en el procés d'aculturació i d'integració, bé destaquen el paper en el reforç del sentiment de comunitat mitjançant les relacions locals i transnacionals. L'estudi, localitzat a Barcelona i la seva àrea metropolitana, aporta algunes conclusions rellevants.

Primer, les persones immigrades recorren a les TIC, en tant que instruments relativitzadors de la distància. D'aquesta manera transiten entre dos llocs, origen i destinació i juguen amb una doble presència i absència. Segon, els locutoris serveixen per connectar-se en un sentit ampli. Serveixen per reordenar i mantenir les relacions que tenen fora o per confeccionar noves relacions en l'àmbit local. Tercer, les connexions establertes en els locutoris s'orienten cap a diversos aspectes entre els quals es troba l'àmbit laboral, l'accés a un habitatge o l'aprenentatge informal de codis de la societat de destinació. I quart, realitzen una funció

inclusiva dels immigrants en la societat de destinació. Les marques identitàries que sovint es troben en aquests espais no invaliden aquesta idea, sinó que són un element que expressa unes diferències culturals que no tenen perquè negar la coexistència amb la cultura/es de destinació, com sovint s'argumenta (Martínez et al., 2011).

Els locutoris del Pirineu es configuren com un lloc de referència. Poden arribar a fer també la funció de lloc de trobada, de creació de relacions. Un aspecte que ha sorgit a les entrevistes és que també són espais on es pot fer difusió. Ho expressava així el Pedro, que presideix una associació d'immigrants al Pirineu. Des de l'associació publiquen uns butlletins que distribueixen a llocs estratègics on hi ha afluència de persones potencialment interessades.

Bueno, lo ponemos en el locutorio y se lleva también al consell comarcal, donde está Atención Ciudadana que siempre estan yendo compañeros nuestros. (Pedro, Uruguai, 45 anys)

Un altre aspecte a destacar dels locutoris és que són visitats i reconeguts pels tècnics d'ajuntaments que s'ha entrevistat. El fet que hi hagi pocs comerços d'aquest tipus i que siguin fàcilment localitzables fa que sigui senzill conèixer els propietaris, com mostra el testimoni de l'Amparo. Així mateix, en unes notes de camp, també s'observa com el locutori es concep com un centre de referència clau per localitzar persones o informació.

El locutori, ara n'hi ha dos. Un lo porta un noi marroquí, que és l'Abdul i l'altre aquesta família equatoriana que és una dona amb dues filles, que és com un cibercafé i volen tenir un apartat de menjar...de Marroc i llatinoamericà, de productes típics seus. (Amparo, Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert)

Quan els he preguntat per l'associació i per un senyor que n'és el president i que és d'origen gambià l'han reconegut. M'han explicat que ells vénen de Mali i de Gàmbia. M'han dit que si volia podia passar pel locutori, que també és alhora botiga de menjar. (Notes de camp. 07-03-2011)

Això ofereix, per als ajuntaments i per altres institucions, una relació que pot ser molt directa i a més a més presencial amb aquests comerços. La possibilitat de tenir una relació més directa amb els interlocutors és una de les característiques del tipus de poblament

format per pobles petits. En aquest sentit el Caporal Cèsar manifestava la facilitat de comunicació amb determinats interlocutors del Pirineu.

El que passa és que en llocs com aquests on els ajuntaments són petits el que passa és que el mosso de baix parla amb l'alcalde perquè estem parlant d'ajuntaments de 30 habitants i l'alcalde és un més. A Barcelona evidentment no passaria. (Caporal Cèsar, Mosso d'Esquadra. La Seu d'Urgell)

c. Associacions i relacions interpersonals

Diversos acadèmics coincideixen en la visió que les associacions d'estrangers o "ètniques" tenen un paper fonamental a l'hora d'integrar dins la societat els immigrants estrangers, en tant que afavoreixen la diversitat de relacions. Aquests autors sovint s'han inspirat amb Putnam (2000 i 2007), per a qui l'associacionisme és una peça clau del bon funcionament democràtic. Cassey (1997), per exemple, suggereix que l'associacionisme ètnic conforma la base per a la negociació com a col·lectiu i per a la participació política.

Segons Lluch (1998), els immigrants s'apleguen per diverses raons, que queden vehiculades per la feblesa que els caracteritza. Aquesta feblesa es manifesta en diversos àmbits: a) la política, ja que la participació en aquest sentit queda relegada a l'àmbit municipal¹²⁸; b) l'econòmica, per les feines que desenvolupen; i c) la cultural, perquè són els grans absents de les manifestacions culturals, relegades per norma general a manifestacions folklòriques o gastronòmiques, en el millor dels casos. Amb la voluntat de superar les febleses i d'obtenir cert reconeixement social es creen les associacions d'immigrants. A més, les associacions són una font de creació de relacions noves (Lluch, 1998).

Dit això, la qüestió és si les associacions fomenten la integració de les persones immigrades o no, entenent la integració com a integració relacional dels immigrants amb altres col·lectius i amb la població en conjunt. En aquest sentit, existeixen dos corrents teòrics en el debat sobre el rol de les associacions (Lauer i Yan, 2010; Bolívar, 2011). El primer corrent destaca les virtuts de les associacions, tant pels seus membres com per al conjunt de la societat, en

¹²⁸El dret a votar queda relegat a un criteri de reciprocitat acordat entre països. El següent article de premsa manifesta que uns tres milions de persones amb nacionalitat estrangera podien exercir el dret a vot a les eleccions municipals del 22 de maig de 2011. http://www.elpais.com/articulo/espana/extranjeros/derecho/voto/elecciones/municipales/ilusion/desencanto/elpepuesp/20110125elpepunac_19/Tes [Data de consulta: 25-01-2012]

tant que promouen la diversitat de les relacions. El segon corrent inclou les “teories de l’enclavament”, que consideren que les associacions reforcen l’homofília i la creació d’estructures paral·leles.

En l’estudi de Bolívar (2011) sobre les associacions i les relacions a Catalunya s’observa que, en general, els individus associats i els no associats tenen tendència a la cohesió amb el grup social d’origen, però la intensitat varia significativament. La població immigrant associada, respecte la no associada, no es troba tant tancada amb connacionals. Tanmateix, la població associada disposa en la seva xarxa de relacions de menys autòctons i més immigrants d’altres països. L’autora distingeix diferents tipus d’associacions, i conclou que participar en associacions té un efecte integrador; és a dir, té un efecte positiu en les relacions interpersonals heterogènies, en quant a nacionalitat o ètnia. Les associacions del tipus *serveis*, que generalment són associacions creades per a immigrants i que ofereixen orientació laboral o formació d’adults són més cohesives i menys integradores. En canvi, les associacions més integradores i menys cohesives amb connacionals, són les instrumentals (associacions polítiques, sindicals, o professionals), i les expressives (associacions religioses, d’oci, esportives o culturals).

Aparicio i Tornos (2010) arriben a conclusions similars sobre les associacions d’immigrants a Espanya. Les associacions estudiades pels autors consten majoritàriament d’individus d’una mateixa nacionalitat. En les associacions d’immigrants predominen dos tipus de relació: *individu-individu* i *individu-grup*, en detriment de les relacions *grup-grup*. Això s’explica perquè les associacions d’immigrants tendeixen a promoure el propi col·lectiu nacional, canalitzant les seves demandes i mantenint la cultura ètnica: “todo ello más volcado hacia los respectivos compatriotas que hacia la complejidad del entorno global de nativos e inmigrantes” (Aparicio i Tornos, 2010: 111). I tot això, amb estructures febles que acaben convertint les accions en puntuals i esporàdiques limitades a les seves xarxes de paisanatge i veïnatge. Un altre aspecte interessant que destaquen els autors és que acaba tenint més pes la xarxa informal que les associacions en l’ajuda a l’immigrant solucionant les clàssiques dificultats, com la recerca de feina, l’habitatge o l’atenció social. Amb tot, aquest tema es reprèn a l’apartat següent, 4.3.4.

d. Del naixement de centres de culte als projectes de fusió: Llocs de culte i relacions interpersonals

Segons el mapa de religions elaborat pel grup de recerca d'Investigacions en Sociologia de la Religió (ISOR) l'any 2010, a Catalunya hi conviuen tretze confessions religioses diferents. Aquestes fan ús d'un total de 3.449 llocs de culte. Al marge de la religió catòlica, que és la predominant, hi ha un total de 915 centres de culte d'altres religions. En primer lloc es troben les esglésies evangèliques (600 centres), a força distància els oratoris musulmans (195), i en tercer lloc els salons del regne dels testimonis de Jehovà (131). Segons la mateixa font, a les comarques de l'àrea d'estudi hi hauria els següents temples (vegeu taula 4.13): sis temples evangèlics, dos islàmics i quatre testimonis de Jehovà (vegeu amb més detall taula A.13 de l'annex).

Taula 4.13: Centres de culte a les comarques de l'Alt Pirineu i Aran, 2010

	Centres de culte catòlics	Esglésies Evangèliques	Islam	Testimonis de Jehovà	Budisme	Hinduisme	Ortodoxos
Alt Urgell	240	1		1			
Alta Ribagorça	76						
Cerdanya	99	1	1	1			1
Pallars Jussà	359	3	1	1			
Pallars Sobirà	201	1					
Val d'Aran	70			1			1
Alt Pirineu i Aran	945	6	2	4	0	0	2

Font: Departament de Governació i Relacions Institucionals. Direcció General d'Affers Religiosos. Institut d'Estadística de Catalunya

L'arribada d'immigrants constitueix un dels factors clau del creixement de les comunitats religioses, tot i que també es detecten casos de conversions (Griera, 2007). El creixement s'ha produït en dues línies, tal i com constaten Gómez, Griera i Iglesias (2005), amb la creació de noves esglésies i la implantació de noves confessions a Catalunya, i amb l'adopció de nous fidels a les esglésies preexistents. Aquest escenari resulta idoni per a la creació de relacions de tipus social, especialment per aquells que practiquen algun tipus de religió.

La incorporació de nous fidels a l'església catòlica és un fet palès. Als seminaris i convents es constata la presència de nacionalitats estrangeres, principalment de llatinoamericanes i africanes. També ho és el reconeixement que s'ha atorgat a alguns col·lectius. La cessió de l'espai a algun col·lectiu per a la realització de celebracions pròpies o la celebració de misses "ètniques" n'és un bon exemple (Gómez, Griera i Iglesias, 2005).

També es detecta certa incorporació de fidels a les esglésies protestants. A més, els autors citats distingeixen, en primer lloc, les esglésies del «protestantisme establert» de tradició europea, amb força temps d'assentament a Catalunya, relacionades amb ONGs i tasques d'ajuda i impulsores de la federació protestant del Consell Evangèlic de Catalunya. En segon lloc, trobem les esglésies pentecostals (nascudes als Estats Units). La majoria d'esglésies creades per pastors llatinoamericans, africans o filipins a Catalunya són d'aquest tipus. La incorporació d'immigrants en aquestes esglésies ha estat diversa: des de la creació de *sucursals* nacionals i/o lingüístiques en les esglésies existents a la creació de nous centres de culte liderats per persones novingudes, sobretot africanes i llatinoamericanes.

Un exemple d'aquest tipus d'esglésies és la que mostra la imatge 6. En una conversa informal mantinguda amb el pastor d'aquesta església van aparèixer alguns aspectes interessants. Se'n poden subratllar quatre. Primer, aquest temple és una església de nova creació liderada per una persona de nacionalitat llatinoamericana. Segon, l'església va néixer al seu domicili i poc a poc va anar reunint fidels, fins que l'any 2007 es formalitza com a entitat religiosa i lloga un local pot reunir els fidels. Tercer, entre els fidels hi ha brasilers, dominicans, romanesos, equatorians, hondurenys, búlgars i, cada cop més, espanyols. Quart, tot i estar localitzada en un poble de dimensions petites, l'interlocutor assegura que tenen una bona acceptació.

Imatge 6: Centre de culte de comarca de l'Alt Pirineu i Aran

Fotografia realitzada per A.Solé, 02-07-2011 (la Pobla de Segur, Pallars Jussà)

Gómez, Griera i Iglesias (2005) observen que les diferents comunitats acostumen agrupar-se per col·lectius nacionals. En pobles petits aquesta tendència es pot veure frenada pel volum escàs de practicants. Es pot veure el cas de l'Associació de d'Africans Islàmics del Pallars Jussà, vinculada a l'oratori de Tremp. Es tracta d'una associació formal i registrada que té un component religiós. L'associació no agrupa població d'una sola nacionalitat, sinó que hi ha sobretot senegalesos, gambians i malians, com assegura el primer testimoni. Així mateix, com es pot detectar en el fragment següent de l'entrevista publicada a una revista local, *Lo Raier*, amb el president de l'associació, Marie Camara, l'objectiu de l'associació contempla incorporar altres nacionalitats.

Sí. En Barcelona y en Lleida sí hay asociación. Pero en Tremp no, porque no llevamos muchos años aquí. Somos como 16 o 17, los gambianos son más. (Samuel, Mali, 41 anys)

E: Per què africans islàmics?

MC: La nostra associació va néixer fa 7 anys amb la primera immigració que s'instal·lava a Tremp i que com jo, procedia de l'Àfrica subsahariana, això vol dir països com Gàmbia, Senegal i posteriorment també ha arribat gent de Mali. Anys després aparegueren altres nacionalitats a la comarca procedents del Magreb que de moment encara no formen part de

l'associació, en qualsevol cas hi ha projectes de fusionar l'associació amb altres de similars de la Pobla de Segur formada per àrabs (*Lo Raier*, 2004: 20)

En relació al cristianisme ortodox, els centres de culte generalment s'organitzen per patriarcats nacionals. Això es tradueix en un vincle fort entre nacionalitat i creença. A Catalunya hi ha esglésies de les comunitats romanesa, grega, russa, ucraïnesa i búlgara (Gómez, Griera i Iglesias, 2005). Al Pirineu figuren dues esglésies d'aquest tipus, a la Val d'Aran i a la Cerdanya. La important presència de població de nacionalitat romanesa, sobretot a la Val d'Aran, pot incidir en aquest fet.

Putnam (1999), en la seva obra *Bowling alone*, exposa els beneficis de l'església (entenguí's les diferents institucions religioses existents als Estats Units, on es basa l'obra). Per l'autor, les comunitats religioses són possiblement el dipòsit més important de capital social als Estats Units. Ja en la seva obra *Making Democracy work* (1993), exposava la importància de tot tipus de teixit associatiu per al bon funcionament democràtic. Segons l'autor, la gent creient tendeix a ser més participativa en activitats d'ordre comunitari i a conèixer més persones. Així doncs, l'església ofereix l'oportunitat de crear vincles socials, cosa que s'ha detectat en algunes entrevistes; ho exposa el testimoni següent.

Bueno, es una forma de relacionarnos, como el cristianismo está arraigado en todo el mundo... Nosotros vamos a la Iglesia evangélica y allí nos relacionamos con todo tipo de gente: brasileños, ecuatorianos y peruanos, de todo. Catalanes también van, pero muy pocos. Por cada 100 latinos hay un catalán o español. Vamos a la Pobla de Segur. Iglesias hay en la Pobla de Segur y en Tremp y por Barcelona y así, allí hay muchas. En Pobla hay una y en Tremp hay tres. (Marcelo, Equador, 42 anys)

En un sentit similar, Aparicio, Tornos i Labrador (1999), en un estudi realitzat a la Comunitat de Madrid, assenyalen que les institucions religioses tenen un paper clau per a la integració dels immigrants. Les funcions que fan els centres religiosos són molt variades, però hi ha un domini de l'ajuda econòmica, l'orientació i l'acollida a l'arribada, l'assessorament jurídic o la relació amb altres immigrants. En un context en què l'immigrant ha d'aprendre noves formes de comportament i normes noves, pot ser que aquest necessiti espais on recuperar o recrear aquelles formes que tenia en origen. Els espais religiosos ofereixen aquesta possibilitat, i d'altra banda són espais on es comparteixen els nous codis i

normes que cal “aprendre” en la societat d’arribada. Si hi ha alguna cosa que caracteritza els espais religiosos al Pirineu és que les persones que freqüenten aquests espais són diverses pel que fa a la nacionalitat. Tal i com assenyala el Caporal Cèsar, en relació a les associacions, el teixit associatiu és escàs. El fet que no hi hagi massa nombre d’espais on trobar-se podria estar promovent una major interrelació entre diferents nacionalitats.

Aquí...el mercat és molt limitat, no pots fer gaire cosa més. Es troba a faltar tenir més interlocutors i associacions per poder fer més coses. (Caporal Cèsar, Mosso d’Esquadra. La Seu d’Urgell)

e. “He hecho amigas y amigos allí, jugando al fútbol”. Espais esportius i relacions interpersonals

La pràctica esportiva esdevé un escenari de sociabilitat en el qual es desenvolupen tot tipus de relacions: amb diferents interlocutors, evidentment amb altres esportistes de diferents nacionalitats, però també amb persones de l’Administració; o de diferent naturalesa (competitives, cooperatives, d’amistat, etc.). Segons Torres (2007), l’esport es destaca com un dels àmbits d’interrelació de població estrangera, sobretot amb joves, de major interès i potencialitat. Podem veure el cas d’una persona entrevistada que exposa la importància de les relacions sorgides de l’activitat, o la importància de la mateixa activitat.

¿Amigos? No muchos, solo recién hace dos años he hecho amigos, cuando hicieron la cancha de fútbol. Me gusta mucho el futbol. He hecho amigas y amigos allí, jugando al fútbol. (Rosa, Bolívia, 20 anys)

Pels joves immigrants el lleure que tenen és l’esport, cap altre. (Armand, Coordinador Casa Xorret, Sort)

A banda del seu potencial com a marc relacional, es valora la seva capacitat “d’integració”. Per Medina (2002), l’esport és un instrument d’integració, que consisteix en donar als individus i/o als grups els elements necessaris per dur a terme una quotidianitat compartida i, en la mesura que sigui possible, al mateix nivell entre tots els individus que componen la societat. L’esport té un element d’identitat que gira al voltant d’un imaginari construït, el *nosaltres*, i és capaç d’introduir *els altres*, tot i que no sempre succeeix així. Segons Torres (2007), hi ha certa tendència a la separació. Es poden compartir les

instal·lacions, però la creació d'equips es fa generalment entre compatriotes o similars. La pràctica compartida es produeix sobretot en el marc d'activitats programades com la setmana de la interculturalitat o similars, com mostra el fragment següent.

Y ahora mismo harán un campeonato, esta noche. Sí, a las once de la noche. Y me han llamado. Habrá un equipo boliviano, uno colombiano, otro de aquí de [nom del poble]. (Rosa, Bolívia, 20 anys)

Tal i com s'ha considerat amb les associacions, es podria observar com la pràctica de l'esport genera diferents relacions. Es podria considerar que el tipus d'esport, el gènere, l'edat o la nacionalitat de l'esportista condicionen el desenvolupament de les relacions i la seva relació amb l'esport. Sintès (2008), amb dades de *l'Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya* de l'any 2006, mostra que gairebé el 40% de la població estrangera enquestada fa algun tipus d'esport. L'argument més esmentat per aquells que no practiquen esport, entre els 25 i 44 anys, és la manca de temps. Aquest darrer aspecte és un dels elements importants que dificulten la participació en activitats esportives, així com altres activitats que fomenten les relacions socials.

f. "Què fan els homes aquí plantats!". Espais públics i relacions interpersonals

Per començar, convé desgranar què entenem per espai públic. Delgado (2008) defineix l'espai públic com aquells espais col·lectius d'una trama urbana: el carrer, la plaça, la platja, el parc, etc. Són entorns oberts i accessibles en què es produeixen tot tipus de relacions. Aquest espai existeix com a resultat dels múltiples transcursores què el doten de valor tant pràctic com simbòlic.

A partir d'aquí, té sentit traslladar aquesta definició a l'àrea d'estudi, tot i que estudiosos com Delgado (2008) es refereixin la major part del temps a grans àrees urbanes com Barcelona. En els pobles i ciutats del Pirineu també hi ha espais col·lectius de trama urbana. I si bé és cert que hi ha espais on la trama urbana deixa espai a una trama "rural", és a dir, camins, prats o altres espais d'aquest tipus, també s'hi produeixen relacions socials. Allò que diferencia les interaccions en grans àrees urbanes i l'àrea d'estudi és que les interaccions es generen, sovint, entre persones que es coneixen. En aquest apartat es vol

destacar com es caracteritzen les relacions interpersonals de les persones immigrades al Pirineu en l'espai públic dels pobles que el conformen.

Atès que la relació entre immigració i ús de l'espai públic ha estat estudiada en àrees urbanes. Cal considerar les aportacions que s'hagin pogut desenvolupar en aquest camp. En aquest sentit, resulta rellevant destacar les aportacions d'Aramburu (2005 i 2008). L'autor exposa que hi ha alguns aspectes que afecten les persones immigrades en tant que col·lectiu, malgrat l'enorme heterogeneïtat que presenten. Segons l'autor, en bona part dels països dels quals procedeixen les persones immigrades es fa un ús social més intens de l'espai públic. Aquest fet pot entrar en conflicte amb l'ús que es fa, més restringit i moltes vegades menys flexible, a Catalunya.

D'altra banda, Aramburu (2005 i 2008) adopta el terme d'*aglomeració compensatòria*¹²⁹ de Martínez Veiga (1997). En fer-ho, l'autor explica que la presència intensa en espais públics serveix per redreçar tres tipus de mancances: a) en la relació entre un habitatge precari i una necessitat major necessitat d'espai públic; b) en els problemes d'accés a equipaments públics sigui pel preu, per la discriminació "ètnica" o per la manca de programes adequats; i c) en la falta d'equipaments comunitaris apropiats. Aquests elements són clau per entendre la major visibilitat de la població estrangera en espais públics. Aquesta major presència no està exempta de conflicte i incideix en les relacions que generen dins el mateix col·lectiu i sobretot en la relació amb la població "autòctona". El testimoni següent expressa aquesta idea.

El que sí la gent troba estrany és que els homes marroquins s'agrupen homes sols a les cantonades o en el sol quan fa sol. Això ho començàvem a trobar al principi, la gent estava com espantada, ara no. Et parlo del 2006, ara ja no. "Què fan els homes aquí plantats!"
(Amparo, Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert)

La copresència amb estranys, és a dir romandre estranys entre estranys és un element recurrent emprat a l'hora de definir l'espai públic. Per Torres (2005), "el espacio público constituye uno de los espacios principales de socialización en la diferencia y de relación con

¹²⁹ Martínez Veiga (1997) encunya el terme aglomeració compensatòria fent referència a la munió de dones estrangeres que es trobaven a carrers, places i parcs després de treballar com a internes del servei domèstic. La idea proposada per l'autor és que amb aquests retrobaments compensaven el temps d'internament.

extraños (...) que implica una co-presencia entre desconocidos" (Torres, 2005: 241 i 243). Per Delgado (2003), la indiferència mútua que es produeix en els espais públics deriva en la possibilitat de passar desapercebut i de superar la desconfiança, el malestar o la inseguretat que podria provocar la presència de determinades persones. Aquestes es podrien veure afavorides i fins i tot alliberades de la reputació negativa que se'ls atribueix en altres contextos socials.

Una qüestió interessant és què succeeix en contextos on les persones immigrades es relacionen en un ambient on pràcticament no hi ha "desconeguts". El testimoni següent s'expressa en aquest sentit. Exposa que hi ha molta gent que coneix de vista, del carrer. I si bé a les ciutats es tenen coneixences "de vista", probablement aquestes no es produeixin de forma tant freqüent com en pobles de dimensions reduïdes i probablement no es produeixin amb gent diversa (en quant a edat, gènere, classe social o nacionalitat).

Hay gente y gente. Hay mucha gente que sólo la conozco de vista por la calle pero la gente que yo conozco bien, por ejemplo mi jefa y su familia, la gente que viene aquí, los jóvenes con los que hablo más y sí me llevo bien y estoy contenta. (Romanitza, Rumania, 21 anys)

La diferència amb les àrees urbanes, si és que se'n deriva alguna més a banda de la que s'acaba d'apuntar, no rau en l'ús particular de l'espai públic. Les mancances en l'accés a l'habitatge o als equipaments públics que pot experimentar la població estrangera del Pirineu no disten gaire d'aquelles que es poden trobar en localitats més grans. Tanmateix, les interaccions que es desenvolupen són entre persones conegudes o que ho són potencialment. És a dir, l'anonimat que es produeix en contextos de grans ciutats no és dóna pràcticament en les localitats de l'Alt Pirineu i Aran. Les possibilitats de coneixença són majors. Per tant, aquell qui arriba serà ràpidament contextualitzat en una realitat, en un marc de relacions.

La percepció sobre l'ús de l'espai públic que en fan les persones de nacionalitat estrangera es troba condicionada per estigmes o representacions. Tot seguit es mostra un fragment en el qual s'observa com a vegades, l'ocupació de l'espai públic és vista de forma negativa, especialment quan es tracta de nacionalitats provinents del nord de l'Àfrica.

Mira, ellos si pueden “chupar” seis meses de paro. Allí en la plaza de la Iglesia a tomar el sol.
Y nosotros trabajando y pagando. (Andrei, Romania, 38 anys)

4.3.4 Associacionisme i participació política i social local

En aquest apartat s'analitzen quatre temes. Primer, s'analitza el paper de l'administració com a impulsor de la participació social i política. Segon, es revisa l'associacionisme de la població estrangera ¹³⁰. Tercer, s'aborda la participació social en associacions o organitzacions no només formades per població estrangera. I quart, s'analitza la participació política de les persones entrevistades.

a. Iniciatives per la bona convivència promogudes per l'administració

Des de l'administració comarcal i des d'alguns municipis s'han dut a terme un conjunt d'activitats de cara a promoure la participació de les persones de nacionalitat estrangera. S'han organitzat, per exemple, jornades multiculturals de caire festiu o activitats dirigides als nens, com ara els contes d'arreu del món a les biblioteques de la Seu d'Urgell, Oliana i Organyà (activitat vigent des de l'any 2005) i de recent creació a Puigcerdà, o els jocs del món a Tremp (vigent des de 2007). Val a dir que les activitats promogudes i ofertes per ens municipals o comarcals és força semblant, ja que les línies directrius d'aquest tipus d'activitats es defineixen en el marc del govern de la Generalitat de Catalunya, com exposava el que va ser coordinador territorial de la Secretaria per a la Immigració de la Generalitat de Catalunya a l'Alt Pirineu i Aran, Pere Campí.

La Generalitat col·labora amb ajuntaments i consells comarcal per tirar endavant programes d'acollida i integració de la població estrangera, i bàsicament la meua funció aquí a l'Alt Pirineu és promoure i fomentar la col·laboració entre diferents administracions. (Pere Campí, coordinador territorial de la Secretaria per a la Immigració de la Generalitat de Catalunya a l'Alt Pirineu i Aran, Tremp)

A grans trets, les actuacions que realitzen els ens locals estan dirigides a l'acollida i a la integració, entesa com a mecanisme per a la divulgació d'aspectes socioculturals, com la

¹³⁰ Anteriorment s'ha constatat els efectes de l'associacionisme en les relacions interpersonals i en aquest apartat s'explora des d'un punt de vista més general, que donarà un major coneixement de la situació de les associacions d'estrangers i de la participació i del coneixement d'aquestes, al Pirineu.

llengua catalana “o accions per a fomentar la interrelació entre societat d’acollida i persones nouvingudes”, com apuntava Pere Campí, durant l’entrevista.

D’una banda es posa èmfasi en l’aprenentatge del català com a element de cohesió entre “autòctons” i “nouvinguts”, cosa que condueix a la reflexió. Segons Junyent (2009) les llengües més parlades en els diferents àmbits -la família, la feina o l’escola- a Catalunya són el castellà i el català. Hi ha certa predominança del castellà, mentre que el català retrocedeix de certs àmbits públics. Si bé és cert que cal aprofundir en el debat teòric sobre aquesta matèria, d’entrada es pot apuntar alguna qüestió. Quines intencions s’amaguen darrere el foment de la llengua catalana entre la població estrangera? No podria ser un element de diferenciació i estigmatització que recau sobre la població de nacionalitat estrangera? No caldria fomentar l’ús de la llengua catalana, independentment de la nacionalitat?

D’altra banda, les activitats dissenyades per l’administració han fomentat la interrelació entre “nouvinguts” i “societat d’acollida” en base a l’intercanvi d’aspectes culturals o folklòrics: sardanes multiculturals, balls tradicionals o àpats de diferents països. Un exemple d’això es pot veure a la imatge 7.

En definitiva, sorgeix la qüestió de si aquest tipus d’actuacions contribueixen a reforçar un model multicultural que entén que els drets culturals queden supeditats a una estructura de poder que folkloritza i estereotipa la seva singularitat (Delgado, 2006b). Per contra, s’elimina qualsevol referència a drets polítics o socials i s’ometen desigualats d’un altre ordre: econòmiques, polítiques o legals.

Imatge 7: Activitats promogudes per l'Ajuntament de Puigcerdà

Font: (esquerra) Ajuntament de Puigcerdà¹³¹; (dreta) Fotografia cedida per Andrea Estévez, Agent d'Acollida Ajuntament de Puigcerdà, 11-01-2010

¹³¹ <http://www.puigcerda.cat/nouvinguts/activitats> [Data de consulta: 09-09-2010]

El missatge sobre la convivència i la diversitat cultural no només apareix en institucions de l'administració sinó que també en alguna mesura es troba a d'altres activitats promogudes per associacions¹³², i que responen a una mateixa finalitat: la integració i la convivència. *Feste diferent* és el títol de l'acte que realitza el centre social "Casa Xorret" de Sort (vegeu imatge 8). Tot i que els límits de les minories culturals no són clars, es recorre a agrupar els que són diferents respecte dels que no són diferents, sinó "normals" (Delgado, 2006). El risc rau en interpretar una realitat formada de minories i cultures que són tant permeables com ho són les diferents persones que s'hi identifiquen.

Imatge 8: Cartell publicitant la festa de la diversitat del Pallars Sobirà, 2-3 de juliol de 2010

Font: <http://laterretaelectrica.blogspot.com/2010/06/fes-te-diferent-al-pallars-en-sort.html> [Data de consulta: 09-09-2010]

Aquest tipus d'activitat s'han concentrat principalment a les capitals de comarca. Tanmateix algunes activitats s'han desenvolupat en altres municipis, per exemple, com s'ha citat anteriorment, Oliana i Organyà. A més, a les entrevistes realitzades amb els tècnics

¹³² S'ha detectat que dues associacions culturals promouen activitats d'aquest tipus: l'associació cultural Soleil (organitza el festival multicultural de Salardú) i el centre social Casa Xorret (organitza la festa de la diversitat del Pallars).

responsables d'immigració solia aparèixer la disseminació de la població com un element a considerar per a la realització d'activitats, cosa que s'infereix del fragment següent.

Només tenim un Institut pels tres municipis, quan es fa alguna cosa a l'Institut repercuteix als tres municipis. (...) L'exposició va ser itinerant, la vam portar per tots els pobles. I l'assessorament jurídic el fem aquí, excepte el dia de Vilaller. I alguna actuació gran, cada any hem fet una actuació a la fira de Vilaller i Barruera i dos cops hem fet jocs del món al poliesportiu de Pont. Hem fet la propaganda als coles i han vingut. La repercussió a cada municipi no és tal que es faci al municipi sinó que se'n beneficiï la població d'aquell municipi i com aquí les distàncies són curtes, se'n beneficien segur. Lo que podem moure ho muguem, però sinó se'n beneficien igual. (Amparo, Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert)

El testimoni a més a més manifesta un altre aspecte interessant. Segons la tècnica, s'han fet activitats a la capital de la comarca com en altres municipis. Algunes activitats s'han realitzat de forma itinerant, d'altres no. Tanmateix, la tècnica assenyala que la resta de la població se'n beneficia igualment. Cal considerar que la comarca referida, en relació a la resta de comarques de l'àrea d'estudi, és la que té menor població (4.278 habitants l'any 2011, segons dades del Padró Continu) i, on hi ha, només tres municipis. Tot plegat, condueix a reflexionar sobre dos aspectes. En primer lloc, pot ser que en condicions de poca població, malgrat que aquesta estigui disseminada, la informació circula i concerneix més població. Tanmateix, i en segon lloc, podria ser que en depassar cert llindar, físic o simbòlic, la informació no estigui disponible. Dit d'una altra manera, en els pobles més allunyats potser que la informació no arribi.

La reflexió, doncs, gira al voltant dels processos participatius que poden produir-se en condicions de població reduïda; és a dir en pobles de petites dimensions. S'hi realitzen activitats que promouen la interacció i la integració entre la població estrangera i la població espanyola? La participació de la població estrangera en aquest tipus d'activitats és major en els pobles petits?

Si bé la resposta és complexa, l'exemple de Prullans pot donar peu a aclarir alguna d'aquestes qüestions. Prullans és un municipi de la Cerdanya en el qual hi ha 234 persones

registrades. En un dels hotels del poble, l'Hotel Muntanya¹³³, fa cinc anys es realitza la festa de la diversitat. En un poble d'aquestes dimensions és mot probable que tots els habitants siguin coneguts entre ells. Quin sentit pot tenir una festa de la diversitat en aquestes condicions? La resposta segurament rau en la voluntat de crear vincles més forts, de crear comunitat. En definitiva, pot ser una forma més de participació a la vida del poble. Hi ha molts pobles de la dimensió de Prullans distribuïts pel Pirineu i que segurament no realitzen activitats d'aquest tipus. Una teixit associatiu i una participació intensa preexistent poden ser el motiu que es troba darrere el cas de Prullans.

Per acabar, cal esmentar que els participants d'aquestes activitats programades han estat des de persones individuals de diferents nacionalitats a associacions diverses, entre les que cal destacar les associacions d'immigrants estrangers.

Aquí en [*capital de comarca*] hay una casa cultural, que es donde se reúnen todas las asociaciones. Y esta fiesta, que es de comidas de todo el mundo, está organizada por todas las asociaciones, entre las que hay la asociación de inmigrantes. (Marcelo, Ecuador, 42 anys)

b. Les nou associacions de població estrangera

Es té el coneixement de l'existència de nou associacions en funcionament, creades per persones de nacionalitat estrangera: l'Associació de Romanesos de la Val d'Aran, l'Asociación de Inmigrantes Ecuatorianos de la Alta Ribagorça, l'Associació d'Immigrants Africans Islàmics del Pallars Jussà, l'Associació d'Immigrants del Pallars Sobirà, l'Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya, l'Associació de Camerunesos de la Cerdanya, l'Associació de Bolivians de la Cerdanya i l'Associació de Nous Ciutadans de la Cerdanya i l'Associació Cultural Amics de Cerdanya. Es considera la possibilitat que hi hagi altres associacions i que algunes d'aquestes hagin aturat el seu funcionament o que no estiguin del tot actives. Val a dir que entre les que es troben en funcionament n'hi ha que són més actives que d'altres.

La Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça exposa la creació, o el seu intent, de dues associacions, al fragment següent. En un cas, l'associació no es

¹³³ <http://prullans.blogspot.com/search/label/Diversitat> [Data de consulta: 29-09-2011]

formalitza malgrat que aparentment s'ha intentat en més d'una ocasió. En l'altre cas, l'associació és el resultat de l'obligatorietat imposada per l'ús del poliesportiu.

Quan van arribar els equatorians, relacionat amb el món de l'esport, perquè els agradava molt jugar a bolei, penso, i a futbol, per la petició de les instal·lacions esportives del Pont de Suert sé que es van veure obligats a associar-se. (...) Estan associats perquè fan servir el poliesportiu els dissabtes al matí i les pistes de futbol, però no funciona realment. Els marroquins m'ho han demanat. Jo els he traduït les bases per a l'associació 1000 vegades, m'han vingut a buscar els papers i mai han acabat d'associar-se. (Amparo, Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert)

El número d'associacions és considerable per la població que representen, uns 12.000 habitants. En un estudi d'Aparicio i Tornos (2010), observen que a la província de Barcelona hi ha unes cinc associacions per cada 10.000 habitants estrangers. Així mateix, els autors adverteixen que en àrees rurals d'Andalusia i Múrcia es creen múltiples associacions petites amb pocs afiliats en una sola població. Així, d'acord amb els autors, les taxes d'associacionisme són majors en àrees rurals que en grans àrees urbanes, cosa que es tradueix en *minifundis associatius*. En àrees rurals les associacions es caracteritzen per una cohesió interna, més espontània i eficient, perquè mantenen relacions més estretes amb les autoritats, perquè les possibilitats de fer-se conèixer i rebre recolzament estan més a mà i perquè utilitzen més sovint espais informals.

D'altra banda, no totes les associacions fan les mateixes funcions. Segons Aparicio i Tornos (2010) les tasques de les associacions comprenen, per ordre d'importància: manteniment i difusió de la cultura pròpia, serveis i suport a determinats grups, activitats polítiques, integració del propi col·lectiu, activitats recreatives, cooperació amb els països d'origen i activitats religioses. Les finalitats de les associacions d'immigrants estrangers pel que s'ha pogut observar giren al voltant de l'ajuda mútua, la realització d'activitats diverses (com ara recreatives o religioses), per reviuir experiències dels països d'origen o per fer d'interlocutor amb l'administració per plantejar els problemes que els afecten, tal i com es pot veure en els dos fragments següents.

Es para juntarnos, estar juntos, ayudarnos entre nosotros cuando alguno tiene algún problema. Esto era el primero objetivo de la asociación. Y de allí, nos dijeron que la asociación tenía que ser legal. Y así hemos legalizado la asociación. (Anabelle, Camerun, 37 anys)

L'immigrant es veu com un treballador, però s'oblida tota la vessant humana, que malgrat que vingui a treballar, no només és una persona amb deures i amb drets, perquè fa part de tota la gestió general d'un país. I jo crec que nosaltres com a associació d'immigrants, hem de treballar aquesta dimensió. Recuperar aquesta consciència de la vessant humana. (Óscar Arienagas, President d'AMILACT, Barcelona)

Les vuit associacions presents al àmbit d'estudi desenvolupen principalment aquestes tasques alhora, tot i que algunes posen l'èmfasi en algun aspecte concret, com ara la cooperació amb el país d'origen, que es realitza en una ONG vinculada a una de les associacions, l'Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya (AMILACAT); i l'activitat religiosa que és la base de l'Associació d'Immigrants Africans Islàmics del Pallars Jussà. Tot i els trets característics d'aquestes dues organitzacions, també realitzen les tasques de manteniment i difusió de la cultura pròpia, o els serveis i suport. Resulta interessant subratllar que no hi ha cap associació exclusiva de dones.

***c. "Com que hi ha menys població, doncs, n'hi ha moltes menys o fins i tot gairebé zero".
Desconeixement i debilitats de l'associacionisme estranger pirinenc***

Amb tot, sembla que hi ha cert desconeixement de l'existència de les associacions. Malgrat l'elevat nombre d'associacions, algunes de les persones immigrades entrevistades desconeixen l'existència d'aquestes (o de la seva activitat). Aquest fet recorda al decalatge entre el conjunt de la població (*el grup ètnic*) i l'associació (*el grup d'interès*), que va exposar Garreta en un article l'any 1998. Així, les persones que s'haurien de sentir representades, per als que es consideren els seus interlocutors, no se'n senten.

R: El año pasado creo que había bolivianos, había una organización de bolivianos con presidente y vicepresidente. Digamos que si a mí me pasaba algo, yo que sé, me rompía un pie o yo que sé ellos me ayudaban y hacían reuniones.

E: Y ¿ya no están?

R: Bueno, como se ha ido mucha gente, antes sí que había esto. Me enteré de que un chico se había roto la pierna y le ayudaron. Pero no he visto ni oído que haya. (Rosa, Bolívia, 20 anys)

Cal d'esmentar que les associacions del Pirineu es veuen amb algunes dificultats. En general, els tècnics d'immigració i els mateixos representants de les associacions d'immigrants entrevistats donen a entendre que el teixit associatiu al Pirineu és feble. Aquesta feblesa en alguns casos es relaciona amb l'escassa activitat associativa de les persones de nacionalitat espanyola.

Però clar, aquí penso que tenim una manca de xarxa social i d'associacionisme i d'entitats, a part dels clubs d'esquí. Això no ajuda als immigrants. No hi ha pràcticament associacions d'immigrants. Jo personalment els hi dic molt, però es troben en un lloc on no hi ha moltes associacions. (Nora Muntanyola, Coordinadora de l'Àrea de la Dona i Immigració del Conselh Generau d'Aran, Vielha)

En altres casos, la feblesa de l'associacionisme es relaciona amb l'escàs número d'estrangers, la seva dispersió dins el territori o amb el fet que en tractar-se de pobles petits algunes de les necessitats es podrien veure satisfetes en una altra escala, des de la informalitat, trobant-se en espais públics, com la plaça, el locutori o als comerços regentats per persones de nacionalitat estrangera. Tot plegat queda recollit al fragment següent.

Crec que és percentualment, com que a l'àrea metropolitana o a altres zones hi ha més població, automàticament hi haurà més entitats formalitzades o constituïdes. I aquí com que hi ha menys població, doncs, n'hi ha moltes menys o fins i tot gairebé zero. Però jo crec que és per això. I llavors potser sí que hi ha unes dificultats afegides com que hi ha més distància entre els municipis i potser és més difícil trobar-se. (...) També podria ser que com que són poblacions més petites, potser l'objectiu per a la qual es constitueix una entitat d'aquest tipus potser ja no fa tanta falta, perquè l'acollida és molt més informal. (Pere Campí, Coordinador territorial de la Secretaria per a la Immigració de la Generalitat de Catalunya a l'Alt Pirineu i Aran, Tremp)

Un aspecte que destaquen algunes persones entrevistades en relació a la debilitat del teixit associatiu té a veure amb el temps. Alguns insisteixen en la manca de temps per dedicar a activitats d'aquest tipus i alguns altres apunten la incertesa sobre la durada de l'estada o l'alta mobilitat. En part, això explica el poc interès per l'associacionisme. Un temps de residència major proporciona millors condicions per a la participació. La major estabilitat en aspectes bàsics com el treball o l'habitatge o el millor coneixement de la societat de destinació i certa consolidació de les xarxes socials són factors que es desenvolupen amb el

temps d'estada. A més, la distància amb la societat autòctona, una socialització comunitària rellevant en la societat d'origen o un major temps d'assentament són factors que promouen taxes més elevades d'associacionisme (Aparicio i Tornos, 2010).

Els dos testimonis següents exposen la qüestió de la manca de temps. El darrer cas a més a més anuncia quelcom interessant, i que pot tenir a veure amb l'escassetat de recursos. Els associats decideixen posar una quota per a l'associació per poder disposar de recursos, però això fa que la gent no participi tant. La qüestió de la manca de recursos és un aspecte limitador de les activitats de les associacions.

Entre els horaris laborals i que tampoc acaben de veure quina és la necessitat d'associar-se més enllà d'aconseguir feina o casa, doncs les activitats culturals i socials no les tenen molt desenvolupades. I com que no tenen clar quant de temps s'hi quedaran doncs la cosa està una mica morta. (Armand, Coordinador Casa Xorret, Sort)

No, sabes qué pasa, que en el momento cuando intentamos poner una cuota, pagar algo para tener algo de dinero pues la gente no se mete. Y luego la envidia... y esas historias. Entonces la gente no se mete. Hay gente que viene y dice *yo me voy dentro de tres meses*, entonces. La mayoría de los que estamos a la asociación vivimos aquí desde hace un tiempo. (Andrei, Romania, 38 anys)

Així doncs, malgrat que existeix un número gens menyspreable d'associacions al Pirineu, sembla que desenvolupen un paper poc rellevant, tal i com destaquen els tècnics al llarg de les entrevistes realitzades. Aparicio i Tornos (2010), en un estudi sobre associacionisme ètnic a Espanya, conclouen que les associacions d'estrangers són *intermitents*: dormen fins que es desperten per algun esdeveniment puntual, com expressa el fragment següent.

Reunir a los inmigrantes es difícil porque si no están trabajando están en otro sitio. Nos reunimos para tocar temas muy específicos, cuando salen leyes por ejemplo que pueden afectar a la inmigración, se llama a una reunión y se explica. (Marcelo, Ecuador, 42 anys)

Sembla, doncs, que no s'ha avançat gaire des de l'enunciat de Garreta l'any 1998, segons el qual l'associacionisme de població estrangera immigrada a Catalunya tenia una repercussió social més aviat minsa, molt limitada a l'organització de sessions interculturals.

L'associacionisme és embrionari i no funciona com un important eix estructurador de la comunitat ni com a catalitzador del procés d'integració, especialment entre els africans, per la qual cosa les associacions es queden amb la iniciativa de poques actuacions, condicionades per la pròpia limitació d'esforç i manca de recursos. L'activitat més coneguda que organitzen són jornades interculturals, on assumeixen un paper important. (Garreta, 1998: 228).

Si, com esmentava Cassey (1995), els immigrants s'organitzen per gestionar aspectes de la integració i afrontar determinats problemes en l'assentament, es pot veure que això es produeix de forma molt feble. Les dificultats que tenen les associacions fan que la gent s'organitzi principalment a través de les xarxes informals de paisans, familiars o d'amistats per resoldre els seus problemes o per organitzar-se en torn a múltiples aspectes. Un bon exemple d'això l'exposa el Miguel.

M: De latinoamericanos, no. Sí que nos reunimos a veces grupos y así, pero una asociación consolidada no la tenemos.

E: *Os reunís para...*

M: Para hablar temas, para reunirnos para un cumpleaños hasta para organizar las festividades, las jornadas interculturales se hacen el último sábado de octubre, pues para acordar bailes, comidas. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

Tot plegat genera poca participació política i social i també influeix en què tinguin poca capacitat d'interlocució amb l'administració, que en alguns casos no els considera com a interlocutors vàlids. El cas segurament més representatiu d'això han estat els conflictes entre l'administració municipal de Puigcerdà i l'Associació de Nous Ciutadans de la Cerdanya. Per part de l'associació hi ha la sensació que l'administració local els desacredita, quan des d'aquesta es critica alguna de les actuacions municipals, tal i com mostra el testimoni següent (a l'apartat 4.3.5 sobre racisme i exclusió es reprèn aquesta temàtica).

Entonces propusimos un proyecto medioambiental y en medio del proyecto, en ese momento Casanova era el regidor de Medio Ambiente, hicimos una de esas críticas que no ha gustado al Ayuntamiento. Así, por eso, un proyecto de casi 200.000 € de ahorro al año quedó guardado en un cajón o a la basura. (Pedro, Uruguai, 45 anys)

d. “Esta es la fiesta de los extranjeros”. Participació de la població estrangera en el teixit associatiu local

A banda de l'associacionisme ètnic, en tant que mecanisme de participació social hi ha alguns aspectes a considerar. Segons Torres (2007), l'associacionisme d'immigrants adopta dues formes: *intragrup* (associacions d'immigrants) i *exogrup* (presència de nous veïns en el teixit associatiu local). A l'apartat c anterior s'ha explorat l'associacionisme més aviat intragrup i en aquest apartat d s'estudia l'associacionisme exogrup. Al llarg de les entrevistes s'ha destacat la participació en organitzacions diverses. Algunes de les persones entrevistades han participat en activitats d'organitzacions assistencial com Càrites o Creu Roja. Aquestes organitzacions, tot i tenir un abast nacional, gaudeixen d'una presència important al territori. Hi ha poques alternatives en aquest àmbit, ja que només hi ha una organització, la Seu Solidària, que realitza tasques similars. Aquestes organitzacions fan activitats diverses: assessorament jurídic, assistència social o cursos de formació, dirigides sobretot a grups econòmicament o socialment desafavorits. El més habitual és utilitzar els serveis d'aquest tipus d'organitzacions els primers moments. Tanmateix, amb la crisi econòmica dels darrers anys han augmentat les demandes d'assistència en les activitats i recursos d'aquest tipus d'organitzacions, tal i com assenyalava la interlocutora a continuació.

Antes no tenía tiempo. Ahora Cáritas organiza un curso de hostelería, y ya se han apuntado dos personas de mi país. Como no tienes trabajo, puedes ir allí a aprender. Y luego, pues igual tienes más oportunidades. (Constanta, Romania, 41 anys)

En les entrevistes és menys freqüent trobar referències a altres tipus d'associacions, tot i que en algun cas esmenten la participació en l'associació de pares i mares de l'escola o l'institut o en associacions de tipus local. Aquestes darreres són sobretot de tipus cultural, i en algun cas esportiva. Els dos casos següents reflecteixen la participació en associacions de tipus cultural. Es tracta de dues dones que viuen cadascuna en pobles d'uns 1.000 habitants, una forma part de l'equip de bitlles i l'altra va formar part del grup de ball de sardanes. En ambdós casos, reapareix la disponibilitat de temps com a factor limitador de seguiment de l'activitat.

E: *y a parte que estás en el equipo de bitlles del pueblo ¿haces alguna otra...?*

A: Ah sí, las *bitlles*. También pertenecía a la asociación de Santa Águeda.

E: *¿qué se hace allí?*

A: Hacen las comidas del pueblo.

E: *¿Y ya no participas?*

A: Sí, también pero ya no estoy dentro la asociación porque es muy entregado. (Ángela, Colòmbia, 41 anys)

M'apunto que la Nora (dona peruana de 47 anys) abans que arribessin els nens, havia anat a ballar sardanes amb una amiga seva al grup del poble. Havien fins i tot anat a Calella i a Roses a ballar sardanes. (Notes de camp. 23-07-2009)

Val a dir que s'ha detectat alguna iniciativa per promoure activitats que contemplen la participació conjunta de població estrangera i de població de nacionalitat espanyola. En concret, en un cas es volia dur a terme una associació de tipus comercial i en un altre es contemplava la creació d'un Agrupament Escolta.

Sí, un agrupament *Escolta*. Volem fer-ne un aquí perquè a Poble n'hi ha un. I, ara estem encara amb totes les coses i això, i fins l'any que ve que no puguem fer jo i un altre noi el curset de monitors, no podrem començar. (Susana, Colòmbia, 18 anys)¹³⁴

La implicació en activitats socials del poble, com exemplifiquen aquests casos, és present. Tanmateix, la intensitat en la participació en les activitats socials dels pobles és variable. Aquests darrers casos representen una implicació rellevant, en canvi hi ha persones entrevistades que no participen amb tanta intensitat en les activitats locals. Diversos factors expliquen aquest fet. Es poden considerar alguns aspectes als que s'ha fet referència en el cas de l'associacionisme ètnic i que destaquen els experts citats (Garreta, 1998; Aparicio i Tornos, 2010): la falta de temps de les persones immigrades per motius laborals o familiars, el seu temps d'assentament o el *background* de les persones immigrades.

A més a més, en estudiar aquest procés resulta interessant destacar la reticència que poden percebre els immigrants en el moment de participar en les activitats locals. El testimoni següent exposa com els encarregats d'organitzar la festa local són els "autòctons". S'intueix certa restricció imposada des d'algun lloc, ja sigui imaginari o real, per a la participació en

¹³⁴ Aquesta interlocutora és la filla d'una de les persones entrevistades, que intervén al final de l'entrevista quan ve a buscar a la seva mare.

activitats del municipi. Torres (2007) analitza la participació de la població estrangera en les festes patronals de tres pobles a Múrcia. Observa que aquestes festes s'organitzen a través de les *penyes*. L'autor observa que aquestes penyes es formen a partir de xarxes informals d'amistat i desenvolupen un fort component de grup, això fa que d'entrada sigui un escenari poc acollidor per als immigrants. Les reflexions de l'autor poden servir per entendre perquè hi ha aquesta percepció al àmbit d'estudi. Si bé l'organització de les festivitats al Pirineu no es realitza a partir de penyes, alguns grups participants en l'organització de les festes poden reproduir el funcionament d'aquelles.

Esta es la fiesta de los extranjeros. Hay otras que son fiestas de siempre, de toda la vida en este pueblo. (...) Bueno, participamos así saliendo a la calle y tal, pero concretamente haciendo algo y así no, porque es la fiesta del pueblo y hay gente que de toda la vida se ocupa de estas cosas. (Sabina, Romania, 41 anys)

D'altra banda, cal dir que moltes festivitats a Espanya es caracteritzen per tenir un component religiós. La distància cultural que pot produir aquest aspecte així com altres aspectes pot fer que la població no s'hi senti representada i per tant no tingui interès en participar. Així ho exposa l'Anabelle.

¿Entiendes? es otra forma de celebrar y de disfrutar. El día de Navidad y estas fiestas de los fuegos yo nunca he participado, porque es diferente. (Anabelle, Camerun, 37 anys)

e. "En el momento que tenemos derecho de voto, empezaron a buscarnos". La participació política

Pel que fa a la participació en la política local només algunes persones de nacionalitat estrangera poden exercir el dret a vot. Poden fer-ho, per exemple, les nacionalitats de la UE. I a les darreres eleccions municipals del mes de maig de 2011 van poder-ho fer les nacionalitats de: Bolívia, Cap Verd, Colòmbia, Equador, Islàndia, Noruega, Paraguai, Perú, Nova Zelanda i Xile. Aquest fet, podria provocar una manca d'interès per la política local del poble o de la ciutat on resideixin, especialment en aquells que no poden votar. Per Torres (2007), els efectes de negar el sufragi municipal alteren tres dimensions: a) la normativa, en entrar en contradicció amb els valors democràtics; b) la pragmàtica, en no poder participar, els problemes i les inquietuds que els afecten no són considerats pels actors polítics; i c) la simbòlica, en configurar els estrangers com a ciutadans de segona.

A banda dels efectes de la legislació vigent, que delimita el dret de sufragi. El *background* que duen o els recursos que tenen, com per exemple el temps lliure, afavoreixen, o afebleixen, la implicació. En les entrevistes realitzades s'observa un interès en la participació política variable. Convé ressaltar que fins fa ben la participació política poc es canalitzava exclusivament a través de les associacions, sobretot ètniques. S'adverteix que aquells que tenen una major relació amb associacions tenen més interès en la política local, en activitats locals o en promoure iniciatives, ja siguin de caire comercial o de caire més aviat social. En general, però, la participació política es caracteritza per ser força feble. Un dels tècnics entrevistats ho resumia d'aquesta manera: "[no tenen] ni capacitat ni ganes".

A més a més, també s'ha pogut observar com hi ha la percepció que algunes administracions locals només s'interessen pel col·lectiu immigrat o les associacions de forma interessada i que fins i tot els tapen la veu, especialment si aquesta és discordant. A tall d'exemple s'exposen dos fragments d'entrevistes amb persones compromeses políticament. El primer cas exposa com un cop els romanesos obtenen dret a votar a les eleccions municipals, el govern municipal es comença a interessar per les inquietuds que tenen. El segon cas tracta d'un home que decideix deixar de formar part de l'associació. L'home creu que l'associació irrita l'Ajuntament i per això l'entitat el vexa a ell.

Hace cuatro años atrás no nos hacía nadie caso. Y en el momento que tenemos derecho de voto, empezaron a buscarnos. Que a mí me parece... ¿te interesa la comunidad rumana? pues se tendría que haber interesado hace cuatro años que no había derecho de voto (Andrei, Romania, 38 anys)

E: ¿Ellos se discuten en la web de la asociación?

D: Sí. Y me atacaban a mí. Una vez me llegó la Policía Nacional, los Mossos d'Esquadra y los locales. Entraron al locutorio. Sacaron a la gente que estaba hablando. Pidieron papeles a la gente, a mí, a mi familia. Me hicieron una batida. Y era porque él [*es refereix al president de l'associació*] tenía problemas con el Ayuntamiento. Entonces yo decidí retirarme de la asociación. No continuó. A lo mejor cuando cambien el gobierno municipal, continuó en la asociación, pero por ahora no. (Damián, Bolivia, 45 anys)

f. Reflexions finals sobre associacionisme i participació

Una de les característiques de l'àrea d'estudi, comentada amb escreix en aquest estudi, és el tipus de poblament distribuït en poblacions petites i de pocs habitants. En l'àmbit de la participació en la vida social i política dels pobles això es reflecteix en la possibilitat d'accedir als representants dels diferents col·lectius així com de les institucions de forma "natural".

Així, és força comú que durant les entrevistes apareguin referències a trobades espontànies amb l'alcalde, indicacions i explicacions sobre alguna persona amb càrrec públic que apareix pel carrer durant l'entrevista o situacions similars. Això significa que resulta senzill identificar als responsables de la gestió pública, com mostra l'exemple següent.

Hombre, el alcalde entra en un bar y no saluda, eso no es una persona. (...) Pues que no vengan a buscar mi voto. Prefiero votar en blanco. Y ya te digo, el ayuntamiento no se ha preocupado por las comunidades ni nada. (Andrei, Romania, 38 anys)

En un sentit semblant, el fet que siguin pobles petits, juntament amb la percepció que la gent és *tancada*, incita a que la participació local sigui vista com quelcom complicat. En el fragment següent, que forma part d'una entrevista amb una persona implicada en el teixit associatiu, es detecta certa percepció de reticència al fet que la participació política sigui liderada per persones "de fora"; és a dir, per persones "no autòctones".

El gran problema de la Cerdaña, con nosotros es, cómo te podría decir...es que el catalán no es tan abierto, es muy reacio a que otra persona que viene de fuera, puede venir de Barcelona, y quiere incidir en temas locales o intenta participar en temas locales y nada... no es fácil. (Pedro, Uruguai, 45 anys)

A tall de recapitulació, es suggereix que l'associacionisme és feble, tot i que hi ha un nombre considerable d'associacions. L'explicació d'això rau en la poca implicació dels col·lectius, la distància entre els líders de les associacions i el col·lectiu que volen representar, la manca de recursos o la manca de reconeixement institucional. D'altra banda, les activitats que desenvolupen les associacions estudiades estan molt relacionades amb oferir serveis al propi col·lectiu (assistència, informació, activitats de lleure, etc.) i el manteniment de la identitat o de la cultura pròpia. Realitzen poques activitats de tipus

polític. En alguns casos la seva capacitat d'actuació es limita a activitats puntuals i concretes. Algunes fan d'interlocutors amb l'administració, però en general el diàleg amb l'administració i la seva capacitat de negociació política és feble. Cal tenir presents alguns aspectes per a la seva consolidació. Alguns han estat exposats en aquest apartat i alguns altres caldria explorar, com ara les variables sociodemogràfiques (sexe, nacionalitat o nivell d'estudis) del col·lectiu o l'antiguitat de l'associació.

Pel que fa a la participació es detecta cert bloqueig. En aquest sentit, es pot dir que el bloqueig en part queda al descobert sota l'emparament de la llei, quan limita el vot a algunes nacionalitats. En una altra part, queda encobert quan relega la participació política en àmbits formals -però no exclusius- com les associacions de tipus ètnic.

4.3.5 Racisme, xenofòbia i discriminació; estrangers, estranys i *outsiders*

As researchers we inhabited the place of the 'professional stranger finding out about strangers' (Agar, 1980, p. 44 cited in Ahmed, 2000, p. 56). We were strangers but we were recognized as familiar and knowable strangers because we could be viewed, or were 'readable', through our whiteness and Englishness. Our seeming shared sameness with our focus group members fundamentally disrupted our strangeness. (Neal i Walters, 2006: 180)

En el moment d'assentament i en concret de crear relacions socials, la població immigrada pot sentir-se forana, *outsider*, tal i com apunten Cea d'Ancona i Valles (2010). Si l'actitud d'aquells que ja es troben en el lloc d'arribada és de rebuig, la creació de teixit social es veurà afectada. El rebuig es genera per diversos motius. Potser el més evident és el racisme en la seva concepció tradicional: discriminació i exclusió que es basa en la diferència per raó de color de pell o pertinença a una ètnia. Tanmateix, l'evolució del concepte i de les seves formes dona lloc a noves formes de racisme i de com interpretar-lo, tal i com apunta Wieviorka (1998: 27) "El nuevo discurso racista se legitimaría menos por la invocación de una desigualdad de "razas" sino en ciertas especificidades culturales, nacionales, religiosas, étnicas u otras". En processos més contemporanis el racisme apareix com una guerra

d'identitats i de cultures; és sobretot rebuig a la diferència cultural, quan aquesta és percebuda com una amenaça. "El Otro, desde este punto de vista se define por costumbres, tradiciones y una alteridad irreductible y debe ser eliminado, expulsado o a lo menos mantenido a distancia." (Wieviorka, 1998: 42).

Cea d'Ancona (2005) distingeix diferents tipus de racisme, entre els quals hi ha el racisme cultural o el racisme de classe. El primer fa referència al risc de perdre la integritat i la identitat cultural -com si aquesta fos homogènia- per l'arribada d'immigrants de diferents bagatges socioculturals. Això dona lloc a conceptes més amplis que el del racisme: la xenofòbia, per exemple. La xenofòbia, tal i com subratlla Cea d'Ancona (2005) es caracteritza per tres aspectes: a) posa de relleu les diferències socials i culturals per sobre les físiques; b) es defineix com la por a l'*estraner*; i c) suggereix que és una reacció natural de l'ésser humà. Aquest darrer aspecte, segons Kundnani (2008), alleugereix de càrrega moral i dota de legitimitat determinats arguments no estrictament racistes basats en la diferència de color o la cultura. D'altra banda, cal matisar que també apareixen conceptes més específics o concrets, com el de l'islamofòbia, que és la desconfiança o el rebuig a la població musulmana.

El racisme de classe explica la discriminació o l'exclusió social d'una part significativa de la població estrangera immigrada no només per la seva condició d'estranger (d'estrany o d'una cultura "diferent"), sinó també perquè generalment aquests es troben a les capes més baixes de la societat. La constitució d'una nova classe treballadora, representada per persones procedents del Tercer Món -moltes vegades fora de la legalitat-, exposa Delgado (2006), serveix per estructurar el racisme. Cachón (2008) proposa en un sentit similar com el neoracisme troba substituïts de les races en les categories *immigrant*, *treballador estranger* o *estranger*, ja en la dècada dels 70, sobretot als països del centre i del nord d'Europa.

De este modo «el termino 'inmigración' se ha convertido en el nombre de la raza por excelencia, nombre nuevo pero funcionalmente equivalente a la apelación antigua, al igual que 'inmigrantes'» es la principal característica que permite clasificar a los individuos dentro de una tipología racista. Típicamente, nuestras 'razas', que es el eco que llega cuando hablamos de etnias, se llaman inmigrantes. (Cachón, 2008: 956)

Per Blanco (1995), dues postures enfrontades són les que expliquen les actituds de discriminació i d'exclusió envers els immigrants. La marginació social, econòmica i política deriva o bé de la seva posició de classe, o bé de l'origen racial, ètnic o religiós. La postura econòmica estructural posa èmfasi en aspectes com la baixa qualificació i la desqualificació, la proletarització de la població estrangera, el caràcter temporal que se li suposa o la legislació. La segona explicació exposa que la clau de les relacions intergrupals resideix en la pertinença a una cultura o ètnia particular; entenent *ètnia* com a forma social que genera comportaments i com a factor cognitiu de pertinença, i no com a grup humà definit per característiques culturals històriques. La percepció col·lectiva de l'immigrant amb elements i símbols culturals al voltant de la polaritat *nosaltres* i *ells* expliquen la postura etnocultural.

Taboni (1997) en aquest sentit assenyala que la relació entre identitat i alteritat està a la base de tot procés social. La distància i la proximitat es presenten quan un grup que es reconeix amb una identitat defineix la posició del portador d'alteritat, és a dir de l'estranger. Aquest podrà accentuarà els seus trets, insistint en la seva autonomia i llibertat en front un grup que el margina i el discrimina. Si les condicions són molt desfavorables, matisa l'autor, el grup exclòs tendirà a tancar-se en un gueto cultural.

Amb tot, sorgeix la pregunta de com es difonen el racisme i la xenofòbia. La por i la desconfiança vers l'estrany, diu Santamaria (2002) es van configurant a través de lleis, mitjans de comunicació, institucions religioses o educatives o converses quotidianes. Continua vigent el que l'any 1995 Alvite anunciava: les polítiques restrictives tenen un paper clau en la construcció d'una visió negativa de l'immigrant a Espanya. Amb elles s'engega tot un discurs que pretén justificar les mesures de control, imposades llavors per la Unió Europea. Amb els pas dels anys, l'entramat institucional i el social han forjat tot un conjunt d'estereotips i de representacions. Aquest conjunt nodreix la retòrica del racisme i la xenofòbia i la seva pràctica, a través de l'exclusió social, la discriminació o la segregació. Així ho va expressar Wieviorka (1998).

El racismo, en efecto, remite a representaciones del Otro que valorizan el *ingroup* en vez del *outgroup*, que amplían las diferencias y desembocan en estereotipos susceptibles de alimentar o justificar actitudes discriminatorias. Pueden preexistir a cualquier eventual experiencia

concreta de la relación con el otro, a cualquier conocimiento en la práctica y no se manifiestan necesariamente en actos. (Wieviorka, 1998: 47)

De forma semblant s'expressen Aparicio, Tornos i Labrador (1999). Segons aquests autors, la identitat social d'un individu es veu molt afectada per l'etiquetament amb el qual la societat delimita un grup determinat. Afegeixen que d'aquesta manera s'intensifiquen dos aspectes: d'una banda, la segmentació del col·lectiu etiquetat enfront els altres i, de l'altra, la cohesió intragrupal i la creació de grups d'interès econòmic i social ètnicament exclusius.

Determinats contextos propicien la xenofòbia i el racisme. Les èpoques de crisi o de recessió econòmica i de poca feina, tal i com exposa Cea d'Ancona (2005), són propícies al ressorgiment del racisme i l'exclusió. L'augment de la competència pels recursos provocaria el rebuig cap a la població immigrada i estrangera, tal i com es pot veure en la cita. "Es la competencia por recursos limitados (empleo, vivienda, enseñanza y demás prestaciones del Estado de Bienestar) lo que lleva a magnificar la presencia de inmigrantes y a pedir restricciones en su llegada e, inclusive, su expulsión." (Cea d'Ancona, 2005: 203). Tanmateix, recorda Cachón (2008), cal considerar que en èpoques de bonança econòmica el racisme també és desplega.

4.3.5.1 Intersecció entre ruralitat i exclusió

Existeix tot un corrent dins la literatura anglosaxona sobre aspectes rurals que estudia el fenomen de l'exclusió i del racisme en àrees rurals, vegeu per exemple: Halfacree (1996), Agyeman i Spooner (1997), Agyeman i Neal (2009), Milbourne (1997), Cloke i Little (1997), Holloway (2003, 2004 i 2007), Neal (2002), Chakraborti i Garland (2003) o Garland i Chakraborti (2006). Chakraborti (2010) assevera que la recerca sobre el racisme s'ha centrat més en àrees urbanes que en àrees rurals. Segons l'autor, el que explica l'atenció escassa a les àrees rurals és l'idíl·lic i romàntic imaginari rural, definit amb escreix en la literatura anglesa¹³⁵. Durant dècades allò que és *rural* s'ha anat construint sobre una base romàntica i configurant com a espai ideal lliure de problemes, entre els quals hi hauria el racisme (Cloke 1993, 1995 i 1997a i 1997b; Neal 2002; Chakraborti, 2010; Panelli et al., 2009).

¹³⁵ Alguns autors a considerar per a l'estudi de l'idíl·lic rural són Halfacree (1993 i 1995), Bell (1997), Mingay (1989) o Little i Austin (1996), com apunta Cloke (2004) (vegeu apartat 2.1.1.2).

a. L'altra cara de l'idil·li rural

La ruralitat s'associa amb un ambient tranquil i familiar, en canvi allò que és urbà és impersonal, superficial i conflictiu. Per Cloke (2004), la *ruralitat* il·lustra aquest imaginari. Segons aquest autor, la ruralitat relaciona la natura amb una millora de la qualitat de vida a través de la producció i el consum d'un ritme de vida en una societat cohesionada, sana i feliç oposada a la de la ciutat. Així, la ruralitat és equiparada a la tranquil·litat, la bondat, la integritat i l'alliberament de problemes. Tot plegat queda recollit al paràgraf següent i ha estat abordat més àmpliament a l'apartat 2.1.1.2 del segon capítol.

Somewhere deep down in our cultural psyche there appear to be longstanding handed-down precepts about what rurality represents, emphasizing the enabling power of nature to offer opportunities for lifestyle enhancement through the production and consumption of socially cohesive, happy and healthy living at a pace and quality which differs markedly from that of the city. Rurality has thus become cross-referenced with tranquility, goodness, wholeness and problem-freedom, and at a more obviously political level it maps onto cartographies of identity, encapsulating for some a treasury of norms and values which both illustrate and shape what is valuable in a nation, a region or locality. (Cloke, 2004: 19)

Més enllà de com es representa i què es el que representa, sorgeix la pregunta qui ho fa i per a qui ho fa. La resposta es pot trobar a Philo (1992), qui va iniciar el debat sobre l'exclusió a les àrees rurals de tots aquells que no formaven part de la categoria de població blanca, heterosexual i de classe mitjana, tal i com expressa el paràgraf següent.

But perhaps this is the point, in that certain developments within social-cultural geography to do with recovering the geographies of 'other' human groupings - the geographies of peoples other than white, middle-class, middleaged, able-bodied, sound-minded, heterosexual men - offer challenging new ways of thinking (or maybe ways of rethinking) rural studies, ways resonant with Ward's project but ways not as yet familiar to many working in the field of rural studies. (Philo, 1992: 193)

Val a dir que cal inscriure l'aportació de Philo, i les posteriors, al debat de "la puresa blanca" (the whiteness) al que Windance i Gallagher (2008) anomenen la tercera onada *of whiteness studies*. Aquesta tercera onada d'estudis es caracteritza entre altres coses per incorporar a l'estudi la dimensió de l'espai, entre els que hi ha els espais rurals. "This research examines the quotidian production of white identities 'on the ground' as people

move across public, private, urban, rural spaces” (Windance i Gallagher, 2008: 13). Els mateixos autors asseveren que a partir de 1990 els estudis sobre *whiteness* proliferen arreu.

Paral·lelament, a partir de la dècada de 1990, els estudis rurals s’interessen per la diferència i l’alteritat (Ageyman i Neal, 2009). Nombrosos autors han subratllat la presència -en paraules de Philo (1992), *the other rural people*- d’aquesta diversitat en les àrees rurals angleses. Alguns dels autors que han investigat en aquest sentit són: Bell i Valentine, 1995; Cloke i Little, 1997; Murdoch i Pratt, 1993 i 1997; o Little, 1999. Val a dir que alguns dels estudiosos han fet èmfasi en aspectes concrets, per exemple centrant-se en la pobresa, la manca d’habitatges o les persones sense sostre, com Cloke, Milbourne i Widdowfield (2001a, 2001b o 2003).

Ageyman i Spooner (1997), seguint totes aquestes aportacions, afegixen que l’imaginari rural, d’una banda suposa una representació produïda i controlada per part de població blanca; i de l’altra, construeix imatges a partir d’una herència blanca mística i nostàlgica imaginada. En altres paraules, l’imaginari rural no contempla la presència de minories ètniques (*racials*, a bona part de la literatura anglosaxona) o la diversitat cultural. Segons els autors, els qui potencialment amenacen la integritat d’aquestes representacions, en no encaixar en aquests paràmetres, són exclosos. Per tant, no tothom viu de la mateixa manera l’*idil·li* rural. L’estil de vida promès pel discurs de la ruralitat idealitzada el podran gaudir pocs, mentre que bona part de les persones que viuen en àrees rurals la vida els continua aportant dificultats, com les exigències de la vida laboral i familiar, els problemes econòmics, la salut, la delinqüència, la soledat o l’alienació (Woods, 2011).

b. Invisibilitzant la pobresa rural. “T’ho dic extrarecord”

En relació amb l’apartat anterior, l’altra cara de l’*idil·li* rural, es considera pertinent analitzar el cas concret de la pobresa rural en àrees rurals i la seva relació amb la immigració. Existeixen algunes referències com ara Tickameyer (2006), que discorre sobre com en alguns casos l’ètnicitat explica algunes de les formes de la pobresa rural. Segons aquesta autora, els treballadors immigrants en l’agricultura són els més pobres i més explotats entre els obrers llatinoamericans dels Estats Units. La forta estratificació, la

invisibilitat política, l'explotació i la discriminació de les zones rurals, on es concentra part de la població immigrada, expliquen la pobresa rural als Estats Units.

Al Pirineu, entre els casos recollits, hi ha poques referències a la pobresa. Sí que apareixen dificultats i adversitats, sobretot els primers moments de l'arribada al Pirineu. Això deixa entreveure que la situació material d'aquestes persones està mínimament resolta i és, segurament, comparativament millor que aquella que tenien a lloc d'origen.

D'altra banda, també podria ser que tant la pobresa, i alguns temes relacionats, com els sense-sostre, fossin un aspecte invisibilitzat. Woods (2011) suggereix que la pobresa s'associa a contextos urbans. Mentre, en les àrees rurals sembla que no hi ha espai per a la pobresa. Les àrees rurals tenen bosses de pobresa també, sovint negada pels propis residents; cosa que reforça el mite de l'idil·li rural. Així ho suggereix un dels informants clau entrevistats, de la qual s'ha decidit mantenir en l'anonimat per petició seva.

Aquí tenim immigrants sense sostre. Hi ha molta gent que dorm al carrer. Això no es diu, jo t'ho dic *extrarecord*. Això a la gent de l'administració no li agrada. (Informant clau)

El testimoni següent proporciona una informació semblant. L'informant especifica que compatriotes seus es troben en situacions molt precàries, fins al punt de no tenir un lloc on allotjar-se.

Quando yo llamo a familia les digo que España está mal, hay gente de Marruecos que no tiene nada, ni para comer ni para duchar, nada de nada. Esa es la verdad de los inmigrantes. Por ejemplo, aquí viven tres o cuatro marroquíes fuera de la casa, en la temporada duermen fuera, eso es malo. (Bashira, Marroc, 35 anys)

c. Exclusió rural a Espanya, una temàtica a estendre

L'any 2006, Morén i Solana enuncien els temes principals que havien estat estudiats sobre immigració en àrees rurals i petites ciutats a Espanya. Entre aquests temes, els autors assenyalaven els aspectes principals relacionats amb la discriminació i l'exclusió: d'una banda, les condicions laborals i de residència de treballadors assalariats ocupats al sector agrari i, de l'altra, els processos d'estratificació social dels treballadors estrangers ocupats en l'agricultura. És d'interès subratllar això per donar compte que bona part dels estudis

que contemplen d'una banda la immigració i, de l'altra, l'exclusió social (la vulnerabilitat, la discriminació, el racisme, etc.) en àrees rurals s'emmarquen a l'àmbit laboral, i de forma força específica al treball agrícola.

Blaschke i Ruiz (2002) a l'informe titulat *Racism in rural areas* per a la European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia mostren una gran quantitat de literatura espanyola sobre migració laboral a l'agricultura, sobretot en relació amb les condicions de treball i després dels esdeveniments a El Ejido. Bona part dels estudis que s'han fet en aquesta direcció s'han focalitzat a la regió del litoral mediterrani peninsular donada la concentració de producció agrícola intensiva i de mà d'obra estrangera. Serveixi d'exemple l'estudi de Martínez Veiga (2001), titulat *El Ejido*, y que duu com a subtítol *discriminación, exclusión social y racismo*.

Existeixen altres estudis de referència que tracten l'exclusió de les persones immigrades en àrees rurals (Pedreño, 1999a, 1999b; García Borrego i Pedreño, 2002; Pedreño i Hernández Pedreño, 2005; o Pedreño i Riquelme, 2006). Pedreño i Hernández Pedreño (2005) suggereixen dos aspectes interessants. Primer, els autors focalitzen el seu estudi en la mà d'obra estrangera al mercat de treball en general. Presten atenció als processos d'estratificació social, "están [la població immigrada estrangera] en todas partes' aportando una fuerza de trabajo versátil, flexible y móvil que, sin embargo es precarizada y degradada por dispositivos de vulnerabilidad (subciudadanía, segmentación etnicista, crisis de los estatutos salariales)" (Pedreño i Riquelme, 2006: 227). En segon lloc, els autors dialectitzen sobre l'adaptació del concepte "infraclasse" al mercat de treball agrari espanyol, encapçalada per Izcarra (2002). Per Pedreño i Riquelme (2006), el problema dels treballadors immigrants no descansa tant sobre l'exclusió o l'aïllament sinó sobre la vulnerabilitat i l'explotació. La precarietat del mercat de treball crea un nou tipus de proletariat immigrant, caracteritzat per una forta eventualitat i mobilitat laboral.

Fora del mercat de treball, doncs, i sobretot de l'agricultura, no és tant evident trobar estudis que tractin la exclusió o el racisme en àrees rurals d'Espanya.

4.3.5.2 Ruralitat i racisme a les àrees rurals

a. Breu aproximació teòrica al racisme en àrees rurals

En el debat a la literatura anglosaxona es pot trobar un àmbit de recerca centrat en les diferències ètniques i el racisme a les àrees rurals. Les aportacions d'autors com Ageyman (1989 i 1990), Ageyman i Spooner (1997), Chakraborti (2010), Chakraborti i Garland (2004) o Panelli et al. (2009) han assenyalat la invisibilitat i el rebuig de les minories ètniques, així com l'amenaça per a l'idil·li rural que suposa la seva existència. És a dir, d'una banda, la invisibilitat s'explica per una lògica numèrica: com que hi ha poques minories ètniques, hi ha d'haver poc rebuig i poc racisme. I de l'altra, l'idil·li rural contraposa una ruralitat blanca, culturalment homogènia a una urbanitat multicultural i cosmopolita.

D'altra banda, és interessant indicar que per alguns autors, el rebuig es troba darrere la construcció de l'idil·li rural quan es nodreix d'identitat nacional (Garland i Chakraborti 2004, 2006). Segons aquests autors, el camp anglès es considera el refugi de la quinta essència nacional; és a dir, allà on es conserva l'herència nacional. Això reforça la importància de mantenir intacte el camp. Així, és clar: els "estranys" són una amenaça! En aquest sentit, Ageyman i Neal (2009) suggereixen que la construcció d'aquesta identitat nacional *-the englishness-* ha tendit a veure el camp com a "desracialitzat", negant i invisibilitzant la presència de minories ètniques.

Val la pena subratllar que Garland i Chakraborti (2004, 2006) mencionen que les comunitats rurals poden ser tancades, conservadores i amb tendència a veure als nousvinguts amb desconfiança, en comptes de llocs afectuosos, acollidors i tolerants. Els autors afegeixen que el fet que algú sigui visiblement diferent fa de catalitzador per a l'exclusió i per al racisme. Les minories ètniques són una amenaça al caràcter essencial blanc de la comunitat rural imaginada i recreada; per tant, seran exclosos. Algunes de les aportacions referides ajuden a interpretar les dinàmiques del Pirineu. S'ha pogut detectar que a vegades, quan hi ha una diferència evident, com les característiques físiques, apareix la desconfiança.

Cuando yo llegué aquí, había como tres personas de color. Y ello era difícil para encontrar un trabajo. Todo el mundo me miraba cuando ibas por la calle. Se notaba ¿me entiendes? Era muy fuerte, pero bueno, ahora ya han visto que no...(...) Ahora han visto que no, que somos gente normal y corriente. (Anabelle, Camerun, 37 anys)

Hablando con ellos, quizás los que más se pueden sentir *una mica* más aislados son los de Bolivia, por los rasgos, que a veces les cuesta, ellos mismos me lo dicen, pasan por al lado y no son uno más. *I la gent d'Àfrica*. (Andrea Estévez, Agent d'Accollida de l'Ajuntament de Puigcerdà)

Tot plegat succeeix en un entorn on hi ha una estructura social jerarquitzada i mantinguda durant dècades difícilment penetrable (Garland i Chakraborti, 2006). Resulta interessant subratllar en aquest sentit Dempsey (1990) i una de les seves obres titulades *Smalltown*, que tracta sobre la vida social, la cohesió i la pertinença en un poble de dimensió reduïda localitzat a Austràlia. Segons l'autor, en aquest tipus de pobles es creen certs llaços, donats pel veïnatge i per la freqüentació repetitiva de llocs comuns (es pertany a les mateixes organitzacions, es compra a les mateixes botigues, els nens van a la mateixa escola, es freqüenten els mateixos bars, etc.), que poden arribar a superar diferències de classe, gènere, edat o ètnia.

People not only share place of residence but are often friends. Most of all also participate in friendship cliques, and many of these cliques are linked to another. In addition they participate in a range of formal institutional activities that occur in this neighbourhood. Through these numerous formal and informal ties the community develops a close-knit character. This account of friendship activity also shows, of course, why it can be difficult for newcomers to smalltown establish satisfactory friendship relationships for themselves. (Dempsey, 1990: 105)

Per als nousvinguts, crear noves relacions d'amistat és complicat (Dempsey, 1990). Resulta difícil entrar a formar part de les activitats socials i culturals dels pobles. Això genera un sentiment d'aïllament, que es pot veure agreujat per la manca d'amistats, el contacte amb similars o els efectes del racisme. Val la pena puntualitzar que els que tenen un estatus social i laboral alt poden estalviar-se aquesta situació. Així ho va suggerir una de les persones entrevistades.

Ahora, también hay xenofobia cuando estigmatizan, “todos los que vienen de ahí...” Pero en mi condición que vine con contrato de trabajo, a aportar al sistema donde en mi percepción hay una brecha entre una población muy joven y una población muy anciana, una falta de adultos jóvenes en edad laboral, como médicos, en lo que algunos venimos a trabajar y a contribuir a este sistema en la que ellos están consumiendo los recursos, es diferente. (Julio, Colòmbia, 33 anys)

b. Hostilitat i racisme al Pirineu

Segons Neal (2002: 456), el racisme es manifesta de forma diferent en àrees rurals i en àrees urbanes. Segons l'autora, un dels indicadors d'aquesta diferència es troba en els discursos sobre ruralitat i racisme. Destaca, per exemple, dos discursos contraposats: a) la negació del racisme, amb “aquí no tenim cap problema” i b) els discursos que posen èmfasi en l'aparent hostilitat “tradicional” de les àrees rurals cap a tot nouvingut. Ambdós discursos van aparèixer a les entrevistes. Pel que fa a “l'hostilitat tradicional” es suggeria en una de les entrevistes clau: “Els pobles tenen aquesta cosa més primitiva, més tribal que deixa anar: “és de fora””¹³⁶.

D'altra banda, en les entrevistes realitzades al Pirineu es detecta força sovint la presència del “aquí no hi ha cap problema”, quan s'interroga sobre el racisme o la xenofòbia, sobretot en les persones entrevistades de nacionalitat espanyola. Així, resulta comú trobar referències a la manca de conflictivitat i de problemes o a les bones relacions.

Bueno, yo puedo hablar de [*nom del poble*]. Y yo creo que la relación es buena [*entre població espanyola i població estrangera*], pero claro, es mi punto de vista. (...). Yo estoy hablando de [*nom del poble*], y probablemente de los pueblecitos estos. Yo no sé aquí en [*capital de comarca*], ya desconozco. (Jordi, Espanya, 38 anys)

Aquí, la immigració, bé ara no saps d'on són. N'hi ha uns quants de color negre, però no saps d'on vénen. La veritat és que en aquests bancs n'està ple. I dins de la crisi són tot un personal que estan contents, no se senten discriminats de cap manera. Contents, ningú demana, ningú parla de problemes i viuen aquí, feliços. (Marià, Espanya, 78 anys)

Tanmateix, en aspectes concrets com l'accés a l'habitatge o al treball, algunes persones han sentit que se'ls discriminava i alguns tècnics que s'ha entrevistat ho han constatat.

¹³⁶ Per decisió de l'autora d'aquest document s'ha decidit mantenir a l'anonimat aquest interlocutor.

M: Está bien. Hay gente que tú sientes que te quieren ayudar y hay gente que tú sientes que son racistas.

E: *¿En qué situación?*

M: En el trabajo por ejemplo (...) Sientes que alguna gente se comporta contigo como tú eres inferior. No todos. O no sé quizás es yo que lo siento. (Bashira, Marroc, 35 anys)

Per descomptat, però segur que ara no s'ho miren tant. Mentre poguessin triar llogater, clar, preferien un llogater europeu que no pas d'altres països menys afavorits econòmicament. Sí, això sí ho he sentit. (Sara Vilà, Doctorant en Sociologia de les Migracions. Universitat de Lleida)

El testimoni de l'Amparo, catalitza l'aparent paradoxa: "En principi, no hi ha cap problema", tanmateix hi ha estereotips i clixés corrent de boca en boca.

En principi no hi ha cap problema, però és *algo* bastant genèric, trobar los mites urbans que s'han creat: que no paguen impostos durant tres anys si obren un negoci, que els llibres se'ls donen gratis, que el menjador no lo paguen i a més se'ls dona ajuda d'això; i dius: *d'on ha sortit això?* "És que m'han dit, és que m'han dit". Llavors la nostra feina era horrorosa, perquè anaves a una botiga, sortia el tema i t'havies de barallar amb tothom. (Amparo, Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert)

És comú, doncs, que els tècnics d'immigració i altres representants d'institucions facin referència a l'existència de tòpics i estereotips circulant entre la població de nacionalitat espanyola. Durant el treball de camp s'han detectat estereotips i prejudicis, també, entre població estrangera.

Se lo hacen ellos. Los que son racistas son ellos. Porque los moros no se quieren integrar.

(Andrei, Romania, 38 anys)

Recuperant Neal (2002), les diferències entre el racisme en àrees rurals i en àrees urbanes es produeixen per formes com: la dominància de l'ídil·li rural i l'essència de la "puresa blanca", *the whiteness*; el nombre i la dispersió de les minories ètniques; o la poca atenció de les institucions i la manca de polítiques i d'estratègies per tractar el racisme. Referent a aquest darrer punt, Chakraborti (2010) insisteix en què la diferència entre àrees urbanes i àrees rurals és l'escàs suport social i institucional de les persones que el pateixen. Val a dir, però que en els anys en els quals s'engloba aquest estudi (2000-2012), l'administració (local,

autonòmica i estatal) ha creat dispositius al Pirineu, així com a altres parts de Catalunya que tenien l'objectiu fomentar la bona convivència, i evitar el racisme i la discriminació. Els serveis han estat a l'abast de tothom i tal i com apunta Sara Vilà, potser tot plegat ha servit per evitar tensions majors.

Perquè el fet que hi ha poca població i hi havia els recursos necessaris i els serveis de proximitat eren tots suficients. Aquest sentiment de "són massa i poc serveis" no hi era, i això feia que no hi haguessin gaires tensions. En tot cas hi havia desconeixement per part de la població autòctona i estereotips, els marroquins no sé què, els colombians... (Sara Vilà, Doctorant en Sociologia de les Migracions. Universitat de Lleida)

c. "Por ser rumano, la gente te mira raro!". A qui va destinada la discriminació?

Fins aquí s'ha retratat el Pirineu a partir de l'anàlisi del racisme i la xenofòbia. Ara sorgeixen algunes incògnites a revelar per a una millor comprensió d'aquest fenomen. D'entrada apareix la qüestió sobre com es produeix i manifesta el fenomen. També és rellevant dilucidar l'existència de nacionalitats o territoris més susceptibles al fenomen.

Chakraborti (2010) observa que la majoria de les llars conformades per minories ètniques han patit atacs o abusos racistes, des d'insults fins a violència física, en àrees rurals d'Anglaterra. Per l'autor, la manifestació del racisme no té perquè ser amb actes típicament racistes; el degoteig i l'acumulació de prejudicis acaba conformant un gruix de racisme important. Alguns exemples localitzats al Pirineu permeten il·lustrar aquest fet.

H: Y ella decía que había unos muchachos que la molestaban, que la insultaban.

E: ¿Españoles?

H: Sí, que la insultaban. Tú para que los miras, yo le decía. Tú camina. Y tenía miedo de salir a la calle, le daba vergüenza. Y ya se ha ido a Bolivia, no ha aguantado mucho aquí. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

Hay que decir las cosas como son: por una pagamos todas. Que sí que ha habido personas que son así, que se aprovechan de circunstancias y hacen quedar mal a todas las extranjeras. Y claro, y qué pasa, que ya por todas esas cosas nos miran mal. (Gabriela, Ecuador, 47 anys)

Muchas veces han pasado aquí peleas con los rumanos y claro luego que no tengas ninguna culpa, que no hayas estado allí ni visto nada, simplemente por ser rumano la gente te mira raro por la calle. (Romanitza, Romania, 21 anys)

De Lima (2004) observa que, en el context anglès, l'abús verbal és el cas més freqüent de manifestació racista. Les conseqüències que tenen aquests actes, diu l'autora, afecten la confiança, l'autoestima i la salut física i mental dels qui la pateixen i contribueixen a l'exclusió social i al fre pel desenvolupament econòmic i social o a l'ocupació de l'espai públic.

D'altra banda, els destinataris del racisme i la xenofòbia són aquells visiblement diferents. Panelli et al. (2009) observen que l'amenaça per l'idil·li rural no només prové dels que no són blancs sinó també dels "no del tot blancs". Els autors posen per exemple els treballadors de les nacionalitats que s'han incorporat recentment de la UE, que arriben al Regne Unit, com els polonesos. L'imaginari serveix per excloure no només els que no són blancs sinó també blancs que són imaginats com "no del tot blancs".

L'estatus d'estranger¹³⁷ (en el sentit de l'estrany, de l'altre) i que aquest no té una afiliació permanent. El temps o la presència d'altres nacionalitats més demonitzades influeixen en el procés de discriminació. En aquest sentit, Morell (2004) exposa que els estereotips que envolten la imatge dels immigrants es defineixen per la proximitat o llunyania que s'atribueix a la cultura de l'immigrant i al nivell econòmic de la societat d'origen de l'immigrant. Hi ha alguns col·lectius que sofreixen més que d'altres, com exposa una de les dones entrevistades, la Isabel, "Hay cierto racismo, cierta discriminación. Lo veo con los sudamericanos y con los moros". L'animadversió a la població musulmana és un fet conegut i Morell (2004) ho explica així:

Sin duda, el colectivo de origen árabe es quien debe afrontar una situación más compleja, pues aparece diferenciado en términos culturales, religiosos y lingüísticos. Pero, además, la representación occidental del mundo islámico se encuentra condicionada por una serie de estereotipos negativos que lo identifican con el terrorismo, el fanatismo, el fundamentalismo, el machismo..., en definitiva, la amenaza islámica, que se concreta en la voluntad de invadir nuevos territorio. (Morell, 2004: 198).

¹³⁷ Cal entendre per estranger en tant que estrany a aquella idea que s'associa a les persones de nacionalitats provinents de països perifèrics o empobrits.

En algunes de les entrevistes realitzades es posa de manifest aquesta hostilitat. En una entrevista realitzada a la revista *Lo Raier*, Marie Camara, President de l'Associació d'Africans Islàmics del Pallars Jussà i d'origen gambià, ho expressava de la següent manera.

A més també em sap molt greu que els àrabs pateixin tant rebuig social, tota aquesta aversió a l'islam en definitiva deu ser aversió a l'àrab perquè nosaltres també som musulmans però no ens miren tant malament. Suposo que ells malauradament s'han fet més famosos amb tot això del terrorisme. Nosaltres també tenim gent dolenta i ells en tenen molta de bona, no ho sé, els estereotips de vegades no tenen gens de sentit. (*Lo Raier*, 2004: 21)

A més a més, cal considerar que potser en uns pobles es produeixen més tensions que en altres. L'àmbit d'estudi és extens i divers en alguns aspectes, com per exemple en les nacionalitats que hi ha presents. Altrament, les característiques del lloc d'assentament poden afavorir l'aflorament de racisme i xenofòbia. Sara Vilà, per exemple, explica durant l'entrevista que hi ha hagut situacions de discriminació a Puigcerdà.

Però és que sí hi ha un percentatge prou elevat d'immigració, a més en un context una mica estrany perquè és una zona molt de segona residència on la gent hi va molt de vacances. A Puigcerdà, podríem parlar de molt racisme. On hi havia hagut situacions violentes i havien problemes d'entesa i d'acceptació moltíssima més que en altres llocs. (Sara Vilà, Doctorant en Sociologia de les Migracions. Universitat de Lleida)

d. Estudi de cas: conflicte sobre el lideratge d'una entitat cultural i folklòrica, la colla gegantera de Puigcerdà

El conflicte tracta d'un desacord sobre la gestió de l'associació de gegants de Puigcerdà, formada únicament per població de nacionalitat estrangera que s'inicia la tardor de l'any 2007. Les acusacions recíproques, tant de la regidora de turisme com de l'alcalde d'una banda, i del líder de la colla, de l'altre, no van facilitar una bona sortida del litigi. Aparentment, el conflicte comença quan la colla gegantera, penja uns cartells en els qual s'assegurava la seva presència a la festa de la Sagristia el 8 de setembre, en resposta al fet que no havien estat convidats per l'Ajuntament.

De fet, un any després, la tardor de l'any 2008 la colla gegantera, formada íntegrament per població estrangera decideix plegar, després de dos anys d'activitat. Des de l'Ajuntament de Puigcerdà es va argumentar que el responsable de la colla gegantera no va complir amb

les seves funcions, l'assistència a uns actes programats per al 175è aniversari de la colla, el 4 i 5 d'octubre de l'any 2008. D'acord amb unes declaracions a la Televisió de Catalunya, al programa "Els matins", el 22 de setembre de l'any 2008, el cap de colla argumenta que la no participació als actes es produeix com a resposta a la imposició d'un cap de colla, no estranger, per part de l'Ajuntament.

Del conflicte cal destacar dos aspectes. En primer lloc, hi ha una presència important d'un líder, el cap de colla. Aquesta persona s'havia mostrat força crítica amb les actuacions del govern municipal, a través de l'Associació de Nous Ciutadans de la Cerdanya¹³⁸, de la qual n'és un dels membres fundadors. El seu lideratge va poder incomodar l'administració. Aquesta es posiciona com a líder indiscutible del procés d'integració i això pot haver contribuït a la tensió. D'altra banda, la ubiqüitat d'aquesta persona era vista com un problema, tal i com es va constatar en una entrevista amb un informant clau.

Hi ha un senyor una mica conflictiu, potser ja te'n han parlat, que és el president de l'associació de Nous Ciutadans de la Cerdanya. Potser aniria bé que parlessis amb ell perquè ell és molt crític amb les actuacions de l'administració, especialment amb la de Puigcerdà.
(Informant Clau)¹³⁹

La presència de líders en les associacions formades per població estrangera immigrada és un fet constatat. Per Aparicio i Tornos (2010), alguns líders d'aquest tipus d'associacions poden ser força autoritaris i mobilitzar-se més per interessos propis que col·lectius. Això condueix a aquests autors a constatar que els membres de les associacions, a vegades, s'hi adhereixen per rebre recolzament i avantatges per estar a prop del líder, i no tant per influir o decidir en uns objectius comuns. Aquest tipus de líder, sense aprofundir en si n'hi ha d'altres tipus, pot ser molest per l'administració.

En segon element que cal destacar és que allò que d'entrada podia aparèixer com una confrontació d'interessos o de desacord sobre la gestió, s'afegeix al litigi una qüestió de valors. I és aquí quan apareix la immigració i les connotacions que comporta (integració, discriminació, xenofòbia, etc.). Val a dir que els mitjans de comunicació van tenir un pes

¹³⁸ A la web de l'Associació de Nous Ciutadans de la Cerdanya apareix la postura d'aquesta en relació al conflicte entre la colla gegantera i l'ajuntament.

¹³⁹ Es manté l'anonimat d'aquest informant clau per decisió expressa d'aquest.

molt important en la construcció del litigi com un conflicte de valors. El conflicte va aparèixer a la Televisió de Catalunya, en fòrums d'internet i a premsa local i nacional¹⁴⁰. Així, per exemple el diari *El País* publica un reportatge (28-09-2008) que titula “*Adiós a los gigantes latinos. La 'colla' de Puigcerdà se disuelve por problemas con el alcalde*” (vegeu imatge 9). L'article exposa que el que fou cap de colla, Juan Amaro, pensa que hi ha certa intenció de revenja de l'Ajuntament, atès que en Juan havia creat un bloc¹⁴¹ en què és molt crític amb la gestió municipal. Aquest fet junt amb les reticències que mostrava l'Ajuntament de Puigcerdà perquè la colla estigués en mans “d'immigrants” expliquen la decisió de la colla. Un altre exemple és l'aparició del conflicte al programa “Els matins” de la Televisió de Catalunya, quan tot just es gestava el conflicte, l'onze de novembre de l'any 2007, i que reprenen gairebé un any després, el dia vint-i-dos de setembre de l'any 2008.

Imatge 9: Imatge de l'article “Adiós a los gigantes latinos”

DOMINGO, 28 de septiembre de 2008

REPORTAJES

Adiós a los gigantes latinos

La 'colla' de Puigcerdà se disuelve por problemas con el alcalde

NATALIA IGLESIAS | Girona | 28 de septiembre de 2008

Activado en: Comarcas: Joan Ranella | Puigcerdà | Cerdanya | Inmigrantes latinoamericanos
Provincia: Girona | Administración: comarcal | Inmigrantes | Ayuntamientos | Inmigración | Cataluña

El sueño de integración de un grupo de latinoamericanos se ha hecho añicos en la Cerdanya. Las desavenencias con el Ayuntamiento gobernado por Joan Planella (ERC) han originado la disolución de la colla gegantera de Puigcerdà, formada por cuatro uruguayos, tres bolivianos, dos argentinos y un dominicano. Según la agrupación, el Consistorio les acusó de "afán de protagonismo" y de utilizar a los gigantes como "plataforma política y sindicalista". Tampoco ayudaron unas palabras de la concejala de Turismo, María Jesús Vacas, en TV-3, en las que aseguraba que ella quería una colla "con 25 personas de Puigcerdà y, además, cuatro o cinco inmigrantes, pero no al revés, evidentemente".

Una 'colla' de gente del pueblo, y no de 4 inmigrantes", dice la edil de ERC

La tradición gegantera tiene una larga historia en Puigcerdà, donde este año se celebra el 175 aniversario de la presencia de gigantes en la villa. Pero en los últimos años se habían ido perdiendo aficionados, hasta la disolución de la colla gegantera en 2005. Fue entonces cuando Juan Amaro, un uruguayo recién llegado y "enamorado" de las costumbres populares, se animó a refortificar junto a un grupo de compatriotas al que se unieron bolivianos, argentinos y dominicanos. "Lo hicimos con conocimiento y apoyo del Ayuntamiento y con la máxima ilusión de devolverle al pueblo todo lo que hizo por nosotros al llegar", explica Amaro. Durante su gestión, organizaron una campaña para recuperar el esplendor de la colla con una exposición fotográfica y visitas a colegios e institutos para animar a los chavales a unirse al grupo. "Nuestro objetivo no era una colla sólo de inmigrantes, sino de todos", añade. Y lograron que la Agrupación de Colles Geganteres les otorgase la organización de la Vila Gegantera, una cita que reúne cada año a los gigantes de Cataluña y que se celebrará en Puigcerdà el próximo fin de semana.

Todo eran éxitos hasta que, en marzo, el Ayuntamiento intervino. "Nos quisieron imponer una cap de colla, una catalana con mucha experiencia en otras agrupaciones, que desde el principio nos dijo que venía a mandar. Y no nos pareció justo". Amaro considera que detrás hay "revanchismo" por haber publicado un artículo crítico con la gestión municipal. "Llevo varios blogs en los que opino sobre el pueblo

RESEÑA
INTERNACIONAL
ESPAÑA
BOGOTÁ
PRÓNTO
VIDEAS
SOCIEDAD
CULTURA
TENDENCIAS
GENTE
CRITICAMOS
DEPORTES
INSTALIA
ÚLTIMA

ANDALUCÍA
CATALUÑA
C. VALENCIANA
GALICIA
MADRID
PAÍS VASCO

NEOCIOS
DOMINGO
EL PAÍS SEMANAL

Castro memoria de la colla y sesión con un gigante.

Font: Iglesias, N
(2008, 28 de
setembre). *Adiós a
los gigantes latinos.*
El País, edició de
Catalunya.

¹⁴⁰ Els enllaços següents dirigeixen a alguns mitjans que van publicar el cas de Puigcerdà:

<http://www.elpuntavui.cat/noticia/article/24-puntdivers/4-divers/282116--els-immigrants-que-han-plegat-de-la-colla-gegantera-de-puigcerda-volen-impulsar-una-nova-entitat-de-gegants-a-la-cerdanya-.html> [Data de consulta: 14-10-2011]

<http://www.324.cat/noticia/317796/cerdanya/Els-geganteres-de-Puigcerda-tots-immigrants-pleguen-per-conflictes-amb-lAjuntament> [Data de consulta: 14-10-2011]

<http://www.gegants.cat/forum/viewtopic.php?id=606> [Data de consulta: 14-10-2011]

¹⁴¹ <http://asiteveopuigcerda.blogspot.com/> [Data de consulta: 14-10-2011]

e. Darreres consideracions

Abans de concloure amb aquest apartat sobre racisme en àrees rurals, cal subratllar dos aspectes. Primer, cal posar èmfasi en l'escassetat d'estudis de referència sobre aquesta temàtica a Espanya. Entre les aportacions que s'han fet en aquest sentit destaquen les recerques fetes en el marc del estudi *Evolución del racismo y la xenofobia en España* realitzat per a l'Observatorio Español del Racismo y la Xenofobia pels autors Cea d'Ancona i Valles (2008, 2009 i 2010). Aquests autors, si bé no focalitzen la recerca en aquest tema en concret, consideren la localització (rural o urbana) a l'hora d'analitzar el racisme. Els resultats d'aquestes recerques constaten que en àrees rurals existeixen més possibilitats de trobar actituds de rebuig cap a la immigració estrangera, mentre que en àrees urbanes resulta més comú trobar actituds tolerants. Darrere d'una actitud més desconfiada cap a les persones immigrades en les àrees rurals hi ha aspectes com l'edat, el nivell d'estudis i d'ingressos, la major desconfiança en les persones i una mentalitat més conservadora.

Segon, cal continuar explorant algunes qüestions relacionades amb aquesta temàtica. cal encetar el debat. Per exemple en l'aspecte relatiu al gènere. La *triple discriminació* (dona, immigrant i treballadora) (Parella, 2003) pot generar major vulnerabilitat a l'exclusió i el racisme? Aquesta és, doncs, una qüestió a esbrinar que pot enriquir el debat sobre el racisme a les àrees rurals.

4.3.6 Identitat i integració

El sentiment de pertinença a la vida social del poble es veu afectat per les actituds xenòfobes, pel racisme i per l'exclusió. Per García Fernández (2008), la relació que es produeix és de causa-efecte. L'exclusió, el rebuig o la marginació és el que determinen la identitat del immigrant. Així doncs, la trobada amb l'altre crea i determina la identitat pròpia. En aquest apartat es vol esbrinar com es manifesta aquest procés al Pirineu. Dit això, és pertinent aproximar-se a l'anàlisi de la identitat i seguidament abordar l'anàlisi de la integració. Tal i com indica Garreta (2003), l'estudi de la identitat brinda un marc explicatiu idoni per a l'estudi de la integració.

Cada grupo social se caracteriza por una identidad social y cultural, por la existencia de interacción entre sus miembros y por una determinada producción social orientada a

conseguir sus objetivos y satisfacer sus necesidades. En síntesis, cada grupo social se configura como un sistema sociocultural (Pino, 1992), y la identidad y la conciencia colectiva ofrecen un marco explicativo para la integración en ese sistema sociocultural. La identidad, en su dimensión individual y colectiva, crea los fundamentos sobre los que se construye una convivencia armónica. (Garreta, 2003: 13)

4.3.6.1 Breu apunt sobre el concepte d'identitat

L'estudi de la identitat es pot abordar des d'una perspectiva que interpel·la l'esfera col·lectiva o l'esfera individual. Diu Labrador (2000) que la dificultat conceptual del terme radica en què el seu camp semàntic es troba entre allò individual i allò social. És a dir, en parlar d'identitat, les persones poden referir-se a termes psicològics com l'autoconcepte o a la seva personalitat, o a termes més sociològics com l'ètnia, la cultura o la classe. No obstant, no hi ha una divisió clara entre ambdues aproximacions, la individual i la social. Per aquest autor, la diferència és d'ús més aviat quotidià: la primera pretén remarcar diferències i la segona similituds. Citant Mead i Cooley, pares de l'interaccionisme simbòlic, l'autor exposa que la identitat deriva d'un procés dialèctic entre les autodefinicions i les definicions d'un mateix realitzades per altres, i es produeix en el marc de les interaccions socials. Dit d'una altra manera, en l'escenari de les relacions socials és quan un es defineix i redefineix la seva identitat (Labrador, 2000).

Per tant la identitat no és una creació inamovible. Diu Bauman (2005: 32) "Uno se conciencia de que la 'pertenencia' o la 'identidad' no están talladas en la roca, de que no están protegidas con garantía de por vida, de que son eminentemente negociables y revocables". Garreta (2003: 13) ho expressa d'aquesta manera, fent referència a Wallerstein i Balibar (1991): "la identidad de una persona o de un grupo de ellas es su identificación con el entorno y el modo en que es identificada por su entorno social. Esta interacción domina en un proceso permanente de constitución de la propia identidad (...) La interacción va redefiniendo constantemente identificaciones e identidades". En aquest sentit pot resultar exemplificador un fragment d'un article realitzat per Juan Amaro, titulat "los gegants de Puigcerdà".

Figura 4.7 Fragment de l'article "Los gegants de Puigcerdà"

De paso les digo a los que discriminan no por ser extranjero sino por no haber nacido en el pueblo, que ya viene siendo hora de dejar de murmurar y ponerse las piles, es hora de defender las tradiciones y la cultura pero como Dios manda y dejarse de quejar o criticar a espaldas de los demás. Uno no es de donde nace sino de donde elige vivir, yo elegí libremente vivir en Catalunya, amo esta tierra como amo la tierra donde nací, pero hoy vivo aquí, me siento de aquí y por eso, defiendo a mi manera las tradiciones que tiene esta tierra y que considero son hoy las mías.

De la misma manera que defiendo las tradiciones, estuve presente en el acto de defensa de la lengua catalana en la que por cierto, faltaban la mayoría de los vecinos de la villa, vaya forma de defender vosotros vuestra identidad, vuestra cultura, vuestra lengua propia.

Font: El Follet del Pirineu (2011: 10).

D'altra banda, és interessant assenyalar com segons Bauman (2005) la identitat és quelcom que es pot escollir en funció dels recursos de què es disposa. Aquells que no tenen aquests recursos quedaran subjectes a la identitat que se'ls atorgui.

"En un extremo de la jerarquía global emergente están los que pueden componer y descomponer sus identidades más o menos a voluntad, tirando del fondo de ofertas extraordinariamente grande de alcance planetario. El otro extremo está abarrotado por aquellos a los que se les ha vedado el acceso a la elección de identidad, gente a la que no se da ni voz ni voto para decidir sus preferencias y que, al final, cargan con el lastre de identidades que otros les imponen y obligan a acatar; identidades de las que se resienten pero de las que no se les permite despojarse y que no consiguen quitarse de encima. Identidades que estereotipan, que humillan, que deshumanizan, que estigmatizan..." (Bauman: 86-87).

Tot seguit s'aborda l'anàlisi de la identitat: primer, des d'un punt de vista individual i, segon, des d'un punt de vista col·lectiu. Es té en compte, tal i com s'acaba d'argumentar, que identitat personal i identitat col·lectiva són difícilment separables. Tanmateix és útil estructurar l'anàlisi d'aquesta manera per a una millor comprensió.

4.3.6.2 "Cuando le envié las primeras fotos a mi madre no me reconocía". Dinàmica identitària de l'immigrat que arriba al Pirineu

En entrar amb contacte amb una societat diferent es produeixen tensions. Un pren consciència d'un mateix, i es veurà obligat a resoldre les tensions incorporant noves formes

d'identitat que li provenen de la seva nova situació. "La persona inmigrante se ve ante la tarea de hacer una negociación e integración de su identidad, en donde se ajusten las exigencias y límites de su yo y las del entorno donde le ha tocado vivir." (Labrador, 2000: 83).

Aquest procés s'ha detectat en bona part de les entrevistes. El testimoni següent explica de forma entenedora aquesta situació, on un queda "penjat" en trobar-se sense les seves "arrels". Entenent que les arrels de les que parla l'interlocutor són el *feedback* propi, o allò amb què un s'identifica i que ha anat construint al llarg de la vida i que en el moment d'immigrar, en alguna mesura, queda al país d'origen.

Però la por, és recíproca perquè jo també n'he tingut, i també en tinc, perquè a vegades et perds tant que dius: "Aviam, quin és el meu objectiu o les meves arrels?". Doncs, jo crec que encara és més aquesta por en el col·lectiu immigrant perquè està molt més penjat que el que viu allà en una ciutat petita o en el poble petit, que almenys ja té les arrels molt més properes que no pas l'immigrant o el nouvingut, no? (Óscar Aricenagas, President d'AMILACT, Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya, Barcelona)

S'al·ludeix sovint a la tipologia descrita per Camilleri et al. (1990) a l'hora d'explicar com succeeix la transformació de la identitat. El conflicte intern que suposa la migració emergeix de formes diferents, estratègies, que van des de la identificació amb els costums i els estils de personalitat fins al retorn dels valors i aspectes més tradicionals de la societat d'origen. Hi ha estadis intermedis, on conviuen allò que s'assimila amb *d'aquí* i allò que s'assimila amb *d'allà*. Serveixi d'exemple el cas següent, on la interlocutora és *gairebé* d'aquí (entenent l'aquí com el lloc d'arribada) i d'alguna manera adopta trets que es consideren distintius de *l'aquí*, com ara el menjar. En el fragment s'observa també com la interlocutora reproduïx trets distintius (el menjar, un altre cop) del seu país. En qualsevol cas, la tensió entre aquí i allà és molt probable

Yo me siento como si fuera de aquí. Me gusta todo, como la comida de aquí. Sí, pero siempre hacemos la comida de mi país también. Y la comida de aquí! (Hilda, Bolívia, 28 anys)

Val a dir que en les entrevistes, els discursos s'han orientat més cap a la identificació que cap al rebuig. El fragment següent d'entrevista mostra diversos aspectes interessants, però

en destaca un: el canvi. La dona entrevistada arriba a una capital de comarca del Pirineu. Allí construeix i manté relacions socials que la “transformen” fins al punt que la seva mare a través d’una fotografia, sembla que no la reconeix.

Y mi prima, tengo una prima que se arregla mucho y siempre va pintada y eso y me iba enseñando a pintarme y cuando le envié las primeras fotos a mi madre no me reconocía. Decía esta no es mi hija, me la han cambiado. La gente cambia mucho llegando acá. A ver, como te lo digo, hay gente que antes de llegar aquí no había visto una lavadora, allí se lava a mano, tampoco un lavavajillas, allí se lava a mano también. La cocina...allí se cocina con leña. Aquí llegas y conoces muchas cosas. (Rosa, Bolívia, 20 anys)

Del testimoni anterior, val la pena assenyalar com les relacions que es creen amb elements de tipus material també contribueixen a la transformació. Si més no, canvien algunes de les activitats quotidianes o la forma de dur-les a terme. Aquest fet queda palès quan la interlocutora exposa les activitats que es fan *allí*: rentar a mà o cuinar amb llenya.

Hi ha diversos àmbits on l’immigrat, en redefinir la seva identitat, es replantejarà algunes qüestions, potser en l’esfera de la seva participació social, en la seva manera d’entendre la solidaritat o en la seva pertinença religiosa. Així ho assenyalen Gómez, Griera, Iglesias (2005) quan es refereixen als canvis generats en les creences religioses a causa de la migració. El fet de migrar pot generar un doble efecte: d’alliberament d’algunes normes socials imposades però també de solitud o desemparament. Per dir-ho ras i curt, l’immigrant queda afectat.

Ara bé, hem de ser conscients que el procés migratori obliga l’immigrant a replantejar-se la seva identitat, de manera que la seva pertinença religiosa pot sofrir tota la casuística: òbviament, un fidel i un ateu poden reafirmar les conviccions respectives després de la migració. Però aquest viatge també pot allunyar de la fe aquell qui es troba lliure d’imposicions socials que el constrenyien o, al contrari, pot integrar-se a la comunitat religiosa aquell qui, en terres estranyes, es troba mancat de suport i referents. (Gómez, Griera, Iglesias, 2005: 357)

Segons Verdas (1999), hi ha cinc factors que influeixen a la reconstrucció de la identitat de la persona que migra: a) l’entorn personal immediat, b) l’estatus social de partida, c) la condició jurídica de l’immigrant, d) el tipus de mobilitat (ascendent o descendent) després

de la migració, i e) el tipus d'emigració (individual o familiar). En els casos recollits han aparegut aquests factors. S'ha observat com aquests elements eren rellevants per les persones immigrades. Per exemple, el fragment següent, tot i que no hi ha grans canvis laborals o legals (arriba amb un contracte per exercir de metge, tal i com feia a Colòmbia), dóna a entendre que deixa cert estatus o recolzament social al país d'origen.

No es fácil venirse uno dejando todo atrás, también se lo digo a las enfermeras, porque yo en Colombia tenía trabajo, tenía mi familia, tenía mi carrito [cotxe], lo tenía todo. (Julio, Colòmbia, 33 anys)

D'acord amb Achotegui (2009): "para bien o para mal, la migración cambia al sujeto. Si va bien, favorecerá que surja una persona madura, 'de mundo'. Si va mal, desestructurará al sujeto en el plano psicosocial y psicológico". En definitiva, com expressa la Isabel, hi ha un abans i un després de la migració.

Yo venía de un lugar donde muy poca gente me había tratado de ayudar. Y entonces venir aquí y encontrar esta peruana, que no me conocía de nada y que me lleva a ver si encontraba trabajo. Imagínate, me sorprendió terriblemente, cómo a las mujeres del hotel que me ofrecieron la habitación a mitad de precio y yo era casi una desconocida, y la familia que me llevaba de aquí para allí los fines de semana para ir a pasar el fin de semana al pueblo. Bueno, fueron todas las cosas que a mí me sacudieron y me sorprendieron y me hicieron bien y me cambiaron la forma de ver la vida también. Hay un antes y un después de mi vida como extranjera. Después cuando volví y estuve todo ese año en Argentina lo veía todo diferente y pensaba la vida de otra manera. (Isabel, Argentina, 50 anys)

4.3.6.3 Ser immigrant i ser de muntanya: identitat col·lectiva real o imaginada?

Diu Blanco (1994) que l'essència de la identitat es troba en la dicotomia *igual-diferent*. Dit d'una altra manera, "desde el punto de vista colectivo, se habla de la identidad de tal categoría, grupo o segmento refiriéndose a "las cualidades de la mismidad (*sameness*), por las cuales las personas pueden asociarse ellas mismas, o son asociados por otros, con grupos o categorías sobre la base de características comunes sobresalientes" (Malgesini, 2000: 237).

Aquesta “mismidad” de la qual parla l’autora és la base que serveix per crear identitat, una identitat col·lectiva. S’ha observat, en les àrees rurals d’Anglaterra, com l’*englishness* imaginada provocava una cohesió de grup en la qual els que no comparteixen característiques comunes, *the others*, en són exclosos. Si hi ha diferències físiques, com el color de la pell, l’exclusió encara és més evident, ja que llavors apareix *the whiteness* com a base de la identitat rural. Blanco (1990) de forma semblant apunta alguns elements que configura la base de la identitat: factors geogràfics, territorials o de paisatge; la llengua i la cultura escrita o oral; o factors biològics. Quan es comparteixen trets d’aquesta mena es crea la base de la identitat col·lectiva. Seguint aquesta lògica, la llengua catalana es pot definir com a un element identitari “dels catalans”. Això s’ha pogut detectar en algunes entrevistes, com es desprèn del testimoni següent.

Cada cual ama lo suyo, entonces los catalanes aman el catalán. (Marcelo, Ecuador, 42 anys)

Amb tot, segons Veredas (1999) el concepte d’identitat és inseparable del d’alteritat, i cita el filòsof J.L Aranguren “el otro está en el origen de mi yo”. Per Cachón (2008), els clàssics del pensament sociològic, Simmel i Elias, proposen dos models de trobament entre identitat i alteritat. Pel primer, la relació es dona entre estranger i autòcton; i pel segon, entre *outsider* i *established*. Per Simmel el grup social posa les bases de l’existència de l’estranger. Dit d’una altra manera, “ser estranger” és una modalitat de participar en el grup social. L’estranger (o l’estrany, segons com es tradueixi) de Simmel és relaciona amb l’ambivalència.

Segons Cachón (2008), l’ambivalència simmeliana fa referència a la proximitat i la llunyania. Proximitat perquè l’estranger està dins el grup de forma *inorgànica*, i llunyania perquè constitueix una condició particular, més enllà de sí mateix. Sense la proximitat no és possible la llunyania; i de la mateixa manera, els *altres* són, perquè estan en relació amb el *nosaltres*. A més, el grup pot discriminar i excloure l’estrany, però en té necessitat per produir riquesa i per encarregar-se de tasques que ningú fa (Tabboni, 1997). Per Elias, amb certa afinitat amb Simmel, l’outsider és una configuració, un model d’interdependència entre grups socials: no existeixen els uns sense els altres. La relació ve determinada per la mateixa naturalesa d’aquesta i no per les característiques pròpies del grup. Els *insiders* desqualifiquen els *outsiders* perquè veuen amenaçada la seva posició.

a. Ser de muntanya

En les entrevistes realitzades s'observa en certa mesura una frontera entre "nosaltres" i "ells". Tant les persones entrevistades de nacionalitat espanyola com estrangera es manifesten en aquest sentit. Diu la regidora d'Ensenyament, Immigració i Habitatge de l'Ajuntament de Puigcerdà, Lourdes Porta: "L'únic que tenim és que podem aprendre d'ells, i ells de nosaltres, i fer un intercanvi de cultura". També ho fa de forma similar el Miguel -immigrat i estranger- quan respon segons la seva visió de com són els seus companys de classe: *extranjeros y del país*.

E: Y en la escuela, compartes clases con gente joven?

J: Hay de todo: extranjeros y del país (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

L'entramat de relacions socials que es creen dóna una dimensió col·lectiva als processos de creació d'identitat. I així es crea el grup dels autòctons, del país, el nosaltres i els altres, els immigrants, els estrangers. És a dir, aquells que se suposen identificats amb un territori, que han viscut al poble o que comparteixen una llengua i els que són al·lòctons, generalment provinents de *fora*. I aquest *fora* tant pot ser tant Barcelona com un país estranger.

Per exemple, Barcelona sempre ha sigut una ciutat de pas, de moviments d'aquí i cap allà.

Aquí a dalt no. Sempre que ve gent de fora, la gent és poc receptiva i a vegades a la defensiva, què volen aquesta gent de fora? (Oriol, Espanya, 30 anys)

En el cas que ens ocupa, es percep que hi ha d'alguna manera certa identitat compartida per aquells que suposadament són "autòctons". L'existència d'una llengua present en alguns àmbits de la vida quotidiana, el català, el fet de viure en pobles petits i "tancats" o la coneixença de tots entre tots són elements que apareixen a les entrevistes i que contribueixen a una mena de cohesió (real o imaginada). Es formula en algunes entrevistes certa identitat "de muntanya", com es pot veure en el fragments d'entrevista que segueixen. Aquest fet es pot relacionar amb el debat que vincula identitat i lloc. Morén (2005) en un estudi sobre lloc, identitat i immigració en àrees rurals recorda en aquest sentit una cita de Nogué i Albet (2004: 167) "las identidades tienen que ver con los lugares: por una parte, la

pertenencia a un lugar participa de la definición de uno mismo; por otra parte, el espacio fragmentado en lugares por la distancia interviene en la fabricación de las identidades”.

A continuació es pot veure com els interlocutors associen certs aspectes (caràcter tancat i difícil, tranquil·litat o tradició) a la població pirinenca. S’ha observat aquest tipus de discurs, tant entre població espanyola com estrangera.

I després el caràcter de la gent de muntanya és molt difícil. Aquí encara que portis 20 anys, sí que et pots relacionar amb gent i pots fer coses, però no ets d’aquí. I això que quedi molt clar. (Caporal Cèsar, Mosso d’Esquadra. Responsable de relacions amb la comunitat)

I aquesta por de la qual es parla dels pobles petits, que la gent és més tancada al Pirineu. Clar, és normal. Són pobles petits, d’una vida tradicional, tranquil·la, i de cop i volta, arriba tanta gent desconeguda, que a més a més no parla la teva llengua. (Óscar Arcienagas, President d’AMILACT, Associació d’Amics Llatinoamericans de Catalunya, Barcelona)

D’altra banda, Blanco (1994) apunta que la identitat sustentada pel grup receptor crea el marc de les relacions amb el grup dels que no en són membres. Una de les característiques específiques de l’àmbit d’estudi que ha estat anotada en aquest apartat 4.3 apunta a la manera de fer “tancada”; és a dir, poc receptiva al que ve de fora. La Regidora d’immigració de l’Ajuntament de Puigcerdà esmenta en un moment de l’entrevista “diuen que aquí som tancats”. L’efecte que pot provocar aquesta idea -constatada per molts i probablement practicada per alguns- és que és més difícil relacionar-se.

b. Ser immigrant

Els límits de la identitat col·lectiva estan formats per la construcció pròpia i per la que atorga l’exogrup. Sovint, la població estrangera s’identifica amb la imatge de *l’immigrant i treballador poc qualificat* (Labrador, 2000), en el millor dels casos. A vegades la imatge creada dels immigrants estrangers nous va més enllà i es relaciona amb un problema o fins i tot amb una amenaça, tal i com es desprèn del següent fragment.

A més a més, si tu tens una imatge dels àrabs, que te’ls pinten a la tele com que són súper dolents, que són tal i que són qual, t’agafa por. A sobre ja tens por a l’estranger, però a més aquesta gent et fan por per altres coses, perquè et fan fer creure que són súper dolents. (Oriol, Espanya, 30 anys)

La construcció de les identitats basades en estereotips té uns efectes en la vida quotidiana (vegeu el testimoni a la cita següent). La imatge que es crea al voltant de la població estrangera, provinent d'entorns miserables, sigui certa o no, fa que les condicions de relació, de negociació, per exemple per una feina, es trobin afectades. Una de les tècniques d'immigració de l'àrea d'estudi, descriu com en aquesta relació desigual en l'àmbit laboral, el treballador sovint es troba en una posició vulnerable. Per Aparicio, Tornos i Labrador (1999) infravalorar la població immigrada fa que aquesta es vegi constantment rebaixada, en paraules dels autors.

Sortir al carrer pensant que la gent està pensant que ets un problema és molt incòmode, és per no poder viure, no? (Óscar Arcienagas, President d'AMILACT, Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya, Barcelona)

És tant important la xarxa d'empresaris, dels que donen feina com la xarxa d'estrangers que treballen. I això no ho mirem. Mirem els problemes que ens donen a nosaltres, no tot lo que ens han afavorit. I el discurs és sempre: "jo he donat feina a un estranger i ell m'ha d'estar agraït". Perdó: ell t'ha fet la feina, diries el mateix d'un treballador "normal i corrent"? (Nora Muntanyola, Coordinadora de l'Àrea de la Dona i Immigració del Conselh Generau d'Aran, Vielha)

En les entrevistes analitzades s'esmenten especificitats segons la nacionalitat o grup de nacionalitats, que molt sovint responen a estereotips. No tots els immigrants tenen el mateix grau *d'immigratat* (Delgado, 1999). Per exemple, s'atribueix certa identitat als llatinoamericans que els defineix com més oberts, més sociables, mentre que altres nacionalitats són més tancades, com s'exposa al fragment d'entrevista següent. Deixant de banda de si hi ha quelcom de cultural i de cert, el que sí sabem és que són idees que afecten a la idea que un té d'un mateix. Per Aparicio, Tornos i Labrador (1999: 220) ho enuncien així: "la idea que los otros proyectan sobre uno repercute sobre la conciencia que uno tiene de sí mismo, llegando muchas veces a hacerla vacilar".

La meva opinió personal és que la gent que conec o amb qui puc tenir amistat és més llatinoamericans. També són gent que s'obren més. Clar hi ha altres nacionalitats que potser no s'obren tant i no s'integren tant i no tens tant contacte. (Informant clau)¹⁴²

¹⁴² Es manté l'anonimat d'aquest informant clau atès que es tracta de l'opinió personal d'aquest.

Però, per què es creen aquests estereotips col·lectius i quina funció tenen? En el moment de l'arribada és quan hom pren consciència de la diferència, en experimentar els límits imposats per la societat receptora. En el cas que es presenta tot seguit, la singularitat i les característiques comunes que defineixen el grup propi és ser d'Amèrica. Com es pot observar al fragment, es posa de relleu la diferència en base a: d'una banda, el *nosaltres*, americans i més oberts a l'hora de fer amistats; i de l'altra, la gent *d'aquí*, més individualista.

Pues que en Sudamérica la gente es más hospitalaria, más cariñosa, más solidaria, más abierta. Acá la gente no le gusta hacer amigos con facilidad, es muy individualista. Nosotros somos todo lo contrario. Tú vas a América y la gente en seguida " hola, ¿qué tal, ¿cómo estás?". Pues bien, ya sois amigas. Por ejemplo, acá las visitas se acuerdan cuatro días antes, y allá no se necesita previa. Choca al comenzar, después uno se acostumbra. Yo aquí llevo seis años, yo soy de Paraguay. Al comienzo me costó un montón, yo soy muy extrovertida, hablo, pero igual me sentí rechazada. Ese fue mi principal obstáculo al llegar aquí. (María Teresa Valls, Directora de la Seu Solidària, la Seu d'Urgell)

La interlocutora és una dona d'uns 50 anys i de nacionalitat uruguaiana. Advocada de formació, la Maria Teresa, treballa a l'ONG La Seu Solidària i és membre d'AMILACAT. Tal i com apareix en el fragment de l'entrevista, el rebuig per ser immigrant -amb totes les connotacions, estereotips i imatges que li són d'entrada inherents- és present. El testimoni, deixa constància doncs que hi ha un rebuig pel fet de ser immigrada. Recuperant el testimoni de Bauman (2000), sembla que aquesta identitat *d'immigrant* ve atorgada, fonamentada, en característiques com la nacionalitat. I d'entrada sembla que no ha de ser senzill desempallegar-se d'aquesta identitat i escollir-ne un altre tipus.

Així doncs, cal subratllar que hi ha la presència d'una categoria "immigrant" que és objecte de rebuig i que és alhora una construcció generada a partir de determinats identificadors. Identificadors que d'altra banda, a vegades, són compartits amb els elements que serveixen a l'altre col·lectiu a configurar-se com a tal, és a dir pròpiament com un "altre". Serveixen d'exemple els dos fragments d'entrevista anteriors, on expliquen com són els llatinoamericans: oberts, en el sentit de sociables, s'entén.

Dit això, val la pena recordar Tabboni (1997) quan diu que Simmel i Elias constitueixen una referència teòrica important per comprendre que la dinàmica de l'alteritat i la identitat pot

degenerar en racisme enlloc d'estimular la comunicació i l'intercanvi entre identitats diferents. Per l'autora, la tensió ambivalent és inevitable. El rebuig és recíproc i és el preu que té defensar la pròpia identitat. Pretendre esborrar les fronteres entre identitat i alteritat és el que condueix a reaccions de tancament i de defensa en contra la invasió de l'estrany. El testimoni següent, s'expressa en aquest sentit. En el moment que es proposen preservar la seva identitat, en paraules del president d'AMILACAT, a través de l'associació, reben crítiques perquè no s'integren. En aquest sentit es pot entendre la identitat com la creació i la recreació d'activitats culturals o socials. Mentre, segons l'interlocutor, la integració passa pel treball conjunt amb voluntaris "de la terra" i voluntaris immigrants dins l'associació. Tanmateix, sembla que això no és suficient, tal i com apunten les crítiques de les que parla el president de l'associació. Caldrà veure, doncs, quines significacions es donen a la integració i quins efectes pot tenir en la població estrangera immigrada, cosa que es farà d'immediat a l'apartat següent.

L'immigrant, igual que el català, de poble o de ciutat, vol conservar la seva identitat. I no sap ben bé com fer-ho. És normal, no? I clar, a vegades ens hem trobat que hem rebut crítiques des d'aquesta perspectiva, que no ens volem integrar. Pot donar aquesta sensació, però la integració s'ha donat, no? Nosaltres treballem amb voluntaris que la majoria són gent de la terra, catalans, i per tant gent també sensible al què suposa per un adolescent aquest canvi, no. A nosaltres ens interessa també que aquests nois no perdin la seva identitat. La sensació que tinc a vegades del jovent nouvingut és que entra en un consum horrorós i perdent tot referent, no tots, però alguns... parles amb ells i els veus bastant perduts. És trist, però hi ha casos així. (Óscar Aricenagas, President d'AMILACT, Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya, Barcelona)

c. A tall de conclusió

Per acabar, el testimoni de Delgado (1999) resumeix la idea subjacent d'aquest apartat sobre la identitat:

El món on vivim no pot ser sorprès en un moment de descans; en ell, totes les coses estan sotmeses a contínues sotragades i es troben en un estat de vibració permanent. Tampoc hi ha gaires opcions per la uniformitat. Entre nosaltres, hi ha gent de tota mena, que fa tota mena de coses, i utilitza tota mena d'estils. Qualsevol pretensió d'autoctonisme és irrealitzable en una societat urbana, en la mesura que tot i tothom ha vingut de fora en algun moment. (Delgado (1999: 12)

La identitat no és uniforme; o millor, no és, ja que ja ha deixat de ser. La autèntica identitat pirinenca, si és que en algun moment ha existit, es construeix i reconstrueix constantment amb el pas del temps. A més es contempla la possibilitat de tenir múltiples referents (identitats) al mateix temps (Maalouf, 2003). L'arribada de població estrangera, no ha fet sinó contribuir a fer més diversos aquests elements de referència. Altrament, cal recordar que aquell que ha vingut "de fora" és portador d'identitats, algunes de les quals no només no ha pogut escollir sinó que no se'n pot desempallegar. Serveixi d'exemple d'això, la identitat *immigrant*.

4.3.6.4 Aproximació al concepte i a la percepció de la integració

Diu Veredas (1999) que el concepte d'identitat és un dels més complexos quan s'aborda la immigració. Sens dubte, la integració és un dels altres temes complexos relacionats amb la immigració. En aquest sentit Zapata (2000) assenyalava:

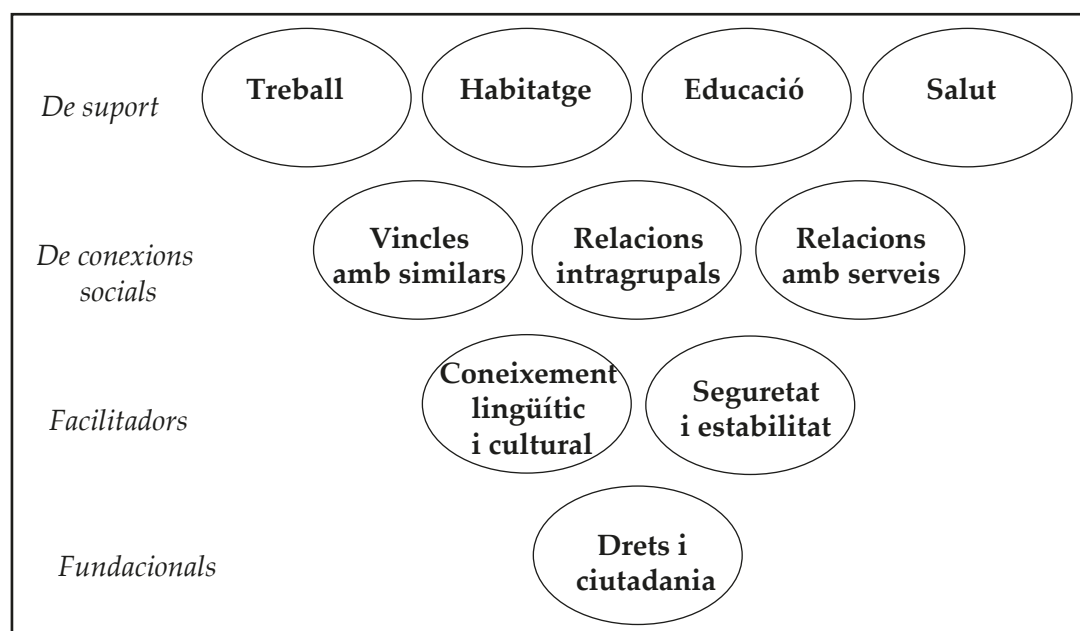
Conceptualment, pràcticament tothom, des del ciutadà i immigrant corrents fins a les més actuals i elaborades teories acadèmiques, sol utilitzar el terme amb sentits diferents, fins i tot contradictoris. Això ens indica que conceptualment 'integració' és un típic exemple d'allò que s'anomena un "concepte essencialment polèmic". És a dir, que té una càrrega valorativa tan alta, que és molt difícil, pràcticament impossible, trobar-li un sentit en el que tots estiguem d'acord. (Zapata 2000: 4)

Les persones entrevistades mostren formes força diverses d'entendre la integració. I això és el que interessa en aquest apartat: dilucidar què pensen les persones entrevistades sobre la integració. S'ha de tenir en compte que, la seva experiència prèvia, la seva situació legal, la participació social i política o fins i tot els motius de la seva migració són algun dels elements que es troben al darrere de la percepció de les persones entrevistades sobre el concepte de la integració. Per tant, hi ha tot d'elements que contribueixen a definir de forma subjectiva la integració, alguns dels quals seran considerats al llarg d'aquest apartat.

S'observa que hi ha cert consens a l'hora de distingir diferents enfocaments des dels quals analitzar la integració. Per tal d'il·lustrar-ho, es pot fer esment a la distinció que elaboren Aparicio, Tornos i Labrador (1999), segons quatre dimensions: la jurídica i política, la psicosocial, la sociologia estructural-funcionalista i la sociologia interaccionista. Morén

(2008: 537) opta per una lectura triple del concepte, considerant: la integració social (relacionada amb dinàmiques socials i culturals), la integració *sistèmica* (relacionada amb l'economia, l'administració o la política), i la integració a l'hàbitat (relacionada amb el medi ambient). En una línia similar als dos enfocaments anteriors, Ager i Strang (2004, 2008) elaboren un marc conceptual basat en deu indicadors que ajuden a la comprensió del concepte d'integració. Distingeixen els deu indicadors en funció d'elements que donen suport a la integració (*marker and means*); elements que superen obstacles ja sigui a través de la creació de teixit social (*social connexions*) o a través d'habilitats i de coneixement (*facilitators*); i finalment els elements que tenen a veure amb els drets i els deures (*foundation*) (vegeu figura 4.8).

Figura 4.8: Marc conceptual del deu indicadors del concepte d'integració

Font: Ager i Strang (2008, 2004)

D'acord amb Ager i Strang (2004), doncs, la integració es produeix quan es donen les condicions següents: a) s'aconsegueixen resultats similars en matèria d'ocupació, allotjament, educació o salut similars als de la comunitat receptora; b) s'està connectat amb membres d'una comunitat amb la qual un es pot identificar, amb membres d'altres comunitats i amb serveis de l'estat; c) es disposa de competències lingüístiques i coneixement cultural suficient, així com de sensació de seguretat i d'estabilitat per a poder participar amb confiança a la societat d'acord amb les nocions de nacionalitat i ciutadania.

Fins aquí s'ofereix un marc des del qual abordar la integració, però sorgeix la qüestió de què és la integració; dit d'una altra manera, què significa estar integrat?

D'acord amb Tabin (1999) la creació artificial de *l'immigrant* sorgeix d'una relació de poder desigual. El col·lectiu que el defineix no només li atorga aquesta categoria sinó que reproduceix la relació de poder en establir com s'ha d'integrar. "Etre intégré signifie donc pour un étranger d'abord être invisible dans une société donnée", diu Tabin (1999: 70). La societat receptora el vol invisible i lliure de problemes. Tanmateix, apunta l'autor, l'estranger es troba amb problemes socials que el fan visible i especial. En aquest moment és quan se li atribueixen els trets específics i culturals que el configuren com a producte social. D'aquesta manera es passa d'un pla d'anàlisi macrosociològic a un pla microsociològic que té a veure amb la cultura i la seva reproducció. Per Pajares (2005), la distinció no recau en diferents plans, sinó més aviat es tradueix en postures oposades: les concepcions culturalistes, que tenen a veure amb l'adaptació cultural, i la integració ciutadana que té a veure amb la igualtat de drets i d'oportunitats.

A continuació s'exposa un recull de les diferents formes d'entendre la integració que els interlocutors han expressat durant les entrevistes.

a. El control social en poblacions de dimensions reduïdes. Vincle entre la bona convivència i la integració

Al llarg de les entrevistes s'han detectat diferents formes d'entendre la integració com ja s'ha esmentat. A tall d'exemple, es pot exposar el cas de la regidora Lourdes Porta, que adopta un punt de vista més normatiu. Cosa que recorda a l'enfocament jurídic i polític d'Aparicio, Tornos i Labrador (1999) o a la ciutadania d'Ager i Strang (2008).

El nostre lema és *mateixos drets, mateixos deures*. Esperem que la persona que ve a viure a Puigcerdà des del primer moment sigui un ciutadà més. Vingui d'allà on vingui. (Lourdes Porta, Regidora d'ensenyament, immigració i habitatge Ajuntament de Puigcerdà)

El caporal Cèsar, mosso d'esquadra es va manifestar de forma semblant. El testimoni expressa que la integració equival a la convivència ciutadana, a la qual se li suposa unes normes comunes:

A veure aquí lo que se'ls intenta dir, què és? Has de parlar català, has de menjar trinxat, i has de ballar sardanes. No, lo que s'intenta és que respectin les normes de convivència que hi ha. Jo no vull que ballin sardanes o que escoltin Serrat, jo vull que si volen escoltar música ho facin en un horari determinat, que no facin xivarri a la nit, que com qualsevol altre sàpiguen on es llencen les escombraries, que sàpiguen que els nens han d'anar a escola. (Caporal Cèsar, Mosso d'Esquadra. Responsable de relacions amb la comunitat)

Tot i que, a les entrevistes, s'observa que no hi ha hagut conflictes en la convivència, sí que s'ha esmentat en algun cas que hi ha hagut disputes, sobretot en contextos d'oci nocturn, en les que hi havia població estrangera implicada. A tall d'exemple es pot fer referència a una baralla a que es va produir l'agost de l'any 2011, i que va aparèixer a la premsa local. Com es pot veure a la imatge 10, en el primer paràgraf de la notícia, durant la celebració de la festa major d'un municipi del Pallars Jussà un grup de *joves immigrants* es va enfrontar a un altre grup de *joves originaris* de la comarca.

Deixant de banda momentàniament aquesta baralla, resulta interessant esmentar dos aspectes. Primer, l'enfocament de la notícia i la utilització de la paraula immigrant; i segon, el fet que els tres detinguts siguin del grup de "joves immigrants". Amb això es vol donar compte de la magnitud que es dona al fet que l'enfrontament sigui amb un grup de *joves immigrants*. Dels quals es descarta que formin part d'una *banda organitzada*. Tanmateix, en cap moment s'esmenta el motiu de la discussió. En canvi, s'exposa la major presència policial en futures festes. Entre línies es llegeix que els joves immigrants són forasters, que són potencialment provocadors i que poden ser perillosos.

Imatge 10: Retall de premsa sobre una baralla entre joves “immigrants” i joves “originaris”

Font: *El Segre*, 19 d'agost de 2011

Malgrat aquests fets, es constata una conflictivitat escassa. Això no significa que les relacions siguin bones. Tal i com expressa el representant de la Secretaria d'Immigració Pere Campí en el tall següent, *caldría més interrelació* (entre població estrangera i població espanyola, s'entén).

El que m'expliquen és que no hi ha problemes de conflictivitat perquè són poblacions petites, tothom es coneix, és més fàcil que les coses es puguin solucionar sense que hi hagi conflictes com poden haver-hi en altres llocs, però en general sí que diuen que caldría una mica més d'interrelació. Això sí que és veritat. Pere Campí (Coordinador territorial de la Secretaria per a la Immigració de la Generalitat de Catalunya a l'Alt Pirineu i Aran, Tremp)

Les poblacions de mida reduïda poden generar cert control sobre la conflictivitat. En entorns d'aquest tipus tot i tothom és més fàcilment denunciabile, tal i com s'assenyala al fragment següent.

Y la gente que se queda aquí, el inmigrante que se queda aquí es tranquilo, por el mismo ritmo de vida tiene este lugar. No pueden venir a armar jaleo porque enseguida se notaría.
(Isabel, Argentina, 50 anys)

Evidentment, això no es tradueix en el fet que les relacions entre immigrants i “autòctons” siguin cordials, o que ni tan sols siguin. Però potser sí que es tradueix en una menor conflictivitat, com dóna a entendre Pere Campí en el fragment anterior.

Val a dir que la Generalitat, els consells comarcals i els ajuntaments, a través de la Secretaria d'Immigració, van elaborar programes d'acollida i d'integració. Un dels objectius d'aquests programes pretenia fomentar les relacions socials, entre població de nacionalitat estrangera i espanyola. Així ho exposava el representant de la Secretaria: “A través dels diners del fons volem promoure projectes que com a objectiu fomentin la cohesió social: això vol dir, programes d'interrelació entre societat d'acollida i nouvinguda, projectes que incentivin la inserció laboral, la formació ocupacional, etc.” A més, el Pla de Ciutadania i Immigració 2005-2008¹⁴³, fent seus alguns dels principis bàsics del Consell de la Unió Europea exposa: “La integració es nodreix d'una interacció freqüent entre les persones immigrades i les autòctones. D'aquí la importància dels espais compartits, del diàleg intercultural i del coneixement de les cultures d'origen de les persones immigrades.”

b. “La gent d'aquí no accepta gaire la gent que ve de fora”. Relacions socials i integració

En alguns casos, s'ha vist certa tendència a relacionar la integració amb situacions de la vida quotidiana dels pobles i amb els vincles que s'hi generen. Cal tenir present que tot plegat es produeix en un context de poblacions petites, amb poques persones. Aquest fet genera diversitat d'opinions. Per alguns és un espai ideal per a la integració. Entès com un lloc on les relacions entre la població estrangera i la població espanyola són intenses i poden donar lloc a vincles d'amistat.

En aquest sentit, resulta interessant destacar els dos fragments que segueixen. El primer reforça la idea que en pobles petits, la integració és senzilla. El segon suggereix aquesta idea, però afegeix un aspecte interessant. El testimoni dóna a entendre que en pobles petits hi ha

¹⁴³ El Pla de Ciutadania i Immigració 2005-2008 és un pla aprovat pel Govern de la Generalitat de Catalunya i que inclou la concreció de les mesures establertes en el Pacte Nacional per a la Immigració, signat per la gran majoria de forces polítiques parlamentàries, pels agents socioeconòmics, les entitats municipalistes i les principals organitzacions del sector el desembre de 2008. El pla es proposa, de forma prioritària, la millora de les polítiques socials, l'educació des de la interculturalitat, afavorir la cohesió social, promoure la inserció laboral, impulsar l'ús social del català, formar els professionals dels serveis públics i lluitar contra l'exclusió i el racisme.

més integració fins que no es superi cert llindar a partir del qual no es donaria integració a causa de la formació de guetos.

Lo ideal són els pobles petits per la integració. Tipus Bellver, Martinet. Com la Seu o Puigcerdà ja és més complicat perquè són molts més. Si són molts lo normal és que es relacionen entre ells, és elemental. En un poble petit és més fàcil. (Juli, Espanya, 52 anys)

A ver, en el valle estamos bastante bien integrados. Mucho mejor que en las ciudades grandes. Yo creo que sí porque aquí la gente te conoce. Allí te tratan más como un extranjero más, por decirlo así. Pero aquí cómo te conoce mucha gente, pues no sé, te integras de otra manera. (Constanta, Romania, 41 anys)

El cas de la de la Constanta, que és una dona amb alguns anys d'experiència al Pirineu, que té un lloc de treball que li agrada, que és activa en el teixit associatiu i que ha comprat una casa amb la seva parella que ha conegut allí, en algun moment ha expressat que es troba ben acollida: "Me gusta mucho la montaña, me siento bien recibida, y no tengo quejas. Estoy muy a gusto aquí. De hecho, en este momento no pienso volver". Amb això es vol donar a entendre que en el seu cas no només hi ha la presència de les relacions de coneixença sinó que probablement intervenen altres factors que tenen a veure amb una situació legal i laboral normalitzada, tenir parella, ser activa socialment, etc.

Tot i així, es vol deixar constància de la importància que tenen les relacions que s'estableixen en el lloc d'arribada. És a dir que tenir una situació econòmica i social resolta no implica directament benestar (emocional). La Nora Muntanyola, tècnica l'Àrea de la Dona i Immigració del Conselh Generau d'Aran, exposava el cas d'una dona titulada i sense problemes aparents, però amb dificultat de fer coneixences. La tècnica, tot seguit feia la següent reflexió: "[en una ciutat gran] algú hi haurà com a mínim amb qui parlar". En grans pobles i ciutats probablement hi ha més elements per construir relacions, com ara per exemple una major oferta d'activitats de tipus socials o un major nombre de compatriotes amb preferències similars amb els qui poder establir nous vincles.

Així doncs, no tothom opina que el tipus de poblament del Pirineu faciliti les relacions entre diferents nacionalitats. En aquest sentit, apunten Jentsh i Simmard (2009), les àrees rurals poden ser fàcilment opressores cap al "diferent" perquè aquest està contínuament

exposat i és més difícil passar desapercebut. Com s'ha vist, la discriminació, el racisme i la xenofòbia es troben arrelades també a les àrees rurals, i en concret al Pirineu. La integració, vinculada amb les relacions socials del poble, no sempre és evident.

No és exactament la idea de què la gent viu en família i s'inclou una persona de fora. Jo penso que ara no hi ha guetos, però sí compartiments. (Nora Muntanyola, Coordinadora de l'Àrea de la Dona i Immigració del Conelh Generau d'Aran, Vielha)

El fragment que segueix a continuació prové d'una entrevista realitzada a dos nois portuguesos. Durant l'entrevista la companya d'un d'aquests nois, nascuda al Pirineu i filla de portuguesos, es va afegir a l'entrevista. La noia va puntualitzar que especialment per la gent jove les relacions són complicades: "Crec que la gent d'aquí no accepta gaire la gent que ve de fora: s'ajunten ells, la gent d'aquí té el seu grup". Les paraules d'aquesta noia resumeixen significativament com es solen produir les relacions socials.

A més a més, també s'ha vist que hi ha qui pensa que algunes nacionalitats s'integren més que d'altres. Això apareix de forma més evident a les entrevistes amb població de nacionalitat espanyola. Els estereotips creats sobre les diferents nacionalitats o procedències poden incidir en aquest aspecte. El primer testimoni que es pot veure a continuació expressa que hi ha algunes cultures que no s'acaben d'integrar. El segon testimoni considera que hi ha unes nacionalitats que s'adapten més que d'altres, en concret els *àrabs*. A més a més la interlocutora exposa que les dones *àrabs*, especialment les marroquines, són les que *s'adapten* pitjor.

Sí, però si toques cultures que no s'acaben d'integrar... L'idioma i potser les seves creences són més tancades i potser tenen por d'obrir-se. (Xavier, Espanya, 50 anys)

No sé el que volen, són més complicats. Costa molt d'entendre's, no hi ha manera, no s'adapten. S'hi tiren anys i no s'adapten. Les de l'est s'adapten més, intenten parlar el castellà i a vegades català. Tenen facilitat. Potser la llengua és més fàcil o tenen més facilitat. Ara els altres no, i les dones pitjor. Les dones àrabs pitjor. El que passa és que n'hi ha dos, unes que són marroquines i unes que són algerianes, les algerianes són més educades, parlen francès i com que nosaltres el parlem. Ara, que les marroquines o marroquins no. Són més incultes. Els algerins parlen francès i nosaltres ja els entenem. Ara els marroquins no. (Maria Eugènia, Espanya, 63 anys)

c. Els aspectes culturals de la integració: religió i llengua

Deixant de banda les relacions socials com a indicador de la integració, hi ha altres aspectes que subratllen les persones entrevistades, com ara aspectes culturals. En general, els interlocutors expressen que la integració cultural és complicada. Quan les persones hi fan referència, presenten aquesta integració com una forma d'assimilació. Per la qual, tenen certes reticències. El model d'assimilació molt present a França a la dècada de 1960, diu Wieviorka (2008), no només rebutja les identitats culturals particulars en l'espai privat sinó que exerceix una pressió per a què aquestes es dissolguin. Hi ha alguns fragments de l'entrevista amb el Julio, que deixen molt clar que la integració no pot ser total, perquè hi ha aspectes que són de l'essència de la persona i no es poden suprimir.

Desde el punto de vista de la integración, uno se puede integrar en el trabajo y a formar parte de un sistema, pero siempre van a haber cosas que tú vas a añorar y que no te van a permitir acoplar a tus intereses o sentimientos (...) Entonces yo ya vine con eso de que voy a formar parte del engranaje social, a trabajar y todo, pero van a haber ciertos factores culturales muy míos que no van a permitir que haya una integración del 100% (...) Y no estoy incómodo, pero no es tu medio, no es tu entorno, ambiente. Siento que pertenezco porque estoy cumpliendo un rol social, soy reconocido en cierta forma, no por mi trabajo pero si como persona la gente dice ¡ah,..está viviendo aquí este!, y es como que hay una integración por este lado, pero faltan cositas. (Julio, Colòmbia, 33 anys)

Així també ho veu l'interlocutor següent. Hi ha coses que es no poden i no es volen deixar. A més a més, segons aquest, integració significa participar en la vida política i social del poble, cosa que comparteix amb altres persones entrevistades que són socialment actives, per exemple formant part d'alguna associació.

Integración es todo, cuando tú hablas de integración es que te vas a implicar en todo lo referente a la vida del país, la cultura, la historia, la vida política; también interesa porque también pagas impuestos. Te vas a preocupar participar en el AMPA o te vas a preocupar por los problemas que haya en tu comunidad, independientemente de las nacionalidades que estén allí. En fin, te vas a implicar en el idioma, sobre todo en la cultura del país donde estás viviendo. No te digo que asumirla al 100 por 100, en cuestiones culinarias, por ejemplo, o cosas por el estilo o en cuestiones religiosas, que más o menos son las mismas que las nuestras, pero sí que te vas a implicar. (Pedro, Uruguai, 45 anys)

El testimoni assenyala alguns d'aquests aspectes culturals que no es volen canviar: la cuina o la religió. El primer aspecte té dues significacions interessants. Existeixen diferències en la forma d'elaborar els aliments, entre el lloc d'origen i el lloc de destinació; els aliments són diferents. La disponibilitat d'alguns aliments usats en el país d'origen potser no són accessibles al Pirineu. Martín (2005) indica l'augment de la diversificació de productes alimentaris al mercat espanyol, els darrers anys. Així, es desprèn del fragment d'entrevista següent, on la interlocutora mostra les possibilitats de trobar *mate*.

T: Pero hay cosas que mantenemos, como el mate, que es una tisana. Esto lo conseguimos, hasta el día de hoy esto no nos falta.

E: Y ¿dónde lo conseguís?

T: Dice que ahora lo ponen en el Carrefour de Manresa; sino en Andorra, o Barcelona. Siempre buscamos como conseguir y tener eso.

E: Conocéis la tienda de productos latinos de la Seu?

T: Sí, también la King Africa, algunas veces vamos. Se ha hecho a través de los 6 años que llevamos aquí. [*Assenyala unes ampolles*] Esta es uruguaya y la trajimos de la Seu y otra también. Igual algunas tiendas se van adaptando a nuestras necesidades. (Tamara, Uruguai, 45 anys)

Pel que fa a la **religió** en tant que element integrador existeixen diferents lectures. D'acord amb Ambrosini (2008), sovint es veu la pràctica religiosa de la població estrangera en forma de tancament cap a les comunitats religioses com una reacció a l'exclusió social i econòmica. Tal i com apunta l'autor, la raó d'això rau en el dinamisme escàs de les economies europees i el constrenyiment de l'Estat de Benestar, que contribueixen a la mobilitat socioeconòmica reduïda de les persones immigrades. Tanmateix s'obvia que la lectura de la pràctica religiosa es pot fer en positiu, "aunque puede ser igualmente vista, en modo más positivo, como el lugar de formación de una nueva identidad y de prácticas sociales que ayuden a reelaborar la experiencia de discriminación y a recuperar una visión positiva de uno mismo" (Ambrosini, 2008: 38).

Només una de les persones entrevistades fa referència a la relació entre pràctica religiosa i integració. No obstant, cal puntualitzar, ja que com es pot veure al fragment, el català, intercedeix en la relació entre integració i religió. L'interlocutor destaca dues funcions del

centre de culte: és un espai de relacions i també fa d'espai de divulgació de la llengua catalana, que apareix com un element important de la integració.

Bueno, es una forma de relacionarnos, pero como el cristianismo está arraigado en todo el mundo... nosotros vamos a la Iglesia evangélica y allí nos relacionamos con todo tipo de gente: brasileños, ecuatorianos y peruanos, de todo, catalanes también van pero muy pocos. Por cada 100 latinos hay un catalán o español. Vamos a [*nom del poble*]. Iglesias hay en la Poble de Segur y en Tremp y por Barcelona y así, allí hay muchas. En Poble hay una y en Tremp hay tres. (...) En la iglesia donde estamos también cantamos en catalán. El pastor es brasilero, pero es una parte de la integración también hablar en catalán. Entonces también la gente. (Miguel, Colòmbia, 33 anys)

Els centres de culte es troben situats als municipis més grans, segurament perquè als pobles més petits no hi ha el gruix suficient de practicants. Això genera un doble efecte. Generalment la pràctica es duu a terme de forma individual, però també es produeixen desplaçaments cap als centres on es pot practicar en comunitat. A això cal afegir que potser hi ha certa por a emprendre activitats d'aquest tipus, és a dir crear oratoris, a causa de l'oposició que s'ha pogut observar en altres llocs, especialment quan es tracta d'oratoris musulmans (vegeu al fragment següent). D'acord amb Moreras (2009), en el moment en el qual l'islam de Catalunya fa el pas per a integrar-se dins l'espai públic és quan afloren les reaccions en contra, cosa que força a posposar el procés i relega la pràctica religiosa a espais discrets i/o perifèrics.

He trobat casos de gent...fa uns anys va venir un imam i els hi va dir que s'havien d'associar, demanar un oratori, i els que hi havia llavors li van dir que ells ja feien les pregàries en la intimitat i que no sentien la necessitat de fer un oratori, que ja estaven bé així. No veuen la necessitat de muntar històries. A més el paleta, l'encarregat de la pizzeria, els cuiners del Pakistan, els que tenen la fruiteria, són gent que s'estan integrat aquí, que treballen, que fan la seva vida i no veuen la necessitat de associar-se. També hi ha una por, i ells ho perceben una miqueta. Notícies de Barcelona, la gent en contra d'un oratori, i pensen que no volen problemes d'aquests. (Amparo, Tècnica d'immigració del Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, el Pont de Suert)

Per un altre cantó, quan s'interpel·la per la integració, un dels aspectes força comentats és el de la **llengua**. Llengua i integració es troben en una intersecció que de vegades queda poc definida. Paral·lelament a l'increment de fluxos migratoris de diferents nacionalitats en el

període 2000-2010, creix la diversitat lingüística. Aquesta diversitat s'incorpora a una qüestió complexa: la situació actual i el futur de la llengua catalana. En tant que predomina una visió negativa de la diversitat, tal i com si aquesta fos una amenaça pel català, apareix la voluntat de restablir el monolingüisme, sota el paraigües de la integració (Barrieras, 2009).

Però justament en àmbits més essencials, allà on la diferència és més significativa, és on la visió positiva i festiva de la diversitat s'esvaeix, on sorgeixen els reptes i els problemes. És el cas de les creences religioses i dels valors morals, però també de la diversitat lingüística. Hi associem tota mena d'idees negatives (limitació per a la comunicació, incomprensió, conflicte, dificultat d'aprenentatge... –la maledicció babèlica encara), sumades a una visió jerarquitzant de les llengües i dels seus parlants. (...) La diversitat lingüística del món, ara que la tenim a casa encara ens fa més basarda. Així, es multipliquen pertot les iniciatives «integradores», que gairebé sempre incorporen l'objectiu de restablir el monolingüisme (o, com a molt, el bilingüisme) perdut. (Barrieras, 2009: 11 i 12)

El que es posa de manifest, i es pot veure amb el tall següent, és que crea interferències en la comunicació. Una de les carteres d'una oficina de "Correos" en un municipi pirinenc i durant l'entrevista va manifestar com en algunes ocasions tenia dificultats per entendre's amb els destinataris dels correus.

Jo tampoc els vull menjar el coco de que s'integrin més. Només que parlin l'espanyol ja seria un què. Jo fent de carter i portant paquets a casa no em parlen ni castellà, perquè parlo francès que sinó...En comptes de parlar castellà i obrir-se més, doncs, és que no en parlen gens. (Alba, Espanya, 29 anys)

La importància de la llengua en tant que mitjà de comunicació s'assenyala com un element facilitador per a la integració, tant a l'àmbit laboral, com en les relacions socials o en la participació sociopolítica (Sintes, 2008; Samper i Moreno, 2009). En força casos, bona part de les persones entrevistades parlen d'integració, establint una connexió amb l'ús i l'aprenentatge del català (o l'aranès a la Val d'Aran). En alguns casos, doncs la relació és inseparable, tal i com mostra el fragment següent.

El que estem treballant és la integració, i la integració primer de tot passa per l'idioma, això per nosaltres creiem que és molt important perquè la gent que ve de fora, vull dir que l'idioma

és important, el català. (Lourdes Porta, Regidora d'ensenyament, immigració i habitatge Ajuntament de Puigcerdà)

De la mateixa forma s'expressa la interlocutora, per a qui parlar el català és necessari per a una integració de caire més aviat relacional; tot i que també associa la llengua amb una integració més de tipus laboral, en l'exemple que es cita a continuació.

Pero si queréis realmente integrarte a ellos, hay que hacer el esfuerzo, aunque no hables bien, hables con acento, como sea que mantengas una mínima conversación es la mejor forma y la necesaria para integrarse. Además que en el ámbito de trabajo no te queda otra. Depende de qué trabajo hagas. Y es que yo tengo que hacerlo todo en catalán. (Isabel, Argentina, 50 anys)

El testimoni de l'Agent d'Acollida de l'Ajuntament de Puigcerdà s'expressa en termes similars i aporta que a més a més és un aspecte valorat per la societat de destinació. Aquesta idea es desprèn del "Si parles català la gent et mira molt diferent". Així mateix s'expressa una de les persones estrangeres entrevistades, tal i com figura a continuació.

Bueno, aquí *per exemple* una dependienta si no sabe catalán no trabaja. Esto es lo que les explico *una mica*, que les abrirá las puertas el catalán. *Si parles català la gent et mira molt diferent*. (Andrea, Agent d'Acollida, Ajuntament de Puigcerdà)

La gente mayor sí que entiende el castellano, pero se ponen más contentos cuando les hablas en catalán. (Carla, Ecuador, 34 anys)

D'altra banda, sembla que un estranger hagi d'aprendre el català amb més facilitat en una àrea rural que en una àrea urbana. Així ho revela el testimoni següent; per a qui a més a més, el fet de parlar català, es tradueix en una integració més efectiva. No obstant, d'acord amb Boix (2012)¹⁴⁴, el fet de viure en una àrea rural no és un element determinant.

I crec que la integració a les zones rurals, ja no parlo només de l'Alt Pirineu, és més efectiva. Precisament perquè aprenen abans català que castellà. El fet de parlar català no només els obre portes al municipi on estan vivint sinó també a fora del municipi. En pobles molt més allunyats de la capital, els immigrants que es desplacen a Lleida i parlen català pot donar la

¹⁴⁴ Boix, membre del Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació de la Universitat de Barcelona, en una entrevista afirma que: "Crec que [el català] és una llengua identificada amb sectors importants de classes mitjanes i urbanes. És una llengua tant de l'interior del país com de la gran ciutat, això explica que s'hagi mantingut i que des de fa mig segle hagi començat a recuperar espais d'oficialitat i de prestigi." A la bibliografia d'aquest document apareix citat com a: Universitat de Barcelona (2012). *Emili Boix: «Les llengües s'aprenen totes, l'únic que fa falta és motivació»* http://www.ub.edu/web/ub/ca/menu_eines/noticies/2012/Entrevistes/Emili_Boix.html [Data de consulta: 16-04-2012]

impressió que fa 50 anys que són aquí i viuen aquí, però potser en fa tres. La rebuda és d'una altra manera, sempre. (Sara Vilà, Doctorant en Sociologia de les Migracions. Universitat de Lleida)

Cal considerar altres elements que influeixen en el coneixement del català. Per citar un exemple, es pot citar el cas dels nens. Els nens i les nenes de pares estrangers que s'estan escolaritzant parlen el català perfectament, malgrat que els pares el parlin poc o gairebé gens, bé per desconeixement bé per timidesa. En alguns casos es destaca que els pares amb nens s'esforcen més a aprendre el català, per tal de poder ajudar els fills en les tasques escolars, com mostren els dos fragments.

També conec una noia de Polònia que té un fill. I ara parla català i es molt graciós perquè li hem vist tota l'evolució. Suposo que el fet de tenir un fill que va a l'escola i que parla català ajuda molt. Perquè si tu t'impliques amb el teu fill i el vols ajudar amb els deures, t'acabes esforçant. (Alba, Espanya, 29 anys)

Porque sobre todo los padres se encuentran con problemas en casa de que no pueden ayudar a los hijos hacer los deberes porque no entienden el catalán. Así que tienen que aprender el catalán y todo eso. ¡Así que la integración!" (Anabelle, Camerun, 37 anys)

d. Integració i participació pública

Hi ha qui interpreta la participació social o política com un element rellevant per a la integració. Així ho expressa Bashira, una de les dones estrangera entrevistades. Segons ella, la gent es comporta adequadament perquè es volen integrar en la vida del poble, volen participar. Això és el que es desprèn de l'entrevista, i que es mostra en el fragment següent:

Ahora la gente que viene se comporta muy bien, quieren integrarse. En las asociaciones y todo eso. (Bashira, Marroc, 35 anys)

La integració relacionada amb la participació pot ser entesa com un lloc on fer amistats i *per estar dins la societat*, com diu l'Agent d'Acollida de l'Ajuntament de Puigcerdà. El fet de participar en activitats locals, culturals o esportives, contribueix a que un se senti *d'aquí*.

En Puigcerdà el 80% de la gent que porta la colla de gigantes son inmigrantes y yo creo que esto es un ejemplo porque algo tan tradicional como son estas cosas, como una sardana, unos gigantes, que la *gent d'aquí* no sea capaz de *portar-los* i la *gent de fora* se anime a participar en

estas tradiciones, inclusive yo estoy en una *i el meu marit també*. Y esto es lo que yo les digo, que es lo más confortable que *un troba*, sentirse bien, *fer amics*, yo *ara mateix* tengo *més* amics catalanes que ... y aquello de encerrarte creo que *és pitjor*, yo ahora estoy ya *dintre* de la sociedad. ... saludas a *tota la gent, i moltes coses*.(...) *Per exemple jo sóc delegada del Club de Futbol Puigcerdà també. I em trobo que la gent que et trobes pel carrer, que el 70% dels nens són immigrants, que les bromes ja no són ah mira, "el Boliviano o el Colombiano", és el de Puigcerdà. Ja comences a ser d'aquí.* (Andrea, Agent d'Accollida, Ajuntament de Puigcerdà)

De forma similar es posiciona el President de l'Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya. Segons ell, l'associacionisme d'immigrants pot potenciar la integració. Això s'explica perquè les associacions ofereixen ajuda i suport als nous, per tal que s'integrin. El seu testimoni recorda el que s'ha apuntat anteriorment sobre la visió positiva de les agrupacions religioses. En comptes d'assenyalar els aspectes negatius que pot promoure l'associacionisme d'immigrants, el que fa aquest interlocutor és reforçar-ne els aspectes positius.

I... que veuen l'Associació o l'associacionisme d'immigrants com a potenciador de guetos, però és una manera equivocada de veure'l perquè una associació pot permetre la integració molt més ràpid. I podria proporcionar una rehabilitació molt més ràpida també del nouvingut perquè ja existeix una xarxa, existeix una plataforma d'acompanyament, d'orientació, de... o sigui, ja hi ha un col·lectiu que treballa per unes causes comunes, i això en gran part, a la família que *llega*, la persona que *llega*, i trobar-se amb un grup d'immigrants que es coneixen, ja és molt, no?. Que si estàs malalt truquen a algú, i l'aniran a veure a l'hospital, no? És molt important. És molt important això i crec que facilitaria molt, molt la integració. (Oscar Arcienagas, President d'AMILACT, Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya, Barcelona)

e. Integració, treball i habitatge

S'observa que hi ha certs aspectes que es repeteixen en la percepció sobre la integració que tenen les persones entrevistades. La importància de les relacions amb altres nacionalitats, i sobretot la espanyola, el coneixement del català o la participació en la vida social i política local són alguns d'aquests aspectes.

Mentre, elements assenyalats per Ager i Strang (2008) (assoliment i accés a tots els sectors d'ocupació, l'habitatge, l'educació i la salut) apareixen amb gens o poca intensitat. És

probable que elements contextuais expliquin aquesta distinció. També cal considerar que els recursos han pogut acomodar-se els darrers anys al creixement de la població. El mercat de treball ha necessitat mà d'obra, i els serveis educatius i sanitaris han estat suficients. En alguns casos, fins i tot els immigrants poden haver contribuït a la sostenibilitat del serveis locals, com per exemple les instal·lacions educatives (Jentsch, 2007). Un dels casos que pot servir d'exemple és el cas de Prullans. A l'escola d'aquest municipi de 234 habitants (l'any 2011, segons dades del Padró Continu), dels set nens que hi ha, cinc tenen nacionalitat estrangera.

Pel que fa al **treball**, quan aquest sorgeix relacionat amb la integració acostuma a aparèixer la llengua. Un exemple d'això es desprèn del testimoni següent. La interlocutora suggereix que la població que no té intenció de quedar-se cert temps, només aprèn allò que és estrictament necessari. Les conseqüències d'aquest fet són dues: d'una banda genera problemes de comunicació a aquests "immigrants (d'intenció) de curta durada" i de l'altra fa que no s'integrin.

Porque no piensan quedarse aquí. Yo por ejemplo, pues para integrarse, considero que hay que aprender muy bien el idioma, porque si tú trabajas aquí hay que hablar. Pues la gente como no piensa quedarse aquí aprende lo justo. Y si vive o trabaja con los de su pueblo pues no hablan tanto. Y tienen problemas entonces a la hora de expresarse, de conseguir algo, de preguntar en algún sitio y tal tienen problemas. Yo veo esto como una parte de la integración.
(Constanta, Romania, 41 anys)

Pel que fa a l'**habitatge**, la relació entre aquest i la integració ha estat escassament comentada a les entrevistes. D'acord amb Fullaondo (2005), existeix una situació diferencial en l'accés a l'habitatge entre població estrangera i població autòctona, a causa de les situacions a les quals sovint estan sotmesa la població estrangera (relacionada amb problemes legals o econòmics). Com apunta el Daniel, en el tall subsegüent, en tant que estranger cal quedar bé i cal donar mostres de confiança als propietaris. Això, segons l'interlocutor, només fan aquells que es volen integrar i viure al Pirineu. Amb tot, es desprèn que la població estrangera probablement ha de fer un esforç major que la població amb nacionalitat espanyola en el moment d'accedir a un habitatge.

El primer piso, la gente se queda un poco así “ostras, un extranjero”. Pero si quedas bien, ya el segundo es más fácil y luego ya aún... Sobre todo quedar bien. Yo que sé, te quieres ir, pues avisar unos meses antes. El piso de Manel lo tuvimos alquilado y ningún problema. “Oye, Manel, que te llamo para pagar el alquiler” “ ya me lo pagarás cuando te vaya bien”. Y el dinero en el cajón dos o tres meses. Bueno, teniendo confianza en ti, pues mira. A ver, que no te la ganas en un día. A ver, yo creo que son las personas que se quieren integrar y vienen con la idea de vivir aquí. (Andrei, Romania, 38 anys)

Les dificultats per accedir a un habitatge s’han vist accentuades pels prejudicis, per les actituds xenòfobes o per males experiències anteriors dels propietaris. Tant en el fragment anterior com el que es destaca a continuació permeten exemplificar aquesta actitud de desconfiança cap a l’*estranjer*.

Sí, eso pasa. Si te preguntan si tu eres de Marruecos no te van alquilar el piso. “¿eres de Marruecos? No, no ahora está ocupado, está completo”. Has cambiado de opinión a la cara directamente. (Hakím, Marroc, 27 anys)

D’altra banda, cal subratllar que les condicions d’habitatge, sobretot els primers moments de l’arribada, no són les més adequades. La raó d’això descansa sobre el fet que molts no tenen feina en arribar, la situació legal és irregular, etc. Això suposa, com apunta Fullaondo (2005) que la població estrangera es centri en les zones on l’habitatge és més vell, està més allunyat o es troba en pitjors condicions, principalment pel seu preu més baix. Aquestes zones són el que Martínez Veiga (1999) anomena, seguint l’escola de Chicago, *espais de transició de les ciutats*, i que nodreixen l’exclusió social. Ja s’ha esmentat abastament les condicions climàtiques del Pirineu. Si les cases no estan ben aïllades o no tenen mecanismes de calefacció adequats poden generar problemes de benestar.

E: *¿Te has cambiado varias veces de piso?*

A: Ahora es la segunda vez. Antes vivía aquí en el pueblo, pero el piso es ya muy viejo y hacía frío. Ahora me he cambiado a uno mejor. Desde el año pasado he vivido siempre en el mismo piso.

E: *¿Son más viejos aquí en el casco antiguo?*

A: Bueno, hay muchos que han reformado. Pero el dueño éste no lo había reformado. No tenía dinero decía. Era barato. En cambio donde vivo ahora está bien.

E: *¿Tenía calefacción el de aquí?*

A: No. Por eso tenía que usar estufa de butano.

(Anabelle, Camerun, 37 anys)

El preu de l'habitatge també és un factor a tenir en compte a l'hora d'analitzar les dificultats en l'accés a un habitatge digne. Durant els anys (2000-2008) de bonança econòmica, de boom de la construcció i d'especulació amb el preu del sòl i l'habitatge han nodrit uns preus extremadament elevats, en relació als salaris de la població. Amb tot, alguns municipis del Pirineu han centrat intensament les seves activitats en el turisme (com per exemple la Cerdanya o la vall d'Aran); per tant, en la construcció de segones residències o *aparthotels*. Tot plegat ha motivat que l'oferta d'habitatges fóra més reduïda del que les necessitats de la població contemplaven. D'alguna amera, així ho expressa la regidora Lourdes Porta.

I bé, en principi el que es detecta és això, que en d'altres pobles sí que comencen a adquirir habitatge, aquí a Puigcerdà costa més, al ser un poble turístic l'habitatge és més car. (Lourdes Porta, Regidora d'ensenyament, immigració i habitatge Ajuntament de Puigcerdà)

L'any 1986 Vicent Ortunyo, escrivia, sobre un context força diferent, que: "L'especulació encareix els habitatges i contribueix a crear una jerarquia urbana basada en la tipologia i morfologia dels edificis dels habitatges, provocant l'aparició de «guetos», on viuen la majoria de treballadors immigrants, allunyats del centre comercial i provocant el buit als sectors residencials dels visitants a la temporada baixa." Al Pirineu, deixant de banda la possibilitat de formació de guetos, s'ha observat com algunes de les persones immigrades entrevistades vivien allunyades del centre.

Yo vivo en [*nom de la zona*]. Subiendo para arriba. Sí, subo todos los días. Allá pago un poco menos de aquí. (Hilda, Bolívia, 28 anys)

Les circumstàncies descrites per a accedir a un habitatge contribueixen a l'elevat nombre de sotsarrendament (Colectivo IOÉ, 2005). Aquest fet s'ha pogut constatar al Pirineu. El primer cas que es pot veure a continuació és el d'un home africà que comparteix, amb 6 homes, un pis de 4 habitacions. El segon cas és el d'un home brasiler que conviu amb la seva parella i la família de la seva germana.

E: ¿Estás alquilando un piso?

S: Si, tenemos alquiler con amigo. Vivo con amigo.

E: ¿Cuántos sois?

S: El piso son 250 euros

E: ¿Cuántos amigos sois?

S: Hay 4 habitaciones. Hay mucha gente. Si no trabajan viven con nosotros. Si hay trabajo no viven con nosotros. Si hay amigo sin trabajar está en casa, después ayudamos a buscar sitio.

Ahora somos 6.

(Samuel, Mali, 41 anys)

E: Y vivís en alquiler?

C: Si, compartimos yo y mi cuñado y mi hermana, y tienen un hijo.

(Carlos, Brasil, 43 anys)

Tant les dificultats en l'accés com la precarietat de les condicions dels habitatges són factors que perjudiquen el benestar de la població estrangera (Ager i Strang, 2004, 2008). Per acabar, convé fer un breu i darrer apunt sobre l'habitatge. Si bé la demanda de la població estrangera s'ha concentrat en el lloguer, la finalitat de la població estrangera és la mateixa que la de la població espanyola, és a dir comprar un habitatge (IOÉ, 2005). Les dificultats en l'accés a un habitatge de propietat val a dir que s'han pogut veure afectades pel que Fullaondo (2005) anomena discriminació bancària. Aquesta consisteix en dificultar l'accés a préstecs a immigrants, ja sigui denegant-la o demanant interessos i avals difícilment assumibles. A tall d'exemple, vegeu el testimoni següent.

Parlo de fa 4 anys. I a partir d'aquí nosaltres vam actuar de una forma de s'ha acabat. El gran problema que tens quan fas una finançament d'aquestes és que deixes uns cèntims, *aquestos* demà se'n van i no els pots recuperar. En canvi, si te'l faig a tu et tinc un seguiment. Colòmbia passa igual, a Romania passa igual. És un gran inconvenient. I si els demanes un avalador, que seria lo lògic, clar aquesta gent quan vénen aquí, qui és el que avala? Qui s'aventura a

avaluar a una persona d'aquestes? Per això crec que han tingut alguns problemes de finançament, per això. (Xavier, Espanya, 50 anys)

f. Integració a un lloc de muntanya i perifèric

L'anàlisi mostra que hi ha certs patrons que probablement es podrien reproduir en qualsevol poble o ciutat. No obstant, la integració de la població estrangera del Pirineu es presenta amb certes especificitats. Segons algunes de les persones entrevistades, viure en un àmbit caracteritzat per pobles petits, de pocs habitants i perifèric la integració es produeix amb més facilitat, com s'ha vist en aquest apartat 4.3.5. Ser reconegut és un element al qual s'al·ludeix sovint per parlar d'integració. Dit d'una altra manera: si una persona és reconeguda per l'entorn que l'envolta, això significa estar integrat.

No obstant, la *integració* a la qual fan esment les persones entrevistades es fa en un context molt determinat, en el qual crear noves relacions sovint no és una tasca senzilla. Un dels aspectes que han estat recalcats al llarg de les entrevistes és la forma de ser reservada o tancada de la població del Pirineu, cosa que es pot observar en el fragment següent. Tot i que no hi ha problemes de convivència greus, alguns interlocutors constaten que la interacció entre poblacions de diferents nacionalitats és escassa en aquest tipus d'ambient.

Em refereixo a això, sobretot, que tenen un tarannà diferent. Nosaltres, o almenys jo, ho percebo més perquè he viscut en grans ciutats i també sense cap reserva s'ha obert, però també he trobat gent, que els entenc perfectament, més tancada, més reservada. És gent de muntanya, que està immersa en una dinàmica molt més reduïda. (Oscar Arcienagas, President d'AMILACT, Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya, Barcelona)

Tot i tenir un gruix de relacions socials satisfactori, i a més disposar d'un cert estatus social, el fet de viure en una àrea allunyada pot fer que la gent no s'acabi d'integrar amb el "territori". Així ho expressa una de les persones entrevistades, que treballa com a cap de Recursos Humans a un dels Hospitals de l'àrea d'estudi. La interlocutora exposava el cas de metges de nacionalitat estrangera. En concret, aquesta argumentava de viure lluny de centres d'estudis superiors, cosa que pot produir una manca d'integració geogràfica, en paraules de la interlocutora. En síntesi, la integració no és possible quan es perceben mancances d'alguns serveis.

No s'acaben d'adaptar, ja et dic, si vénen de ciutats grans amb una sèrie de comoditats. I clar, això és un poble petit. (...) i també més aquí que et coneixes tothom i la figura del metge encara és important. Per aquest tema d'integració no se'n va ningú, és més una integració geogràfica: el lloc, que és un poble, que potser tens fills amb edat d'anar a la universitat i això té un cost. La mobilitat què hi ha en aquest centre és més aquest tema. (Sònia, Responsable de Recursos Humans de l'Hospital de Vielha)

D'acord amb el concepte d'integració a l'hàbitat i de *ruralfilia* de Morén (2008), la població immigrada entrevistada expressa sentiments i opinions positives pel fet de viure al Pirineu. En aquest sentit, algunes persones entrevistades expressaven la importància de les relacions properes de coneixença i assenyalaven la dificultat de trobar-les en grans ciutats.

Perquè en una ciutat estàs amb 3 o 4 milions de persones a la teva vora però pot estar solíssim i no coneix ni els veïns de dalt. Si et dóna això la ciutat a vegades, la possibilitat de l'anonimat. Aquí diguéssim que tots s'acaba sabent o sabent d'aquella manera. I als pobles ja saps, i t'has d'acostumar a viure amb això. Per mi això no és un problema. (Jordi, home espanyol, 38 anys)

A vegades, subratllar les coses negatives de la ciutat equival a ressaltar un sentiment positiu cap al Pirineu. "De Barcelona al Pirineu: de l'infern al cel", s'assenyala en el següent fragment. No obstant, un poble petit també genera sentiments negatius. En el segon fragment, la persona entrevistada afirma que l'estrès també es pot trobar als pobles petits.

De Barcelona a [nom de poble], del infierno al cielo...Cuando llegué a [nom de poble], dije por fin qué bien, aquí si me traigo a mis hijos. En Barcelona, yo me decía trabajo dos años y me regreso porque era insoportable las costumbres, la forma de ser de los jóvenes. (Carla, Ecuador, 34 anys)

Tampoco, aquí es un pueblo pequeño a veces te agobias porque la gente te agobia, te estresa, pero en una ciudad tampoco me veo. (Romanitza, Rumania, 21 anys)

Existeixen altres valors positius de viure al Pirineu que han estat subratllats com ara la seguretat o la tranquil·litat, com es mostra en els talls que segueixen a continuació. Ara bé, en el segon fragment torna a aparèixer l'aflicció generada per viure en un lloc tant particular. Viure en un territori de muntanya pot suposar un aclaparament tal, que motiva a sortir-ne; almenys momentàniament. Com diu la interlocutora, la solució a aquest cansament passa per sortir i veure una mica d'horitzó.

Lo que más me gusta de todo es que me siento más segura. Mucha gente dice que sí, que quita los bolsos pero no me ha pasado y tampoco lo he visto. Y si son las 12 yo me estoy yendo con los niños y tranquila para arriba. Y siempre, porque algunas veces me he quedado a trabajar en el hotel Andrea, también me llaman por horas algunas veces, hasta las dos de la mañana y sin miedo. (Hilda, Bolivia, 28 anys)

A: En [nom de comarca] se vive de maravilla.

C: Al que le gusta la montaña.

A: Hombre, por el aire, y la tranquilidad, menos esta moto que pasa por allí, que hace un ruido.

C: Hay gente que no, mira, a veces estas montañas agobian.

A: Sí, hay que salir.

C: Mira, por ejemplo mucha gente sufre depresiones por eso, porque está todo... que parece que se te caiga la montaña encima. Yo también he sentido esto. Y cuando no tenía coche, y era más difícil que viajar, coger el bus, era más difícil. Pero luego, si tienes coche un día si te agobias, coges el coche y te vas a Francia, que allí ves más horizonte.

(Constanta i Andrei, Romania, 41 i 38 anys)

Per acabar, tot i sovint s'emfatitzen els aspectes negatius de les ciutats, convé destacar que en algun cas es troben a faltar certs elements d'aquestes. El dinamisme cultural d'una gran ciutat no té la mateixa dimensió al Pirineu. El testimoni següent, amb un *background* urbà, troba a faltar les possibilitats que ofereix una ciutat.

Bueno, en un comienzo, me gustó porque las ciudades muy grandes están muy saturadas del ruido, del humo, viajar mucho para llegar a los lugares. Estar aquí es como estar de vacaciones. Al cabo de un tiempo, uno empieza a extrañar todo lo que tenía, el ruido, el mar, pero también las posibilidades que da una ciudad. Culturalmente era mucho, cuando los tienes no lo aprecias pero cuando no lo tienes lo empiezas a extrañar. (Isabel, Argentina, 50 anys)

g. Lentitud i actitud: elements destacats de la integració

La gran majoria de les persones interpel·lades coincideix en què la integració és un procés lent. Per Aparicio, Tornos i Labrador (1999) la immigració és un camí llarg. Els immigrants es van familiaritzant amb un context de treball i veïnatge nou. Aquests autors descriuen quatre fases en què els immigrants reconeixen la seva identitat ètnica i reorganitzen els seus recursos identitaris (vegeu Aparicio, Tornos i Labrador, 1999: 83-103) a) temps inicial, on

l'immigrant té poca consciència de la seva identitat i experimenta un desajust entre el que creu que és i com la societat el veu; b) temps de replantejament: els nous rols que desenvolupa fa que es repensi socialment i individualment; c) temps de reconstrucció, l'immigrant refà allò que entenia com a seu i allò que és com a immigrant i d) temps d'estabilització relativa, la reconstrucció es personalitza harmonitzant-se amb els seus propòsits (integració) o creant frustracions (no integració). Adaptar-se, acostumar-se o assumir són paraules, que en les seves formes derivades, apareixen al llarg de les entrevistes, i que ressonen a *temps*, en el sentit descrit al paràgraf anterior, com un camí llarg. Com diu el Marcelo:

Yo pienso que la integración se hace en años. (Marcelo, Ecuador, 42 anys)

En el fragment es resumeix molt bé que pot representar la integració per a un immigrant. Primer, és un procés que es desenvolupa amb el temps. I segon, requereix observar com funciona la societat de recepció, què és el que es "porta". Això dóna la clau per anar redefinit la identitat de cadascú per no quedar aïllat d'una societat tant desitjada i a la qual cal inserir-se.

Yo creo que integrándote poco a poco, ya vas viendo a la gente como va vestida, lo que lleva, que es lo que se compran, que se lleva este año, poco a poco. (Rosa, Bolívia, 20 anys)

No obstant, al llarg d'aquest apartat s'ha anat establint com era percebuda la integració, considerant elements que no feien exclusivament referència a conceptes *nebulosos* com el d'identitat (Delgado, 1999). Partint de la dicotomia igualtat i diferència, Martínez Veiga (2006) assenyalava que el reconeixement de les diferències (culturals) està basat en la igualtat (de drets). Zanfrini (2007), de forma semblant, apunta quatre dimensions necessàries per a la integració i la *convivència interètnica*. Primer, la dimensió estructural fa referència a les oportunitats d'inclusió les possibilitats de mobilitat dins el sistema econòmic. Segon, la dimensió legal al·ludeix a l'adquisició de drets i l'accés a la ciutadania. Tercer, l'actitud de la població en la societat de recepció. I finalment, la dimensió cultural, en la que cada cop més apareix la idea d'identitat plural i una visió no estàtica de la cultura. Dit això, l'autora apunta que el temps i el reconeixement de la diversitat són també elements necessaris per tal de crear convivència interètnica.

En definitiva, ens trobem amb la paradoxa de la invisibilitat. Per una banda es persegueix la invisibilitat de les persones immigrades, es reclama la igualtat de drets i d'oportunitats. Per una altra banda, es busca fer visible i reconèixer la diferència (cultural). Al Pirineu es denuncia la dificultat de no poder ser *invisible*, però al mateix temps, per algunes de les persones entrevistades això genera reconeixement i benestar.

En el curs d'aquest apartat sobre integració han aparegut alguns dels elements (de suport, de connexió social, facilitadors o fundacionals) reportats per Ager i Strang (2004 i 2008). S'ha iniciat l'anàlisi amb el punt de vista més normatiu, exemplificat amb dos representants d'institucions d'aquest poder més normatiu. S'acabarà recuperant aquest punt de vista, recordant: primer, com per Ager i Strang, la ciutadania i els drets, representen la base amb què la integració és entesa; i segon, com encara queden esferes on encara els drets no han arribat (vegeu el tall següent).

Les diferents diàspores que ens trobem a l'estranger haurem d'unir-nos per reclamar drets perquè els polítics només ens veuen com a objectiu de producció. Les associacions d'immigrants tenen la feina de què ens vegin com a persones. (Óscar Arcienagas, President d'AMILACT, Associació d'Amics Llatinoamericans de Catalunya, Barcelona)

A tall de conclusió, es pot apuntar que la integració és percebuda de formes força diferents: hi ha qui la vincula a la llengua, hi ha qui la vincula a uns drets i deures o hi ha qui la vincula a sentir-se reconegut per *la gent del poble*. D'acord amb Morén (2008), i en un altre pla, hi ha per a qui és una qüestió d'expectatives personals i hi ha qui posa un major èmfasi en la societat (dita) d'acollida. En conseqüència, la complexitat a la que es feia referència en començar aquest apartat ve donada en bona mesura per aquesta multidimensionalitat del concepte.

Capítol 5. Conclusions

Ha arribat el moment d'abordar les reflexions finals. Així, aquest apartat s'estructura a partir de quatre eixos: a) els aspectes sociodemogràfics de l'arribada de població estrangera al Pirineu; b) els motius que han conduït la població estrangera a immigrar al Pirineu; c) la relació entre el mercat de treball pirinenc i la població estrangera; i d) les relacions entre la població estrangera immigrada i la població espanyola.

Abans, però, cal destacar tres elements sobre: l'arribada de població immigrada al Pirineu, el context d'aquesta arribada i les aportacions al cos teòric sobre les migracions que aquesta representa.

En primer lloc, cal reiterar que l'arribada de població immigrada al Pirineu no és un fenomen nou. Malgrat que, des de 1860, el despoblament hagi afectat de forma considerable la demografia pirinenca s'observen períodes de recuperació demogràfica que es deuen a l'arribada de població. Concretament, aquest fenomen es produeix en dos períodes (1920-1930 i 1950-1960), en què coincideix que s'ha requerit mà d'obra per la construcció d'infraestructures, entre les quals destaquen la construcció de centrals hidroelèctriques.

En segon lloc, val a dir que la recerca s'inscriu en un context marcat per dos esdeveniments fonamentals: l'arribada significativa de població estrangera a Espanya i les transformacions socioeconòmiques del Pirineu. El primer s'inicia a finals de 1980 i durant els primers anys del segle XXI experimenta un fort increment. És un procés que experimenta el conjunt de països del Sud d'Europa (Baldwin-Edwards i Arango, 1999; King i Black, 1997). A diferència dels fluxos de població immigrada des de països del sud (com Espanya o Itàlia) cap al nord d'Europa a les dècades de 1950 i 1960, i en un moment d'expansió industrial, els fluxos migratoris cap al Sud d'Europa a partir de la dècada de 1980 i fins la primera dècada de l'any 2000 es produeixen en un moment de creixement del sector dels serveis i de precarització de l'ocupació (Parella, 2007). El segon esdeveniment es relaciona amb les transformacions socioeconòmiques que afecten el Pirineu, i per extensió les àrees rurals espanyoles i europees. Aquestes transformacions s'expliquen pel retrocés de l'activitat agrícola i pel desenvolupament de noves activitats relacionades amb els serveis i amb la posada en valor de les qualitats paisatgístiques i ambientals dels espais rurals (Elbersen i

Prados, 1999). En aquest sentit, els espais de muntanya, com l'Alt Pirineu i Aran, esdevenen espais amb un potencial elevat ateses les possibilitats que ofereix. D'una banda, per activitats que requereixen grans superfícies d'ocupació, com per exemple l'esquí i, per l'altra, perquè doten de legitimitat a aquelles activitats basades en referències al passat, a l'autenticitat i a tot allò "tradicional" (Beltrán i Vaccaro, 2007). A més, a la muntanya se li atribueixen qualitats específiques en tant que espai de salut, de llibertat i de vida integrada al medi, "on és possible regenerar-se a través de l'aire pur i dels aliments naturals i on els visitants poden beneficiar-se de la qualitat estètica dels llocs" (Anton i Culebras, 2003: 75). En aquest context, les àrees rurals esdevindran receptores d'immigració. A l'Alt Pirineu i Aran, una demanda de mà d'obra considerable en els sectors del turisme i de la construcció, sobretot en el període 2000-2008, ha afavorit l'arribada de població, bona part de la qual ha estat població de nacionalitat estrangera.

I finalment, també cal tenir en compte un tercer element: amb aquesta recerca es vol contribuir en alguna mesura al cos teòric que contempla la immigració estrangera en àrees rurals, iniciat amb l'obra "*Etre étranger à la campagne*", de Buller i Hoggart, l'any 1994, i que diversos autors han enriquit posteriorment (vegeu, per exemple, Bayona i Gil, 2010, 2012; Halfacree, 2008; Morén i Solana, 2004, 2006; Soronellas et al., 2006; Stenbacka, 2012). Alguns autors subratllen l'atenció més aviat escassa que ha rebut la immigració estrangera en àrees rurals (Jentsch i Simard, 2009; Kasimis, Papadopoulos i Pappas, 2010; Solana i Morén, 2006). Aquesta "marginació" es basa en dos factors. D'una banda, des de la industrialització fins a finals del segle XX l'estudi sobre immigració estrangera ha estat centrat en l'àmbit urbà, ja que principalment la població immigrada s'assentava en àrees urbanes. De l'altra, les migracions cap a les àrees rurals s'aborden principalment a partir del concepte de la contraurbanització. Aquest pretenia sintetitzar el fenomen de les migracions cap a les àrees rurals, però ha tendit a restringir-se a la mobilitat de població de classe mitjana-alta, ometent una gran diversitat de processos, com ara les migracions internacionals (Halfacree, 2008).

Així doncs, la recerca contribueix a l'estudi de la immigració estrangera cap a àrees rurals, en un context tant particular com ho és l'Alt Pirineu i Aran. La particularitat de l'àrea d'estudi, o dit d'una altra manera, el seu fet diferencial, es fonamenta principalment en dos

factors: d'una banda, es tracta d'una àrea que ha estat sotmesa a un procés intens de despoblament i, de l'altra, es tracta d'una àrea de muntanya, amb totes les connotacions que això implica.

SOBRE ELS ASPECTES SOCIODEMOGRÀFICS DE L'ARRIBADA DE POBLACIÓ ESTRANGERA AL PIRINEU

La contribució de la població estrangera a la recuperació demogràfica del Pirineu

La població de l'Alt Pirineu i Aran ha disminuït gairebé el 30% entre els anys 1860 i 2012. L'any 1857 marca el màxim de població registrat en estadístiques oficials (105.293 habitants). A partir de llavors, s'inicia un intens procés de despoblament. En algunes comarques, com ara als dos Pallars, la pèrdua de població representa més de la meitat de la població inicial. Únicament la comarca de la Cerdanya ha recuperat (i, fins i tot, sobrepassat) la xifra de població de l'any 1857.

Al llarg d'aquests anys, es poden distingir tres grans etapes (1860-1980, 1980-2000 i 2000-2012), en funció de l'evolució de la població. És en el tercer període on l'arribada de població estrangera ha jugat un rol fonamental.

El primer període (1860 i 1980) es caracteritza per una disminució poblacional considerable. No obstant, en aquest període, hi ha fases de certa recuperació demogràfica, com ara entre 1910 i 1950. A partir d'aleshores, el despoblament s'intensifica considerablement, des de la dècada de 1960 fins la dècada de 1980.

En el segon període (1980-2000) s'observa un alentiment del decreixement. També en aquest període es comença a detectar un cert increment de la població, sobretot a finals de la dècada de 1990.

El darrer període (2000-2012) es caracteritza pel creixement intens de població. L'arribada de població immigrada constitueix un element clau en aquesta dinàmica a l'alça, atès que el creixement natural és negatiu. Val a dir, també, que les transformacions socioeconòmiques que han aprofundit el procés de desagrarització i l'auge dels serveis, en especial del turisme, i de la construcció han afavorit l'atracció de nous habitants al Pirineu.

En aquest context, la immigració estrangera desenvolupa un paper destacat, passant de representar el 2,6% del conjunt de població de l'Alt Pirineu i Aran l'any 2000, al 15,3% l'any 2012, segons dades del padró continu. L'aportació de la població estrangera al creixement total de la població és del 71%, entre l'any 2000 i l'any 2012. En aquest sentit, cal tenir present que la població estrangera ha experimentat unes taxes de creixement anual acumulatiu notablement més elevades que les de la població espanyola.

Ara bé, des de l'any 2008 s'estan produint alguns canvis. D'entrada, s'observa una estabilització en el creixement del conjunt de la població de l'àrea d'estudi. En paral·lel, la població estrangera disminueix al voltant del 6% (què representa 790 persones) entre l'any 2008 i l'any 2012. En canvi, la població de nacionalitat espanyola experimenta un lleuger increment, de l'ordre del 1,2% (797 persones). Aquest fet, en part, està relacionat amb l'augment de les naturalitzacions que s'ha produït al Pirineu, i que s'ha pogut constatar a partir de l'observació de les dades de població espanyola nascuda a l'estranger. En relació amb la davallada de població estrangera, cal tenir present que la crisi pot estar contribuint a la marxa de població des del Pirineu a altres contrades. El refredament d'una economia intensament basada en la construcció i el turisme explica, en part, aquesta situació. Cal considerar que aquests dos sectors han estat especialment afectats per la crisi. A més a més, durant l'època expansiva aquests sectors havien atret un gran nombre de població estrangera. De fet, les dades sobre els fluxos de població revelen un augment de les sortides de població estrangera de l'àmbit d'estudi els darrers anys.

En resum, entre els anys 2000 i 2012, es constaten dos subperíodes diferenciats, en els quals el punt d'inflexió és la crisi econòmica. Durant el primer període, el creixement és intens, mentre que en el segon aquest s'alenteix considerablement. En algunes comarques s'observa un lleuger decreixement de la població, atribuïble a l'adveniment de la crisi.

Caracterització de la població estrangera del Pirineu segons la nacionalitat

Un dels aspectes que caracteritza el conjunt de la població immigrada al Pirineu és la diversitat de nacionalitats. L'any 2012, el nombre més important el configura la població de Romania. Aquesta suposa gairebé el 20% de la població estrangera. Seguidament hi ha la població de nacionalitat portuguesa, que representa el 12%, del Marroc (9,8%), i de Bolívia

(9,4%). A força distància hi ha altres nacionalitats com ara la colombiana, francesa o búlgara, que representen al voltant del 4% de la població estrangera. La combinació d'aquestes nacionalitats és relativament diferent a la del conjunt de Catalunya, on predomina en primer lloc la nacionalitat marroquina (20%) i en segon lloc la nacionalitat romanesa (8,9%). A força distància, englobant cadascuna al voltant del 4% de la població estrangera, se situen la nacionalitat equatoriana, la boliviana, la xinesa, la italiana o la pakistanesa.

La distribució per nacionalitats dels estrangers al Pirineu ha variat en els darrers anys. Durant la dècada de 1990, les principals nacionalitats estrangeres eren la portuguesa, la francesa, l'andorrana i la marroquina. Els primers anys de la dècada de 2000, algunes nacionalitats llatinoamericanes van adquirint una presència significativa: primer la nacionalitat colombiana i equatoriana i després la boliviana. De fet, algunes d'aquestes nacionalitats en alguns períodes han estat la primera nacionalitat estrangera al Pirineu. A partir de l'any 2005, Romania va adquirint un pes creixent entre les nacionalitats més representades. I l'any 2007 aquesta es posiciona com la nacionalitat estrangera més present al Pirineu. Aquesta tendència es manté fins l'actualitat. Només als àmbits de les Terres de l'Ebre i de Ponent la primera posició es troba ocupada per la immigració romanesa. A la resta d'àmbits predomina la nacionalitat marroquina.

La distribució territorial de la població estrangera i els seus efectes en el poblament del Pirineu

Actualment, a tots els municipis hi ha registrada, com a mínim, alguna persona de nacionalitat estrangera. Tot i així, els estrangers es localitzen a les àrees més poblades del Pirineu. És a dir, adopten els patrons de poblament existents. El major nombre d'estrangers es troba a les comarques més poblades de l'àmbit, l'Alt Urgell i la Cerdanya. De la mateixa manera, més de la meitat de la població estrangera resideix en alguna capital de comarca. Només al Pallars Sobirà, la seva distribució és més dispersa, localitzant-se sobretot a la capital, Sort, i a Esterrí d'Àneu. En definitiva, la població estrangera se situa en bona mesura en aquells grans nuclis urbans en expansió, relativament industrialitzats, amb una oferta considerable en el sector serveis i comerç, i que concentren els principals serveis i les principals institucions administratives.

D'altra banda, la població estrangera s'instal·la en municipis que tenen un pes significatiu del sector terciari, però no tant com en el cas anterior, i que tenen també indústria, explotacions agrícoles i ramaderia (com ara la Pobla de Segur o Oliana). També s'ha localitzat en municipis d'alta muntanya, amb un pes elevat del turisme i la construcció (com ara Bossòst, Esterri d'Àneu o la Vall de Boí) i en municipis poc industrialitzats amb explotacions agràries relativament grans i un pes considerable de la construcció (com ara Bellver de Cerdanya, les Valls de Valira o Montferrer i Castellbò). Amb tot, el gruix de població immigrada s'ha localitzat en municipis on s'ofereixen oportunitats laborals.

Durant el procés de despoblament, a partir de la segona meitat del segle XIX, les capitals comarcals o alguns municipis clau, com ara les capitals de vall, ja exercien de receptors de població (Campillo, Sanclimens i Villaró 1988). Des de llavors, al Pirineu s'ha anat configurant una dualitat territorial, on hi ha àrees en les quals la població emigra i, al contrari, hi ha àrees que atreuen població (Guirado, 2008). Així, en termes generals, els fluxos migratoris de població estrangera han accentuat aquest tipus de poblament. No obstant, en alguns casos específics, la població estrangera es mostra com un element que incideix de forma considerable en el creixement de la població d'alguns municipis. Per exemple, a la Pobla de Segur (Pallars Jussà) o a Oliana (Alt Urgell), sense l'aportació dels estrangers, la població hagués mantingut una tendència descendent, com estava succeint des de la dècada de 1980.

Per acabar, cal assenyalar un darrer aspecte pel que fa a la distribució de la població estrangera. Existeix una presència notable d'europes, sobretot d'aquells països que no formen part de la UE-15 i sobretot d'origen romanès, com també succeeix a la resta d'àrees rurals de Catalunya (Bayona i Gil, 2010). La presència de població romana és més intensa a la Val d'Aran (33,5% de la població estrangera), a l'Alta Ribagorça (36%), al Pallars Jussà (20%) i al Pallars Sobirà (45%). L'Alt Urgell i la Cerdanya, tot i comptar amb un nombre considerable de nacionalitats europees de fora la UE-15, tenen una distribució lleugerament diferent. L'Alt Urgell conté sobretot nacionalitats de la UE-15, en especial portuguesos (27%). A la Cerdanya, en canvi, predominen les nacionalitats llatinoamericanes, sobretot de Bolívia (22%). Pel que fa a la població del nord d'Àfrica i del Magrib, aquesta manté un lloc

significatiu al Pallars Jussà i, en menor mesura, a l'Alta Ribagorça i a la Val d'Aran. També és considerable el seu nombre en alguns municipis com ara a la Pobla de Segur. En conjunt, la població d'Amèrica del Nord, de l'Àfrica Central i Subsahariana i d'Àsia comptabilitza un nombre més aviat reduït d'efectius.

Les xarxes migratòries, de familiars o d'amistats contribueixen a perfilar la distribució del poblament segons la nacionalitat. Aquest aspecte s'explica per dos factors. D'una banda, per la funció que tenen les xarxes, que consisteix en proporcionar ajuda i suport en l'arribada i l'acomodament de la població. I, de l'altra, per la seva composició, que generalment consisteix en població d'una mateixa nacionalitat. Tot i això, les xarxes migratòries no són l'únic element que explica la localització territorial. Un bon exemple d'això és el cas dels portuguesos establerts a l'Alt Urgell. En aquest cas, els portuguesos representen el col·lectiu més important a Andorra, des de la dècada de 1990 (Lluelles, 2010). Així, a banda de les xarxes migratòries, uns preus relativament més baixos de l'habitatge així com les oportunitats laborals que s'oferien a l'Alt Urgell han incitat que part de la població portuguesa es desplaci cap a aquesta comarca limítrof amb Andorra.

L'edat i el sexe de la població estrangera i els seus efectes en la població del Pirineu

D'una banda, a l'Alt Pirineu i Aran el nombre de persones de 65 anys i més és lleugerament superior que al conjunt de Catalunya. De fet, les àrees rurals i de muntanya, en general, es caracteritzen per tenir un envelliment de la seva població força accentuat. Només l'àmbit de les Terres de l'Ebre té xifres similars a l'Alt Pirineu i Aran. La causa d'això cal situar-la en l'emigració de població jove, durant l'etapa del despoblament. D'altra banda, l'índex de masculinitat també és superior a l'Alt Pirineu i Aran si es compara amb el conjunt de Catalunya i la resta d'àmbits territorials.

La població estrangera que arriba es caracteritza per ser jove i, en el cas d'algunes nacionalitats, eminentment masculina. Els efectes que aquest fet genera en el conjunt de població es tradueixen, d'una banda, en un alentiment de l'envelliment de la població i, de l'altra, en certa masculinització del conjunt de població. Considerant el sexe i l'edat de la població estrangera i els seus efectes, també cal tenir present com aquests contribueixen a la natalitat i a la fecunditat de l'Alt Pirineu i Aran. Es constata que el nombre de naixements

de mare estrangera ha estat creixent en el període 2000-2012. Això ha tingut uns efectes tant en la natalitat de la població com en la fecunditat. Sense l'aportació dels naixements de dones estrangeres, el nombre total de naixements i la fecunditat de les dones del Pirineu decreixeria, així com també les taxes respectives, que ho farien de manera més acusada que el conjunt de Catalunya.

SOBRE ELS MOTIUS D'IMMIGRAR AL PIRINEU

Motivacions per immigrar al Pirineu

La millora del benestar i les possibilitats de trobar feina són els principals elements esgrimits per la població estrangera entrevistada. Tanmateix, quan s'aborda la qüestió de les motivacions que els han conduït a immigrar, també n'apareixen d'altres que resulten significatives. Disposar de familiars o d'amistats al lloc de destinació és un dels altres elements destacats. Apareixen també la voluntat de viure una aventura o altres motivacions, tot i que de forma més minoritària. En cap cas, però, els motius que s'atribueixen a la migració tenen a veure amb l'atracció per la *ruralitat*. Aquesta s'entén com un dipòsit d'atributs, entre els quals figuren elements com la pau i la tranquil·litat, la qualitat de vida i ambiental o la manca de problemes. Es pot dir que les persones entrevistades circumstancialment s'han vist imbuïdes per aquests elements, tot i que no és per causa o a la recerca d'aquesta *ruralitat* que decidit migrar.

L'itinerari per a arribar al Pirineu

A partir del treball de camp s'ha comprovat que la població estrangera ha realitzat diferents itineraris per tal d'arribar al Pirineu. Un aspecte rellevant dels diferents recorreguts és, sens dubte, la presència de xarxes de familiars o d'amistats, tant si l'itinerari és directe com si és indirecte. Quan els lligams són més íntims, l'itinerari acostuma a ser directe, des del lloc d'origen al Pirineu.

Es produeixen algunes especificitats segons la nacionalitat. Així, s'ha observat que en alguns casos, la població africana havia fet alguna escala a Bèlgica o a França. Aquests països tenen una llarga tradició receptora de població africana, així que no és estrany que la

població entrevistada disposés d'algun tipus de xarxa en aquests països. En un sentit similar, s'observa una relació notable de la població portuguesa amb Andorra. D'altra banda, també s'observen especificitats segons el sexe. S'ha constatat una mobilitat relativament més elevada en els homes que en les dones. Aquest fet pot estar relacionat amb la tinença de fills al càrrec o amb l'edat, dos elements que condicionen el risc que suposa fer múltiples migracions.

L'arribada al Pirineu

En molts casos, l'arribada al Pirineu s'experimenta de forma gairebé traumàtica. Acostumen a ser moments molt durs, tot i que en algunes ocasions la migració és una experiència alliberadora. Els aspectes assenyalats a les entrevistes que dificulten l'arribada tenen a veure amb: a) elements emocionals relacionats amb deixar el lloc d'origen; b) amb una situació legal inestable; c) amb el retorn de préstecs assumits en emprendre el viatge; o d) trobar-se amb una realitat inesperada. Cal considerar que el fet d'arribar a un territori tan especial com el Pirineu pot aguditzar la sensació de trobar-se en un lloc diferent a aquell que s'havia imaginat. Un relleu imponent, un clima dur, sobretot a l'hivern, uns serveis limitats i uns pobles de dimensions reduïdes són alguns dels elements que caracteritzen el Pirineu.

SOBRE LA RELACIÓ ENTRE EL MERCAT DE TREBALL DEL PIRINEU I LA POBLACIÓ ESTRANGERA

El creixement econòmic experimentat al Pirineu, sobretot a partir del turisme i de la construcció, ha generat una oferta laboral significativa. Aquest escenari s'ha vist reforçat per una població activa "autòctona" més aviat escassa, que no satisfieia les demandes de mà d'obra. Conseqüentment, s'ha generat un escenari propici a l'arribada de mà d'obra de l'exterior. La manca de població activa s'explica, d'una banda, per l'envelliment elevat de la població i, per l'altra, pel que es coneix com l'augment del nivell d'acceptabilitat. És a dir, que la població espanyola no acceptava determinades condicions de treball, atès que aspirava a trobar feines millor remunerades i de condicions més òptimes. A tot plegat, cal afegir que l'entrada progressiva de la dona al mercat de treball espanyol ha afavorit la demanda de mà d'obra al sector domèstic (Domingo i Gil, 2007).

Des de finals de la dècada de 1990, l'economia del Pirineu es caracteritza per una certa predominança i per un creixement de les activitats turístiques i de la construcció. En general, a Espanya, aquestes activitats concentren bona part dels treballadors estrangers. Al Pirineu, la construcció, l'hostaleria, l'agricultura i el servei domèstic són els principals sectors en els quals s'ha detectat una presència major de població estrangera. La informalitat relativament elevada d'aquests sectors ha afavorit l'accés de bona part de la població immigrada estrangera al mercat de treball pirinenc, atesa la seva situació irregular, sobretot en els primers moments després de l'arribada.

Pel que fa als llocs de treball que ocupa la població estrangera, generalment, s'ha observat que són llocs de treball que es troben en el que es coneix com el segment secundari. Aquests llocs de treball es caracteritzen per un ús intensiu de la mà d'obra, per la inestabilitat contractual i per una promoció ocupacional molt limitada (Veira, Stanek i Cachón, 2011). Però, per què ocupen aquests llocs?

Primerament, el nivell d'acceptabilitat alt de la població espanyola afavoreix l'arribada de població estrangera. Això ha permès que la mà d'obra de la població estrangera i la mà d'obra de la població espanyola se situés de forma complementària al mercat de treball, especialment durant el període de creixement econòmic, des de finals de la dècada de 1990 fins als primers anys de la dècada de 2000 (Domingo, 2010).

En segon lloc, el marc normatiu que regularitza i restringeix la situació legal de la població estrangera produeix població irregular, sobretot en els primers moments després de l'arribada. Aquesta troba al mercat secundari possibilitats de treballar, molt sovint, a l'economia submergida (Cachón, 2009). Per exemple, la complexitat que troba la població estrangera per convalidar els títols de formació provoca que en molts casos no es faci. Això ocasiona una situació de desigualtat davant el mercat de treball i respecte la població espanyola. A tot plegat, cal sumar-hi altres elements com els prejudicis. Aquests, a banda de contribuir a delimitar els llocs de treball de part de la població estrangera, confinen determinats llocs en funció de la nacionalitat, de l'origen i del sexe de les persones immigrades.

En darrer lloc, el mercat de treball limitat del Pirineu, caracteritzat per unes activitats poc diverses i força concentrades al voltant del turisme i la construcció, per poques possibilitats de promoció ocupacional i sobretot per empreses petites que busquen certa flexibilitat de la mà d'obra, ha accentuat la posició de la població estrangera en llocs de treball poc desitjables.

El conglomerat de tots aquests elements produeix que la població estrangera quedi relegada a treballs poc qualificats al mercat secundari (Cachón, 2009). No obstant això, el mercat de treball del Pirineu mostra que hi ha hagut una demanda de treballadors qualificats, sobretot en l'àmbit sanitari. Malgrat que el nombre d'aquests és relativament inferior al nombre d'estrangers en llocs de treball no qualificats, la seva presència és rellevant. A més a més, amb el pas del temps s'observen algunes millores laborals. Així, la gran majoria de persones entrevistades que havien començat treballant a l'economia submergida han passat a treballar a l'economia formal. D'altra banda i a tall d'exemple es pot citar el cas d'alguns treballadors que passen a ser petits empresaris de la construcció, de l'hostaleria o del comerç. Serveixi d'exemple el cas de dues noies de nacionalitat búlgara que van agafar el traspàs del bar on treballaven, esdevenint-ne les noves propietàries. És important subratllar que l'arribada de població estrangera ha generat un nou dinamisme i un nou escenari de l'activitat econòmica pirinenca, com ara l'aparició de comerços de productes ètnics.

Sobre l'activitat laboral de la migració estrangera al Pirineu

L'intens creixement del sector de **la construcció** ha generat una demanda de mà d'obra elevada. Aquesta tendència s'ha vist afavorida per la resistència de part de la població espanyola a treballar a la construcció, sobretot en les categories més baixes. L'ús intensiu de mà d'obra, la flexibilitat i la desregulació, la dependència elevada dels cicles econòmics, la subcontractació o els riscos laborals i la sinistralitat elevada són algunes característiques d'aquest sector. Per aquest motiu tot i els salaris relativament elevats, la població espanyola prefereix treballar en altres activitats. I si opta per treballar en el sector de la construcció, ho farà en les categories més elevades (IOÉ, 2005).

La població estrangera, sobretot homes, ha trobat a la construcció, a diferència de la població espanyola, un sector amb alguns elements atractius que han conduït a situacions diverses. Per exemple: els salaris elevats han fet que la construcció absorbís mà d'obra provinent de l'agricultura. Un altre exemple: la desregulació, a vegades en forma d'economia submergida, i la qualificació baixa requerida han fet de la construcció la porta d'entrada al mercat de treball. Per il·lustrar això, serveixi d'exemple el cas d'una de les persones entrevistades. Es tracta d'un home de 33 anys que a Colòmbia exercia de mestre, i en arribar al Pirineu, amb un visat de turista, va començar a treballar a la construcció. Durant l'entrevista, l'home va explicar que aquest període va ser especialment dur. En el moment de l'entrevista, cinc anys després de la seva arribada, la persona entrevistada no treballava a la construcció, treballava a la recepció d'un hotel, amb un contracte de treball indefinit.

A l'**hostaleria** succeeix quelcom similar. D'entrada, les dues activitats estan estretament relacionades. El desenvolupament de la construcció i de l'hostaleria s'associen al creixement del turisme (i a la construcció de segones residències). Tal i com constaten Rotger i Homs (2008), a partir de la segona meitat de la dècada de 1990, el sector deixa de ser exclusivament estacional a Catalunya. Això comporta una demanda exponencial de mà d'obra. Un altre factor a considerar és que en aquell context de flexibilització del sector (on apareixen les cadenes de restauració i s'assisteix al desenvolupament de les ETTs i les empreses de serveis) i de demanda de major qualitat es comença a recórrer a treballadors estrangers.

Les empreses d'aquestes comarques acostumen a tenir pocs treballadors i hi ha poca presència sindical. Això es tradueix en què el conveni col·lectiu no es compleix sempre. A més, l'hostaleria és un sector especialment sensible al treball submergit (Solé, 2010). Així doncs, les condicions de treball acostumen a ser precàries pel que fa als salaris o als horaris, sobretot als llocs de treball menys qualificats (cambrers, cuiners o cambrers de pis). A diferència de la construcció, els salaris són més baixos i els horaris a vegades són difícilment conciliables amb la vida familiar. Per aquesta raó s'ha vist com algunes dones es lamentaven dels horaris i en algun cas aquest fet havia estat el motiu per deixar aquest

tipus de feina. Cal esmentar també que a diferència del sector de la construcció hi ha un nombre similar d'homes i de dones.

El sector on hi ha una presència femenina majoritària és al **sector domèstic**. Parella (2004) exposava que el sector domèstic es considera un treball no qualificat que demana sobretot mà d'obra femenina. Encara més, actualment les dones immigrades substitueixen el treball reproductiu que les dones espanyoles ara deleguen. L'envelliment notable de la població pirinenca, lleugerament superior a la resta de Catalunya, constitueix un element fonamental per la demanda de treball al sector domèstic. Tot i que en alguns casos l'atenció i cura dels avis es realitza al domicili familiar, no sembla que això incideixi en la tendència observada a què els avis d'edats més avançades es desplacin dels nuclis més allunyats als nuclis centrals on es troba més a prop l'assistència mèdica i cura especialitzada.

Pel que fa a l'**agricultura**, cal destacar que, en alguns casos, la presència de població estrangera ha estat un element clau per al manteniment de l'activitat. Els salaris i l'estatus més aviat baixos d'aquesta activitat han desincentivat la població espanyola. Els empresaris agrícoles van trobar en la immigració estrangera la clau per a la continuació de l'activitat. En alguns casos, això es tradueix en la supervivència de l'explotació, gràcies a la immigració. En altres casos fa referència a l'alliberament de l'empresari, sigui de tasques que requereixen una preparació més bàsica sigui de tasques agrícoles per dedicar-se a altres tipus d'activitats, com per exemple el turisme rural.

Això posa de relleu un dels elements que defineixen bona part de l'agricultura en l'actualitat i els seus múltiples rols: la multifuncionalitat. Henting et al. (2009) exploren les diferents aproximacions al concepte. Més enllà de la producció agroalimentària s'atribueixen rols nous a l'agricultura com ara la gestió dels recursos naturals, la contribució a la diversitat i la viabilitat socioeconòmica de les àrees rurals. En aquest context, la multifuncionalitat es tradueix en pluriactivitat i es trasllada a la mà d'obra del mercat rural. Ras i curt, es busca certa flexibilitat en el treballador agrícola. En aquest sentit cal esmentar que la pluriactivitat del treballador es produeix dins una mateixa explotació, la qual busca mà d'obra flexible destinada a realitzar diferents activitats. Però també

existeix un traspàs de treballadors entre explotacions, observat en explotacions de tipus més convencionals, cosa que és un reflex de la flexibilitat de la mà d'obra emprada.

Sobre les vies d'accés i les condicions de treball de la migració estrangera al Pirineu

Les vies d'inserció al mercat de treball pirinenc són variades. No obstant, s'ha constatat un predomini significat de l'entrada a partir de xarxes de relacions de familiars o d'amistats. Aquestes xarxes, en un primer moment, acostumen a estar formades per persones de la mateixa nacionalitat. Amb el temps, però, s'ha vist que s'acostumen a diversificar amb altres nacionalitats, entre les quals hi hauria la nacionalitat espanyola.

El tipus de poblament pirinenc, de pobles de dimensions reduïdes (només cinc municipis superen els tres mil habitants), possibilita que els habitants es coneguin fàcilment. Si a això s'afegeix la presència d'un teixit empresarial més aviat familiar o amb pocs treballadors i poc divers, l'accés al mercat de treball pot ser més directe i, fins i tot, més àgil. Malauradament, això té una contrapart. La manca de diversitat empresarial i d'anonimat pot facilitar l'estigmatització del col·lectiu d'estrangers, o part d'aquest. Certament, la població de nacionalitat marroquina és la més denigrada en aquest sentit.

La discriminació al mercat de treball de la població estrangera es manifesta des de dos angles diferents. En primer lloc, hi ha una concentració elevada de població estrangera al mercat secundari de treball. És a dir que la població estrangera es situa especialment en llocs de treballs caracteritzats per: temporalitat elevada, salaris baixos, jornades llargues, perillositat i accidentabilitat elevada o, a vegades, per la informalitat. En definitiva, els estrangers ocupen els llocs de treball més penosos, més perillosos i més precaris (Cachón, 2009). Per exemplificar això, cal fer esment del cas dels "falsos autònoms" de la construcció i del servei domèstic. S'ha observat com alguns treballadors assalariats cotitzen com a autònoms. Això s'explica perquè alguns empresaris "pacten la contractació" amb la condició que el treballador estigui donat d'alta com a autònom. L'objectiu d'això és estalviar les despeses derivades de tenir treballadors al seu càrrec.

En segon lloc, la discriminació es manifesta en forma d'abusos o d'enganyos. La posició predominantment precària al mercat de treball, relega la població estrangera a un lloc

clarament vulnerable. Per tal d'il·lustrar això, cal mencionar com alguns autors han posat l'accent en la major vulnerabilitat de la població estrangera a experimentar accidents de tipus laborals (vegeu, per exemple, Rubiales-Gutiérrez et al., 2010). En aquest sentit cal considerar alguns elements: les dificultats de comunicació a causa del desconeixement de la llengua, la manca d'una xarxa social sòlida, la situació d'irregularitat, la sindicació escassa o el desconeixement del mercat de treball en general. A mesura que passa el temps aquests elements es van transformant: la xarxa de relacions s'amplia, el coneixement del mercat de treball millora, etc. Conseqüentment, la vulnerabilitat en la qual es troba exposada la població estrangera ha de disminuir. Tanmateix, la crisi econòmica i financera pot estar incidint en aquesta tendència de millora, en concret sobre alguns dels seus elements, frenant-la o empitjorant-la.

Sobre els efectes de la crisi al mercat de treball de la població estrangera al Pirineu

Els efectes de la crisi econòmica es noten sobretot en la destrucció d'ocupació i l'augment del nombre d'aturats en sectors de valor afegit baix, com ara la construcció, l'hostaleria o el servei domèstic (Pajares, 2010).

El pes elevat de la construcció i de l'hostaleria a l'economia pirinenca fa que apareguin escenaris nous. Apuntaven Homs i Caprile (2012) que la crisi havia afectat sobretot homes joves, a Catalunya. L'explicació d'això rau en què el sector de la construcció, el qual ocupava al voltant del 30% de la població estrangera a Catalunya (Homs i Rotger, 2008), s'ha vist especialment afectat per la crisi. La davallada del nombre de contractes al sector de la construcció al Pirineu és un reflex d'aquesta situació. En aquest sentit, un dels escenaris que es contempla és l'aparició d'estratègies individuals o familiars per fer front a la crisi entre les quals hi ha el retorn.

Oliver (2011) troba certa resistència de la població immigrada a la crisi, especialment en dos col·lectius: les dones i els treballadors situats als estrats més baixos. Aquest autor observa que la taxa d'atur és més elevada per a la població estrangera i que el pes relatiu d'estrangers sobre el total d'aturats és creixent des de l'any 2007. Tot i això, la població estrangera ha estat augmentant el seu pes en els sectors del comerç, l'hostaleria, els serveis personals i el servei domèstic, com a mínim fins l'any 2011. Per exemple, al Pirineu l'any

2010 es realitzen el màxim de contractes a l'hostaleria (considerant el període 1998-2012, segons dades del Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya). Per tant, el fet que els treballadors estrangers es situïn en les posicions més baixes i en els sectors citats i en bona mesura estiguin ocupats per dones explica la resistència des d'aquestes posicions. De forma addicional, es corrobora la complementarietat que caracteritza el mercat de treball espanyol. Dit en altres paraules, en els primers anys de la crisi, la segmentació del mercat de treball i l'ocupació preponderant de la població estrangera al segment secundari segueix existint.

Una darrera qüestió important és la percepció de competència considerant la reducció de les oportunitats de treball. Si bé es corrobora certa complementarietat al mercat de treball malgrat la crisi, alguns autors apunten que augmenta la sensació de competència. Per exemple, González-Martín, Pumares i Rojas (2012) observen que entre els treballadors de la construcció hi ha un augment de l'hostilitat cap als estrangers. En últim terme, la crisi ha fet disminuir les oportunitats de treball i això fa que la sensació de competència entre els treballadors augmenti, i amb ella augmenten els sentiments negatius cap als treballadors immigrants.

SOBRE LES RELACIONS ENTRE LA POBLACIÓ ESTRANGERA IMMIGRADA I LA POBLACIÓ ESPANYOLA

Sobre les relacions socials

En arribar al Pirineu, bona part de la població estrangera entrevistada disposava d'una xarxa de familiars o de coneguts. Pocs han estat els que han arribat sense cap tipus de vincle. Quan ha estat així, allò que els ha fet desplaçar-se al Pirineu han estat ofertes laborals concretes.

Disposar d'una xarxa d'aquest tipus facilita l'arribada. La xarxa de relacions proporciona recolzament i ajut en diversos àmbits: des del suport emocional a la transmissió de coneixements pràctics. Aquest tipus de xarxa és una peça clau en els primers moments de la migració. Amb el pas del temps, però, les relacions que s'estableixen evolucionen. El recolzament i l'ajuda deixa pas a nous tipus de relacions, com ara les relacions d'amistat.

Pel que fa a les relacions amb el país d'origen, aquestes es transformen després de la migració. Generalment, aquestes es debiliten i es limiten als lligams més íntims. Al llarg de les entrevistes s'ha constatat que la separació familiar ha estat un efecte freqüent de la migració. Tanmateix, a vegades es produeix el seu contrari. En comptes d'una separació es crea una unió. És el que es coneix com les *migracions per amor*. Val a dir que aquestes no sempre es produeixen entre persones d'una mateixa nacionalitat. Aquest tipus de migracions ofereixen un camp d'estudi interessant a investigar atès que es produeixen en un àmbit caracteritzat per una masculinització notable.

En un altre ordre, les relacions amb el país d'origen es mantenen a través de les remeses. S'ha observat l'obertura d'establiments especialitzats en aquesta activitat a les capitals comarcals del Pirineu, tot i que no a totes. Les oficines de correus supleixen les mancances que hi pugui haver en l'accés a aquest tipus d'establiments. De la mateixa manera, es va observar la presència de locutoris, utilitzats en bona mesura per part de la població estrangera per a contactar amb el lloc d'origen. Un dels aspectes assenyalats per algunes persones entrevistades és que aquests establiments disposen de poca intimitat. Aquest fet es veu agreujat per un context particular on "tothom es coneix". Per això, en alguns casos es prefereix prescindir d'aquests locals per contactar amb el país d'origen.

Pel que fa a les relacions amb el país de destinació, aquestes esdevenen més heterogènies amb el pas del temps. D'una banda, cal assenyalar que les relacions entre paisans no són evidents en un context com el del Pirineu. El nombre de persones d'una mateixa nacionalitat és escàs i es troba distribuïda en un àmbit relativament gran. Tot plegat facilita que la relacions siguin més diverses en quant a nacionalitat, tot i que hi ha certa tendència a agrupar-se amb persones semblants (Maya, 2004). Les relacions que crea la població espanyola amb la població estrangera es construeixen en certa mesura a partir de la distinció entre un grup, el *nosaltres*, i un altre grup, els *altres*. El *nosaltres* té a veure amb una identitat construïda a partir d'una combinació d'elements referits a la muntanya. Els *altres* són aquells que no comparteixen aquesta pertinença, són "els de fora". Bona part de la població estrangera que ha arribat recentment al Pirineu, a més, comparteix el fet de ser "immigrant", una categoria construïda a partir de valors i idees.

Al mateix temps, cal insistir en la manca d'anonimat i la "coneixença de tots entre tots" que caracteritza l'àmbit d'estudi. Aquest fet, per algunes persones, és un element positiu. Alguns aspectes assenyalats en aquesta direcció tenen a veure amb la manca de perills i el major control de la vida social o amb l'ajuda proporcionada entre veïns. Alhora, aquest mateix element pot considerar-se negativament. L'excés de control implica una manca de privacitat, en alguns casos desitjada.

Per acabar, cal dir que un aspecte que ha aparegut a les entrevistes i en el qual seria interessant aprofundir té a veure amb els matrimonis mixtos, entre població de nacionalitat espanyola i població de nacionalitat estrangera o entre població estrangera de diferents nacionalitats. Tal i com s'ha assenyalat en el cas de les migracions per amor, en un context de notable masculinització com el que afecta el Pirineu, els matrimonis mixtos desperten un interès especial.

Espais de trobada

Els espais de trobada fomenten la interrelació entre persones, la creació de noves relacions i la difusió d'informació. La majoria d'aquests espais acostumen a ser punts de reunió d'algunes de les persones estrangeres que resideixen al Pirineu. Així, els comerços ètnics, els locutoris, els locals on hi ha les associacions, els espais esportius o els centres de culte són punts de trobada on les persones de nacionalitat estrangera interactuen.

Atès que l'àmbit d'estudi es caracteritza per les reduïdes dimensions de població, tant estrangera com espanyola, distribuïda en nombrosos municipis i concentrada especialment a les capitals de comarca, aquests punts de trobada presenten unes característiques determinades.

En primer lloc, s'observa una interacció elevada entre persones de nacionalitats diferents en aquests espais. Aquest fet, segurament és específic d'aquest tipus d'àmbit rural on el gruix de població estrangera és escàs i és més complicat establir relacions amb paisans.

En segon lloc, també s'observa certa concentració de funcions. Així, un comerç pot realitzar diferents funcions com la venda d'alimentació o de locutori. Aquest fet també pot estar

relacionat amb una presència més aviat escassa de població estrangera, per tant de potencials consumidors d'aquest tipus de productes. Val a dir que també realitza la funció de ser un punt de referència per a l'administració. Quan aquesta busca interlocutors de nacionalitat estrangera sovint es dirigeix a aquests espais.

Finalment, aquests espais es troben sobretot a les capitals de comarca, on hi ha un major nombre de població estrangera. L'excepció a aquest fet és l'*espai públic*, que es troba arreu. Aquest es caracteritza per una manca d'anonimat notable, sobre el qual, com ja s'ha vist, algunes persones valoren positivament i d'altres fan tot el contrari.

Associacionisme i participació

Malgrat el nombre relativament elevat d'associacions de població estrangera i d'activitats per a fomentar la participació, s'ha observat cert desconeixement d'aquestes entre els estrangers. A més a més, es qualifica sovint el teixit associatiu de feble. Aquest fet ha estat exposat de diferents maneres. Alguns dels arguments esmentats tenen a veure amb la manca de temps o amb el fet que des de la informalitat (en els espais de trobada esmentats) es cobreixen part de les funcions que realitza l'associacionisme. Un aspecte que resulta rellevant assenyalar i que té a veure amb la debilitat esmentada, que s'estén a la participació local, és l'existència de certs "filtres". Aquests s'han observat en la participació en organitzacions o activitats locals, quedant, sovint, la seva participació relegada en organitzacions de caire ètnic i activitats d'ordre cultural, com les festes multiculturals. És més, aquest fet es reproduïx i s'empara a l'esfera de la política. Existeix un filtre legal, segons la nacionalitat, que discrimina qui són els electors i qui no ho són en eleccions de caràcter local.

Racisme i xenofòbia

El racisme i la xenofòbia sobre població estrangera a les àrees rurals espanyoles s'ha abordat sobretot des de les relacions laborals i en especial al sector agrícola. Cal fixar-se en la literatura anglosaxona per tal d'obtenir una lectura més àmplia del fenomen. Aquesta ha posat l'accent en com s'exclou, i fins i tot es rebutja, tot allò que no forma part d'un imaginari rural basat en l'idil·li rural i la quinta essència nacional.

Al Pirineu, part de la població estrangera és discriminada pel fet de ser-ho. La presència d'estereotips i de tòpics que els afecten reforcen que se'ls categoritzi i classifiqui en un grup concret, el d'*immigrants*. A més, la població estrangera també forma part d'un altre grup: "els de fora", que comparteixen que no són *veïns*. "Ser veí" consisteix en formar part d'una comunitat a la qual no és senzill accedir-hi, ja que cal una relació especial amb el territori (Sucarrat, 2006). Bona part de la població estrangera està molt lluny d'aquesta relació especial. Per tant, per ser *immigrant* i per ser *foraster*, la població estrangera experimenta una doble discriminació, a la qual està contínuament exposada. El fet que "tothom es conegui", atribuït a aquest tipus de poblament, i el control social que això comporta pot accentuar la situació d'estigmatització de la població estrangera. Al llarg del treball de camp s'ha constatat com en alguns casos, la població estrangera experimentava un rebuig atribuïble a la seva condició "d'immigrant i de foraster".

Identitat i integració

Com ja s'ha esmentat, existeix certa tendència a interpretar les relacions en funció de dues identitats diferenciades, cadascuna amb una pertinença concreta: *nosaltres* i *els altres*. En el primer cas, la pertinença a un lloc concret incideix de forma evident en la definició de la identitat. A partir del treball de camp, s'observen alguns elements que serveixen per definir la població local, com per exemple "ser de muntanya" o el caràcter tancat i difícil dels pirinencs. En el segon cas, quan es tracta de la població estrangera, la identitat que li atorga l'exogrup és important. Aquesta acostuma a vincular-se amb l'*immigrant*, el treballador poc qualificat que prové d'un entorn miserable. Les condicions de relació des d'aquesta posició acostumen a ser desiguals. En general, no es considera que ambdues categories són abstractes, a les quals se'ls atorga una identitat i una pertinença, quan en realitat un individu en tant que membre de grups diversos pot confirmar la seva identitat a diverses pertinences (Maalouf, 2003).

La integració, per tant, d'aquells que arriben a un territori tant particular com el Pirineu, pot ser vista en les seves postures més extremes (adaptació total o rebuig absolut de la societat de destinació) o pot ser vista d'una forma més àmplia que considera múltiples

dimensions (cultural, material, relacional o jurídica). En aquesta recerca s'ha tingut en compte les diferents dimensions del concepte d'integració.

Entre els aspectes que apareixen a les entrevistes, es relaciona la integració amb la manca de conflictivitat atès el grau de control que existeix en aquest tipus de poblament, on "tothom es coneix". Per alguns, aquest darrer aspecte és positiu per la integració i la relació amb persones diferents, en canvi per altres no. Aquest fet implicaria que algunes persones se senten part de la comunitat (real o imaginada) i que al mateix temps obtenen el reconeixement d'aquesta en tant que membre, pel fet de ser identificats i coneguts. D'altres persones, en canvi, no s'identifiquen amb aquesta comunitat ni senten que són reconegudes.

Tant la població estrangera com la població espanyola distingeixen alguns elements integradors com ara parlar el català o participar en activitats locals. No obstant, en l'àmbit d'estudi, la participació local o la interrelació amb la població local és complexa i és força restringida. El temps i una actitud oberta de la població també són elements que s'han destacat en tant que elements que faciliten la integració.

DARRERES CONSIDERACIONS

Amb aquestes reflexions finals s'espera haver mostrat els aspectes més rellevants de la recerca i haver donat resposta, si més no de forma parcial, a les preguntes que l'han guiat. El camí fins a arribar aquí ha estat llarg i en algunes ocasions complex, especialment en algunes temàtiques àrdues, entre les que destaquen la formació de relacions entre població estrangera i població espanyola, la identitat o la integració.

No obstant, el camí recorregut fins aquí ha fet aflorar algunes temàtiques que han conduït a noves preguntes de recerca, les quals han despertat l'interès de l'autora d'aquesta tesi. El gruix d'aquestes noves qüestions està relacionat amb l'arribada de la crisi econòmica i financera, l'any 2008. La manca de temps i la necessitat de cenyir-se al plantejament original han estat els principals elements que han impedit indagar amb més profunditat sobre aquestes temàtiques. En qualsevol cas, algunes han estat citades al document i fins i tot analitzades, tot i que amb menys intensitat de la desitjada. Un aspecte sobre el que cal aprofundir té a veure amb el servei domèstic i la cura de persones que desenvolupen dones

estrangeres en un àmbit que compta amb una població envellida notable. El mateix succeeix amb el cas dels matrimonis mixtos, els quals es produeixen en el marc d'una població força masculinitzada.

Quan es va començar aquesta recerca el context socioeconòmic del país era molt diferent al que existeix ara, al final del procés. El punt d'inflexió és la crisi que afecta amb especial intensitat al conjunt d'Espanya. En la primera fase de la investigació, l'any 2008, el país encara estava experimentant un creixement econòmic important. Es començava a copsar un canvi de cicle, però encara era aviat per percebre la magnitud que assoliria. En aquest context de creació d'ocupació, arribava població estrangera per a treballar, de la qual bona part s'ocupava sobretot a la construcció i als serveis. Els mitjans de comunicació informaven constantment d'aquesta arribada i dels seus efectes en la població. En alguns casos emfatitzant-ne els aspectes positius i en d'altres maximitzant-ne els negatius. El fenomen també va atreure l'atenció de l'àmbit acadèmic, que intentava comprendre i explicar els processos que s'estaven produint.

En l'actualitat, els mitjans de comunicació informen constantment sobre l'eixida de població estrangera (i espanyola). En certa manera, aquestes informacions han substituït aquelles que tenen a veure amb les entrades de població estrangera -que encara s'estan produint, algunes de les quals de forma notablement precària. La destrucció d'ocupació arran de la crisi econòmica i financera és l'element central que explica, no obstant, el fre de les arribades i l'augment de les sortides de població estrangera. Els efectes de la crisi, però, van més enllà de la destrucció d'ocupació. La precarietat laboral que ja envoltava bona part de la població estrangera i altres característiques dels segments de treball on es situava fan especialment vulnerable aquest col·lectiu. Per exemple, poden incrementar les seves possibilitats d'irregularitat sobrevinguda pel fet de no estar ocupats. Així doncs, algunes d'aquestes qüestions i d'altres que hi estan relacionades són especialment interessants, ja que afecten a una població especialment vulnerable, i donen peu a continuar investigant.

Bibliografia

ACHÓN, Olga (2011). *Importando miseria. La alternativa a la provisión de mano de obra agrícola*. Madrid: Catarata.

ACHOTEGUI, Joseba (2000). "Los duelos de la inmigración: una aproximación psicopatológica y psicosocial". A: PERDIGUERO, E i J. M. COMELLES (eds.). *Medicina y Cultura. Estudios entre la Antropología y la Medicina. Depresión de los inmigrantes, una perspectiva transcultural*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, 88-100.

ACHOTEGUI, Joseba (2004). "Emigrar en situación extrema. El Síndrome del Inmigrante con estrés crónico y múltiple. Síndrome de Ulises". *Revista Norte de Salud Mental*, 5 (21), 39-53.

ACHOTEGUI, Joseba (2009). "Migración y salud mental. El síndrome del inmigrante con estrés crónico y múltiple". *Zerbitzuan*, 46, 163-171.

AGER, Alastair i STRANG, Alison (2004). *Indicators of Integration: Final Report*. Home Office Development and Practice Report 28. Londres: Home Office.

AGER, Alastair i STRANG, Alison (2008). "Understanding integration: a conceptual framework". *Journal of Refugee Studies*, 21 (2), 166-191.

AGYEMAN, Julian (1989). "Black people, white landscape". *Town and Country Planning*, 58 (12), 336-338.

AGYEMAN, Julian (1990). "Black people in a white landscape: social and environmental justice". *Built Environment*, 16 (3), 232-236.

AGYEMAN, Julian i SPOONER, Rachel (1997). "Ethnicity and the rural environment". A: CLOKE, P i Little, J (eds.). *Contested Countryside Cultures: Otherness, Marginalisation and Rurality*. Londres: Routledge, 190-210.

AGYEMAN, Julian and NEAL, Sarah (2009). "Rural Identity and Otherness". A: KITCHIN, Rob i Thrift, Nigel (eds.). *International Encyclopedia of Human Geography* Vol 5. Oxford. Elsevier. 277-281.

AHMED, Anya (2011). "Belonging out of Context: the Intersection of Place, Networks and Ethnic Identity among Retired British Migrants Living in the Costa Blanca". *Journal of Identity and Migration Studies*, 5 (2), 2-19.

AJA, Eliseo; CARBOELL, Francesc; COLECTIVO IOÉ; FUNES, Jaume i VILA, Ignasi (1999). *La immigració estrangera a Espanya. Els reptes educatius*. Barcelona: Fundació "La Caixa".

AJA, Eliseo i ARANGO, Joaquin (Eds.) (2006). *Veinte años de inmigración en España*. Barcelona: CIDOB Edicions.

AJA, Eliseo; ARANGO, Joaquín i OLIVER, Josep (eds.) (2009). *La inmigración en tiempos de crisis, Anuario de la Inmigración en España*. Barcelona: CIDOB Edicions.

AJA, Eliseo; ARANGO, Joaquín i OLIVER, Josep (eds.) (2010). *Inmigración y crisis económica: impactos actuales y perspectivas de futuro. Anuario de la Inmigración en España*. Barcelona: CIDOB Edicions.

AJENJO, Marc (2008). *Les condicions de vida de la població immigrada a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill-Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona.

AJENJO, Marc i SABATER, Albert (2006). "The long-term absent residents in Catalonia. Who are they? What are they common characteristics? ". *Papers de Demografia*, 304, 1-16.

ALBET, Abel (1988). "Valoració dels lligams entre geografia radical i geografia humanística". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 13, 5-18.

ALBET, Abel i BENEJAM, Pilar (2000). *Una geografia humana renovada: lugares y regiones en un mundo global*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació.

ALCALDE, Rosa; BAYONA-CARRASCO, Jordi; DOMINGO, Andreu; GONZÁLEZ-FERRER, Amparo i LÓPEZ-FALCÓN, Diana (2010). *El reagrupament familiar a Catalunya. Una aproximació quantitativa*. Barcelona: Col·lecció informes breus, 23, Fundació Jaume Bofill. Editorial Mediterrània.

<http://www.fbofill.cat/intra/fbofill/documents/publicacions/517.pdf> [Consulta: 4 de juny de 2012]

ALDOMÀ, Ignasi (2003). "Evolució del model econòmic de muntanya". *Espais. Revista del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya*, 49, 66-73.

ALDOMÀ, I. (dir.) (2009). *Atles de la nova ruralitat*. Fundació Món Rural: Lleida.

ALDOMÀ, Ignasi; MENDIZÁBAL, Enric; PÈLACHS, Albert i SORIANO, Joan Manuel (2004). "La transformació del territori i del paisatge de l'Alt Pirineu". A: VICEDO, Enric (coord.) *Medi, territori i història. Les transformacions territorials en el món rural català occidental*. Pagès: Lleida.

ALLOUCH, Mohamed i ED DAHABI, Najib (1998). "Les Maghrébins dans les Pyrénées-orientales : une approche économique". *Bulletin de la société languedocienne de géographie: Les Maghrébins en Languedoc- Roussillon*, 3-4, 233-252.

ALÓS, Ramon i JÓDAR, Pere (2011). "Immigració i sindicat a Catalunya: una relació difícil en la construcció". A: MASJUAN, Josep M. (coord.). *Societat Catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Associació Catalana de Sociologia, 205-229.

ÁLVAREZ, Perla; MICÓ, Joan i RAFANELLI, Cristina (2006). *Els Treballadors argentins temporals a Andorra*. Lleida: Pagés; Bariloche: Universidad FASTA; Encamp: Institut d'Estudis Andorrans, Centre de Recerca Sociològica.

ALVAREZ DEL CUVILLO, Antonio (2012). "La adaptación del modelo español de regulación de las migraciones laborales a los cambios económicos y sociales: una perspectiva evolutiva". *Estudios financieros. Revista de trabajo y seguridad social. Comentarios, casos prácticos. Recursos humanos*, (351): 69-96.

ALVITE J. Pedro (1995). "Racismo e inmigración". A: ALVITE J. Pedro (coord.). *Racismo, antirracismo e inmigración*. San Sebastián: Gakoa, 31-62, 89-122.

AMBROSINI, Mauricio (2008). "Participación religiosa e integración de los inmigrantes. Una reflexión entre América y Europa, entre historia y actualidad". *Migraciones*, 23, 11-44.

ANDERSON, Bridget i ROGALY, Ben (2005). *Forced Labour and Migration to the UK*. Centre on Migration, Policy and Society (COMPAS), Trades Union Congress: Londres.

ANTÓN, Jose Ignacio i MUÑOZ de BUSTILLOS, Rafael. (2010). "De la España que emigra a la España que acoge: contexto, dimensión y características de la inmigración latinoamericana en España". *América Latina Hoy*, 55, 15-39.

ANTON CLAVÉ, Salvador i CULEBRAS, Xavier (2003) "Turisme i muntanya: la sostenibilitat com a oportunitat." *Espais: revista del Departament de Política Territorial i Obres Públiques*, 49, p. 74-81.

APARICIO, Rosa i TORNOS, Andrés (2005). *Las redes sociales de los inmigrantes extranjeros en España. Un estudio sobre el terreno*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales y Observatorio Permanente de la Inmigración.

APARICIO, Rosa i TORNOS, Andrés (2010). *Las asociaciones de inmigrantes en España: una visión de conjunto*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración, Subdirección General de Información Administrativa y Publicaciones, 26.

APARICIO, Rosa; TORNOS, Andrés i LABRADOR, Jesús (1999). *Inmigrantes, integración, religiones. Un estudio sobre el terreno*. Madrid: Upco.

ARAMBURU, Mikel (2005). "Inmigración y usos del espacio público". *Barcelona Metròpolis Mediterrànea*, 6, 34-42.

ARAMBURU, Mikel (2008). "Usos y significados del espacio público". *ACE: architecture, city and environment*, 3 (8), 143-151.

ARANGO, Joaquín (1985). "Las 'Leyes de las Migraciones' de E. G. Ravenstein, cien años después". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 32, 7-26.

ARANGO, Joaquín (2000). "Becoming a Country of Immigration at the end of the twentieth century: The case of Spain". A: KING, Russell; LAZARIDIS, Gabriella i TSARDANIDIS, Charalambos (coords.) *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*. Londres: Macmillan, 253-256.

ARANGO, Joaquín (2003). "La Explicación teórica de las migraciones: Luz y sombra". *Migración y Desarrollo*, 1, 1-30.

ARANGO, Joaquín (2009). "Después del gran boom: la inmigración en la bisagra del cambio". A: AJA, Eliseo; ARANGO, Joaquín i OLIVER, Josep (eds.). *La inmigración en tiempos de crisis, Anuario de la Inmigración en España*. Barcelona: CIDOB Edicions, 52-73.

ARANGO, Joaquín i BALDWIN-EDWARDS, Martin. (eds.) (1999). *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*. Londres: Frank Cass.

ARANGO, Joaquín i JACHIMOWICZ, Maia (2005). "Regularizing Immigrants in Spain: A New Approach". Migration Information Source. <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=331> [Consulta: 25 de gener de 2011]

ARANGO, Joaquín i FINOTELLI, Claudia (2008). "Past and future challenges of a Southern European migration regime: the Spanish case". *IDEA Working papers*, 8. http://www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP8_Spain.pdf [Consulta: 2 de març de 2011]

ARANGO, Joaquín; BONIFAZI, Corrado; FINOTELLI, Claudia; PEIXOTO, Joao; SABINO, Catarina; STROZZA, Salvatore i TRIANDAFYLLIDOU, Anna (2009). "The making of an immigration model: inflows, impacts and policies in Southern Europe". *IDEA Working papers*, 9. http://www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP_9_Southern_countries_synthesis.pdf [Consulta: 2 de març de 2011]

ARIZA, Marina (2002). "Migración, familia y transnacionalidad en el contexto de la globalización: algunos puntos de reflexión". *Revista Mexicana de Sociología*, 64 (4) 53-84.

ARJONA-GARRIDO, Ángeles i CHECA-OLMOS, Juan Carlos (2005). "Retornados en Andalucía (España): una aproximación a los casos de Bélgica y la Argentina". *Anthropologica*, 23 (23), 99-126.

ARQUÉ, Maite; GARCÍA, Àngela i MATEU, Xavier (1982). "La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 1, 9-67.

ARROYO, Mercedes (2001). "La contraurbanización: un debate metodológico y conceptual sobre la dinámica de las áreas metropolitanas". *Scripta Nova Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, 97. <http://www.ub.edu/geocrit/sn-97.htm> [Consulta: 17 de març de 2012]

ARROYO, Millán i SÁDABA, Igor (coord.) (2012). *Metodología de la investigación social*. Madrid: Síntesis.

ARTAL, Carmen; PASCUAL de SANS, Àngels i SOLANA-SOLANA, Miguel (2007). Trajectòries migratòries de la població estrangera a Catalunya. Les poblacions marroquina, equatoriana i pakistanesa. (publicació electrònica). <http://www20.gencat.cat/docs/dasc/01Departament/08Publicacions/Ambits%20tematics/Im>

migracio/04publiencolaboracio/altrespublicacions/2006trajectories_estrangers.pdf [Consulta: 4 de juny de 2013]

ARTILES, Antonio Martín. *La inmigración y su contribución a la economía española*. [en línea] www.eurofound.europa.eu/eiro/2003/04/feature/es0304205fes.doc [Consulta: 12 de febrer de 2010]

AUBARELL, Gemma i ROCA-PARÉS, Albert (2003). *Perspectivas de la inmigración en España: Una aproximación desde el territorio*. Barcelona: Icaria.

AVELLÀ, Lorenzo (1992). "La inmigración en la agricultura del país valenciano", *Revista de Estudios Agro-Sociales*, 162, 133-152.

ÁVILA-MOLERO, Javier (2008). "Redes personales de africanos y latinoamericanos en Cataluña, España. análisis reticular de integración y cambio". *REDES- Revista hispana para el análisis de redes sociales*, 15, 61-94.

AZEAU, Jean (1936). "Les étrangers dans les départements des Pyrénées-orientales", *A: Bulletin de la société languedocienne de géographie*, 7, 16-30.

BAGANHA, Maria Ioannis i FONSECA, Maria Lucinda (ed.) (2004). *New waves : migration from eastern to southern Europe*. Lisboa: Luso-American Foundation.

BAIGORRI, Artemio (1995). De lo rural a lo urbano. Hipótesis sobre las dificultades de mantener la separación epistemológica entre Sociología Rural y Sociología Urbana en el marco del actual proceso de urbanización global. Conferencia presentada al V Congreso Español de Sociología - Granada, setembre de 1995. Grupo 5. Sociología rural. Sesión 1ª. La Sociología Rural en un contexto de incertidumbre.

BALCELLS, Albert (2011). *Historia de Cataluña*. Barcelona: La Esfera de los Libros.

BALDWIN-EDWARDS, Martin (1998). "Where Free Markets Reign: Aliens in the Twilight Zone". A: BALDWIN-EDWARDS, Martin i ARANGO, J. (coord.). *Special Issue on Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*. South European Society and Politics, 3 (3).

BALDWIN-EDWARDS, Martin (2001). "Southern European labour markets and immigration: a structural and functional analysis". *Mediterranean Migration Observatory Working Paper*, 5. http://aei.pitt.edu/1079/1/MMO_WP5.pdf [Consulta: 4 de juny de 2013].

BALDWIN-EDWARDS, Martin y ARANGO, Joaquín (1999). *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*. Londres: Frank Cass.

BARRACHINA, Maria (2011). *Perspectives per a la ramaderia del Pirineu català. Anàlisi multidimensional dels seus condicionats a partir de l'exemple de la Vall Fosca (Pallars Jussà)*. Tesis doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia. <http://www.tdx.cat/handle/10803/50997> [Consulta: 20 de juliol de 2011]

BARRACHINA, Maria i TULLA, Antoni Francesc (2008). "La conservación del patrimonio socioambiental en la Vall Fosca (Pirineo Catalán): la ganadería y los pastos de urbanización". A: GALVE, Amelia; PASCUAL, Veronica i RODRÍGUEZ, Victor Manuel (eds.). XI Coloquio Ibérico de Geografía. La perspectiva geográfica ante los retos de la sociedad y el medio ambiente en el contexto ibérico. Obras colectivas, Humanidades, 12. Alcalá de Henares-Pastrana : Universidad de Alcalá de Henares.

BARRACHINA, Maria i TULLA, Antoni Francesc (2010). "Els canvis socioambientals al Pirineu Català Vall Fosca com a escenari representatiu de les mutacions en les economies tradicionals de muntanya". *Documents d'anàlisi geogràfica*, 56, 3, 557-572.

BARRIENTOS-ALFAGEME, Gonzalo (2006). "La evolución del poblamiento en La dinámica rural-urbano". *Norba. Revista de Geografía*, XI, 107-127.

BARRIERAS, Mònica, COELLAS, Pere, FIDALGO, Mónica, JUNYENT, M. Carme i UNAMUNO, Virginia (2009). *Diversitat lingüística a l'aula: construir centres educatiu plurilingües*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill i Eumo Editorial.

BAUER, Gérard i ROUX, Jean Michel (1976). *La rururbanisation ou la ville éparpillée*. Paris: Seuil.

BAUMAN, Zygmunt (2003). *Comunidad. En busca de seguridad en un mundo hostil*. Madrid: Siglo XXI.

BAUMAN, Zygmunt (2005). *Identidad*. Madrid: Losada.

BAYLINA, Mireia (1997). "Metodologia cualitativa y estudios de geografía y género". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 30, 123-138.

BAYONA, Jordi (2006). *Factors sociodemogràfics de la distribució espacial de la població de nacionalitat estrangera a Barcelona*. Tesis Doctoral. Departament Geografia de la UAB.

BAYONA, Jordi (2008). "La población de nacionalidad extranjera en España: evolución y características demográficas". *Entelequia. Revista Interdisciplinar*, 8, 117-137.

BAYONA, Jordi i GIL, Fernando (2010). "Migraciones de españoles y extranjeros en las áreas rurales catalanas (1996-2006): ¿fin de la despoblación o nuevo modelo territorial?". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 53, 219-237.

BAYONA, Jordi; GIL-ALONSO, Fernando i DOMINGO, Andreu (2008). "La inmigración internacional como elemento de reconfiguración territorial en áreas poco pobladas: el caso de cataluña (1996-2006)". *Papers de demografia*, 339, 1-15.

BAYONA, Jordi i GIL ALONSO (2013). "Is Foreign Immigration the Solution to Rural Depopulation? The Case of Catalonia (1996–2009)". *Sociologia Ruralis*, 53, 26–51.

BEALE, Calvin (1975). *The revival of population growth in non-metropolitan America*. Washington: United States Department of Agriculture Economic Research Service, ERS 605, United States Government Printing Office.

BEDOYA, María. (2009). "Las potencialidades del institucionalismo histórico centrado en los actores para el análisis de la política pública. Contingentes de trabajadores extranjeros en España". *Estudios Políticos*, 35, 33-58.

BELL, David (1997). "Anti-idyll. Rural horror". A: CLOKE, Paul i LITTLE, Jo (eds.) *Contested Countryside Cultures*. Londres: Routledge, 197-217.

BELL, David i GILL, Valentine (1995). "Queer Country: Rural Lesbian and Gay Lives". *Journal of Rural Studies*, 11(2), 113-122.

BELL, Michael (1992). "The Fruit of Difference: The Rural-Urban Continuum as a System of Identity". *Rural Sociology*, 57 (1), 65–82.

BELL, Michael i OSTI, Giorgio (2010). "Mobilities and Ruralities: An Introduction". *Sociologia Ruralis*, 50 (3), 199–204.

BELTRAN-ANTOLIN, Joaquín i SAIZ-LOPEZ, Amelia (2003). "T treballadors i empresaris xinesos a Catalunya" [document en línia]. Ponències IV Congrés Català de Sociologia. Associació Catalana de Sociologia, Reus. <http://www.iecat.net/acs/IV%20Congres%20sociologia/Informacio%20grups%20de%20treball/Grup%20de%20treball%2013/beltransaiz.doc> [Consulta: 5 de març de 2011]

BELTRÁN, Joaquín; OSO, Laura i RIBAS, Natalia (2007). *Empresariado étnico en España*. Madrid: Observatorio Permanente de la Inmigración i Fundación CIDOB.

BELTRAN, Oriol i VACCARO, Ismael 2007. "El Pallars Sobirà: pastors, centrals y estaciones de esquí". A: VACCARO, Ismael i BELTRAN, Oriol (eds.). *La Ecología Política de los Pirineos: estado, historia y paisaje*. Tremp: Garsineu Edicions. 139-157.

BENDER, Oliver i KANITSCHIEDER, Sigrun (2012). "New Immigration Into the European Alps: Emerging Research Issues". *Mountain Research and Development*, 32 (2), 235-241.

BENSON, Michaela i O'REILLY, Karen. (eds.) (2009). *Lifestyle migration: expectations, aspirations and experiences*. Farnham: Ashgate.

Bergstrom, John (2002). Postproductivism and rural land values. Land use conflicts and problems. Northeast Regional Center for Rural development, Orlando, USA.

BERLAN, Jean-Pierre (1986). "Agriculture et migrations". *Revue européenne de migrations internationales*, 2 (3), 9-32.

BERRY, Brian. (1976). "The counterurbanisation process". *Urban Affairs Annual Review*, 11, 17-30.

BIDART, Claire (2009). "En busca del contenido de las redes sociales: los motivos de las relaciones". *Redes. Revista Hispana para el Análisis de Redes Sociales*, 16, (7), 178-202.

BIJKER, Rixt Anke; HAARTSEN, Tialda i STRIJKER, Dirk (2012). "Different Areas, Different People? Migration to Popular and Less-Popular Rural Areas in the Netherlands". *Population, Space and Place*, 18, (5), 643-657.

BLANCHARD, Pascal (2006). *Sud-ouest, porte des outre-mer, histoire coloniale et immigration des suds du midi à l'Aquitaine*. Toulouse: Milan.

BLANCO, Mª Cristina (1994). "Inmigración e identidad colectiva. Reflexión sobre la identidad en el País Vasco". *Papers: revista de sociologia*, 43, 41-61.

BLANCO, Mª Cristina (1995). "El inmigrante como sujeto marginado. Claves interpretativas". ALVITE, Pedro (coord.). *Racismo, antirracismo e inmigración*. Gakoa. Donosíta, 31-60.

BLANCO, Mª Cristina (2000). *Las migraciones contemporáneas*. Madrid: Alianza Editorial, S.A.

BLANCO, Mª Cristina (2008). "Inmigración extranjera en el País Vasco. Estrategias políticas para la gestión de la diversidad". *Política y sociedad*, 45 (1), 187-203.

BLASCHKE Jochen, i RUIZ-TORRES, Guillermo (2002). Racism in Rural Areas, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/225-rurras.pdf [Consulta: 20 de juny de 2011]

BONAL, Xavier (2000). "O multiculturalismo interno e externo em Espanha: funções de legitimação e recontextualização educativa". *Educação, Sociedade e Culturas*, 14, 7-24.

BONNELL, Victoria E. i HUNT, Lynn (eds.) (1999). *Beyond the Cultural Turn*. University of California Press: Berkeley.

BORSODORF, Axel (2009). "Amenity migration in rural mountain areas". *Die ERDE*, 140, (3), 225-228.

BORSODORF, Axel i RODRIGO, Hidalgo (2012). "Amenity migration: a comparative study of the Italian Alps and the Chilean Andes". *Journal of Sustainability*, 3, 1-10.

BORSODORF, Axel; RODRIGO, Hidalgo i ZUNINO, Hugo (2012). "Amenity migration: a comparative study of the Italian Alps and the Chilean Andes". *Journal of Sustainability Education*, 3, 1-10.

BOYD, Monica (1989). "Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas". *International Migration Review* 23 (3), 638-670.

BOYLE, Paul; HALFACREE, Keith i ROBINSON, Vaughan (1998). *Exploring contemporary migration*. Harlow: Longman.

BOYLE, Paul i HALFACREE, Keith. (eds.) (1998). *Migration into rural areas. Theories and issues*. Chichester: John Wiley & Sons.

BRADSHAW, Ben (2004). "Plus c'est la meme chose? Questioning crop diversification as a response to agriculture deregulation in Saskatchewan, Canada". *Journal of Rural Studies*, 20, 35-48.

BRANCOS, Inés i DOMINGO, Andreu (2002). "Entre el flujo y el stock: el análisis demográfico de las migraciones internacionales y de la población de nacionalidad extranjera en España". A: CHECA Francisco (ed.). *Las migraciones a debate. De las teorías a las prácticas sociales*. Barcelona: ICÀRIA/Institut Català d'Antropologia, 55-87.

BROWN, David (2009). Examining Rural Migration in the 21st Century. Comunicació presentada al The XXIII European Society For Rural Sociology Congress Vaasa, Finland 17-21 August 2009. European Society for Rural Sociology Thematic Symposium on Mobilities and Stabilities in Rural Space 2009. <http://www.esrs2009.fi/pdf/presentations/Brown%20Examining%20Rural%20Migration%20in%20the%2021st%20Century.pdf> [Consulta: 4 de juny de 2013]

BRUNET, Ignasi; PASTOR, Imma i BELZUNEGUI, Àngel (2002). *Tècniques d'investigació social : fonaments epistemològics i metodològics*. Barcelona: Biblioteca Pòrtic Universitària.

BRUNO, Jean (2006). "Les représentations de la ruralité dans la littérature scientifique récente", Rapport présenté dans le cadre du Fonds québécois de recherche sur la société et la culture (FQRSC), Chaire de recherche du Canada en développement rural. Université du Québec à Rimouski.

BUCKLEY, Mónica (2007). "Comercios y servicios de los inmigrantes en la Comunidad de Madrid: un enfoque geográfico". A: BELTRÁN, Joaquín; OSO, Laura i RIBAS, Natalia. *Empresariado étnico en España*. Madrid: Observatorio Permanente de la Inmigración i Fundación CIDOB.

BULLER, Henri (1991). "Le processus de «couter-urbanisation» (grande Bretagne) et la «périurbanisation» (France): Deux modèles de retour à la campagne". *Economie Rurale*, 202 (202-203), 40-43.

BUSTOS-GISBERT, María Luisa (2005). "Envejecimiento y despoblación: dos problemas básicos para la revitalización de la Sierra de Francia (Salamanca)". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 40, 135-152.

CABRÉ, Anna i DOMINGO, Andreu (2007). "Demografia i immigració, 1991-2005". *Papers de demografia*, 324, 1-32.

CACHÓN, Lorenzo (1995). "Marco institucional de la discriminación y tipos de inmigrantes en el mercado de trabajo en España". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 69, 105-124.

CACHÓN, Lorenzo (2002). "La formación de la "España inmigrante": Mercado y ciudadanía". *Reis: Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 97, 95-126.

CACHÓN, Lorenzo (2003). "La inmigración en España: los desafíos de la construcción de una nueva sociedad". *Migraciones*, 14, 219-224.

CACHÓN, Lorenzo (2008), "Las bases sociales de los nuevos racismos". A: GARCÍA ROCA, Joaquín. i LACOMBA, Joan (eds). *La inmigración en la sociedad española. Una radiografía multidisciplinar*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 797-810.

CACHÓN, Lorenzo (2009). *La 'España inmigrante': marco discriminatorio, mercado de trabajo y políticas de integración*. Barcelona: Anthropos Editorial.

CACHÓN, Lorenzo (2012). "Inmigrantes y mercado de trabajo en España en la fase madura del ciclo migratorio". *Cuadernos del mercado de trabajo*, 8, 42-51.

CAMARERO, Luís Alfonso (1991). "Tendencias recientes y evolución de la población rural en España". *Política y Sociedad*, 8, 13-24.

CAMARERO, Luis Alfonso (1992). "El mundo rural español en la década de los noventa: ¿Renacimiento o reconversión?". *Documentación social*, 87, 9-28.

CAMARERO, Luis Alfonso (1993). *Del éxodo rural y del éxodo urbano. Ocaso y Renacimiento de los asentamientos rurales españoles*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

CAMARERO, Luis Alfonso (2006). "Mercados de trabajo rurales: notas y reflexiones". *Revista española de estudios agrosociales y pesqueros*, 211, 11-18.

CAMARERO, Luis Alfonso i GONZÁLEZ, Manuel (2006). "Los procesos recientes de la transformación de las áreas rurales españolas: una lectura desde la reestructuración ampliada". *Sociologia-Revista de la Faculdade de Letras de la Universidade de Oporto*, 15, 95-123.

CAMARERO, Luis Alfonso i SAMPEDRO, Rosario (2008). "¿Por qué se van las mujeres? El continuum de movilidad como hipótesis explicativa de la masculinización rural". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (Reis)*, 124, 73-105.

CAMARERO, Luis Alfonso (Coord.), CRUZ, Fátima, GONZÁLEZ, Manuel, DEL PINO, Julio A., OLIVA, Jesús, SAMPEDRO, Rosario (2009). *La población rural en España*. Barcelona: Fundación La Caixa. Colección Estudios Sociales, 27.

CAMARERO, Luis Alfonso; SAMPEDRO, Rosario i OLIVA, Jesús (2012). "Foreigners, Neighbours, Immigrants: Translocal Mobilities in Rural Areas in Spain". A: HEDBERG, Charlotta; DO CARMO, Renato (eds.). *Translocal Ruralism. Mobility and connectivity in European rural space*. Londres: Springer, 103: 143-162.

CAMILLERI, Carmel; KASTERSZTEIN, Joseph; LIPIANSKY, Edmond.; MALEWSKA-PEYRE, Hanna i TABOADA-LEONETTI, Isabelle (eds.) (1990). *Stratégies identitaires*. París: Presses Universitaires de France.

CAMPILLO, Xavier (1992). "Geografia i literatura a l'alt Pirineu català: la interpretació del món viscut". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 19-20, 143-158.

CAMPILLO, Xavier; SANCLIMENS, Xavier; i VILLARÓ, Albert (1988). "El desenvolupament i l'evolució de l'estructura socioeconòmica muntanyenca: Una proposta de desenvolupament de la muntanya a partir de les capitals de vall". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 12, 21-37.

CAMPILLO, Xavier i FONT, Xavier (2004). *Avaluació de la sostenibilitat del turisme a l'Alt Pirineu i Aran*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible de Catalunya (CADS).

CÀNOVES, Gemma i VILLARINO, Montserrat (2000). "Turismo en espacio rural en España: actrices e imaginario colectivo". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 37, 51-77.

CAPEL, Horacio (1981). *Filosofía y ciencia en la Geografía contemporánea. Una introducción a la geografía*. Barcelona: Barcanova. Temas Universitarios

CASADO-DÍAZ, María Angeles; KAISER, Claudia i WARNES, Anthony M. (2004) "Northern European retired residents in nine southern European areas: characteristics motivations and adjustment". *Ageing and Society*, 24 (3), 353-381.

CASAS, Marta (2003). *També catalans: Fills i filles de famílies immigrades*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill. Col.lecció Finestra Oberta.

CASEY, John (1997) "Les associacions i la integració d'immigrants estrangers". *Revista Catalana de Sociologia*, 6, 9-22.

CASTELLS, Manuel (2002) *La revolución de la tecnología de la información. La era de la información. Economía, sociedad y cultura (Volum I)*. Siglo XXI, 55-92.

CASTELLS, Manuel i PORTES, Alejandro (1989). "World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy". A: PORTES, Alejandro; CASTELLS, Manuel I BENTON, Lauren. *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*. Baltimore: John Hopkins University Press, 189-215.

CASTLES, Stephen (2002). "Migration and Community Formation under Conditions of Globalization". *International Migration Review*, 36(4),1143-1168.

CASTLES, Stephen (2006). "Guestworkers In Europe: A Resurrection?". *International Migration Review*, 40 (4), 741-66.

CASTLES, Stephen i MILLER, Mark J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (4th edition). Basingstoke: Palgrave MacMillan.

CAVALCANTI, Leonardo (2004). "La influencia de las nuevas tecnologías en el retorno de los inmigrantes contemporáneos". *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, VIII (178), 38-50.

CEA-D'ANCONA, M.ª Ángeles (2005). "La exteriorización de la xenofobia". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas, REIS*, 112, 197-230.

CEA-D'ANACONA, M.ª Ángeles i VALLES, Miguel (2005). "La Exteriorización De La Xenofobia". *Revista Española De Investigaciones Sociológicas*, 197-230.

CEA-D'ANACONA, M.ª Ángeles i VALLES, Miguel (2008). *Evolución del racismo y la xenofobia en España, Informe 2008*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración.

CEA-D'ANACONA, M.ª Ángeles i VALLES, Miguel (2010). *Xenofobias y xenofilias en clave biográfica: relatos entrelazados de autóctonos y foráneos*. Madrid: Siglo XXI.

CEBRIÁN, Juan A. i LÓPEZ, Ana María (2009). *Algunas reflexiones para el debate*. Actas del III Simposio Internacional de Inmigración: La contratación en origen: programas de contratación de inmigrantes. Madrid: Fundación Ciudadanía y Valores.

CHACKO, Elizabeth (2003). "Ethiopian Ethos and the Making of Ethnic Places in the Washington Metropolitan Area". *Journal of Cultural Geography*, 20 (2), 21-42.

CHAKRABORTI, Neil (2010). "Beyond 'Passive Apartheid'? Developing Policy and Research Agendas on Rural Racism". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (3), 501-517.

CHAKRABORTI, Neil i GARLAND, Jon (2003). "Under-researched and overlooked: an exploration of the attitudes of rural minority ethnic communities towards crime, community safety and the criminal justice system". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (3), 563-572.

CHAKRABORTI, Neil i GARLAND, Jon (eds.) (2004). *Rural racism*. Devon: Willan Publishing.

CHATELAIN, Abel (1946). "Influence de l'apport étranger sur les densités de population du Midi méditerranéen". *Les Études rhodaniennes*, 21 (1-2), 5-31.

CHECA, Francisco (1995). "Oportunidades socioeconómicas en el proceso migratorio de los inmigrantes. africanos en Almería". *Agricultura y Sociedad*, 77, 41-82.

CHEVALIER, Marcel (2004) [ed. or. 1928]. *El paisatge de Catalunya*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia.

CHRISTENSON, James A. (1984). *Gemeinschaft and Gesellschaft: Testing the Spatial and Communal Hypotheses*. *Social Forces*. 63, 1, 160-168.

CLOKE, Paul (1993). "On 'problems and solutions'. The reproduction of problems for rural communities in Britain during the 1980's". *Journal of Rural Studies*, 9, 113-121.

CLOKE, Paul (1995). "Rural poverty and the welfare state: a discursive transformation in Britain and the USA". *Environment and Planning A* 27(6) 1001-1016.

CLOKE, Paul (1997). "Poor country: marginalisation, poverty and rurality". A: CLOKE, Paul i LITTLE, Jo (eds.). *Contested Countryside Cultures*. Londres: Routledge, 252-271.

CLOKE, Paul (1997b). "Country backwater to virtual village? Rural studies and the cultural turn". *Journal of Rural Studies*, 13, 367-375.

CLOKE, Paul (2003). *Country Visions*. Harlow : Pearson Education.

CLOKE, Paul (2004). "Rurality and Racialised Others: Out of Place in the Countryside?". A: CHAKRABORTI, Neil i GARLAND, Jon (eds). *Rural Racism*. Cullompton: Willan, 17-35.

CLOKE, P. (2006). "Conceptualizing rurality". A: CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick (eds.). *Handbook of Rural Studies*, Londres: Sage, 18-28.

CLOKE, Paul (2006b). "Rurality and racialized others: out of place in the countryside". A: CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick (eds.). *Handbook of Rural Studies*, Londres: Sage, 379-388.

CLOKE, Paul (2006c). "Rurality and rural otherness": A: CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick (eds.). *Handbook of Rural Studies*, Londres: Sage, 447-457.

CLOKE, Paul i LITTLE, Jo (eds) (1997). *Contested Countryside Cultures: Otherness, Marginalisation and Rurality*. Londres: Routledge.

CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick (eds.) (2006). *Handbook of Rural Studies*, Londres: Sage.

CLOKE, Paul; MILBOURNE, Paul i WIDDOWFIELD, Rebekah (2001). "The local spaces of welfare provision: responding to homelessness in rural England". *Political Geography*, 20(4), 493-512.

CLOKE, Paul; MILBOURNE, Paul i WIDDOWFIELD, Rebekah (2001b). "Homelessness and rurality: Exploring connections in local spaces of rural England". *Sociologia Ruralis*, 41(4), 438-453.

CLOKE, Paul; MILBOURNE, Paul i WIDDOWFIELD, Rebekah (2003). "The complex mobilities of homeless people in rural England". *Geoforum*, 34(1), 21-35.

COLECTIVO IOÉ (1994). *Marroquins a Catalunya*. Barcelona: Institut Català d'Estudis Mediterranis.

COLECTIVO IOÉ (2005). *La inmigración extranjera en el sector de la construcción de Madrid. Su situación desde la perspectiva de la seguridad y salud laboral*. Madrid: Fundación Laboral de la Construcción.

COLECTIVO IOÉ (2005). *Inmigración y vivienda en España*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos sociales. Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración, 7.

COLECTIVO IOÉ (2005). "Inmigrantes extranjeros en España: ¿Reconfigurando la sociedad?". *Panorama Social*, 1, 32-47.

COLECTIVO IOÉ i FERNÁNDEZ, Mercedes (2010). *Encuesta Nacional de Inmigrantes 2007: El mercado de trabajo y las redes sociales de los inmigrantes*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración. Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración, 24.

COLECTIVO IOÉ (2011). "Notas sobre los efectos socioeconómicos de la crisis para la población inmigrada papeles de relaciones ecosociales y cambio global, 2011". *Primavera*, (113), 85-95.

COLLANTES, Fernando (2001). "La montaña española en el desarrollo capitalista, 1860-1991: periféricación segura, difusión condicionada". *Ager: Revista de estudios sobre despoblación y desarrollo rural*, 1, 9-46.

COLLANTES, Fernando (2001). "El declive demográfico de la montaña española, 1860-1991: revisión crítica de propuestas teóricas". *Historia Agraria*, 24 (2001), 203-225.

COLLANTES, Fernando (2004). "Convergencia económica 'por defecto' en el medio rural español: El caso de las zonas de montaña, 1970-2000". *Revista Asturiana de Economía*, 29, 135-155.

COLLANTES, Fernando (2005). "Declive demográfico y cambio económico en las áreas de montaña españolas, 1860-2000". *Revista de Historia Económica*, 23 (3), 515-540.

COLLANTES, Fernando; PINILLA, Vicente; SAEZ, Luis Antonio i SILVESTRE, Javier (2010). "El impacto demográfico de la inmigración en la España rural despoblada". *Documentos de Trabajo (Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos)*, (30).

COLLINS, Ejt (1976). "Migrant labour in British agriculture in the nineteenth century". *Economic History Review*, 29, 38-59.

COMAS d'ARGEMIR, Dolors (1995). "La definició de la cultura pirinenca". A: BERTRANPETIT, Jaume i VIVES, Elisenda (eds.). *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*. Andorra la Vella: Centre de Trobada de les cultures pirinenques, 333-344.

CORNELIUS, Wayne A. (2004). "Spain: The Uneasy Transition from Labor Exporter to Labor Importer". A: CORNELIUS, Wayne; TSUDA, Takeyushi; MARTIN, Philip i HOLLIFIELD, James (eds.). *Controlling Immigration: A Global Perspective*. Stanford: Stanford University Press (2ª ed.), 387-429.

CORTÉS, Mª Pilar (2012). *Evolución y características principales de los inmigrantes nacionalizados en España*. Sevilla: Observatorio Permanente Andaluz de las Migraciones, Dirección General de Coordinación de Políticas Migratorias. Consejería de Justicia e Interior, Junta de Andalucía. <http://digital.csic.es/handle/10261/65268> [Consulta: 4 de juny de 2013]

COURGEAU, Daniel i LELIEVRE, Eva (2006). "Individual and Social Motivations for Migration". A: CASELLI, Graziella; VALLIN, Jaques i WUNSCH, Guillaume (eds.). *Demography: Analysis and synthesis*, San Diego: Academic Press-Elsevier, 279-291.

CRESWELL, John W. (2003). *Research Design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Londres: Sage.

CROUCH, David (2006). "Tourism, consumption and rurality". A: CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick. *Handbook of Rural Studies*. Londres: Sage Publications, 354-364.

CUADRADO-ROURA, Joan Ramón (Coord.) (2009). "Los servicios en la economía española y sus perspectivas de futuro". *Mediterráneo económico*, (16), 203-225.

DANSON, Mike i JENTSCH, Birgit (2009). "The new Scottish Rural Labour Market: Processes of Inclusion and Exclusion". A: JENTSCH, Birgit i SIMARD, Myriam (eds.). *International Migration and Rural Areas: Cross-National Comparative Perspectives*. Londres: Ashgate, 127-150.

DANSON, Mike i JENTSCH, Birgit (2012). International migration and economic participation in small towns and rural areas-cross-national evidence. *Migration Letters*, 9(3), 215-224.

DDAA. Colloque franco-britannique de géographie rurale (Vichy, Allier) (2008). *Les étrangers dans les campagnes : actes du colloque franco-britannique de géographie rurale*. Clermont-Ferrand: Presses universitaires Blaise Pasca. CERAMAC, 25.

DE LA HABA, Juan.; SANTAMARÍA, Enrique (2004). "De la distancia y la hospitalidad: consideraciones sobre la razón espacial". *Athenea Digital*, 5. <http://psicologiasocial.uab.es/athenea/index.php/atheneaDigital/article/view/12> [Consulta: 1 de maig de 2011]

DE LIMA, Philomena (2004). "From Land's End to John O'Groats". A: CHAKRABOTI, Neil i GARLAND, Jon (eds.). *Rural Racism: Contemporary Debates and Perspectives*. Devon: Willan Publishing.

DE LIMA, Philomena (2006). "Let's keep our heads down and maybe the problem will go away". A: NEAL, Sarah i AGYEMAN, Julian (eds.). *The New Countryside. Ethnicity, Nation And Exclusion in Contemporary Rural Britain*. Bristol: Policy Press, 73-98.

DE LIMA, Philomena (2012). "Boundary Crossings: Migration, Belonging/'Un-belonging' in Rural Scotland". A: HEDBERG, Charlotta i CARMO, Renato M. do (eds.). *Translocal ruralism. Mobility and Connectivity in European Rural Spaces*. New York: Springer GeoJournal Library, 103, 203-217.

DE MIGUEL LUKEN, Verónica (2006). "Inmigración y redes personales de apoyo". *REDES. Revista Hispana para el Análisis de Redes Sociales*, 11, 10. http://revista-redes.rediris.es/pdf-vol11/Vol11_10.pdf [Consulta: 1 d'abril de 2012]

DELGADO, Manuel (1998). *Diversitat i integració. La lògica de les identitats a Catalunya*. Barcelona: Empúries.

DELGADO, Manuel (1999). "Anonimat i ciutadania. Dret a la indiferència en contextos urbans". *Revista catalana de sociologia*, 10, 9-22.

DELGADO, Manuel (2002). "Anonimato y ciudadanía". *Mugak*, 20. <http://revista.mugak.eu/articulos/show/188> [Consulta: 1 d'abril de 2012]

DELGADO, Manuel (2003). "El espacio público como marco de integración". A: RODRÍGUEZ, Josep i ALONSO, José (Coord.). *Repensar la intervenció social: los escenarios actuales y futuros*. Barcelona: Col·legi Oficial de Psicòlegs de Catalunya, 30-41.

DELGADO, Manuel (2006). "L'antropologia davant el debat multicultural". A: SILVEIRA, Hector C.; JUBERÍAS, Luis i CORNELLES, Quim. *Immigració i ciutadania*. Barcelona: Fundació Pere Ardiaca, 381-387.

DELGADO, Manuel (2006b). "Nuevas retóricas para la exclusión social, por Manuel Delgado". A: BERGALLI, Roberto (Coord.) *Flujos migratorios y su (des)control*. Barcelona: Anthropos, 1-24.

DELGADO, Manuel (2008). "Apropiaciones inapropiadas. Uso insolente del espacio público en Barcelona". <http://www.ciutatsocasionals.net/> [Consulta: 1 d'agost de 2011]

DELYSER, Dydia; HERBERT, Steve; AITKEN, Stuart; CRANG, Mike i McDOWELL, Linda (eds.) (2010). *The SAGE Handbook of Qualitative Geography*. Londres: Sage.

DEMATTEIS, Giuseppe (ed.) (2011). *Montanari per scelta. Indizi di rinascita nella montagna piemontese*. Milano: FrancoAngeli.

DEMATTEIS, Maurizio (2010). *Mamma li turchi. Le comunita`straniere delle Alpi si raccontano*. Roccafranca: Chabram d'Oc.

DEMPSEY, Kenneth (1990). *Smalltown: A study of social inequality, cohesion and belonging*, Melbourne: Oxford.

DESPLANQUES, Guy (2005). "Géographie de la population âgée en France". *Retraite et société*, 2(45), 23-41.

DEVOLVER, Daniel; GIL, Fernando i FORTE, Pere (2006). "Estimación del grado de error en el registro de la población extranjera en España: Un enfoque comparativo". *Papers de demografia*, (309), 1-16.

DEVOLDER, Daniel i TREVIÑO, Rocío. 2007. "Efectos de la inmigración extranjera sobre la evolución de la natalidad y de la fecundidad en España". *Papers de Demografia*, 321. <http://www.ced.uab.es/publicacions/PapersPDF/Text321.pdf>. [Consulta: 13 de gener de 2010]

DEVOLDER, Daniel i CABRÉ, Anna (2009). "Factores de la evolución de la fecundidad en España en los últimos 30 años". *Panorama Social ("Familias en Transformación")*, 10, 23-39.

DI IACOVO, Francesco; COLOSIMO, Vincenzina i SCARPELLINI, Paola (2012). "The risk of new poverty and social exclusion in Amiata area. Agriculture in an urbanizing society". Comunicació presentada a: International Conference on Multifunctional Agriculture and Urban-Rural relations, Wageningen (Països Baixos). Abril 2012.

DOMINGO, Andreu (2003). "Reinventando España. Migración internacional estrenando el siglo XXI". *Papers de Demografia*, 219, 1-22.

DOMINGO, Andreu (2006). "Tras la retórica de la hispanidad: la migración latinoamericana en España entre la complementariedad y la exclusión". A: CANALES, Alejandro I. (ed.). *Panorama actual de las migraciones en América Latina*. Guadalajara: Asociación Latinoamericana de Población, Universidad de Guadalajara, 21-44.

DOMINGO, Andreu (2007a). "El siglo XXI i la internacionalització de les onades migratòries". A: Cabré, Anna (Coord.) *Nadala. Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*. Barcelona: Fundació Lluís Carulla, 2007, pàg. 50-61.

DOMINGO, Andreu (2007b). "El boom migratorio en España: razones demográficas". *Antropologicas*, 10, 69-96.

DOMINGO, Andreu (2010). "Immigració, demografia i mercat a Catalunya". *Quadern de les idees, les arts i les lletres*, (179), 13-14.

DOMINGO, Andreu; CLAPÉS, Jaume i PRATS, Maria (1995). *Condicions de vida de la població d'origen africà i llatinoamericà a la Regió Metropolitana de Barcelona: una aproximació qualitativa*. Barcelona: Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Diputació de Barcelona.

DOMINGO, Andreu; BRANCÓS, Inés i BAYONA, Jordi (2000). "Joven y marroquí en Cataluña: una situación singular". *Papers de Demografia*, 179, 1-29.

DOMINGO, Andreu i Bayona, Jordi (2011). "Gènere, llar i immigració internacional a Catalunya". *Revista Catalana de Sociologia*, 26, 11-34.

DOMINGO, Andreu i BRANCÓS, Inés (2000b). "Entre el flujo y el stock: El análisis demográfico de las migraciones internacionales y de la población de nacionalidad extranjera en España". *Papers de demografia*, (172), 1-28.

DOMINGO, Andreu i GIL, Fernando i VIDAL, Elena (2006). "Participation of immigrants in the European Union's national labour markets in a context of complementarity: Substitution or Competition with local labour force?". *Papers de Demografia*, 285, 1-31.

DOMINGO, Andreu i GIL, Fernando (2006) "L'evolució recent de la població estrangera a Catalunya". A: LARIOS, Maria José i NADAL, Mónica (Dir.) *La immigració a Catalunya*. Anuari 2005 (Vol I). Anàlisi Jurídica i sociodemogràfica. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 183-222.

DOMINGO, Andreu i GIL-ALONSO, Fernando (2007). "Immigration and changing labour force structure in the Southern European Union". *Population*, 62 (4), 709-727.

DOMINGO, Andreu i GIL, Fernando (2007b). "Desigualdad y complementariedad en el mercado de trabajo: autóctonos e inmigrantes en Italia y España". *Revista Italiana di Economia, Demografia e Statistica*, LXI (1-2), 75-100.

DOMINGO, Andreu; LEON, Pablo i GARCIA, Joan (2009) "El reagrupament familiar a la província de Barcelona, 2004-2006. Trets demogràfics i distribució territorial." *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 54, 55-78.

DOMINGO, Andreu; SABATER, Albert (2009). *Impacte de la crisi econòmica en la immigració internacional a Catalunya l'any 2008*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

DOMINGO, Andreu i SABATER, Albert (2010). "El empadronamiento de la población extranjera en los municipios catalanes de 2004 a 2008". *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, XIV, 344. Barcelona: Universidad de Barcelona. <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-344.htm> [Consulta: 4 de juny 2010]

DOMINGO, Andreu; LÓPEZ-FALCÓN, Diana i BAYONA, Jordi (2010). "La reagrupación familiar en la provincia de Barcelona, 2004-2008". *Migraciones*, 27, 11-47.

DOMINGO, Andreu; GIL ALONSO, Fernando i GALIZIA, Francesca (2010). "De la expansión económica a la crisis: cambios en los factores demográficos de inserción laboral de la población extranjera en España e Italia". *Revista del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales*, (85), 81-105.

DOMINGO, Andreu i BAYONA, Jordi (2011). "Gènere, llar i immigració internacional a Catalunya". *Revista Catalana de Sociologia*, 26, 11-34.

DOMINGO, Concepción (Coord.) (1990). "Redistribución de la población. Inmigrados en la Provincia de Valencia en 1980-1986". *Cuadernos de Geografía*, 48, 141- 182.

DU PUIS, E. Melanie (2006). "Landscapes of Desires? ". A: CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick (eds.). *Handbook of Rural Studies*. Londres: Sage, 124-132.

DURÀ, Antoni (1995). "Mobilitat residencial, contraurbanització i canvi en l'estructura social de Santa Coloma de Gramanet. Un municipi de la primera perifèria metropolitana de Barcelona". Tesis doctoral. Departament de Geografia. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

EGEA, Carmen i RODRÍGUEZ, Vicente (2005). "Escenarios de retorno de los emigrantes jubilados de la provincia de Jaén, España". *Papeles de Población*, 044, 173-201.

EITO, Antonio (2008). "La inmigración ¿una alternativa a la despoblación rural?". *Revista de gestión pública y privada*, 13, 87-113.

ELBERSEN, Berien i PRADOS, Mª José (1999). "Desarrollo rural y calidad de vida en el entorno del Parque Nacional de Doñana". *Estudios Regionales*, 55, 47-76.

ELIAS, Joan (2011). *Immigració i mercat laboral: abans i després de la recessió*. Barcelona: La Caixa, Estudis i Anàlisi Econòmica, 20.

ENTRENA-DURÁN, Francisco (2005). "Procesos de periurbanización y cambios en los modelos de ciudad. Un estudio europeo de casos sobre sus causas y consecuencias". *Papers. Revista de Sociología* (78), 59-88.

ENTRENA-DURÁN, Francisco (2006). "Difusión Urbana y Cambio Social en los Territorios Rurales. Un Estudio de Casos en la Provincia de Granada". *Revista de Estudios Regionales* (77), 179-203.

ESTALELLA, Helena (1981). Contribució a l'estudi de la propietat de la terra: el cas de la província de Girona. Tesis doctoral. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona: Cerdanyola del Vallès.

EVANS, Nick; MORRIS, Carol; WINTER, Michael (2002). "Conceptualizing agriculture: a critique of post-productivism as the new orthodoxy". *Progress in Human Geography*, 26, 313-332.

FARJAS, Anna (2002). *El Procés migratori gambià a les comarques gironines: el cas de Banyoles, Olot i Salt*. Tesis Doctoral. Departament de Pedagogia. Girona: Universitat de Girona.

FARRELL, Maura; MAHON, Marie i MCDONAGH, John (2012). "The rural as a return migration destination". *European countryside*, 4, (1), 31-44.

FARRÚS, Joan (2004). *Alta Ribagorça 1900-2000*. Tesina. Departament Engenieria de la Construcció. Barcelona: Univeritat Politècnica de Catalunya.

FERNÁNDEZ, Cristina i ORTEGA, Carolina (2008). "Labor market assimilation of immigrants in Spain: employment at the expense of bad job-matches?". *Spanish Economic Review*, 10(2), 83-107.

FERRÁS, Carlos (1994). *Contraurbanización, suburbanización y cambio rural en la Europa Atlántica. Estudio comparado de Galicia e Irlanda c. 1970-1990*. Tesis doctoral. Universidad de Santiago de Compostela.

FERRÁS, Carlos (2000). "Ciudad dispersa, aldea virtual y revolución tecnológica. Reflexión acerca de sus relaciones y significado social". *Scripta Nova*, 69 (68) Barcelona: Universidad de Barcelona. <http://www.ub.edu/geocrit/sn-69-68.htm> [Consulta: 4 de juny 2010].

FERRÁS, Carlos (2007). "El enigma de la contraurbanización. Fenómeno empírico y concepto caótico". *Revista eure*, XXXIII (98), 5-25.

FERRÁS, Carlos (2009). "Is the counterurbanization process a chaotic concept in academic literature? ". *Geographica Pannonica* 13 (2), 53-65.

FITCHEN, Janet (1995). "Spatial Redistribution of Poverty through Migration of Poor People to Depressed Rural Communities. *Rural Sociology* 60:181-201.

FINDLAY, Allan M.; SHORT, David i STOCKDALE, Aileen (2000). "The labour-market impact of migration to rural areas". *Applied Geography*, 20, (4), 333-348.

FLICK, Uwe (2004). *Introducción a la investigación cualitativa*. A Coruña: Ediciones Morata i Fundación Paideia Galiza.

FLORA, Cornelia B. i FLORA, Jan (2009). "Latino Immigrants in Rural Communities and Economic Crisis: Community Responses". 23rd Annual Conference of the European Society for Rural Studies in Vaasa, Finland, 17-21 d'Agost.

FONSECA, M. Lucinda (2008). "New waves of immigration to small towns and rural areas in Portugal". *Population Space Place*, 14, 525-535.

FONTAINE, Laurence (2005). "Montagnes et migrations de travail. Un essai de comparaison globale (XVe-XXe siècles)". *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, (52-2), 26-48.

FOREM (2006). "Desajustes en la cualificación de los inmigrantes. Carencias o sobrecualificación de estos trabajadores en los sectores de mayor incorporación". <http://www.forem.es> [Consulta: 25 de gener de 2011].

FRAYSSIGNES, Julien (2008). "Démarches de qualité et développement territorial: quels apports pour la géographie rurale? L'exemple des AOC fromagères françaises". *Géocarrefour*, 83/4, 295-305. <http://geocarrefour.revues.org/7055> [Consulta: 1 de septembre de 2010]

FROUWS, Jaap (1998). "The Contested Redefinition of the Countryside. An Analysis of Rural Discourses in The Netherlands". *Sociologia Ruralis*, 38 (1): 54-68.

FUGUITT, G. V. (1985). "The nonmetropolitan population turnaround". *Annual Review of Sociology*, 11: 259-280.

FULLAONDO, Arkaitz (Coord.) (2005). *La immigració a debat: Immigració, urbanisme i habitatge*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

GARCÍA BALLESTEROS, Aurora; JIMÉNEZ-BASCO, Beatriz i REDONDO-GONZÁLEZ, Ángela (2009). "La inmigración latinoamericana en España en el siglo XXI". *Investigaciones geográficas*, (70), 55-70.

http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0188-46112009000300004&lng=es&tlng=es. [Consulta: 30 de març de 2013]

GARCÍA BARTOLOMÉ, Juan Manuel (1991). "Sobre el concepto de ruralidad: crisis y renacimiento rural". *Política y Sociedad*, (8), 87-94.

GARCÍA BORREGO, Iñaki i PEDREÑO-CÁNOVAS, Andrés (2002). "La inserción de la inmigración extranjera en las áreas agroexportadoras mediterráneas". A: DE LUCAS, Javier i TORRES, Fernando (eds.). *Inmigrantes: ¿Cómo los tenemos? Algunos desafíos y (malas) respuestas*. Madrid: Talasa, 98-119.

GARCÍA COLL, Arlinda i SÁNCHEZ-AGUILERA, Dolores. (2005). "La población rural en Cataluña: entre el declive y la revitalización". *Cuadernos Geográficos*, 36 (1), 387-407.

GARCÍA FAROLDI, Livia (2007). "Redes sociales y mercado de trabajo" [Resena de: REQUENA-SANTOS, F. (1991). *Redes sociales y mercado de trabajo. Elementos para una teoría del capital relacional*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas]. *REDES- Revista hispana para el análisis de redes sociales*, 13, (10). <http://revista-redes.rediris.es/> [Consulta: 17 de juliol de 2010]

GARCÍA FERNANDEZ, Román (2008). "Inmigración e identidad". *Eikasía. Revista de Filosofía*, III, 16, 215-230.

GARCIA JORBA, Juan M. (2000). *Diarios de campo*. Madrid: CIS (Centro de Investigaciones Sociológicas).

GARCÍA PASCUAL, Francisco; LARRULL, Antoni. (1998). "Los cambios recientes en la evolución demográfica de las áreas rurales catalanas: de la crisis al crecimiento". *Agricultura y Sociedad*, 86, 33-68.

GARCÍA PASCUAL, Francisco (2000). "Una aproximación a los cambios sociodemográficos que se han desarrollado en los espacios rurales españoles en la década de los noventa". A: Molinero, F.; Baraja, E. i Alario, M. (coord.) II Simposio Anglo-Español de Geografía Rural, Universidad de Valladolid, España, Julio de 2000. Actas.

GARCÍA PASCUAL, Francisco i MATEU, Josep Joan (2003). "Cambios y permanencias en las dinámicas sociodemográficas de los Pirineos españoles. El papel de los movimientos migratorios". *Ager: revista de estudios sobre despoblación y desarrollo rural*, (3), 29-73.

GARCÍA PASCUAL, Francisco (2006). "Políticas públicas, y sustentabilidad en las zonas desfavorecidas y de montaña en España". *Boletín de la AGE, Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 41, 151-182.

GARCIA RAMON, Maria Dolors (1974), "Aportaciones de la Geografía teórica y cuantitativa a la Geografía agrícola". *Revista de Geografía*, 7 (1-2), 235-249.

GARCIA RAMON, Maria Dolors (1992) "Desarrollo y tendencias actuales de la geografía rural (1980-1990), una perspectiva internacional y una agenda para el futuro", *Agricultura i Sociedad*, 62, 167-194.

GARCIA RAMON, Maria Dolors; NOGUÉ, Joan (1984). "L'evolució dels enfocaments en la geografía rural catalana, 1940-1984", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 5, 149-166.

GARCÍA RAMON, Maria Dolors; TULLA, Antoni i VALDOVINOS, Nuria (1995). *Geografía rural*. Madrid: Síntesis.

GARCÍA SANZ, Benjamín (1994). "Nuevas claves para entender la recuperación de la sociedad rural". *Papeles de Economía Española*, 60-61, 204-218.

GARCÍA SANZ, Benjamín (1999). *La sociedad rural ante el siglo XXI*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

GARCÍA SANZ, Benjamín (2003). "¿Se acabó el éxodo rural? Nuevas dinámicas demográficas del mundo rural español". A: GARCÍA PASCUAL, Francisco (coord). *La lucha*

contra la despoblación todavía necesaria. Políticas y estrategias sobre la despoblación de las áreas rurales en el siglo XXI. Zaragoza: Centro de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo de las Áreas Rurales, 13-42.

GARCÍA SANZ, Benjamín (2006). "Inmigración Extranjera y Ruralidad". *Circunstancia*, 10, 1-17. <http://www.fog.es/circunstancia/numero10/art9.pdf>. [Consulta: 17 de noviembre de 2008]

GARCÍA SANZ, Benjamín (2006b). "Inmigrantes extranjeros rurales". *Revista Sistema* 190-191 (01), 257-280.

GARCÍA SANZ, Benjamín i IZCARA-PALACIOS, Simón (2003). "Los trabajadores inmigrantes en la agricultura". *Papeles de Economía Española*, (98), 109-120.

GARLAND, Jon i CHAKRABORTI, Neil (2004). "Another Country? Community, Belonging and Exclusion in Rural England". A: CHAKRABORTI, Neil i GARLAND, Jon (eds.). *Rural Racism*, Cullompton: Willan, 122-140.

GARLAND, Jon i CHAKRABORTI, Neil (2006). "Race, Space and Place: Examining Identity and Cultures of Exclusion in Rural England". *Ethnicities*, 6 (2), 159-177.

GARLAND, Jon i CHAKRABORTI, Neil (2009) "Identity, 'Otherness' and the Impact of Racist Victimisation in the English Countryside". A.: Iganski, Paul (ed.) *The Consequences of Hate Crime*, Westport, CT: Greenwood, 143-159.

GARNIER, Julie (2008). "Mettre en scène l'altérité : stratégies, enjeux et contraintes. Le point de vue des «commerçants africains» en milieu urbain". *Diversité urbaine*, 8 (1), 89-112.

GARRETA, Jordi (1998). "Minorities ètniques, asociacionisme i integració sociocultural". *Papers: Revista de Sociologia*, 56, 197-230.

GARRETA, Jordi (2003). *La integración sociocultural de las minorías ètnicas (gitanos e inmigrantes)*. Barcelona: Anthropos.

GEDDES, Andrew (2001). *Ethnic Minorities in the Labour Market: Comparative Policy Approaches (Western Europe)*. London: Cabinet Office.

GEORGE, Pierre (1966). *Sociologie et géographie*. Paris: Presses Universitaires de France.

GEORGE, Pierre (1972). "Exode rural et main-d'oeuvre étrangère en France". *Annales de Géographie*, 81, (445), 345 – 345.

GIL ALONSO, Fernando (2010). "Análisis de dos propuestas metodológicas para estimar las salidas de extranjeros de España: las bajas por caducidad padronales y la renovación de las tarjetas de residencia temporales". *Estadística Española*, 52, (174), 277-309.

GIL ALONSO, Fernando i DOMINGO, Andreu (2006). "Inserción laboral de la población latinoamericana inmigrada en España". Ponencia presentada al Seminario de investigación Les migrations Amérique Latine-Europe: Réalités, concepts et débats, Louvain-laNeuve, 8/11/2006.

GIL ALONSO, Fernando i DOMINGO, Andreu (2008). "Latinoamericanos en el mercado de trabajo español, 2000-2005". *Papeles de Población*, 14 , 145-172.

GIL ARAÚJO, Sandra (2004). "Inmigración latinoamericana en España: estado de la cuestión". *Revista Global Hoy*, (5). <http://www.gloobal.info/iepala/gloobal/fichas/ficha.php?id=869&entidad=Informes&html=1> [Consultada al 19 de juny de 2008]

Gil Olcina, Antonio (2009). "Población" A: GIL OLCINA, Antonio; GOMEZ MENDOZA, Josefina (coord.). *Geografía de España*. Barcelona: Ariel, 225-250.

GIL, Ramiro i SÁEZ, Lusi Antonio (2002). "Un análisis comarcal de los flujos migratorios en Aragón durante 1999". *Documentos de Trabajo (Centro de Estudios sobre la Despoblación y Desarrollo de Areas Rurales)*, 1, 1-18.

GILI, Mercè (2003). "Las viviendas de segunda residencia. ¿Ocio o negocio? ". *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, VII (146), núm. 146(052). [http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146\(052\).htm](http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146(052).htm) [Consulta: 12 d'abril de 2012]

GIMÉNEZ, Carlos (1992). "Trabajadores extranjeros en la agricultura española: enclaves e implicacions". *Estudios regionales*, 31, 127-147.

GARRABOU, Ramon (2006). "Mercats de treball". A: GIRALT, Emili (coord.). *Historia agrària dels Països Catalans. Vol. IV. Segles XIX-XX*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, Universitat de Barcelona, 305-324.

GODENAU, Dirk i ZAPATA-HERNÁNDEZ, Vicente Manuel (2007). *La inmigración irregular en Tenerife*. Santa Cruz de Tenerife: Área de Desarrollo Económico del Cabildo de Tenerife.

GODENAU, Dirk i ARTEAGA-HERRERA, Sebastian. (2004). "Fiabilidad de las cifras censales y patronales en Canarias". A: *Nuevo Siglo: nuevos datos, nuevos perfiles. IX Congreso de Población Española*. Granada: Universidad de Granada, Departamento de Geografía Humana-Asociación de Geógrafos Españoles, Grupo de Población.

GOMEZ-BAHILLO, Carlos (2002). "Las migraciones en la ordenacion del territorio. la inmigración como alternativa al despoblamiento: la experiencia española". A: *Desarrollo y ruralidad*. Saragossa i Concepción: Universidad Zaragoza, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Universidad Austral i Universidad Concepción. 181-201.

GOMEZ-BAHILLO, Carlos (2001). Caracterización sociológica de las zonas de montaña. El caso del pirineo aragonés. A: II Seminario Internacional sobre Desarrollo Sostenible. Los Ángeles (Chile). Noviembre 2001. I Encuentro de Desarrollo Sostenible. Valdivia (Chile). Noviembre 2001. Huesca: Diputación Provincial de Huesca. Área de Desarrollo y Comarcalización .

GOMEZ, Joan; GRIERA, Maria del Mar i IGLESIAS, Agustí (2005). "Diversitat religiosa i immigració. Les novetats permanents". A: NADAL, Mònica i LARIOS, Maria Jesús (eds.). *La immigració a Catalunya avui. Anuari 2004*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill i Editorial Mediterrània.

GONZÁLEZ, Manuel i CAMARERO, Luis (1999). "Reflexiones sobre el desarrollo rural: las tramoyas de la postmodernidad". *Política y Sociedad*, 31, 55-68.

GONZÁLEZ, Manuel i CAMARERO, Luis (2005). "Los procesos recientes de transformación de las áreas rurales españolas: una lectura desde la reestructuración ampliada". *Revista de la Facultade de Letras*, 15, 95-123.

GONZÁLEZ, Manuel (2006). "Idas y vueltas en el desarrollo rural: de la diversificación de las economías locales a lo rural como categoría económica global". *Revista española de estudios agrosociales y pesqueros*, 211, 121-142.

GONZÁLEZ-MARTÍN, Beatriz; PUMARES, Pablo i ROJAS, Antonio J. (2010). "El «colapso» del sector de la construcción y sus repercusiones sociolaborales sobre la población inmigrante. Análisis de las Fuentes Estadísticas". Sevilla: Centro de Estudios Andaluces.

GOODMAN, David (2004). "Rural Europe Redux? Reflections on Alternative Agro-Food Networks and Paradigm Change". *Sociologia Ruralis*, 44 (1), 3-16.

GORDO, Mercedes i FELICIDADES, Jesús (eds.) (2009). *Explorando los contratos en origen en los campos españoles*. Huelva: Universidad de Huelva.

GORRIA, Antonio (1995). *El Pirineo como espacio de frontera*. Zaragoza: Gobierno de Aragón.

GOSNELL, Hannah i ABRAMS, Jesse (2009). "Amenity Migration: Diverse Conceptualizations of Drivers, Socioeconomic Dimensions, and Emerging Challenges". *GeoJournal*, 76 (4), 303/322.

GOZÁLVEZ-PÉREZ, Vicent i LÓPEZ-TRIGAL, Lorenzo (1999). "Jornaleros extranjeros en el campo español". *Eria*, 49, 213-229.

GRATIUS, Susanne (2005). El factor hispano: los efectos de la inmigración latinoamericana a EEUU y España. *Documento de Trabajo (Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos)*, 49.

GREEN, Anne E; DE HOYOS, Maria; JONES, Paul i OWEN, David (2009). "Rural development and labour supply challenges in the UK: the role of non-UK migrants". *Regional Studies*, 43 (10), 1261-1273.

GRIERA, Maria del Mar (2007). "Diversitat Religiosa i immigració a Catalunya". *Revista Via*, 03, 103-119.

GRIMSRUD, Gro Marit (2011). "How well does the 'counter-urbanisation story' travel to other countries? the case of Norway". *Population, Space & Place*, 17, 642-655.

GROSSETTI, Michel (2009). "¿Qué es una relación social? Un conjunto de mediaciones diádicas". *REDES- Revista hispana para el análisis de redes sociales*, 16 (2), 44-62.

GUIRADO, Carles (2007). Del despoblament a la revitalització demogràfica: canvis en el comportament de la població al Pirineu català (1860--2006). El cas de l'Urgellet el Baridà (Alt Urgell-Cerdanya). Treball de recerca. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona: Bellaterra (Cerdanyola del Vallès).

GUIRADO, Carles (2008). "Dualidad territorial en espacios rurales de montaña. Repercusiones en el paisaje del Pirineo Catalán". *Scripta Nova*, 270 (82).

GUIRADO, Carles (2011). "Tornant a la muntanya : migració, ruralitat i canvi social al Pirineu català : el cas del Pallars Sobirà". Tesi doctoral. Departament de Geografia. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

GUIRADO, Carles i TULLA, Antoni F. (2010). "Entre l'abandonament i l'ús intensiu del territori? Sistema d'assentaments i gestió del territori en espais de muntanya. El cas de l'Alt Pirineu català". *Documents Anàlisi Geogràfica*, 56 (3), 607-623.

GUIRADO, Carles; MENDIZÀBAL, Enric; NADAL, Jordi; PÈLACHS, Albert; SOLÉ, Aimada; SORIANO, Joan Manuel; Tulla, Antoni (2008). "La Resolució espacial com a condicionant del resultat cartogràfic: un estudi sobre el despoblament pirinenc". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 65, 228-237.

GUSTAFSON, Per (2008). "Transnationalism in retirement migrations: The case of North European retirees in Spain". *Ethnic and Racial Studies*, 31(3), 451-475.

GUSTAFSON, Per (2009). "Your home in Spain. Residential strategies in international retirement migration". A: BENSON, Michaela i O'REILLY, Karen (eds.). *Lifestyle migration: expectations, aspirations and experiences*. Farnham: Ashgate, 69-86.

HALFACREE, Keith (1993). "Locality and social representation: space, discourse and alternative definitions of the rural". *Journal of Rural Studies*, 9, 23-37.

HALFACREE, Keith (1994). "The importance of 'the rural' in the constitution of counterurbanization: evidence from England in the 1980s". *Sociologia Ruralis*, 34, 164-189.

HALFACREE, Keith (1995). "Talking about rurality: social representations of the ruralas expressed by residents of six English parishes". *Journal of Rural Studies*, 11, 1-20.

HALFACREE, Keith (1996). "Out of place in the country: travellers and the 'rural idyll'". *Antipode*, 28 (1), 42-72.

HALFACREE, Keith (1997). "Contrasting roles for the post-productivist countryside: a postmodern perspective on counterurbanisation". A: CLOKE, Paul i LITTLE, Jo (eds.). *Contested Countryside Cultures: Otherness, Marginalisation and Rurality*. Londres: Routledge, 70-93.

HALFACREE, Keith (2001). "Constructing the object: taxonomic practices, 'counterurbanisation' and positioning marginal rural settlement". *International Journal of Population Geography*, 7, 395-411.

HALFACREE, Keith (2001b). "Going 'back-to-the-land' again: extending the scope of counterurbanisation". *Espace, populations, sociétés*, 19 (1-2), 161-170.

HALFACREE, Keith (2006). "From dropping out to leading on? British counter-cultural back-to-the-land in a changing rurality". *Progress in Human Geography*, 30, 309-336.

HALFACREE, Keith (2007). "Back-to-the-land in the Twenty-First Century—making connections with rurality". *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98, 3-8.

HALFACREE, Keith (2007b). "Still Surprises in Store. Revisiting the Ordinary in Rural Geography". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 50, 87-103.

HALFACREE, Keith (2008). "To revitalise counterurbanisation research? Recognising an international and fuller picture". *Population, Space & Place*, 14, 479-495.

HALFACREE, Keith (2009). "Rural populations". *International Encyclopedia of Human Geography*, 9, 442-448.

HALFACREE, Keith (2012). "Heterolocal Identities? Counter-Urbanisation, Second Homes, and Rural Consumption in the Era of Mobilities". *Population, Space & Place*, 18, 209-224.

HALFACREE, Keith i BOYLE, Paul (eds.) (1993). *Migration into Rural Areas: Theories and Issues*. Chichester: Wiley, 1-20.

HALFACREE, Keith i RIVERA, Maria Jesús (2012). "Moving to the Countryside ... and Staying: Lives beyond Representations". *Sociologia Ruralis*, 52, 92-114.

HAY, Iain (eds.) (2005). *Qualitative Research Methods in Human Geography* (2^a ed). Melbourne: Oxford Press.

HEDBERG, Charlotta i DO CARMO, Renato (eds.) (2012). *Translocal Ruralism. Mobility and connectivity in European rural space*. Londres: Springer.

HEDBERG, Charlotta; FORSBERG, Gunnel i NAJIB, Ali (2012). "When the world goes rural: transnational potentials of international migration in rural Swedish labour markets". A: HEDBERG, Charlotta i DO CARMO, Renato (eds.), *Translocal ruralism. Mobility and Connectivity in European Rural Spaces*. Londres: Springer, GeoJournal Library, 103, 125-142.

HÉRIN, Robert (1971). "Les travailleurs saisonniers d'origine étrangère en France". A: MERLIN, Pierre. *L'exode rural*. Paris: Presses Universitaires de France, 233-284. Institut National d'Etudes Démographiques, Travaux et Documents, 59, 233-284.

HERNÁNDEZ, Anastasia; GONZÁLEZ, León i CARMELO, Javier (2011). "La probabilidad de permanencia y el envío de remesas del inmigrante internacional: Evidencia empírica para Gran Canaria". *Migraciones*, 29, 95-126.

HERRANZ, Alfonso. (2002). "Infraestructuras y desarrollo económico en el Pirineo Central (1850-2000)". *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2, 197-226.

HESSE-BIBER, Sharlene (2010). *Mixed Methods Research: merging theory with practice*. New York: The Guilford Press.

HIDALGO, Rodrigo i ZUNINO, Hugo (2011). "Existential amenity migrants in Pucón county, region IX, la Araucanía, Chile: reinventing the self and innovating social life". 2nd

International Workshop on Lifestyle Migration and Residential Tourism Contested Spatialities of Lifestyle Migration. Madrid: March 23-25.

HIERNAUX, J. Pierre (2009). "El pensamiento binario. Aspectos semánticos, teóricos y empíricos". *Recherches Sociologiques*, Vol. XXXII, 2001/3, 25-37.

HILY, Marie-Antoinette (2009). "L'usage de la notion de " circulation migratoire, A: CORTÈS, Geneviève i FARET, Laurent (dir.). *Les circulations transnationales. Lire les turbulences migratoires contemporaines*. Paris: Armand Colin, 23-28.

HOGGART, Keith (1990). Let's do away with rural. *Journal of Rural Studies* 6, 245-257.

HOGGART, Keith i BULLER, Henry (1994). "The social integration of British home owners into French rural communities". *Journal of Rural Studies*, 10 (2), 197-210.

HOGGART, Keith i MENDOZA, Cristobal (1999). "African immigrant workers in Spanish agriculture". *Sociologia Ruralis*, 39 (4), 538-562.

HOGGART, Keith i PANIAGUA, Angel (2001a). "What rural restructuring?". *Journal of Rural Studies*, 17 (1), 41-62.

HOGGART, Keith i PANIAGUA, Angel (2001b). "The restructuring of rural Spain?". *Journal of Rural Studies*, 17 (1), 63-80.

HOLLOWAY, Sarah (2000). "Hell on earth and paradise all at the same time: the production of smallholding space in the British countryside". *Area*, 32(3), 307-315.

HOLLOWAY, Sarah (2003). "Outsiders in rural society? Constructions of rurality and nature-society relations in the racialisation of English Gypsy-Travellers, 1869-1934". *Environment and Planning D: Society & Space*, 21 (6), 695-715.

HOLLOWAY, Sarah (2004). "Rural roots, rural routes: discourses of rural self and travelling other in debates about the future of Appleby New Fair, 1945-1969". *Journal of Rural Studies*, 20 (2), 143-156.

HOLLOWAY, Sarah (2007). "Burning issues: whiteness, rurality and the politics of difference". *Geoforum*, 38, 7-20.

HOLLOWAY, Lewis i KNEAFSEY, Moya (eds.) (2004). *Geographies of rural cultures and societies*. Aldershot: Ashgate

HOMS, Oriol i CAPRILE, Maria (2010). "Els efectes de la crisi per a la població immigrada". A: SUBIRATS, Marina (coord.). *Societat Catalana 2010*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Associació Catalana de Sociologia, 205-229.

HOMS, Oriol i ROTGER, Josep M^a (2008). Necessitats formatives dels treballadors i treballadores immigrants en el sector del servei domèstic, la construcció i l'hostaleria a Catalunya (2008). <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/21969/6/240782.pdf> [Consulta: 25 de gener de 2012].

HUBSCHER, Ronald (2005). *L'immigration dans les campagnes francaises (XIXe-XXe siecle)*. Paris: Odile Jacob.

HUGO, Graeme. (2008). "Immigrant settlement outside of Australia's capital cities". *Population, Space & Place*, 14, 553-571.

HUGO, Graeme i BELL, Martin (1998). "The hypothesis of welfare-led migration to rural areas: the Australian case". A: BOYLE, Paul i HALFACREE, Keith (eds.). *Migration into rural areas. Theories and issues*. Chichester: John Wiley & Sons, 107-133.

IBARRA, Paloma (2002). "El medio natural de los Pirineos: limites y condicionantes para el desarrollo de actividades económicas". *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2, 9-42.

IGLESIES, Josep (1961). *El movimiento demográfico en Cataluña en los últimos cien años*. Barcelona: Academia de Ciencias y Artes.

- IGLÉSIES, Josep (1966). *La població de Catalunya en la dècada 1950-1960*. Barcelona: Dalmau.
- ILBERY, Brian i BOWLER, Ian (1998). "From agricultural productivism to postproductivism". A: Ilbery, Brian (Ed.). *The Geography of Rural Change*. Harlow: Longman. 57-84.
- IOSIFIDES, Theodoras i KING, Russell (1996). "Recent immigration to Southern Europe: The socio-economic and labour market contexts". *Journal of Contemporary European Studies*, 4 (9), 70-94.
- IZCARA-PALACIOS, Simon P. (2002). "Infraclases rurales: Procesos emergentes de exclusión social en España". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 97, 127-154.
- IZCARA-PALACIOS, Simon P. (2003). "Los trabajadores inmigrantes en la agricultura". *Papeles de Economía Española*, 98.
- IZCARA-PALACIOS, Simon P. (2007). "Welfare Benefits and Social Exclusion in Southern Spain". *South European Society & Politics*, 12(2), 165-182.
- IZCARA-PALACIOS, Simon P. (2009). "La situación sociolaboral de los migrantes internacionales en la agricultura: irregularidad laboral y aislamiento social". *Estudios Sociales*, 17, 83-109.
- IZQUIERDO, Antonio (1996). *La inmigración inesperada*. Madrid: Trotta.
- IZQUIERDO, A. (Dir.) (2006). *Demografía de los extranjeros. Incidencia en el crecimiento de la población*. Bilbao: Fundación BBVA.
- IZQUIERDO, Antonio (19 d'abril de 2012). Adios a la "medicina" de la inmigración. El país. http://sociedad.elpais.com/sociedad/2012/04/19/actualidad/1334851611_594405.html [Consulta: 19 d'abril de 2012]
- IZQUIERDO, Antonio; LOPEZ-DE-LERA, Diego, i MARTÍNEZ-BUJÁN, Raquel (2002). "Los preferidos del siglo XXI: la inmigración latinoamericana en España". A: Actas del III Congreso de la Inmigración en España, Vol 2, Granada: Laboratorio de Estudios Interculturales. 237-250.
- IZQUIERDO, Antonio i LÓPEZ-DE-LERA, Diego (2003). "El rastro demográfico de la inmigración en España. 1996-2002". A: *Papeles de Economía Española*, (93), 68-93.
- JEAN, Yves i PÉRIGORD, Michel (2009). *Géographie rurale. La ruralité en France*. Armand Colin: París.
- JENTCH, Birgit i SIMARD, Myriam (2009). *International Migration and Rural Areas: Cross-national Comparative Perspectives*. Farnham : Ashgate.
- JENTCH, Brigit (ed) (2007). *Migrant Integration in Rural Areas. Evidence from New Countries of Immigration*. UNESCO. 9 (1).
- JENSEN, Leif i YANG, Tse-Chuan (2009). "Taken by Surprise: New Immigrants in the Rural United States." A: JENTCH, Birgit i SIMARD, Myriam (2009). *International Migration and Rural Areas: Cross-national Comparative Perspectives*. Farnham : Ashgate, 17-42.
- JIMÉNEZ, Jorge; GASSIOT, Ermengol (2006). "El Pallars Sobirà: imatges del passat i perspectives de futur". *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 227-240.
- JIMÉNEZ, Sole; PRATS, Llorenç. (2006). "El turismo en Cataluña: evolución histórica y retos de futuro". *Pasos. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 4 (2), 153-174.
- KASIMIS, Charalambos (2005). "Migrants in the Rural Economies of Greece and Southern Europe". *Migration Information Source*. [document en línia] <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=337> [Consultat al 20 de març de 2012]

KASIMIS, Charalambos (2008). "Survival and Expansion: Migrants in Greek Rural Regions". *Population, Space & Place*, 14, 511-524.

KASIMIS, Charalambos (2009). "Socio-demographic imbalances and international mobility to rural areas". Comunicació presentada al The XXIII European Society For Rural Sociology Congress Vaasa, Finland 17-21 August 2009. European Society for Rural Sociology Thematic Symposium on Mobilities and Stabilities in Rural Space 2009.

KASIMIS, Charalambos (2009b). "From Enthusiasm to Perplexity and Scepticism: International Migrants in the Rural Regions of Greece and Southern Europe". A: JENTSCH, Birgit. i SIMARD, Myriam (eds.). *International Migration and Rural Areas: Cross-National Comparative Perspectives*. Farnham: Ashgate, 75-98.

KASIMIS, Charalambos (2010). "Demographic trends in rural Europe and international migration to rural areas". *Agriregionieuropa*, 6 (21), 1-6.

KASIMIS, Charalambos i PAPADOPOULOS, Apostolos G. (2005). "The multifunctional role of migrants in the Greek countryside: implications for the rural economy and society". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31, 99-127.

KASIMIS, Charalambos; PAPADOPOULOS, Apostolos G. i PAPPAS, Costas (2010). "Gaining from rural migrants: Migrant employment strategies and socioeconomic implications for rural labour markets". *Sociologia Ruralis*, 50(3), 258-276.

KASIMIS, Charalambos; PAPADOPOULOS, Apostolos G. i ZACOPOULOU, Ersi. (2003). "Migrants in rural Greece". *Sociologia Ruralis*, 43(2), 167-184.

KAYSER, Bernard (Dir.) (1994). *Pour une ruralité choisie*. Paris: DATAR/Editions de l'Aube.

KAYSER, Bernard (1972). "El espacio rural y el nuevo sistema de relaciones campo-ciudad". *Revista de Geografía*, 2, 209-217.

KAYSER, Bernard (1990). *La renaissance rurale, Sociologie des campagnes du monde occidental*. Paris: Armand Colin.

KING, Richard; WARNES, Anthony M. i WILLIAMS, Allan M. (2000): *Sunset Lives: British Retirement . Migration to the Mediterranean*. Oxford: Berg.

KING, Russell; FIELDING, Anthony i BLACK, Richard (1997). "The international migration turnaround in Southern Europe". A: KING, Russell i BLACK, Richard (eds.). *Southern Europe and the New Immigrations*. Brighton: Sussex Academic Press, 1-25.

KING, Russell. (2000). "Southern Europe in the Changing Global Map of Migration". A: KING, Russell; LAZARIDIS, Gabriella i TSARDANIDIS, Charalambos (eds.). *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*. Londres: MacMillan Press. 1-26.

KINSMAN, Phil (1995). "Landscape, race and national identity: the photography of Ingrid Pollard". *Area*, 27, 4, 300-310.

KIRMI, Brahim (2008) "Pourquoi quitter son pays? Le mythe de l'Europe barataria" *Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, (9), 217-224,

KONTULY, Thomas (1998). "Contrasting the counterurbanisation experience in European nations". BOYLE, P. i HALFACREE, K. (eds.). *Migration into rural areas: theories and issues*. Chichester: Wiley, John & Son, 61-78.

KOSTOVA, Miroslava (2006). *Una evaluación del último proceso de regularización de trabajadores extranjeros en España. Un año después*. Madrid: Real Instituto Elcano

KUNDNANI, Arun (2001). "In a Foreign Land: The New Popular Racism Race". *Race & Class*, 43 (2), 41-60.

LABRADOR, Jesús (2001). *Identidad e inmigración. Un estudio cualitativo con inmigrantes peruanos en España*. Madrid: Universidad Pontificia Comillas.

LABRIANDIS, Lois i SYKAS, Theodosios (2009). "Migrants, economic mobility and socio-economic change in rural areas. The case of Greece". *European Urban and Regional Studies*, 16(3), 237-256.

LAGUNA María i LASANTA, Teodoro (2003). "Competing for meadows: A case study on tourism and livestock farming in the Spanish Pyrenees". *Mountain Research and Development*, (23), 169-176.

LASANTA, Teodoro (2002). "Los sistemas de gestión en el Pirineo Central español durante el siglo XX: del aprovechamiento global de los recursos a la descoordinación espacial en los usos del suelo". *Ager. Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo rural*, 2: 173-195.

LASANTA, Teodoro (2010). "El turismo de nieve como estrategia de desarrollo en el Pirineo aragonés". *Cuadernos de investigación geográfica*, 36, 2, 145-163.

LASANTA, Teodoro; VICENTE, Sergio M. i CUADRAT, José M. (2000). "Marginación productiva y recuperación de la cubierta vegetal en el Pirineo: Un caso de estudio en el valle de Borau". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 29: 5-28.

LARDIÉS, Raul (2005) «Aproximación a las migraciones de retorno en Aragón», *Cuadernos Geográficos*, nº 36, pp. 333-347.

LAUER, Sean, YAN, Miu Chung (2010). "Voluntary Association Involvement and Immigrant Network Diversity". *International Migrations*. <http://www.mendeley.com/research/voluntary-association-involvement-immigrant-network-diversity/> [Consulta: 1 d'abril de 2012]

LEE, Everett S. (1966). "A Theory of Migration". *Demography*, 3, 47-57.

LEFEBVRE, Henri (1970). "De la ville à la société urbaine". A: *La révolution urbaine*. Paris: Gallimard 1970. 7-19.

LEÓN-SANTANA, Juan Salvador; GODENAU, Dirk; DORTA-BURELLI, María Esther; GARCÍA-PERDIGÓN, Adrián i GONZÁLEZ RODRÍGUEZ, Raquel (2007). "Inmigración irregular y mercado de trabajo". A: GODENAU, Dirk i ZAPATA-HERNÁNDEZ, Vicente Manuel (coords.). *La inmigración irregular en Tenerife*. Santa Cruz de Tenerife: Área de Desarrollo Económico del Cabildo de Tenerife, 179-214.

LICHTER, Daniel T. i JOHNSON, Kenneth. 2007. "The Changing Spatial Concentration of America's Rural Poor Population". *Rural Sociology*, 28, 331-58.

LITTLE, Jo i AUSTIN, Patricia (1996). "Women and the rural idyll". *Journal of Rural Studies*, 12, 101-11.

LITTLE, Jo (1999). "Otherness, representation and the cultural construction of rurality". *Progress in Human Geography*, 23 (3), 437-442.

LLUCH, Antoni M. (1999). "L'associacionisme dels immigrants". A: AA.VV. *Immigrants? Nous ciutadans*. Barcelona: CIDOB, 18-19

LLUELLES-LARROSA, Maria Jesús (2010). *Impacte de la immigració a Andorra*. Andorra: Govern d'Andorra.

LOCKE, Harvey (2006). "The Spiritual Dimension of Moving to the Mountains". A: MOSS, Laurence (ed.). *The Amenity Migrants: Seeking and Sustaining Mountains and their Cultures*. Wallingford: CABI, 26-33.

LÖFFLER, Roland; WALDER, Judith; BEISMANN, Michael i STEINICKE, Ernst. "Mountainous regions as rediscovered living space. A European and U.S. American case study". 2nd International Workshop on Lifestyle Migration and Residential Tourism Contested Spatialities of Lifestyle Migration. Madrid: March 23-25.

LÖFFLER, Roland i STEINICKE, Ernst (2007). "Amenity Migration in the U.S. Sierra Nevada". *Geographical Review*, 97, 167-188.

LÓPEZ COLÁS, Julián i MÓDENES, Juan Antonio (2005). "Segona residència i multiresidència a Catalunya. Una aproximació demogràfica". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 46, 41-62.

LÓPEZ GARCÍA, Bernabé i BERRIANE, Mohamed (Dir.) (2004). *Atlas de la inmigración marroquí en España*. Madrid: Taller de Estudios Internacionales Mediterráneos, Universidad Autónoma de Madrid.

LÓPEZ LERA, Diego (1995). "La inmigración en España a fines del siglo XX. Los que vienen a trabajar y los que vienen a descansar". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 71-72, 225-245.

LÓPEZ PALOMEQUE, Francesc. (1996). "Turismo de invierno y estaciones de esquí en el Pirineo Catalán". *Investigaciones Geográficas*, 5, p. 19-39.

LÓPEZ-PALOMEQUE, Francesc.; FELIP, Rosa; TULLA, Antoni F. i SORIANO, Joan M. (1996). *Revitalització de pobles deshabitats del Pirineu*. Barcelona: Departament de Política Territorial i d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.

LÓPEZ-RIGAL, Lorenzo (2009). "Despoblación y reconfiguración territorial en España". A: LÓPEZ-TRIGAL, Lorenzo; ABELLÁN, Antonio i GODENAU, Dirk (coord.). *Envejecimiento, despoblación y territorio*. León: Universidad de León, págs. 529-546.

LÓPEZ, Dolores (2002). "La inmigración, una posible solución al declive demográfico rural". Comunicació presentada a Jornada Autonòmica de la Comunitat de Navarra. Navarra, 2002.

MARSDEN, Terry; LOWE, Philip i WHATMORE, Sarah (eds.) (1990). *Rural Restructuring: Global Processes and their Responses*. Londres: David Fulton.

MARSDEN, Terry.; MURDOCH, Jonathan.; LOWE, Philip.; MUNTON, Richard; FLYNN, Andrew. (1993). *Constructing the countryside*. Restructuring Rural Areas, 1. University Collage London Press: London.

LUBBERS, Miranda; MOLINA, José Luis i MCCARTY, Chris (2007). "Personal Networks and Ethnic Identifications: The Case of Migrants in Spain". *International Sociology*, 22 (6), 720-740.

MAALOUF, AMIN (2003). *Les identitats que maten*. Barcelona: Edicions La Campana.

MA MUNG Emmanuel (2009). "Le point de vue de l'autonomie dans l'étude des migrations internationales", A: DUREAU, Françoise i HILY, Marie Antoinette. *Les mondes de la mobilité*. Rennes, Presses de l'Université de Rennes, 25-38.

MA MUNG Emmanuel; BODY-GENDROT Sophie i HODEIR, Cathrine (1992). "L'expansion du commerce ethnique: Asiatiques et Maghrébins dans la région parisienne". *Revue européenne de migrations internationales*, 8 (1), 39-59.

MACKAY, Michael; PERKINS, Harvey C. i ESPINER, Stephen (2009). *The study of rural change from a social scientific perspective: A literature review and annotated bibliography*. New Zealand: Lincoln University, Department of Social Science, Parks, Recreation, Tourism and Sport. http://researcharchive.lincoln.ac.nz/dspace/bitstream/10182/1132/1/rural_change.pdf [Consulta: 1 d'abril de 2012]

MALGESINI, Graciela (2005). "Reflexiones sobre la migración argentina en España en 2002" A: VVAA. *Migraciones, claves del intercambio entre Argentina y España*. Argentina: Siglo XXI, 113-134.

MALGESINI, Graciela (2004). *Integración de los inmigrantes de las zonas rurales*. Madrid: Cruz Roja Española.

MALGESINI, Graciela i GIMÉNEZ, Carlos (2000). *Guía de conceptos sobre migraciones, racismo e interculturalidad*. Madrid: Catarata.

MALUQUER i SOSTRES, Joaquim (1965). *Població i Societat a l'àrea catalana*. Barcelona: Editorial A.C.

MANCILLA, Claudio (2009). *El impacto de la inmigración extranjera y la ruralidad en el emprendimiento: el caso de España*. Treball de recerca. Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d'Economia Aplicada. [document en línia] <http://www.ecap.uab.es/secretaria/trebreerca/cmancilla.pdf> [Consulta: 20 de gener de 2010].

MANCILLA, Claudio; VILADOMIU, Lourdes i GUALLARTE, Carlos (2010). "Emprendimiento, inmigrantes y municipios rurales: el caso de España". *Economía Agraria y Recursos Naturales*, 10 (2), 121-142.

MANFRED, Perlik (2006). "The Specifics of Amenity Migration in the European Alps". A: MOSS, Laurence (ed.) *The Amenity Migrants: Seeking and Sustaining Mountains and their Cultures*. Wallingford: CABI, 215-231.

MARCU, Silvia (2009). "Del Este al Oeste. La migración de rumanos en la Unión Europea: evolución y características". *Migraciones Internacionales*, 5 (1), 156-191.

MARSDEN, Terry (2009). "Mobilities, vulnerabilities and sustainabilities". *Sociologia Ruralis*, 49 (2), 113-131.

MARSDEN, Terry; LOWE, Philip iWHATMORE, Sarah (1990) *Rural Restructuring: Global Processes and their Responses*. London: David Fulton.

MARSDEN, Terry; MURDOCH, Jonathan; LOWE, Philip; MUNTUN, Richard i FLYNN, Andrew (1993). *Constructing the Countryside*. Londres: University College Londres Press.

MARTÍ, Mónica i RÓDENAS, Carmen (2004). "Migrantes y migraciones: de nuevo la divergencia en las fuentes estadísticas". *Estadística Española*, 46 (156), 293-321.

MARTÍN MUÑOZ, Gema ; GARCÍA-CASTAÑO, Francisco Javier; LÓPEZ-SALA, Ana i CRESPO, Rafael. (2003). *Marroquíes en España. Estudio sobre su integración*. Madrid: Fundación Repsol YPF.

MARTÍN, Víctor J. (2005). Alimentación e inmigración. Un análisis de la situación en el mercado español. *Distribución y Consumo*, 11-41.

MARTINE, Guibert i YVES, Jean (dir.) (2011). *Dynamiques des espaces ruraux dans le monde*. Paris : Armand Colin.

MARTÍNEZ BUJÁN, Raquel i GOLÍAS-PEREZ, Montse (2005). "La latinoamericanización de la inmigración en España". *Cuadernos Geográficos*, 36 (1), 51-64.

MARTÍNEZ ILLA, Santiago (1987). "Utopia, espai i migracions utòpiques. El 'retorn al camp'". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 11, 61-79.

MARTÍNEZ VEIGA, Ubaldo (2001). *El Ejido. Discriminación, exclusión social y racismo*. Madrid: La Catarata.

MARTÍNEZ VEIGA, Ubaldo (1997). "El lugar estable y móvil de los inmigrantes, las paradojas de su vivienda en las ciudades". A: DELGADO, Manuel (ed). *Ciutat i immigració*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 127-149.

MARTÍNEZ VEIGA, Ubaldo (1999). *Pobreza, segregación y exclusión espacial: La vivienda de los inmigrantes extranjeros en España*. Barcelona: Icaria.

MARTÍNEZ VEIGA, Ubaldo (2004). *Trabajadores invisibles. Precariedad, rotación y pobreza de la inmigración en España*. Madrid: Catarata.

MARTÍNEZ VEIGA, Ubaldo (2000). "Teorías sobre las migraciones". *Migraciones y Exilios*, 1, 11-26.

MARTÍNEZ VEIGA, Ubaldo (2007). "Irregular migration, informal labour and poverty in the agricultural sector in Spain". A: BERGGREN, Erik; LIKIC, Branka; TOKSÖZ, Gülay i TRIMIKLINIOTIS, Nicos (eds.). *Irregular migration, informal labour and community in Europe*. Maastricht: Sjaker, 199-226.

MARTÍNEZ, Luz M^o; PEÑARANDA-CÓLERA, María C.; VÍTORES, Anna i ÍÑIGUEZ-RUEDA, Lupicinio (2011). "Los locutorios como espacios de integración: las tecnologías de la información y la comunicación en la construcción de redes e identidades". *Psicoperspectivas*, 10 (1), 243-270.

MAS, Albert (2009). "Immigració estrangera a l'entorn d'espais d'interès natural. Estudi aproximatiu a cinc espais naturals protegits". Treball de recerca. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona: Bellaterra (Cerdanyola del Vallès).

MASSEY, Douglas S.; ARANGO, Joaquin; HUGO, Graeme; KOUAOUCCI, Ali; PELLEGRINO, Adela i TAYLOR, Edward (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford : Oxford University Press.

MASSEY, Douglas S.; ARANGO, Joaquin; HUGO, Graeme; KOUAOUCCI, Ali; PELLEGRINO, Adela i TAYLOR, Edward (1993). "Theories of International Migration: A Review and Appraisal". *Population and Development Review*, 19, (3), 431-466.

MATHER ,Alexander S.; HILL, Gary; NIJNIK, Maria (2006). "Post-productivism and rural land use: cul de sac or challenge for theorization? ". *Journal of Rural Studies*, 22 (4), 441-455.

MATHIEU, Nicole (1990). "La notion de rural et les rapports ville-campagne en France. Des années cinquante aux années quatre-vingts", *Économie rurale*, 197, 35-41.

MAYA JARIEGO, Isidro (2002). "Tipos de redes personales de los inmigrantes y adaptación psicológica". *REDES- Revista hispana para el análisis de redes sociales*, 1 (4). <http://revista-redes.rediris.es/> [Consulta: 14 de març de 2012]

MAYA JARIEGO, Isidro (2004). "La formación de comunidades de inmigrantes: desplazamiento en cadena y contexto de recepción". *Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades*, 12, 83-91.

MAYA JARIEGO, Isidro (2006). "Mallas de paisaje: el entramado de relaciones de los inmigrantes". A: PÉREZ PONT, J. L. (Ed.). *Geografías del desorden. Migración, alteridad y nueva esfera social*. Valencia: Universidad de Valencia, 257-276.

MAZÓN, Tomás; HUETE, Raquel i MANTECÓN, Alejandro (eds.) (2011). *Construir una nueva vida. Los espacios del turismo y la migración residencial*. Santander: Editorial Milrazones.

MCCARTHY, James. (2005). "Rural geography: multifunctional rural geographies reactionary or radical? ". *Progress in Human Geography*, 29(6), 773-782.

MCMILLAN, Linda (2006). "Guiding Back from the Precipice: Leveraging the Power of recreational Users to Protect Mountain Environments". A: MOSS, Laurence. *A The Amenity Migrants: Seeking and Sustaining Mountains and their Cultures*. Wallingford,: CABI, 34-52.

MEDINA, Francesc Xavier (2002). "Deporte, Inmigración interculturalidad". *Apunts: educación física y deportes*, (68), 18-23.

MEIJERING, Louise; VAN HOVEN, Bettina i HUIGEN, Paulus (2007). "Constructing ruralities: The case of the Hobbitstee, Netherlands". *Journal of Rural Studies*, 23, 357-366.

MENDIZÁBAL, Enric; DEVOLDER, Daniel; PUJADAS, Isabel i CABRÉ, Anna (1987). "Estudi demogràfic del territori de muntanya a Catalunya". Papers de Demografia, 18-19. Centre d'Estudis Demogràfics. Universitat Autònoma de Barcelona: Cerdanyola del Vallès.

MENDIZÁBAL, Enric (1991). "Les noves tendències del poblament". Primer Congrés Català de Geografia (Volum II. Ponències). Societat Catalana de Geografia. Barcelona, 159-178.

MENDIZÁBAL, Enric (1992). "Els moviments migratoris a la Regió Metropolitana de Barcelona". A: SUBIRATS, Marina (dir.). *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990*. (Vol.8) Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona.

MENDIZÁBAL, Enric; PÈLACHS, Albert i NASARRE, Esther (2003). "La construcción de un nuevo paisaje". A: ESTEBAN, Agustín (coord.). *Los paisajes de Parques Nacionales. La humanización de las altas cuencas de la Garona y las Nogueras (4500 aC – 1955 dC)*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente, 267-342.

MENDOZA, Cristóbal (1999). "Migración y mercados de trabajo en el sur de Europa: inserción laboral de los trabajadores africanos en España". *Frontera Norte*, 21, 95-116.

MERLIN, Pierre (1971). *L'Exode rurale*. Paris: Presses universitaires de France.

MILBOURNE, Paul (2007). "Re-populating rural studies: migrations, movements and mobilities". *Journal of Rural Studies* 23, 381–386.

MILBOURNE, Paul (1997). *Revealing rural 'others': Representation, power, and identity in the British countryside*. Londres; Continuum .

MILES, Robert i KAY, Diana (1992). "Refugees or migrant workers?: European volunteer workers in Britain, 1946-1951". Londres, New York: Routledge.

Mingay, Gordon Edmund (ed.) (1989). *The Rural idyll*. Londres: Routledge.

Miralles, Ferran (coord.) (2006). *Alt Pirineu i Aran: Pla territorial parcial*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

MITCHELL, Clare J. A. (2004). "Making sense of counterurbanization". *Journal of Rural Studies* 20(1), 15-34.

MOLINA, David (2002). "El proceso de desertización demográfica de la montaña pirenaica en el largo plazo: Cataluña". *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo rural*, 2, 81-99.

MOLINA, Gladys E.; SCHILAN, Rosa C.; RODRÍGUEZ, Mónica B.; GABAY, Ruth E.; PARRA, Graciela i GARCÍA, Griselda (2004). "Metodología de la investigación en Geografía". A: CASTEL, Víctor M.; ARUANI, Susana M. i CEVERINO, Viviana C. (comp.). *Investigaciones en ciencias humanas y sociales: Del ABC disciplinar a la reflexión metodológica*. Mendoza: Editorial de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad Nacional de Cuyo, 51-103.

MOLINA, José Luis; LERNER, Jürgen i GÓMEZ-MESTRES, Silvia (2008). "Patrones de cambio de las redes personales de inmigrantes en Cataluña". *REDES- Revista hispana para el análisis de redes sociales*, 15, 36-60.

MONCADA, Martha (2006). Flores y flujos de materiales. *Revista Iberoamericana de Economía Ecológica*, 4, 17-28.

MONTIEL, Cristina (2003) "Tradición, renovación e innovación en los usos y aprovechamientos en las áreas rurales de montañas." *Cuadernos Geográficos*, 33 (2003), 7-26

MORÉ, Iñigo (2005). *Las remesas pueden laminar la pobreza en África Subsahariana*. Madrid: Real Instituto ElCano de Estudios Internacionales y Estratégicos.

MORELL, Antoni (2004). "La inmigración como problema: un análisis de las prácticas discursivas de la población autóctona". *Papers*, 74, 175-201.

MORÉN, Ricard (2005a). "Joining the human towers? Immigration and social organisations in a small town in Southern Catalonia". *Migration. European Journal of International Migration and Ethnic Relations*, 43-45, 97-123.

MORÉN, Ricard (2005b). *Lugar, identidad territorial e inmigración extranjera en áreas rurales y pequeñas ciudades de España. Un estudio cualitativo exploratorio*. Madrid: Observatorio Permanente de la Inmigración (OPI). Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. http://extranjeros.empleo.gob.es/es/ObservatorioPermanenteInmigracion/OtrosDocumentos/archivos/17._lugarx_identidad_territorial_e_inmigracixn_extranjera_en_xreas_rurales_y_pequexas_ciudades_de_Espaxa_2004.pdf [Consulta: 15 de maig de 2012]

MORÉN, Ricard (2008). "Ruralphilia and urbophobia versus urbophilia and ruralphobia? Lessons from immigrant integration processes in small towns and rural areas in Spain". *Population, Space & Place*, 14, 537-552.

MORÉN, Ricard i SOLANA, Miguel. (2004). "Foreign immigration in Spanish rural areas and small towns: current situation and perspectives". *Finisterra. Revista Portuguesa de Geografia*, XXXIX, 77, 21-38.

MORÉN, Ricard; SOLANA, Miguel (2006). "La immigració en àrees rurals i petites ciutats d'España. Un estat de la qüestió". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 47, 141-155.

MORENO CABRERA, Juan C. (2001). "La diversitat lingüística mundial a l'era de la globalització". A: MORENO, Juan C.; SERRAT, Elisabet; SERRA, Josep M. i FARRÉS, Jordi. *Llengua i immigració. Diversitat lingüística i aprenentatge de llengües*. Barcelona: Departament de Benestar i Família, Generalitat de Catalunya, 1-53.

MORENO, Raquel i SAMPER, Sarai (2011). "Opcions i formes de reagrupament familiar de les persones immigrants: el paper de les administracions locals". *Revista Catalana de Sociologia*, 26, 35-49.

MORERAS, J. (2009). *Una mesquita al barri. conflicte, espai públic i inserció urbana dels oratoris musulmans a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

MORICE, Alain i MICHALON, Bénédicte (2008). "Les migrants dans les l'agriculture: vers une crise de main d'œuvre?". *Etudes Rurales*, 2, (182), 9-28.

MORMONT, Marc (1990) "Who is rural? Or How to be rural: towards sociology of the rural", A: MARSDEN, Terry LOWE, Philip i WHATMORE, Sarah (eds.) *Rural Restructuring. Global processes and their responses*. London: David Fulton Publishers, 21-44.

MOROKVASIC, Mirjana (2003). "Transnational mobility and gender: a view from post-wall Europe". A: MOROKVASIC-MÜLLER, Mirjana; EREL, Umut i SHINOZAKI, Kyoko (eds.). *Crossing Borders and Shifting Boundaries, Vol. I. On the Move*, 101-133.

MOSS, Laurence. A.G. (2006). *The amenity migrants: seeking and sustaining mountains and their cultures*. Cambridge: CABI Publishing.

MOULIER-BOUTANG, Yann (2006). *De la esclavitud al trabajo salariado*. Madrid: Akal.

MOYANO, Eduardo (2000). "Procesos de cambio en la sociedad rural española. Pluralidad de intereses en una nueva estructura de oportunidades". *Papers*, 61, 191-219.

MUÑOZ PÉREZ, Francisco i IZQUIERDO ESCRIBANO, Antonio (1989). "L'Espagne, pays d'immigration". *Population*, 2, 257-289.

MUÑOZ, Juan i SAHAGÚN, Miguela Angel. (2010). "Análisis cualitativo asistido por ordenador con ATLAS.ti.". A: IZQUIERDO, Conrad i PERINAT, Adolfo (coords.). *Investigar en psicología de la comunicación. Nuevas perspectivas conceptuales y metodológicas*. Barcelona: Amentia, 301-364.

MUÑOZ, Manuel (coord.) (2005). *Trabajadores inmigrantes en la construcción y en la agricultura*. Toledo: Comisiones Obreras Castilla-La Mancha.

MURDOCH, Jonathan i PRATT, Andy (1993). "Rural studies: modernism, postmodernism and the 'post-rural'". *Journal of Rural Studies*, 10(1), 83-87.

MURDOCH, Jonathan i PRATT, Andy (1997) "From the power of topography to the topography of power: a discourse on strange ruralities". A: CLOKE, Paul i LITTLE, Jo (eds), *Contested Countryside Cultures*. Londres: Routledge, 51-69.

MURDOCH, Jonathan (2003). "Co-constructing the countryside: hybrid networks and the extensive self". A: CLOKE, Paul (ed.). *Country Visions*. United Kingdom: Pearson Education Limited, 263-282.

NADAL, Jordi (1966). *La població espanyola siglos XVI a XX*. Barcelona: Ariel.

NADLER, Robert (2012). "Should I stay or should I go? International migrants in the rural town of Zittau (Saxony) and their potential impact on rural development". *European countryside*, 4, (1), 57-72.

NADOT, Robert (1971). "L'immigration étrangère depuis la guerre. A: MERLIN, Pierre. *L'Exode rurale*. Paris: Presses universitaires de France, 287-350.

NAREDO, José Manuel (2010). "El modelo inmobiliario español y sus consecuencias", *Coloquio Urbanismo, democracia y mercado: una experiencia española (1970-2010)*. París: Institut d'Urbanisme de Paris, Université de Paris-XII Val-de-Marne, Escuela T.S. de Arquitectura de Madrid, Casa de Velásquez, , 15-16 de marzo, 1-20.

NEAL, Sarah (2002). "Rural landscapes, representations and racism: examining multicultural citizenship and policy-making in the English countryside". *Ethnic and Racial Studies*, 25 (3), 442-461.

NEAL, Sarah i AGYEMAN Julian (2006). *The New Countryside? Ethnicity, Nation and Exclusion in Contemporary Rural Britain*. Bristol: The Policy Press

NEAL, Sarah. (2009). *Rural Identities: Ethnicity and Community in the English Countryside*. Farnborough: Ashgate.

NEL·LO, Oriol (2001). *Ciutat de ciutats. Reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya*. Editorial Empúries: Barcelona.

NELSON, Peter B.; OBERG, Alexander; NELSON, Lise (2010). "Rural gentrification and linked migration in the United States". *Journal of Rural Studies*, 26, (4), 343-352.

NEWBOLD, KB. (1999). "Internal Migration of the Foreign-Born: Population Concentration or Dispersion? ". *Population & Environment*, 20, 3, 259-276.

NEWBY, Howard (1986). "Locality and Rurality: The Restructuring of Rural Social Relations". *Regional Studies*, 20-3, 209-215.

NI LAOIRE, C. (2007). "The 'green green grass of home'? Return migration to rural Ireland". *Journal of Rural Studies*, 23, 332-344.

NOGUÉ, Joan (1993). "La dimensió territorial del nacionalisme". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 35: 193-201.

NOIRIEL, Gérard (1994). "L'immigration étrangère dans le monde rural pendant l'entre-deux-guerres". *Études Rurales*, 135-136, 13-35.

OBSERVATORIO DE IMMIGRACIÓN IKUSPEGI@K (2011). "Diversidad e inmigración en la CAPV". *Panorámica de la inmigración*, 43.

OLIVA, Jesús i CAMARERO, Luis A. (2003) Paisajes sociales y metáforas del lugar. Una exploración de la ruralidad itinerante en Navarra Pamplona/Iruñea: Universidad Pública de Navarra/Nafarroako Unibertsitate Publikoa.

OLIVA, Jesús (1995). *Mercados de trabajo y reestructuración rural: una aproximación al caso castellano-manchego*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

OLIVA, Jesús (1997). "Estructuración y reestructuración de espacios y sociedades rurales: nuevas reflexiones sobre unos procesos no esperados". *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía*, 14, 321-337.

OLIVA, Jesús (2006). "Movilidad laboral y estrategias de arraigo rural". *Revista española de estudios agrosociales y pesqueros*, 211, 143-188

OLIVA, Jesús (2010), "Rural Melting-pots, Mobilities and Fragilities: Reflections on the Spanish Case". *Sociologia Ruralis*, 50, 277-295.

OLIVER, Josep (2011). *Anuari econòmic comarcal*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.

OLIVER, Josep (2011). "El mercado de trabajo de la inmigración 2007-2010: los cambios 2009/2010 en el marco de la crisis". A: AJA, Eliseo; ARANGO, Joaquín i OLIVER, Josep. *Anuario de la inmigración en España: edición 2010: inmigración y crisis económica*. Barcelona: CIDOB Edicions, 130-164.

OLIVER, Josep (2012). "El empleo inmigrante ante la nueva fase de la crisis y la integración de la inmigración". A: AJA, Eliseo; ARANGO, Joaquín i OLIVER, Josep. *La hora de la integración. Anuario de la inmigración en España, edición 2011*. Barcelona: CIDOB Edicions, 26-66.

OPDENAKKER, Raymond (2006). Advantages and Disadvantages of Four Interview Techniques in Qualitative Research. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 7(4), Art. 11, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0604118> [Consulta: 12 de febrer de 2010]

ORTÍ, Alfonso (1994). "La apertura y el enfoque cualitativo o estructural: la entrevista abierta semidirectiva y la discusión de grupo". A: GARCÍA-FERRANDO, Manuel; IBÁÑEZ, Jesús i ALVIRA, Francisco. *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza, 171-203.

ORTUÑO, Sigfredo i ZAMORA, Rafael (2001). "Las áreas de montaña y los nuevos modelos de desarrollo rural". *Revista Española de Estudios Agrosociales y Pesqueros*, 191, 41-60.

ORTUNYO, Vicent (1986). "El turisme: factor clau en les transformacions territorials i urbanes del País Valencià. Benidorm, un cas paradigmàtic". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 7- 8, 97-113.

OSO, Laura (2008). "Migración, género y hogares transnacionales". A: ROCA, Joaquín i LOCOMBA, Joan (eds.). *La inmigración en la sociedad española: una radiografía multidisciplinar*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 561-586.

OSO, Laura (2003). "Les femmes et le droit des migrations: le cas de l'Espagne". *L'Année Sociologique*, 53 (1), 123-141.

OSO, Laura (2005). "Femmes, actrices des mouvements migratoires". A: VERSCHUUR, Christine i REYSOO, Fenneke (dir.). *Genre, nouvelle division internationale du travail et migrations, Cahiers Genre et Développement n°5*. Genève - Paris : L'Harmattan, 35-54

PAJARES, Miguel (2007). *Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2007. Análisis de datos de España y Cataluña*. Madrid: Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración.

PAJARES, Miguel (2008). *Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2008*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración. Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración, 17.

PANELLI, Ruth; HUBBARD, Phil; COOMBES, Brad i SUCHET-PEARSON, Sandie (2009). "De-centring White ruralities: Ethnic diversity, racialisation and Indigenous countrysides". *Journal of Rural Studies*, 25, 355-364.

PANIAGUA, Angel (2002). "Counterurbanization and new social class in rural Spain: the environmental and rural dimension revisited". *Scottish Geographical Journal*, 118, 1-18.

PANIAGUA, Angel i HOGGART, Keith (2002). "Lo rural. ¿Hechos, discursos o representaciones? Una perspectiva geogràfica de un debate clásico". *Información Comercial Española. Revista de Economía*, 803: 61-71.

PAPADOPOULOS, Apostolos G (2012). "Transnational Immigration in Rural Greece: Analysing the Different Mobilities of Albanian Immigrants". A: HEDBERG, Charlotta i CARMO, Renato M. do (eds.). *Translocal ruralism. Mobility and Connectivity in European Rural Spaces*. GeoJournal Library, Vol. 103. Springer, 163-183.

PAPPAS, Constantinos (2009). "Immigration and socio-economic implications in rural Greece. Re-inventing the rural between the social and the natural". XXIII European Society for Rural Sociology congress Vaasa, Finland 17-21 August.

PARELLA, Sònia (2000). "El trasvase de desigualdades de clase y etnia entre mujeres: los servicios de proximidad". *Papers. Revista de sociologia*, 60, 275-289.

PARELLA, Sònia (2003). *Mujer inmigrante y trabajadora: La triple discriminación*. Barcelona: Anthropos.

PARELLA, Sònia (2004). "Reclutamiento de trabajadoras inmigrantes en las empresas de servicios de proximidad en el Área Metropolitana de Barcelona". *Reis. Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 108, 179-198.

PARELLA, Sònia (2007). "Mercat de treball i població immigrada a Catalunya". A: MONTAGUT, Teresa (coord). *Societat Catalana 2007*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Associació Catalana de Sociologia, 121-147.

PARELLA, Sonia (2010). "Els canvis en les dinàmiques poblacionals de la Regió Metropolitana de Barcelona. La creixent diversificació de l'origen geogràfic i la dispersió pel territori". *Papers. Revista de Sociologia*, 52, 38-49.

PARELLA, Sònia i SAMPER, Sarai (2007). "Conciliación del ámbito laboral y familiar de las mujeres inmigradas en España". *Papers. Revista de Sociologia*, 85, 157-175.

PARELLA, Sònia i SORDÉ, Teresa (2010). "Els efectes de la crisi per a la població immigrada". A: SUBIRATS, Marina (coord.). *Societat Catalana 2010*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Associació Catalana de Sociologia, 121-147.

PARELLA, Sonia i CAVALCANTI, Leonardo (2006): "Una aproximación cualitativa a las remesas de los inmigrantes peruanos y ecuatorianos en España y a su impacto en los hogares transnacionales". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, REIS, 116, 241-257.

PARELLA, Sònia; FERBER, Mercedes (2012). "Trabajadoras de origen migrantey empleo en el sector de los cuidados: una aproximación al caso de Catalunya" A: DDAA *Políticas de igualdad*. Madrid, Anuario Fundación 1 Mayo, 491-511.

PASCUAL DE SANS, Àngels. (2004). "Sense of place and migration histories". *Idiotopy and idiotope*. *Area*, 36, 348-357.

PASCUAL DE SANS, Àngels (2011). "Estudi de les migracions a Catalunya, estudi de la societat Catalana". *Revista Catalana de Sociologia*, 27, 5-14.

PASCUAL DE SANS, Àngels (DIR.); DE MIGUEL, Verónica; MORÉN-ALEGRET, Ricard i SOLANA, Miguel (2002). *Migracions a Catalunya: L'estat de la qüestió (1975-2000)*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions.

PASCUAL DE SANS, Àngels; DE MIGUEL, Verónica i SOLANA, Miguel (2007). *Redes sociales de apoyo. La inserción de la población extranjera*. Bilbao: Fundación BBVA.

PASCUAL DE SANS, Àngels i SOLANA, Miguel (2011). "Técnicas cualitativas en los estudios de la población. Actas XII Congreso de la Población Española". XII Congreso de Población Española, Barcelona, 8, 9 y 10 de julio de 2010, 837-844.

PEDONE, Claudia (2002). "El potencial del análisis de las cadenas y redes migratorias en las migraciones internacionales contemporáneas". A: GARCÍA CASTAÑO, Francisco Javier i MURIEL LÓPEZ, Carolina (eds.). *Actas del III Congreso sobre la inmigración en España. Contextos y alternativas*. Granada: Laboratorio de Estudios Interculturales, Vol.II, 223-235.

PEDREÑO, Andrés (1999a): "Taylor y Ford en los campos: trabajo, género y etnia en el cambio tecnológico y organizacional de la agricultura industrial murciana". *Sociología del Trabajo*, 35, 25-56.

PEDREÑO, Andrés (1999b): "Construyendo la huerta de Europa: trabajadores sin ciudadanía y nómadas permanentes en la agricultura murciana". *Migraciones*, 5, 87-120.

PEDREÑO-CÁNOVAS, A. i HERNÁNDEZ-PEDREÑO, Manuel (coords.) (2005). *La condición in- migrante: exploraciones e investigaciones desde la Región de Murcia*. Murcia: Universidad de Murcia.

PEDREÑO, Andrés i RIQUELME, Prudencio J. (2006). "La condición inmigrante de los nuevos trabajadores rurales". *Revista de Estudios agrosociales y pesqueros*, 211, 189-233.

Pérez, María Dolores (2008). "Mujeres inmigrantes: realidades, estereotipos y perspectivas educativas", *Revista Española de Educación Comparada*, 14, 137-175.

PÉREZ INFANTE, José Ignacio (2009). "Crecimiento y características del empleo de los inmigrantes en España". *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*, 80, 237-253.

PERKINS, Harvey C. (2006). "Commodification: Re-resourcing rural areas". A: CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick H. (eds). *Handbook of Rural Studies*. Londres: Sage, 243-257.

PERLIK, Manfred (2011). "Alpine gentrification: The mountain village as a metropolitan neighbourhood. New inhabitants between landscape adulation and positional good". *Revue de géographie alpine*, 99(1), 2-13.

PERLIK, Manfred. (2006). "The Specifics of Amenity Migration in the European Alps". A: MOSS, Laurence. A.G (ed.). *The Amenity Migrants. Seeking and Sustaining Mountains and their Cultures*. Santa Fe: CABI, 215-231.

PESQUERA, Francisco Javier (2006) "Las remesas en la inmigración: Costes y oportunidades". *Revista de Ciencias Sociales y Jurídicas*, 1, 191-215.

PHILO, Chris (1992). "Neglected rural geographies: A review". *Journal of Rural Studies*, 8(2), 193-207.

PHILO, Chris (1997). "Other Rurals". A: CLOKE, P. i LITTLE, J. (eds.). *Contested Countryside Cultures: Otherness, Marginalisation and Rurality*. Londres: Routledge, 197-217.

Phillips, M. 2002 "Distant bodies? Rural studies, political economy and poststructuralism", *Sociologia Ruralis*, 42 (2), pp. 81-105

PINILLA, Vicente; AYUDA, Maria Isabel i SAEZ, Luis Antonio (2008). "Rural Depopulation and the Migration Turnaround in Mediterranean Western Europe: A Case Study of Aragon". *Journal of Rural and Community Development*, 3 (1), 1-22.

PIORE Michael J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

PLEWA, Piotr (2009). "Spain's voluntary return program: early mechanisms and early responses". A: CASTLES, Stephen i MILLER J., MARK. *The age of migration: international population movements in the modern world*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

PORTES, Alejandro (1978). "Introduction: Towards a Structural Analysis of Illegal (Undocumented) Immigration". *International Migration Review* 12(4), 469-484.

PORTES, Alejandro i BÖRÖCZ, József (1989). "Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation". *International Migration Review*, Vol. 23, 3, 606-630.

POUZENC, Michaël; COQUART, Dominique; PILLEBOUE, Jean; OLIVIER, Valérie i GUIBERT, Martine (2007). "Diversification des modèles de qualité territorialisée des produits agroalimentaires : risque ou opportunité pour les terroirs? ". *Méditerranée*, 109, 31-40.

POZO-RIVERA, Enrique i GARCÍA-PALOMARES, Juan Carlos. "Evolución reciente y pautas de distribución espacial de las migraciones internas de extranjeros: el caso de la Comunidad de Madrid (1997-2008)". *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. [En línea]. Barcelona: Universidad de Barcelona, 10 de diciembre de 2011, vol. XV, nº 384. <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-384.htm> [Consulta: 12 de desembre de 2012]

PRIES, Ludger, (2002). "Migración transnacional y la perforación de los contenedores de Estados-nación". *Estudios Demográficos y Urbanos (El Colegio de México)*, 17, (3), 571-597.

PUGLIESE, Enrico (1993). "Restructuring of the labour market and the role of Third World migrations in Europe" *Environment and Planning D: Society and Space*, 11(5), 513-522.

PUJADAS, Isabel i MENDIZÀBAL, Enric (1985). "Población y poblamiento en la montaña catalana" *Papers de Demografia*, 1-31.

PUJADAS, Isabel i MENDIZÀBAL, Enric (1987). "La població de muntanya a Catalunya", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 12, 93-111.

PUJADAS, Isabel; ARRIBAS, Ramon; MENDIZÀBAL, Enric; MÓDENES, Juan Antonio i MIRET, Pau (1991). "Moviments migratoris intermunicipals a la Regió Metropolitana de Barcelona". *Papers de Demografia*, 56 (número monogràfic).

PUJADAS, Isabel, GARCIA, Arlinda, LÓPEZ, Cristina i NAVARRO, Montserrat (2003) "La immigració estrangera a les Terres de l'Ebre: canvis recents i reptes de futur". *Perspectives Territorials*, 4.

PUMARES, Pablo; GARCIA-COLL, Arlinda; ASENSIO, Mª Angeles (2006). *La movilidad laboral y geográfica de la población extranjera en España*. Madrid: Observatorio Permanente de la Inmigración (OPI)-Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

PUTNAM, Robert (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

PUTNAM, Robert (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.

PUTNAM, Robert (2007). "E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century". *Scandinavian Political Studies*, 30, (2), 137-174.

QUIT (Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball) (2011). *Trayectorias laborales de los inmigrantes en España*. Barcelona: Obra Social "la Caixa".

RECAÑO, Joaquín (2002). "La movilidad geográfica de la población extranjera en España: un fenómeno emergente". *Cuadernos de Geografía*, 72, 135-156.

RECAÑO, Joaquín i DOMINGO, Andreu (2006). "Evolución de la distribución territorial y la movilidad geográfica de la población extranjera en España". A: AJA, Eliseo i ARANGO, Joaquín (eds.). *Veinte años de inmigración en España. Perspectivas jurídica y sociológica (1985-2004)*. Barcelona: Fundació CIDOB, 302-338.

RECIO, Albert; BANYULS, Josep; CANO, Ernest i MIGUÉLEZ, Fausto (2006). "Migraciones y Mercado Laboral". *Revista de Economía Mundial*, 14, 171-193.

RECOLONS, Lluís (1976). *La població de Catalunya*. Barcelona: Editorial Laia.

REMESAS.org (2009). ¿Cuánto cuesta enviar una remesa desde Europa? Informe de Remesas.org para la Consejería de Inmigración y Cooperación de la Comunidad de Madrid. http://www.remesas.org/files/Resumen_Informe_precios_remesas2.pdf [Consulta: 1 d'abril de 2012]

RENTING, Henk; ROSSING, Walter A.H.; GROOT, Jeroen C.J.; VAN DER PLOEG, Jan Douwe; LAURENT, Catherine; PERRAUD, Daniel; STOBBELAAR, Derk Jan i VAN ITTERSUM, Martin (2009). "Exploring multifunctional agriculture. A review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework". *Journal of Environmental Management*, 90, 112-123.

REQUENA, Miguel i GONZÁLEZ, Juan Jesús (2005). "Tres décadas de cambio social en España". Madrid: Alianza.

REYNERI, Emilio (2001). *Migrants in irregular employment in the Mediterranean countries of the European Union*. Geneva: International Labor Organization.

REYNERI, Emilio (2004). "Immigrants in a segmented and often undeclared labour market". *Journal of Modern Italian Studies*, 9 (1), 71-93.

REYNERI, Emilio (2003). "Underground Economy and the New Immigration: The Case of Southern Europe". Paper presented to the EU Workshop Informal/Undeclared Work: Research on its changing nature and policy strategies in an enlarged Europe; DG Research/DG Employment and Social Affairs, Brussels, 21st May 2003 (http://www.cordis.lu/improving/socio-economic/conf_work.htm).

REYNERI, Emilio (2009). Immigration and the economic crisis in Western Europe. VI Conference on migrations in Spain. A Coruna, September 17-19.

RHEIN, Catherine (2003). "L'espace, les sociologues et les géographes deconstruire et reconstruire les «disciplines»: les jeux de l'interdisciplinarité". *Sociétés contemporaines*, 1 (49-50), 3-12.

RIBAS, Natalia (1999). *Las presencias de la inmigración femenina. Un recorrido por Filipinas, Gambia y Marruecos en Cataluña*. Barcelona: Editorial Icaria.

RIBAS, Natalia (2004). "How Can We Understand Immigration in Southern Europe?". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30, (6), 1.045-1.063.

RIBAS, Natalia (2009). "El mercado: mundos teóricos y mundos prácticos". *Revista Internacional de Organizaciones*, 2, 13-29.

RINCÓN, Delio del (1997). *Metodología cualitativa orientada a la comprensión*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

ROCA, Jordi (2009). "Migraciones amorosas, migraciones (re)negadas. La búsqueda y formación de parejas transnacionales entre hombres españoles y mujeres latinoamericanas y eslavas". *Migraciones*, 25(1), 89-124.

RÓDENAS, Carmen i MARTÍ, Mónica (2009). "¿Son fiables los datos de migraciones del censo de 2001?". *Revista de Economía Aplicada*, XVII (50), 97-118.

RODRÍGUEZ, Gregorio; GIL-FLORES, Javier i GARCÍA-JIMÉNEZ, Eduardo (1996). *Metodología de la Investigación Cualitativa*. Málaga: Ed. Aljibe.

RODRÍGUEZ GARCÍA, Dan (2004). "Inmigración y mestizaje hoy. Formación de matrimonios mixtos y familias transnacionales de inmigrantes en Cataluña". *Migraciones*, 16: 77-120.

RODRÍGUEZ GÓMEZ, David i VALLDEORIOLA, Jordi (2009). *Metodología de la Investigación*. Barcelona: EdiUOC.

RODRÍGUEZ, Vicente; CASADO, María Ángeles i HUBER, Andreas (2005). *La migración de europeos retirados en España*. Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas.

ROGALY, Ben (2008). "Intensification of workplace regimes in British horticulture: the role of migrant workers". *Population, Space & Place*, 14(6), 497-510.

ROQUER, Santaigo i BLAY, Jordi. (2008). "Del éxodo rural a la inmigración extranjera: el papel de la población extranjera en la recuperación demográfica de las zonas rurales españolas (1996-2006)". *X Coloquio Internacional de Neocrítica: Diez años de cambios en el mundo, en la Geografía y en las Ciencias Sociales, 1999-2008*. Universidad de Barcelona. Disponibilidad online: <http://www.ub.es/geocrit/-xcol/65.htm>. Acceso 28 de diciembre de 2008.

ROJAS, Temístocles (2005). "Epistemología de la Geografía. Una aproximación para entender esta disciplina". *Terra Nueva Etapa*, XXI, 30, 141-162.

ROSSETTO, Tania (2008). "Nuovi sguardi sul paesaggio: l'immigrazione straniera nei canali prealpini. Ein neuer blick auf die landschaft: die zuwanderung von ausländern in die voralpentäler". A: PASCOLINI, Mauro. *Le Alpi che cambiano. Nuovi abitanti, nuove culture, nuovi paesaggi. die Alpen im Wandel: neue Bewohner, neue Kulturen, neue Landschaften*. Udine: Forum, 111-125.

RUBIALES, Eduardo; AGUDELO, Andrés; LÓPEZ, María José; RONDA, Elena (2010). "Diferencias en los accidentes laborales en España según país de procedencia del trabajador". *Salud Pública Méx*. Vol. 52(3), 199-206.

RUIZ OLABUENAGA, José Igancio i ISPIZUA, Maria Antonia (1989). *La descodificación de la vida cotidiana*. Bilbao: Universidad de Deusto.

RUIZ OLABUENAGA, José Ignacio (1996). *Metodología de la investigación cualitativa*, Bilbao: Universidad de Deusto.

RYE, Johan F. i ANDRZEJEWSKA, Joanna (2010). "The structural disempowerment of Eastern European migrant farm workers in Norwegian agriculture". *Journal of Rural Studies*, 26, 41-51.

SABARTÉS, Josep M. (1993). *L'èxode pellarès. Crisi demogràfica i davallada poblacional als Pallars i Alta Ribagorça, 1857-1991*. Tremp: Garsineu Edicions.

SABARTÉS, Josep M. (1998). *Població i territori a l'Alt Pirineu català. Anàlisi demogràfica de les comarques de l'Alt Urgell, Alta Ribagorça, Cerdanya, Pallars Jussà, Pallars Sobirà i Vall d'Aran*. Tremp: Garsineu Edicions.

SABATER, Albert i AJENJO, Marc. (2005). "Una aproximació als empadronaments atípics a Catalunya: còmput i distribució territorial d'un fenomen generalitzat". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 46, 63-79.

SÁEZ, Luis Antonio (2001). "Estudio de la economía tradicional de montaña en el Pirineo. II Seminario Internacional sobre Desarrollo Sostenible. Los Ángeles (Chile). Noviembre 2001". I Encuentro de Desarrollo Sostenible. Valdivia (Chile). Noviembre 2001 Edita: Diputación Provincial de Huesca. Área de Desarrollo y Comarcalización (España).

SÁIZ LÓPEZ, Amelia (2004). "La migración china en España". *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, 68, 151-163.

SALAMON, Sonya i MACTAVISH, Katherine Anne (2009). "Rural communities". A: THRIFT, Nigel; KITCHIN, Rob (eds.). *International Encyclopedia of Human Geography*. Londres: Elsevier.

SAMPEDRO, Rosario (2009). "Cómo ser moderna y de pueblo a la vez: los discursos del arraigo y del desarraigo en las jóvenes rurales". *Revista de Estudios de Juventud*, 08 (83), 179-193.

SAMPER, Sarai i MORENO, Raquel (2009b). "Perfil social / Radiografía. Integració i interculturalitat: anàlisi de les trajectòries migratòries i de la integració subjectiva de la població estrangera extracomunitària a la ciutat de Barcelona". Departament de Recerca i Coneixement Gerència de l'Àrea d'Acció Social i Ciutadania Ajuntament de Barcelon. *Barcelona Societat, revista de coneixement i anàlisi social*, 16, 5-31.

SAMPER, Sarai i MORENO, Raquel (2011). Opcions i formes de reagrupament familiar de les persones immigrants: el paper de les administracions locals. *Revista Catalana de Sociologia*, 26, 35-49.

SAN MARTÍN, Carolina (2006). "El acceso de los extranjeros al mercado de trabajo: Régimen general y contingente". *Revista del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales*, 63, 139-173.

SÁNCHEZ, José (2013). Continuidades y cambios en los proyectos migratorios. *Página Abierta*, 224. [document en línia] <http://www.pensamientocritico.org/jossan0213.htm> [Consulta: 13 de febrer de 2013]

SÁNCHEZ ALONSO, Blanca (2010). "El final del ciclo emigratorio español: desideratum". *Historia y Política*, 23, 135-162.

SANDELL, Rickard (2009). "Redes sociales y la inmigración española: un análisis de la inmigración a España 1997-2006". A: BOLDRIN, Michele (coord.). *Efectos económicos de la inmigración en España: Monografía FEDEA 2008*. Madrid: Marcial Pons, 29-60.

SANCLIMENS, Xavier; MARTÍNEZ ILLA, Santiago (1987). "L'aplicació del programa MAB a la muntanya catalana: el programa MaB 6 Alt Pirineu". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 11: 97-107.

SANTAMARÍA, Enrique (2002). "Inmigración y barbarie. La construcción social y política del inmigrante como amenaza". *Papers*, 66, 59-75.

SANTOS, Magda (2006). *Quin sabor té un "sumol" a 2.200 metres d'altitud? : identitat, integració i xarxes socials dels portuguesos emigrants a Andorra*. Lleida: Pagés; Andorra la Vella: Govern d'Andorra, Ministeri d'Educació, Joventut i Esports; Encamp : CRES, Centre de Recerca Sociològica.

SANZ, Carlos (s/d). Europa en el siglo XIX. Revolución industrial y desarrollo capitalista. Europa en el siglo XIX. Revolución industrial y desarrollo capitalista. El ciclo liberal revolucionario. Sistemas políticos y constitucionalismo. Sociedad burguesa versus movimiento obrero. Universidad Complutense de Madrid [document en línia]. <http://www.maec.es/es/MenuPpal/Ministerio/EscuelaDiplomatica/MasterenDiplomaciayRelacionesInternacionales/Documents/EUROPAENELSIGLOXIX.pdf> [Consulta: 20 de febrer de 2012]

SCHAEFER, Fred K. (1953): Excepcionalismo en Geografía. *Annals of the Association of American Geographers*, 43, 3, 226-249 (traducció al castellà: CAPEL, Horacio. Schaefer y la nueva Geografía Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de Geografia).

SCHAPENDONK, Joris (2011). *Turbulent Trajectories. Sub-Saharan African Migrants Heading North*. Nijmegen: Faculty of Management Sciences, Radboud University.

SCHAPENDONK, Joris. (2012). "Turbulent Trajectories: African Migrants on Their Way to the European Union". *Societies* 2 (2), 27-41.

SELLTIZ, Claire; JAHODA, Marie; DEUTSCH, Morton i COOK, Stuart W. (1970). *Métodos de investigación en las relaciones sociales*. Madrid: Edit. Rialp.

SERRAT, David (1995). "El relleu dels Pirineus : una serralada emergint del mar; l'aigua i el gel reduint les muntanyes". *Revista Catalana de Geografia*, 10, 25, 16-23.

SIBLEY, David (1997). "Endangering the sacred. Nomads, youth cultures and the English countryside". A: CLOKE, Paul i LITTLE, Jo (eds.). *Contested countryside cultures. Otherness, marginalisation and rurality*. Londres: Routledge, 218-231.

SIBLEY, David (2006). "Inclusions/exclusions in rural space" A: CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick H. (eds). *Handbook of Rural Studies*. Londres: Sage, 401-410.

SIMARD, Myriam i GUIMOND, Laurie (2009). "L'hétérogénéité des nouvelles populations rurales : comparaison dans deux MRC contrastées au Québec". *Recherches sociographiques*, 50 (3), 475-505.

SIMARD, Myriam (2009). "Retention and departure factors influencing highly skilled immigrants in rural areas: medical professionals in Quebec, Canada". A: JENTSCH, Birgit i SIMARD, Myriam. *International migration and rural areas. Cross national comparative perspectives*. Farnham: Ashgate, 43-73.

SIMON, Gildas (1987). "Migration in Southern Europe: an overview". A: Organization for Economic Cooperation and Development. *The Future of Migration*. Paris: OECD, 259-291.

SIMON, Gildas (2009). "Introduction". A: CORTÈS, Geneviève i FARET, Laurent (dir.). *Les circulations transnationales. Lire les turbulences migratoires contemporaines*. Paris: Armand Colin, 55-60.

SINTES, Elena (2008). "Els trets lingüístics i educatius de la població immigrada". A: AJENJO Marc; BLANES Amand, BOSCH Jordi; PARELLA Sònia; RECIO Albert; SAN MARTIN Josep i SINTES Elena. *Les condicions de vida de la població immigrada a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill-Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona, 47-69.

SINTES, Elena (2008). "Pràctiques culturals i de lleure de la població immigrada". A: AJENJO Marc; BLANES Amand, BOSCH Jordi; PARELLA Sònia; RECIO Albert; SAN MARTIN Josep i SINTES Elena. *Les condicions de vida de la població immigrada a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill-Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona, 137-162.

SOLANA, Miguel (2005). "¿La constitución de una nueva ruralidad? Migración y cambio sociodemográfico en áreas rurales de Gerona: el caso del 'Empordanet'". Documentos de Trabajo, 2. Centro de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural.

SOLANA, Miguel (2008). "El encanto de lo rural, los términos del debate sobre la migración hacia áreas rurales desde la geografía británica y las contribuciones españolas. Un estado de la cuestión". *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, XIII, 776.

SOLÉ SABARÍS, Lluís (2004) [ed. or. 1951]. *El Pirineu: el medi i l'home*. Tremp: Garsineu.

SOLÉ, Aimada i FERRER, Xavier (2011). "Geometria variable de la diversitat: els nous paisatges de la immigració als municipis de Catalunya". A: ZAPATA-BARRERO, Ricard i GARCÉS, Blanca *Immigració a Catalunya: una perspectiva municipal*. Barcelona: Associació Catalana de Municipis, 25-66.

SOLÉ, Aimada; GUIRADO, Carles i SOLANA, Miguel (2012). "Cambios en la dinámica demográfica y migratoria del Pirineo Catalán. Análisi sociolaboral de la población extranjera". *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 12, 51-90.

SOLÉ, Carlota; PARELLA, Sònia; ALARCÓN, Amado; BERGALLI, Valeria i GUBERT, Francesc (2000). "El impacto de la inmigración en la sociedad receptora". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 90/00, 131-157.

SOLÉ, Carlota (coord.) (2001). *El impacto de la inmigración en la economía y en la sociedad receptora*. Barcelona: Anthropos.

SOLÉ, Carlota i PARELLA, Sònia (2003). "The labour market and racial discrimination in Spain". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29(1), 121-140.

SOLÉ, Carlota i PARELLA, Sònia (2006). "Una revisión de la posición de las mujeres inmigrantes no comunitarias en el mercado de trabajo español". *Revista Sistema*, 190-191, 193-218.

SOLÉ, Carlota i PARELLA, Sònia (2005). *Negocios étnicos. Los comercios de los inmigrantes no comunitarios en Cataluña*. Barcelona: Fundació CIDOB.

SOLÉ, Carlota; PARELLA, Sònia (2009). "De asalariados a autoempleados. Una aproximación a las causas de las iniciativas empresariales de los empresarios inmigrantes en España". *Revista Internacional de Organizaciones*, 2, 31-50.

SOLÉ, Carlota; PARELLA, Sònia i ALARCÓN, Amado (2009). "El autoempleo de las trabajadoras inmigradas. ¿Una alternativa a la discriminación laboral?" *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 27, (1), 171-200.

SOLÉ, Carlota; PARELLA, Sònia i CAVALCANTI, Leonardo (2007). *L'empresariat immigrant a Espanya*. Barcelona: Fundació La Caixa.

SOLÉ, Carlota et al. (2010). "Cohesión social e inmigración. Aportaciones científicas y discursos políticos". *Revista Internacional de Sociología*. [document en línia] <http://revintsociologia.revistas.csic.es/index.php/revintsociologia/article/view/366/373>. [consulta: 12 de gener de 2010]

SOLÉ, Carlota (2010). "Inmigración irregular y mercado de trabajo". A: VVAA: *Implicaciones de la economía sumergida*. Madrid: Círculo de Empresarios, 241-273.

SOLÉ, Carlota (2011). "Economía sumergida, marginalidad de la mujer inmigrante". *Cuadernos del mercado de trabajo*, 6, 93-100.

SORIANO, Joan Manuel i TULLA, Antoni (2002). "El repoblament del Pirineu català: disig o realitat? ". *Mètode. Revista de difusió de la investigació de la Universitat de Valencia*, 36, 65-70.

SORONELLAS, Montserrat (2011). "La migració de dones estrangeres al medi rural català en el context de la transformació econòmica i social de les comunitats locals". *Arxiu d'Etnografia de Catalunya*, 11, 284-292.

SORONELLAS, Montserrat; BLAY, Jordi; BODOQUE, Yolanda; ROQUER, Santiago i TORRENS, Ramona (2011). "La migració de dones estrangeres al medi rural català en el context de la transformació econòmica i social de les comunitats locals. Informe final". Document no publicat.

SORRIBES, R. (1993). *Les indústries tradicionals a les comarques de muntanya. Col·lecció Estudis de Muntanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Direcció General de Planificació i Acció Territorial.

SOTIRIA, Reinhilde König i DE-REGT, Marina (2010). "Family dynamics in transnational African migration to Europe: an introduction. African and Black Diaspora". *An International Journal*, 3 (1), 1-15.

SOW, Papa (2007). "Aproximació a la immigració africana a Catalunya". *AUSA*, XXIII (159), 203-212.

STENBACKA, Susanne (2012). " 'The Rural' Intervening in the Lives of Internal and International Migrants: Migrants, Biographies and Translocal Practices". A: HEDBERG, Charlotta; DO CARMO, Renato (eds.). *Translocal Ruralism. Mobility and connectivity in European rural space*. Londres: Springer, 103, 143-162.

STOCKDALE, Aileen (2006). "Migration: A Pre-Requisite for Rural Economic Regeneration". *Journal of Rural Studies* 22 (3), 354-366.

STOCKDALE, Aileen; FINDLAY, Allan i SHORT, David (2000). "The repopulation of rural Scotland: opportunity and threat". *Journal of Rural Studies*, 16(2), 243-257.

SUÁREZ, Liliana (2008). "La perspectiva transnacional en los estudios migratorios". A: GARCÍA ROCA, Joan i LACOMBA, Joan (eds.). *Inmigración en la sociedad española*, Barcelona: edicions Bellaterra, 771-794.

SUCARRAT, Meritxell (2006). "Ser veí. Anàlisi dels criteris de distinció i pertinença social en una vall pirinenca del Pallars Sobirà." *Ripacurtia*, 4, 94-115.

SUSINO, Joaquín (2012). "Fuentes demográficas para el estudio de la migración en España". *Revista Interdisciplinar da Mobilidade Humana*, 20(39), 51-76.

SUSINO, Joaquín (2011). "La evolución de las migraciones interiores en España: una evaluación de las fuentes demográficas disponibles". *Papers*, 96(3), 853-881.

TÀBARA, Joan David i DARIER, Éric (2006). "Els objectes naturals i la identitat nacionalles muntanyes a Catalunya i al Quebec". *Papers: Revista de Sociologia*, 82, 37-55.

TABBONI, Simonetta (1997). "Le multiculturalisme et l'ambivalence de l'étranger", A: WIEVIORKA, Michel (ed.). *Une société fragmentée?*. Paris: Editions de La Découverte, 227-250.

TABIN, Jean Pierre (1999). *Les paradoxes de l'intégration*. Lausanne: Cahiers de l'EESP.

TAPIA LADINO, Marcela (2010). "Inmigración boliviana en España: Un caso para la comprensión de la migración internacional con perspectiva de género". *Tinkazos*, 13(28), 109-127.

TASHAKKORI, Abbas i TEDDLIE, Charles (1998). *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. New York: Sage.

TAYLOR, Steven J. i BOGDAN, Robert (2006). "La entrevista en profundidad". A: TAYLOR, Steven J. i BOGDAN, Robert. *Introducción a los métodos cualitativos en investigación. La búsqueda de los significados*. España: Ed.Paidós, 100 -132

TERMES, Josep (1987). *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939)*. Barcelona: Edicions 62.

THOMSIN, Laurence (2001) "Un concept pour le décrire: l'espace rural rurbanisé", *Ruralia*, 9. [Document en línia] <http://ruralia.revues.org/250> [Data de consulta: 2 d'octubre de 2012]

TICKAMEYER, Ann (2006). "Rural Poverty". CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick H. (eds). *Handbook of Rural Studies*. Londres: Sage, 411-426.

VICENTE TORRADO, Trinidad (2006). *La inmigración latinoamericana en España*. Madrid: EGM.

TORRES PÉREZ, Francisco (2005). "La sociabilidad en los espacios públicos y la inserción de los inmigrantes". A: PEDREÑO CÁNOVAS, Antonio i HERNÁNDEZ PEDREÑO, Manuel (coords.). *La condición inmigrante. Exploraciones e investigación desde la Región de Murcia*. Murcia: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 241-254.

TORRES PÉREZ, Francisco (2005). "Los espacios públicos en la ciudad multicultural. Reflexiones sobre dos parques en Valencia". *Puntos de Vista: Cuadernos del Observatorio de las Migraciones y la Convivencia Intercultural de la Ciudad de Madrid (oMci)*, 1, 33-49.

TREPAT, Eduard i VILASECCA, Anna. (2008). *Ruralitat i immigració*. Lleida: Fundació del Món Rural.

TULLA, Antoni F. (1981). Procés de transformació agrària en àrees rurals de muntanya: les explotacions de producció lletera com a motor de canvi a les comarques de La Cerdanya, El Capcir, L'Alt Urgell i el Principat d'Andorra. Tesi Doctoral. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona: Cerdanyola del Vallès.

TULLA, Antoni F. (2009). "Divisió territorial de Catalunya algunes reflexions des de l'Alt Pirineu". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 67-68, 273-290.

TULLA, Antoni F. i PALLARÈS, Montserrat (2000). Las sociedades rurales en comarcas de montaña. II Simposio Anglo-Español de Geografía Rural, Universidad de Valladolid, España, Julio de 2000, 1-15.

TULLA, Antoni F. i PALLARÈS, Montserrat (2008). "La mobilitat quotidiana a l'Alt Pirineu i Aran". *Papers IERMB*, 48, 100-113.

TULLA, Antoni F.; PALLARÈS, Montserrat i VERA, Anna (2007). "The new urban centrality in a montaneous rural area in the frontier: Andorra and Seu d'Urgell Twin Cities". A: KALLABOVÁ, E. (ed.). *Regions, localities and landscapes in New Europe*. Brno: Institute of Geonics. Academy of Sciences of the Czech Republic.

TULLA, Antoni F.; PALLARÈS, Montserrat i VERA, Anna (2009). "Naturbanization and local development in the mountain of the Catalan Pyrenees". A: PRADOS, M.J. (ed). *Naturbanization: New identities and process for rural-natural areas*. Londres: Taylor & Francis.

TULLA, Antoni F.; VERA, Anna; BADIA, Anna i PALLARÈS, Montserrat (2007). Actividades económicas y naturbanización en el entorno de los parques naturales del Cadí-Moixeró y del Alt Pirineu (Pirineo catalán)". A: MOLINERO, Fernando. *III Coloquio Hispano-Francés de Geografía Rural*. Baeza: Universidad Internacional de Andalucía, 93-116.

URDIALES, Maria Eugenia (2007). "Diseción de la inmigración en España en base al padrón municipal de 2007". *Revista bibliográfica de geografía y ciencias sociales (Serie documental de Geo Crítica)*, XII (762). [document en línia] <http://www.ub.es/geocrit/b3w-762.htm> [Consulta: 14 de maig de 2010]

URIBE, Joan (2007). Interacció i emergència. L'espai públic com a escenari d'esdeveniments. Tesi Doctoral. Programa de Doctorat d'Antropologia de l'Espai i del Territori Departament d'Antropologia Social i Història d'Amèrica i Àfrica Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona.

VACCARO, Ismael i BELTRAN, Oriol (2009). "Livestock Versus 'Wild Beasts': The Contradictions of the Natural Patrimonialization of the Pyrenees". *Geographical Review* 99 (4), 499-516.

VACCARO, Ismael i BELTRAN, Oriol (2009). "L'espace montagnard comme objet de consommation. Les Pyrénées à l'époque globale". *Revue de géographie alpine/Journal of Alpine Research*, 97-3. [document en línia] <http://rga.revues.org/1081> ; DOI : 10.4000/rga.1081 [Consulta: 23 de maig de 2010].

VACCARO, Ismael i BERTRAN, Oriol (2008). "Consumiendo espacio, naturaleza y cultura. cuestiones patrimoniales en la hipermodernidad". A: BERTRAN, Oriol; PASCUAL, José J. i VACCARO, Ismael (coord.). *Patrimonialización de la naturaleza, el marco social de las políticas ambientales*. Donosti: Ankulegi, 45-64.

VALENTINE, Gill (2001). *Social Geographies: Space and Society*. New York: Prentice Hall.

VALERO-ESCANDELL, José Ramón. "El impacto de la inmigración extranjera en pequeños municipios: dos ejemplos diferentes en la España mediterránea". Comunicació presentada a: III Jornadas de población española, Màlaga, 1991.

VALLES, M. S. (1999). *Técnicas cualitativas de investigación social. Reflexión metodológica y práctica profesional*. Madrid: Editorial Síntesis.

VALLES, Miguel (2001). "Ventajas y desafíos del uso de programas informáticos (p.e. ATLAS.ti y MAXqda) en el análisis cualitativo. Una reflexión metodológica desde la grounded theory y el contexto de la investigación social española". Ponencia presentada en

el Seminario sobre Investigación Avanzada Cualitativa Asistida por Ordenador, Granada: Fundación de Centros de Estudios Andaluces, 22-23 noviembre.

VAN DER PLOEG, Jan Dowe (2000). "Revitalizing Agriculture: Farming Economically as Starting Ground for Rural Development". *Sociologia Ruralis*, 40, 497-511.

VAN DER PLOEG, Jan Dowe; LONG, Ann i BANKS, Jo (2002). *Living Countrysides. Rural development processes in Europe: The state of the art*. Doetinchem: Elsevier.

VELASCO, Juan Carlos (2009): "Transnacionalismo migratorio y ciudadanía en mutación", *Claves de razón práctica*, 197, 32-41.

VEIRA, Alberto; STANEK, Mikolaj i CACHÓN, Lorenzo (2011). "Los determinantes de la concentración étnica en el mercado laboral español". *Revista Internacional de Sociología*, 69(S1), 219-42.

VERA, Anna; TULLA, Antoni F. i BADIA, Anna. (2012). "Desarrollo local en el Pirineo Catalán: impulso económico y uso sostenible del territorio". *FINISTERRA. Revista Portuguesa de Geografia*, XLVI (92), 9-27.

VEREDAS MUÑOZ, S. (1999). "Procesos de construcción de identidad entre la población inmigrante". *Papers*, 57, 113-129.

VEREDAS, Sonia (1999). "Procesos de construcción de identidad entre la población inmigrante". *Papers : revista de sociologia*, 57, 113-129.

VICENS-VIVES, Jaume i LLORENS, Montserrat (1983). *Industrials i polítics del segle XIX*. Barcelona: Editorial Teide (2ª ed.).

VICENS-VIVES, Jaume (1954). *Noticia de Catalunya*. Barcelona : Destino.

VICENTE, Joan (2003). "¿Nuevas palabras, nuevas ciudades?." *Revista de geografia* [document en línia], 2, 79-103.

VIDAL, Tomás (1973). "La despoblación del campo en Cataluña". Tesis Doctoral. Departament de Geografia: Universitat de Barcelona. Barcelona.

VIDAL, Tomás, (1983). "Aproximación a la geografía de la población de Catalunya". *Eusko-Ikaskuntza/Sociedad de Estudios Jilscos*, 1, 299-319.

VILÀ VALENTÍ, Joan (1987) "Población"A: TERÁN, Manuel; SOLÉ SABARÍS, Lluís; i VILÀ VALENTÍ, Joan. (dirs.): *Geografía General de España y Portugal*. Barcelona: Ariel.

VILÀ VALENTÍ, Joan (1973). *El Món rural a Catalunya*. Barcelona : Curial.

VILA, Pau (1926). *La Cerdanya*. Barcelona: Barcino.

VILA, Pau (1978). *Aspectes geogràfics de Catalunya*. Barcelona: Curial.

VILA, Pau (2003) [ed. or. 1928-1936]. *Resum de geografia de Catalunya*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia.

VILADECANS Elisabet i JOFRE, Jordi (2006). *La localització geogràfica de la indústria a Catalunya: El paper de les economies d'aglomeració*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Treball i Indústria.

VILAGRASA IBARZ, Joan (2003). "L'Alt Pirineu i Aran, entre l'eficiència econòmica i la sostenibilitat". *Papers, Regió Metropolitana de Barcelona*, 39, 127-149.

VINING, Daniel R. i STRAUSS, Anne (1977). "A demonstration that the current deconcentration of population in the United States is a clean break with the past". *Environment and Planning A*, 9 (7), 751-758.

VIRUELA-MARTÍNEZ, Rafael (2008). "De este a oeste: La Inmigración. Desde los nuevos países comunitarios (Rumania y Bulgaria) ". *Cuadernos de Geografía*, 84, 127-134.

VIRUELA, R. (2006). "Inmigrantes rumanos en España: aspectos territoriales y procesos de sustitución laboral". *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, X (22).

Barcelona: Universidad de Barcelona, 1 de octubre de 2006, vol. X, núm. 222. [document en línia] <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-222.htm> [Consulta: 12 de desembre de 2009]

VONO, Daniela i DOMINGO, Andreu (2007). "El retorno de españoles desde América Latina: características demográficas y distribución espacial de los flujos entre 1988 y 2006". *Cuadernos Geográficos*, 41 (2), 7-31.

WARNES, Anthony M. i WILLIAMS, Allan M. (2006). "Older migrants in Europe: a new focus for migration studies". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32, 1257–1281.

WARNES, Anthony M.; FRIEDRICH, Klaus; KELLAHER, Leonie i TORRES, Sandra (2004). "The diversity and welfare of older migrants in Europe". *Ageing and Society*, 24, 307-326.

WHATMORE, Sarah (2002). *Hybrid Geographies: natures, cultures, spaces*. Sage: London.

WIEVIORKA, Michel (1998). *Le racisme: une introduction*. Paris: La Découverte.

WIEVIORKA, Michel (2008). "L'intégration: un concept en difficulté". *Cahiers internationaux de sociologie*, 2 (125), 221-240.

WILSON, Geoff. A. (2001). From productivism to post-productivism ... and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26, 77-102.

WINDDANCE, France i GALLAGHER, Charles (2008). "The future of whiteness: a map of the 'third wave'". *Ethnic and Racial Studies*, 31, 1, 4-2

WOODS, Michael (2005). *Rural geography*. Londres: Sage.

WOODS, Michael (2007). "Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place". *Progress in Human Geography*, 31 (4), 485-507.

WOODS, Michael (2011). *Rural*. Londres i NY: Routledge

WOOLCOCK, Michael i NARAYAN, Deepa (2000). "Capital Social: Implicaciones para la Teoría, la Investigación y las políticas sobre Desarrollo". *The World Bank Research Observer*, 15 (2), 225–49.

YARWOOD, Richard. (2005). "Beyond the Rural Idyll. Images, countryside change and geography". *Geography*, 90 (1), 19-31.

ZANFRINI, Laura (2007). *La convivencia interétnica*. Madrid: Alianza Editorial.

ZAPATA, Ricard (2004). *Inmigración, innovación política y cultura de acomodación en España*. Barcelona: CIDOB edicions.

ZAPATA, Ricard (2000). "La relació entre els immigrants i les Administracions: onze temes bàsics per a debatre polítiques d'integració". Barcelona: Papers de la Fundació Rafael Campalans, 122.

ZONTINI, Elisabetta (2004). "Immigrant Women in Barcelona: Coping with the Consequences of Transnational Lives". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30, (6), 1113-1144.

Annex

Taula A.1: Evolució dels fluxos que arriben a l'Alt Pirineu i Aran, segons el sexe i la procedència, 2000-2011

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
De la resta de Catalunya	Homes	53,8	52,3	54,1	54,1	56,9	53,9	54,2	54,5	52,9	52,9	53,7	53,7
	Dones	46,2	47,7	45,9	45,9	43,1	46,1	45,8	45,5	47,1	47,1	46,3	46,3
De la resta d'Espanya	Homes	55,1	53,0	52,8	54,4	53,2	54,0	53,5	53,9	51,1	51,0	63,0	62,0
	Dones	44,9	47,0	47,2	45,6	46,8	46,0	46,5	46,1	48,9	49,0	37,0	38,0
De l'estranger	Homes			56,4	54,0	60,2	55,1	54,3	55,7	53,5	48,9	48,1	47,4
	Dones			43,6	46,0	39,8	44,9	45,7	44,3	46,5	51,1	51,9	52,6

Font: Estadística de Variacions Residencials (EVR), dades facilitades pel Centre d'Estudis Demogràfics

Taula A.2: Fluxos que arriben a l'Alt Pirineu i Ara, segons l'edat i la procedència, 2011

	De la resta de Catalunya	De la resta d'Espanya	De l'estranger
De 0 a 4 anys	4,53	4,24	4,29
De 5 a 9 anys	2,88	2,16	6,10
De 10 a 14 anys	3,29	1,65	6,23
De 15 a 19 anys	4,06	3,38	10,52
De 20 a 24 anys	9,53	12,99	12,34
De 25 a 29 anys	14,06	28,66	13,51
De 30 a 34 anys	13,35	20,52	11,69
De 35 a 39 anys	11,76	7,53	8,57
De 40 a 44 anys	9,00	5,02	5,45
De 45 a 49 anys	6,41	3,46	6,49
De 50 a 54 anys	5,18	3,03	5,45
De 55 a 59 anys	4,88	2,16	2,99
De 60 a 64 anys	2,94	1,73	3,25
De 65 a 69 anys	2,06	0,78	0,78
de 70 a 74 anys	1,41	0,61	1,04
De 75 a 79 anys	1,35	0,69	0,52
De 80 a 84 anys	1,41	0,52	0,39
De 85 anys i més	1,88	0,87	0,39
Total	100	100	100

Font: Padró municipal d'habitants. Institut d'Estadística de Catalunya

Taula A.3: Fluxos d' arribada a l' Alt Pirineu i Aran, segons procedència, sexe i edat, 2000-2011

Procedència	Sexe	Any/edat	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
RESTA CATALUNYA	Homes	Fins a 14 anys	10,00	2,41	4,62	6,69	3,18	3,31	4,58	6,27	6,32	7,16	6,35	5,45
		15 a 29 anys	23,33	30,12	17,31	21,73	23,99	19,88	21,79	16,63	18,16	14,32	14,38	19,26
		30 a 44 anys	21,67	13,25	31,54	21,17	26,30	33,13	24,18	25,78	26,05	26,79	25,75	25,84
		45 a 59 anys	0,00	6,02	5,00	7,24	7,23	4,82	5,66	5,06	6,05	3,98	6,69	5,64
		60 anys i més	1,67	2,41	0,77	0,84	0,00	0,00	0,00	1,20	1,32	1,33	0,67	0,73
		Total	56,67	54,22	59,23	57,66	60,69	61,14	56,21	54,94	57,89	53,58	53,85	56,92
	Dones	Fins a 14 anys	3,33	2,41	4,62	3,06	3,47	4,22	4,79	6,99	4,21	6,90	4,01	4,62
		15 a 29 anys	13,33	19,28	16,54	18,94	14,74	13,86	13,94	18,31	14,74	16,71	17,39	16,26
		30 a 44 anys	20,00	19,28	16,15	16,43	14,74	17,47	19,83	15,18	19,21	15,92	18,39	17,20
		45 a 59 anys	1,67	3,61	3,08	3,34	5,20	2,71	4,36	3,86	3,16	5,31	5,69	4,15
		60 anys i més	5,00	1,20	0,38	0,56	1,16	0,60	0,87	0,72	0,79	1,59	0,67	0,86
		Total	43,33	45,78	40,77	42,34	39,31	38,86	43,79	45,06	42,11	46,42	46,15	43,08

			2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
RESTA ESPANYA	Homes	Fins a 14 anys	4,50	7,79	8,40	7,27	5,51	9,42	7,72	6,71	6,95	8,43	8,13	7,47
		15 a 29 anys	26,19	21,79	24,00	23,11	25,78	23,34	21,15	24,97	21,86	18,26	17,78	18,07
		30 a 44 anys	17,99	20,20	18,50	18,79	21,36	18,12	18,86	18,12	17,77	15,89	16,98	14,50
		45 a 59 anys	4,23	3,90	4,60	3,79	5,04	2,92	5,05	5,30	5,04	5,36	4,38	5,30
		60 anys i més	0,26	0,72	0,30	0,91	1,03	0,61	0,88	0,95	0,85	0,44	1,25	1,84
		Total	53,17	54,40	55,80	53,86	58,72	54,40	53,65	56,06	52,47	48,38	48,53	47,19
	Dones	Fins a 14 anys	6,61	7,36	7,10	5,91	5,25	6,86	7,84	7,59	7,64	7,37	8,58	7,03
		15 a 29 anys	21,16	22,22	19,80	20,61	19,40	20,62	19,77	18,83	20,80	24,58	19,48	20,35
		30 a 44 anys	16,40	13,13	13,20	14,02	11,99	13,20	13,56	12,79	14,01	13,26	16,89	15,37
		45 a 59 anys	2,12	2,31	3,70	4,55	3,45	4,25	3,96	3,78	4,19	4,48	4,56	7,79
		60 anys i més	0,53	0,58	0,40	1,06	1,18	0,67	1,21	0,95	0,90	1,93	1,97	2,27
		Total	46,83	45,60	44,20	46,14	41,28	45,60	46,35	43,94	47,53	51,62	51,47	52,81

			2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ESTRANGER	Homes	Fins a 14 anys	8,79	7,45	5,93	9,88	8,15	7,32	7,68	9,23	9,48	8,27
		15 a 29 anys	23,57	23,23	25,90	23,75	21,52	24,37	22,16	18,22	17,34	17,43
		30 a 44 anys	18,80	17,81	21,44	17,17	18,01	17,71	17,33	14,08	15,72	13,29
		45 a 59 anys	5,25	3,97	5,62	3,70	5,59	5,67	5,46	5,92	4,16	6,06
		60 anys i més	0,37	0,77	1,04	0,35	0,76	0,58	0,63	0,36	1,04	1,62
		Total	56,78	53,24	59,93	54,85	54,03	55,65	53,27	47,81	47,75	46,68
	Dones	Fins a 14 anys	7,94	6,39	5,31	7,17	8,44	8,22	8,06	8,17	10,06	7,83
		15 a 29 anys	20,39	20,72	19,24	20,63	19,91	19,36	21,02	25,80	20,46	21,57
		30 a 44 anys	10,74	13,65	11,30	12,46	12,32	11,76	12,38	11,60	14,68	13,15
		45 a 59 anys	3,66	4,94	2,99	4,17	4,03	3,90	4,19	4,73	4,74	7,98
		60 anys i més	0,49	1,06	1,22	0,71	1,28	1,11	1,08	1,89	2,31	2,81
		Total	43,22	46,76	40,07	45,15	45,97	44,35	46,73	52,19	52,25	53,32

Font: Estadística de Variacions Residencials (EVR), dades facilitades pel Centre d'Estudis Demogràfics

Taula A.4: Evolució de la població estrangera a l' Alt Pirineu i Aran i a Catalunya, 2000-2012

	Població Alt Pirineu i Aran	Població estrangera Alt Pirineu i Aran	Percentatge de població estrangera	Població Catalunya	Població estrangera Catalunya	Percentatge de població estrangera
2000	63.253	1.644	2,6	6.261.999	181.590	2,9
2001	64.067	2.004	3,13	6.361.365	257.320	4,05
2002	65.537	3.145	4,8	6.506.440	382.020	5,87
2003	66.665	4.393	6,59	6.704.146	543.008	8,1
2004	68.386	5.645	8,25	6.813.319	642.846	9,44
2005	70.470	7.440	10,56	6.995.206	798.904	11,42
2006	71.835	8.664	12,06	7.134.697	913.757	12,81
2007	73.906	10.280	13,91	7.210.508	972.507	13,49
2008	76.287	12.445	16,31	7.364.078	1.103.790	14,99
2009	76.828	12.962	16,87	7.475.420	1.189.279	15,91
2010	76.662	12.699	16,56	7.512.381	1.198.538	15,95
2011	77.189	12.476	16,16	7.539.618	1.185.852	15,73
2012	76.294	11.655	15,28	7.570.908	1.186.779	15,68

Font: Padró municipal d'habitants. Institut d'Estadística de Catalunya

Taula A.5: Percentatge de població estrangera, per nacionalitats més representades. Alt Pirineu i Aran, 1998-2012

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Romania					0,92	3,3	5,3	8	10,9	11,9	14,4	15,7	16,4	17,6	19,9
Portugal	22,3	21,7	19,4	19,1	14,5	12,2	10,1	10	11,7	13,5	13,8	14	14,2	13,8	12,1
Marroc	7,4	11,1	12,3	7	6,6	7,3	8	8,4	8,6	8	7,9	8,3	9	9,6	9,8
Bolívia				1,4	3,0	4,7	8,1	10,4	11,3	11,8	12,1	10,4	9,5	9,2	9,4
Colòmbia	3,7	3,6	4	8,8	15,7	13,3	11,4	9,5	7,8	6,5	5,6	5,6	5,4	4,9	4,4
França	15,1	13,6	12,6	12,7	9,5	7,4	5,7	5,2	5	4,9	4,3	4,4	4,2	4,3	4,4
Bulgària				0,9	2,1	2,7	3,1	3,5	3,2	3,7	3,6	4,0	4,3	4,3	4,3
Equador				1,8	4,3	6,9	8,1	6,2	5,2	4,4	4	3,8	3,6	2,9	2,5
Argentina				2,5	3,6	3,9	4,4	3,8	3,2	2,9	2,7	2,6	2,4	2,4	2,3
Andorra	13,1	10,8	9,7	7,9	5,5	3,9	3,6	2,3	1,9	1,8	1,7	1,5	1,5	1,5	1,5
Gàmbia	4,5	5,0	4,7	4,8	3,5	2,8	1,8	1,1	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Alemanya			4,0	3,2	2,1	1,8	1,6	1,4	1,2	1,1	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0

Font: Padró municipal d'habitants. Institut d'Estadística de Catalunya

Taula A.6: Distribució per comarques del valor afegit brut (a preus bàsics; base 2000). Serveis per branques d'activitat. 2008 (%)

	Comerç i reparacions	Hoteleria	Transport i comunicacions	Mediació financera	Serveis immobiliaris, de lloguer i empresarials	Altres serveis
Alt Urgell	18,0	19,7	10,6	6,5	15,2	30,0
Alta Ribagorça	16,4	22,7	3,6	7,5	27,4	22,3
Cerdanya	13,0	17,6	4,2	5,2	36,6	23,5
Pallars Jussà	20,6	18,4	7,4	6,9	8,0	38,8
Pallars Sobirà	9,2	27,0	5,9	4,2	27,8	26,0
Val d'Aran	13,3	24,8	6,2	4,1	25,7	25,9
Catalunya	18,1	9,8	10,7	7,5	28,7	25,3

Font: Institut d'Estadística de Catalunya

Taula A.7: Evolució del nombre de contractes realitzats a l'Alt Pirineu i Aran, 1998-2012¹⁴⁵

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Sector agrari i caça	207	193	172	195	224	171	262	422	441	359	368
Silvicultura i explotació forestal	46	57	39	63	55	61	49	93	113	156	157
Pesca i aqüicultura	39	43	46	38	14	13	17	29	18	18	34
Antracita, hulla, lignit i torba	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Petroli brut i gas natural	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Minerals urani i tori	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Minerals metàl·lics	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Minerals no metàl·lics ni energètics	52	65	85	53	64	101	87	78	80	83	53
Ind. prod. alimentaris i begudes	194	220	215	229	241	261	255	217	246	179	197
Ind. tabac	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ind. tèxtils	19	11	12	13	11	23	17	12	14	1	0
Ind. confecció i pelleteria	47	35	27	30	23	13	8	14	13	16	10
Cuir; marroquineria; basteria	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ind. fusta i suro, llevat mobles	113	168	165	144	179	112	167	181	146	142	79
Ind. paper	1	0	0	1	4	6	4	0	0	0	0
Edició, art gràfica i suports enreg.	4	7	11	11	11	14	11	11	16	14	15
Refinació petroli i tract. nuclears	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ind. químiques	1	0	4	1	3	5	12	10	5	6	8
Cautxú i matèries plàstiques	0	0	3	1	5	0	0	0	0	7	2
Ind. altres prod. minerals no metàl·lics	60	48	53	98	85	95	110	125	124	77	41
Metal·lúrgia	2	2	0	0	0	0	1	0	1	0	1

¹⁴⁵ Fins a l'any 2009, classificació segons CCAE-1993; a partir de l'any 2009 classificació segons CCAE-2009.

Prod. metàl·lics, llevat maquinària	58	51	60	64	56	58	70	79	65	81	69
Construcció maquinària i equips mecànics	240	378	365	318	415	372	477	448	367	335	138
Màquines oficina i equips informàtics	0	0	0	0	0	3	1	0	1	0	0
Maquinària i materials elèctrics	14	20	7	25	12	6	11	8	6	1	1
Mat. electròn.; ràdio, TV i comunicació	0	0	0	0	7	11	1	7	14	4	1
Instruments medicoquirúrgics i precisió	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0
Vehicles motor, remolcs i semiremolcs	1	3	24	6	6	1	0	0	0	0	4
Altres mat. transport	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mobles; altres ind. manufactureres	21	24	13	15	16	18	9	18	16	23	17
Reciclatge	0	0	0	2	2	1	0	3	3	1	1
Energia elèctrica, gas i aigua calenta	5	25	15	2	9	13	12	13	10	5	7
Captació, depuració i distribució aigua	3	9	0	6	4	5	7	8	2	11	7
Construcció	3.269	3.290	3.421	3.782	4.133	3.834	4.483	5.162	5.766	5.766	4.291
Venda i reparació vehicles motor	153	178	177	164	209	200	249	265	283	265	243
Comerç engròs i intermediaris	285	314	333	301	327	302	398	401	394	450	358
Comerç detall; altres reparacions	970	1.034	1.070	1.067	1.123	1.032	1.174	1.554	1.675	1.644	1.505
Hoteleria	6.321	7.097	7.049	7.218	7.408	7.045	7.148	7.456	7.386	7.470	7.327
Transp. terrestre i per canonades	399	389	506	425	406	376	334	588	495	650	614
Transp. marítim, cabotatge i vies int.	0	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0
Transp. aeri i espacial	0	3	5	3	0	0	1	1	3	9	12
Activitats afins transp.; ag. viatges	40	28	47	26	31	41	55	56	87	72	75
Correus i telecomunicacions	188	283	410	338	322	297	287	375	353	320	12
Mediació financera	22	28	18	15	15	37	67	74	67	65	67
Assegurances i plans pensions	2	9	5	9	6	15	22	22	16	3	3
Activitats aux. mediació financera	5	9	11	11	13	9	16	24	15	18	16

Immobiliària	93	95	110	110	108	133	166	153	173	148	138
Lloguers de maquinària	132	225	189	128	191	135	145	142	73	97	97
Activitats informàtiques	0	5	2	5	10	15	8	11	15	16	5
Recerca i desenvolupament	0	2	3	0	0	2	9	7	1	0	0
Altres activitats empresarials	920	1.127	686	606	681	1.156	1.478	1.732	1.995	1.301	1.326
Adm. pública, defensa i SS obligatòria	857	1.107	1.114	1.420	1.172	1.168	1.093	1.104	1.095	1.201	1.167
Educació	261	304	288	202	260	314	476	432	474	678	786
Sanitat i serv. socials	642	895	931	1.102	1.162	1.039	1.053	984	1.114	1.156	1.083
Activitats sanejament públic	9	40	53	41	45	46	27	16	20	18	29
Activitats associatives	23	24	26	60	48	51	87	108	89	81	90
Activitats culturals i esportives	1.113	1.688	2.244	2.072	1.803	2.110	2.055	2.370	2.319	2.409	2.698
Activitats diverses serv. personals	137	142	223	223	195	191	189	191	174	203	180
Llars que ocupen personal domèstic	20	27	22	15	21	12	11	68	47	32	37
Organismes extraterritorials	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Font: Contractació laboral. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

(continuació)

	2009	2010	2011	2012
Agricultura, ramaderia i caça	337	341	332	442
Silvicultura i explotació forestal	216	175	144	126
Pesca i aqüicultura	32	8	2	1
Antracita, hulla i lignit	1	0	1	0
Petroli i gas natural	0	0	0	0
Minerals metàl·lics	0	0	0	0
Minerals no metàl·lics ni energètics	62	24	23	32
Suport a les indústries extractives	3	0	0	0
Indústries de productes alimentaris	169	174	180	177
Fabricació de begudes	38	48	36	35
Indústries del tabac	0	0	0	0
Indústries tèxtils	0	0	1	1
Confecció de peces de vestir	15	4	4	6
Indústria del cuir i del calçat	0	0	0	0
Indústries fusta i suro, exc. mobles	36	50	52	42
Indústries del paper	0	0	0	0
Arts gràfiques i suports enregistrats	8	7	7	8
Coqueries i refinació del petroli	0	0	0	0
Indústries químiques	4	7	5	3
Productes farmacèutics	0	0	0	0
Cautxú i plàstic	0	1	1	1
Productes minerals no metàl·lics ncaa	24	9	6	4

Metal·lúrgia	3	2	1	2
Productes metàl·lics, exc. maquinària	56	43	36	14
Productes informàtics i electrònics	2	0	8	6
Materials i equips elèctrics	111	72	109	109
Maquinària i equips ncaa	5	11	3	6
Vehicles de motor, remolcs i semiremolcs	1	0	0	0
Altres materials de transport	0	0	0	0
Mobles	8	9	7	3
Indústries manufactureres diverses	0	0	5	3
Reparació i instal·lació de maquinària	10	18	26	21
Energia elèctrica i gas	12	9	24	16
Aigua	9	7	18	12
Tractament d'aigües residuals	1	0	0	0
Tractament de residus	49	32	30	23
Gestió de residus	3	2	1	1
Construcció d'immobles	1.390	1.201	993	782
Construcció d'obres d'enginyeria civil	262	138	120	91
Activitats especialitzades construcció	1.340	1.093	905	757
Venda i reparació de vehicles motor	133	137	104	107
Comerç engròs, exc. vehicles motor	275	278	246	220
Comerç detall, exc. vehicles motor	1.461	1.500	1.541	1.446
Transport terrestre i per canonades	617	681	422	336
Transport marítim i per vies interiors	0	0	0	0
Transport aeri	8	7	0	12
Emmagatzematge i afins al transport	41	55	37	31

Activitats postals i de correus	3	6	5	3
Serveis d'allotjament	4.029	4.657	3.857	3.594
Serveis de menjar i begudes	2.578	2.855	3.182	3.242
Edició	2	8	10	7
Cinema i vídeo; enregistrament de so	7	7	8	6
Ràdio i televisió	7	7	11	9
Telecomunicacions	7	7	7	3
Serveis de tecnologies de la informació	4	1	22	155
Serveis d'informació	44	131	64	63
Mediació financera	27	52	39	18
Assegurances i fons pensions	2	0	0	1
Activitats auxiliars mediació financera	13	11	11	12
Activitats immobiliàries	42	60	45	61
Activitats jurídiques i de comptabilitat	80	57	66	55
Seus centrals i consultoria empresarial	8	7	5	9
Serveis tècnics arquitectura i enginyeria	44	41	38	31
Recerca i desenvolupament	0	2	1	3
Publicitat i estudis de mercat	7	5	21	21
Activitats professionals i tècniques ncaa	23	31	21	18
Activitats veterinàries	6	4	4	5
Activitats de lloguer	150	122	80	81
Activitats relacionades amb l'ocupació	270	244	223	473
Agències viatges i operadors turístics	30	27	8	26
Activitats de seguretat i investigació	13	8	4	11
Serveis a edificis i de jardineria	625	535	590	563

Activitats administratives d'oficina	58	41	59	65
Adm. pública, Defensa i SS obligatòria	1.154	1.372	1.195	764
Educació	914	1.119	1.057	1.245
Activitats sanitàries	664	730	883	730
Serveis socials amb allotjament	194	207	219	231
Serveis socials sense allotjament	118	112	103	92
Activitats artístiques i d'espectacles	5	7	11	45
Biblioteques i museus	57	61	63	43
Jocs d'atzar i apostes	5	3	3	3
Activitats esportives i d'entreteniment	2.320	2.119	1.793	1.984
Activitats associatives	83	63	63	62
Reparació ordinadors i efectes personals	9	10	8	8
Altres activitats de serveis personals	155	155	149	152
Llars que ocupen personal domèstic	51	37	45	972
Llars que prod. béns i serveis ús propi	0	0	0	0
Organismes extraterritorials	0	0	0	0

Font: Contractació laboral. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

Taula A.8: Evolució del nombre d'altres a la Seguretat Social a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2012 (desembre). 1998-2012¹⁴⁶

	2000	2001	2002	2003	2004
Agricultura, ramaderia, caça i silvicultura	82	89	112	111	120
Pesca	41	37	34	36	42
Extracció productes energètics	0	0	0	0	0
Extracció altres minerals exc. productes energètics	72	64	69	87	86
Indústries alimentació, begudes i tabac	413	439	453	446	450
Indústries tèxtils i de la confecció	62	56	48	35	44
Indústries cuir i calçat	0	0	0	0	0
Indústries fusta i suro	200	200	219	231	229
Indústries paper, arts gràfiques i suports enregistrats	16	13	19	19	19
Refinació petroli i tractament combustibles nuclears	0	0	0	0	0
Indústries químiques	4	3	9	6	10
Transformació del cautxú i de matèries plàstiques	1	0	0	0	0
Fabricació altres productes minerals no metàl·lics	64	63	63	64	67
Metal·lúrgia i fabricació productes metàl·lics	72	72	81	76	90
Construcció maquinària i equips mecànics	328	429	366	416	445
Materials i equips elèctrics, electrònics i òptics	15	28	11	11	59
Fabricació material de transport	0	0	0	0	0
Indústries manufactureres diverses	35	34	36	37	36
Energia elèctrica, gas i aigua	45	44	47	48	55
Construcció	1.947	2.100	2.276	2.568	2.893
Comerç i reparacions	1.844	1.943	2.010	2.097	2.173
Hoteleria	2.975	3.290	3.449	3.490	3.829
Transport, emmagatzematge i comunicacions	517	551	578	573	631
Mediació financera	48	51	52	46	51
Activitats immobiliàries i lloguers; serv. empresarials	735	827	705	815	1.014
Administració pública, defensa i SS obligatòria	1.003	1.078	1.094	1.218	1.344
Educació	271	285	293	296	369
Activitats sanitàries i veterinàries, serveis socials	757	835	969	1.047	1.064

¹⁴⁶ Fins a l'any 2008, classificació segons CCAE-1993; a partir de l'any 2009 classificació segons CCAE-2009. A partir de l'any 2005 les dades s'obtenen per àmbits territorials. Fins llavors, les dades s'obtenen per comarques, al Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya.

Altres activitats socials i de serveis; serv. personals	1.183	1.270	1.318	1.404	1.658
Activitats de les llars	49	54	54	53	47
Organismes extraterritorials	0	0	0	0	0
No classificats	2	1	1	4	2
Total	12.781	13.856	14.366	15.234	16.827

Font: Afiliats a la Seguretat Social. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya.

Activitat econòmica	2005	2006	2007
Agricultura, ramaderia i caça	160	152	173
Silvicultura i explotació forestal	6	15	7
Pesca i aqüicultura	42	47	42
Antracita, hulla, lignit i torba	0	0	0
Petroli brut i gas natural	0	0	0
Minerals urani i tori	0	0	0
Minerals metàl·lics	0	0	0
Minerals no metàl·lics ni energètics	99	107	99
Indústria prod. alimentaris i begudes	465	469	482
Indústria tabac	0	0	0
Indústria tèxtil	26	20	11
Indústria confecció i pelleteria	19	22	21
Cuir; marroquineria; guarnicioneria	0	0	0
Indústria fusta i suro, exc. mobles	213	198	188
Indústria paper	0	0	0
Edició i arts gràfiques	19	25	28
Refinació petroli i tract. nuclears	0	0	0
Indústries químiques	8	8	12
Cautxú i matèries plàstiques	0	0	1
Ind. altres prod. minerals no metàl·lics	66	56	39
Metal·lúrgia	0	1	0
Prod. metàl·lics, exc. maquinària	86	98	123
Construcció maquinària i equips mec.	473	419	413
Màquines oficina i equips informàtics	0	0	0
Maquinària i materials elèctrics	7	8	5
Mat. electròn.; ràdio, TV i comunicació	4	15	8
Instrumentos médicoquirúrgics i precisió	0	0	0
Vehicles motor, remolcs i semiremolcs	0	0	0
Altres materials transport	0	0	0
Mobles; altres indústries manufactureres	38	39	47
Reciclatge	7	6	4
Energia elèctrica, gas i aigua calenta	54	54	49

Captació, potabilització i distribució aigua	1	1	1
Construcció	3.215	3.572	3.679
Venda i reparació vehicles motor	397	416	424
Comerç engròs i intermediaris	572	584	602
Comerç detall; altres reparacions	1.429	1.411	1.432
Hoteleria	4.193	4.032	3.999
Transport terrestre i per canonades	641	567	592
Transport marítim i cabotatge	0	0	0
Transport aeri i espacial	1	4	7
Activitats afins transport; ag. viatges	46	59	127
Correus i telecomunicacions	19	26	21
Mediació financera	18	18	25
Assegurances i plans pensions	6	6	4
Activitats aux. mediació financera	32	31	30
Activitats immobiliàries	222	209	194
Activitats de lloguer	79	72	79
Activitats informàtiques	29	24	21
Recerca i desenvolupament	3	3	6
Altres activitats empresarials	762	780	767
Adm. pública, defensa i SS obligatòria	1.317	1.371	1.518
Educació	374	326	362
Sanitat i serveis socials	1.167	1.287	1.600
Activitats sanejament públic	60	70	98
Activitats associatives	145	149	150
Activitats culturals i esportives	1.444	1.483	1.550
Activitats diverses serveis personals	226	235	208
Llars que ocupen personal domèstic	50	50	53
Organismes extraterritorials	0	0	0
No classificat	2	0	0
Total	7.603	18.545	19.301
Agricultura	484	214	222
Indústria	437	1.546	1.531
Construcció	2.019	3.572	3.679
Serveis	4.662	13.213	13.869
No classificats	1	0	0

Font: Afiliats a la Seguretat Social. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya.

Activitat Econòmica	2008	2009	2010	2011	2012
Agricultura, ramaderia i caça	130	136	149	150	179
Silvicultura i explotació forestal	41	24	24	31	24
Pesca i aqüicultura	47	51	34	4	6
Antracita, hulla i lignit	-	-	-	-	-
Petroli i gas natural	-	-	-	-	-
Minerals metàl·lics	-	-	-	-	-
Minerals no metàl·lics ni energètics	86	87	79	79	55
Suport a les indústries extractives	-	2	-	-	-
Indústries de productes alimentaris	448	436	443	435	444
Fabricació de begudes	59	68	63	53	45
Indústries del tabac	-	-	-	-	-
Indústries tèxtils	2	-	-	-	-
Confecció de peces de vestir	24	30	25	24	14
Indústria del cuir i del calçat	-	-	-	-	-
Indústries fusta i suro, exc. mobles	165	129	127	120	113
Indústries del paper	-	-	-	-	-
Arts gràfiques i suports enregistrats	26	25	20	15	19
Coqueries i refinació del petroli	-	-	-	-	-
Indústries químiques	14	4	10	7	3
Productes farmacèutics	-	-	-	-	-
Cautxú i plàstic	2	2	2	1	1
Productes minerals no metàl·lics ncaa	29	26	22	19	18
Metal·lúrgia	5	4	3	3	3
Productes metàl·lics, exc. maquinària	109	102	86	72	61
Productes informàtics i electrònics	6	3	2	2	-
Materials i equips elèctrics	345	311	294	296	289
Maquinària i equips ncaa	9	8	9	3	6
Vehicles de motor, remolcs i semiremolcs	-	-	-	-	-
Altres materials de transport	-	-	-	-	-
Mobles	34	23	23	15	10
Indústries manufactureres diverses	2	1	1	3	4
Reparació i instal·lació de maquinària	8	10	14	10	12
Energia elèctrica i gas	52	56	55	56	58
Aigua	3	5	3	4	5
Tractament d'aigües residuals	52	52	52	58	44
Tractament de residus	40	45	50	43	52
Gestió de residus	2	5	2	3	2
Construcció d'immobles	1.388	1.107	996	816	632
Construcció d'obres d'enginyeria civil	222	176	153	151	157

Activitats especialitzades construcció	1.197	1.017	887	783	628
Venda i reparació de vehicles motor	331	320	342	298	293
Comerç engròs, exc. vehicles motor	548	526	549	488	471
Comerç detall, exc. vehicles motor	1.450	1.492	1.478	1.469	1.420
Transport terrestre i per canonades	601	568	582	516	446
Transport marítim i per vies interiors	-	-	-	-	-
Transport aeri	7	9	11	9	12
Emmagatzematge i afins al transport	109	114	134	140	121
Activitats postals i de correus	4	6	5	6	6
Serveis d'allotjament	2.512	2.386	2.376	2.149	2.093
Serveis de menjar i begudes	1.616	1.664	1.750	1.745	1.743
Edició	17	13	17	20	18
Cinema i vídeo; enregistrament de so	3	3	4	3	3
Ràdio i televisió	13	15	11	12	12
Telecomunicacions	14	15	15	14	14
Serveis de tecnologies de la informació	6	7	8	7	3
Serveis d'informació	2	23	47	33	32
Mediació financera	26	26	29	-	1
Assegurances i fons pensions	5	5	5	4	3
Activitats auxiliars mediació financera	32	33	32	34	29
Activitats immobiliàries	87	85	98	102	111
Activitats jurídiques i de comptabilitat	224	228	228	202	193
Seus centrals i consultoria empresarial	17	16	20	20	23
Serveis tècnics arquitectura i enginyeria	85	83	78	67	52
Recerca i desenvolupament	5	5	5	6	8
Publicitat i estudis de mercat	4	5	4	11	10
Activitats professionals i tècniques ncaa	17	20	10	10	12
Activitats veterinàries	15	16	14	15	15
Activitats de lloguer	130	135	114	85	78
Activitats relacionades amb l'ocupació	55	59	72	88	50
Agències viatges i operadors turístics	31	35	40	17	16
Activitats de seguretat i investigació	6	-	-	-	-
Serveis a edificis i de jardineria	293	289	293	282	282
Activitats administratives d'oficina	11	12	8	13	17
Adm. pública, Defensa i SS obligatòria	1.584	1.677	1.853	1.653	1.543
Educació	585	674	644	593	584
Activitats sanitàries	1.411	1.475	1.487	1.415	1.378
Serveis socials amb allotjament	184	183	202	205	201
Serveis socials sense allotjament	82	96	104	105	119
Activitats artístiques i d'espectacles	3	2	2	2	3

Biblioteques i museus	31	34	38	33	33
Jocs d'atzar i apostes	10	11	7	7	8
Activitats esportives i d'entreteniment	1.412	1.324	1.327	1.219	1.189
Activitats associatives	155	144	126	131	118
Reparació ordinadors i efectes personals	21	17	19	19	17
Altres activitats de serveis personals	199	190	189	185	177
Llars que ocupen personal domèstic	53	62	58	57	63
Llars que prod. béns i serveis ús propi	-	-	-	-	-
Organismes extraterritorials	-	-	-	-	-
No classificat	-	-	-	-	-
Total	18.553	18.047	18.063	16.745	15.904
Agricultura	218	211	207	185	209
Indústria	1.522	1.434	1.385	1.321	1.258
Construcció	2.807	2.300	2.036	1.750	1.417
Serveis	14.006	14.102	14.435	13.489	13.020
No classificats	-	-	-	-	-

Font: Afiliats a la Seguretat Social. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

Taula A.9: Percentatge de població aturada per grup d'ocupació, Alt Pirineu i Aran. Març de 2012

	Població estrangera	Població estrangera i població espanyola
Ocupacions militars	0	0,07
Directius administracions públiques i empreses	0	0,25
Directors departaments administratius i comercials	0,10	0,42
Directors producció i operacions	0,00	0,27
Directors i gerents empreses hostaleria i comerç	0,19	0,20
Directors i gerents altres empreses serveis ncaa	0,00	0,07
Professionals de la salut	0,29	0,64
Professors ensenyament primari, secundari i superior	0,10	0,66
Altres professionals ensenyament	0,10	0,44
Professionals ciències físiques, químiques i enginyeries	0,48	1,62
Professionals dret	0,00	0,12
Especialistes administració i comercialització	0,00	0,64
Professionals tecnologies de la informació	0,00	0,15
Professionals ciències socials	0,00	0,76
Professionals cultura i espectacle	0,29	0,74
Tècnics ciències i enginyeries	0,48	2,36
Supervisors mines, indústries i construcció	0,10	0,42
Tècnics sanitaris i professionals teràpies alternatives	0,19	0,52
Professionals de suport finances i matemàtiques	0,00	0,10
Representants, agents comercials i similars	0,19	1,11
Prof. gestió administrativa, forces i cossos seguretat	0,10	0,76
Prof. suport serveis jurídics, socials i sim.	0,58	2,01
Tècnics tecnologies informació i comunicació (TIC)	0,00	0,47
Empleats serveis comptables, financers i transport	0,29	0,88
Empleats biblioteques, correus i similars	0,00	0,22
Altres administratius sense atenció al públic	1,34	7,37
Empleats agències viatges, recepcionistes i sim.	0,77	1,99
Administratius amb atenció al públic ncaa	0,00	0,02
Treballadors assalariats serveis restauració	10,07	7,84
Dependents botigues i magatzems	4,89	7,15
Comerciants propietaris botigues	0,00	0,05
Venedors (exc. botigues i magatzems)	0,00	0,17
Caixers i taquillers (exc. banca)	0,58	0,66
Treballadors que tenen cura persones, serv. salut	0,67	1,35
Altres treballadors que tenen cura persones	0,38	0,74
Treballadors serveis personals	1,15	1,65
Treballadors serveis de protecció i seguretat	0,67	0,76
Treballadors act. Agrícoles	1,05	0,93

Treballadors act. ramaderes (avícoles i sim.)	0,48	0,15
Treballadors act. agropecuàries mixtos	0,00	0,00
Treballadors act. forestals, pesqueres, cinegètiques	0,67	0,49
Treballadors obres estructurals construcció i sim.	17,93	12,04
Treballadors acabats construcció i instal·lacions	4,51	3,59
Soldadors, muntadors estructures metàl·liques, sim.	1,05	0,91
Mecànics ajustadors maquinària	0,96	0,98
Especialistes en electricitat i electrònica	1,05	2,01
Mecànics precisió metalls, ceramistes i artesans	0	0,10
Treballadors indústria alimentació, begudes i tabac	0,67	0,61
Treballadors fusta, tèxtil, confecció, pell i calçat	0,19	0,34
Operadors instal·lacions i màquines fixes	0,19	1,06
Muntadors i engalzadors en fàbriques	0,29	1,20
Maquinistes locomotora, operador maquinària i mariners	0,67	1,45
Conductors vehicles, transport urbà o carretera	2,21	4,27
Empleats domèstics	0,67	0,25
Altres tipus de personal de neteja	14,19	7,07
Ajudants preparació aliments	3,64	1,77
Recollidors residus, venedors carrer i altres sim.	0,19	0,20
Peons agraris, forestals i pesquers	2,40	1,38
Peons construcció i mineria	18,98	9,75
Peons indústries manufactureres	2,40	2,36
Peons transport, descarregadors i reposadors	1,63	1,45

Font: Atur registrat. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

Taula A.10: Percentatge de població aturada per grup d'ocupació, Alt Pirineu i Aran. Març de 2012

	Aturats Estrangers	Aturats estrangers i espanyols
Directors i gerents	0,1	1,2
Professionals científics i intel·lectuals	1,7	5,8
Tècnics i professionals de suport	3,0	7,7
Empleats oficina comptables i administratius	2,5	10,5
Treballadors restauració, personals i venedors	19,01	20,4
Treballadors act. agrícoles, ramaderes i pesqueres	2,18	1,6
Artesans, treballadors indústries i construcció	26,03	20,6
Operadors instal·lacions i màquines, i muntadors	3,39	8,0
Ocupacions elementals	42,01	24,2

Font: Atur registrat. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

Taula A.11: Percentatge del total d'aturats i d'aturats de nacionalitat estrangera per activitat econòmica a l' Alt Pirineu i Aran i a Catalunya. Març, 2012

	Alt Pirineu i Aran		Catalunya	
	Conjunt de població	Població estrangera	Conjunt de població	Població estrangera
Agricultura, ramaderia i pesca	2,11	3,84	1,94	5,74
Indústries extractives	0,59	1,05	0,12	0,08
Indústries manufactureres	6,26	4,22	14,14	7,76
Energia elèctrica i gas	0,69	0,00	0,22	0,09
Aigua, sanejament i gestió de residus	0,22	0,19	0,77	0,64
Construcció	25,57	37,10	16,27	24,33
Comerç a l'engròs i al detall	12,38	7,19	14,31	9,03
Transport i emmagatzematge	2,70	0,86	3,21	2,48
Hostaleria	16,34	22,15	8,11	11,83
Informació i comunicacions	1,23	0,38	1,64	1,00
Activitats financeres i d'assegurances	0,54	0,10	0,92	0,20
Activitats immobiliàries	0,49	0,38	0,66	0,34
Activitats professionals i tècniques	5,13	3,07	6,07	4,14
Activitats administratives i auxiliars	6,48	5,94	13,51	13,03
Adm. pública, Defensa i SS obligatòria	7,32	3,16	2,76	1,36
Educació	1,50	0,38	1,77	0,81
Activitats sanitàries i serveis socials	2,95	2,01	3,50	2,22
Activitats artístiques i d'entreteniment	2,28	1,05	1,37	0,88
Altres serveis	2,04	1,53	3,12	2,64
Activitats de les llars	0,25	0,29	0,38	0,75
Organismes extraterritorials	0,00	0,00	0,02	0,02

Font: Atur registrat. Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

Taula A.12: Percentatge de població aturada a l' Alt Pirineu i Aran per sectors i per comarques. Març 2012

		Agricultura	Indústria	Construcció	Serveis
Alt Urgell	Població total	3,3	10,2	19,6	64,8
	Població estrangera	7,3	7,7	26,3	54,7
Alta Ribagorça	Població total	1,7	8,8	36,5	49,2
	Població estrangera	8,1	2,7	54,1	27
Cerdanya	Població total	0,9	6,7	31,1	59,5
	Població estrangera	0,7	6,6	44,3	47,4
Pallars Jussà	Població total	2,8	8,3	25,8	57,4
	Població estrangera	4,8	3,9	39,7	38,9
Pallars Sobirà	Població total	1,1	7	23	67,2
	Població estrangera	1,8	6,1	33,3	57,9
Vall d'Aran	Població total	1,3	2,7	26,8	66,2
	Població estrangera	3,1	1,6	35,4	54,3

Font: Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya

Taula A.13: Centres de culte a l'Alt Pirineu i Aran

	Catòlica	Esglésies evangèliques			Esglésies Ortodoxes	Islam	Testimonis de Jehova	Total
		Assamblea de Germans	Baptistes	Pentacostals				
Abella de la Conca	2						2	
Alàs i Cerc	5						5	
Alins	6						6	
Alp	1						1	
Alt Àneu	7						7	
Arres	1						1	
Arsèguel	1						1	
Baix Pallars	3						3	
Balltarga	1						1	
Bassella	2						2	
Bausen	1						1	
Bellver de Cerdanya	5						5	
Bolvir	2						2	
Bòrdes, Les	5						5	
Bossòst	1						1	
Cabó	2						2	
Calvinyà	1						1	
Canejan	1						1	
Castell de Mur	2						2	
Castellbó	1						1	
Cava	1						1	
Coborriu	1						1	
Coll de Nargó	4						4	

Conca de Dalt	6						6
Das	3						3
Espot	2						2
Estamariu	1						1
Esterrí d'Àneu	1			1			2
Esterrí de Cardós	2						2
Farrera	3						3
Fígols i Alinyà	2						2
Fontanals de Cerdanya	4						4
Gavet de la Conca	4						4
Ger	2						2
Gerrí de Sal	3						3
Guils de Cerdanya	2						2
Guingueta d'Àneu, la	6						6
Isona i Conca Dellà	10						10
Isòvol	3						3
Josa i Tuixén	1						1
Les	1						1
Lladorre	3						3
Llavorsí	4						4
Lles de Cerdanya	3						3
Llimiana	1						1
Llívia	1						1
Meranges	1						1
Montellà i Martinet	2				1		3
Montferrer i Castellbò	4						4
Naut Aran	7						7

Odèn	1							1
Oliana	1							1
Organyà	1							1
Peramola	2							2
Pobla de Segur, la	2			1		1		4
Pont de Bar, el	3							3
Pont de Suert, el	12							12
Prats i Sansor	1							1
Prullans	1							1
Puigcerdà	4		1				1	6
Rialp	4							4
Ribera de Cardós	5							5
Ribera d'Urgellet	3							3
Riu de Cerdanya	1							1
Salàs de Pallars	1							1
Sant Esteve de la Sarga	4							4
Sarroca de Bellera	4							4
Senterada	2							2
Seu d'Urgell, la	2	1					1	4
Soriguera	7							7
Sort	11			1				12
Talarn	1							1
Tírvia	1							1
Torre de Cabdella, la	10							10
Tremp	18			2		1	1	22
Urús	1							1
Vall de Boí, la	8							8

Vall de Cardós								0
Valls d'Aguilar, les	3							3
Valls de Valira, les	7							7
Vansa i Fórnols, la	3							3
Vielha e Mijaran	14				1		1	16
Vilaller	2							2
Vilamòs	1							1
Total general	281	1	1	5	2	2	4	296

Font: Afers Religioso. Departament de Governació i Relacions Institucionals, <http://www20.gencat.cat/portal/site/governacio> [Data de consulta: 11-12-2011]

